

इस्तम नामु.

(शाहानामा प्रमाणु)

कर्ता :

लवनल जमशेदल मोदी.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૧૧૦ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રૂસ્લમ નામુ

વિષય ૬૩૬૪:૩

રૂસ્તમ નામું.

(શાહનામા પ્રમાણે)

કર્તા

જીવનજી જમશેદજી મોદી. બી. એ, પીએચ. ડી.

RUSTAM NÂMEH

(As prepared from Firdousi's Shanameh)

By

JIVANJI JAMSHEDJI MODI, B. A, PH. D.

1917.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપસંગ્રહ

૮૧૧૦

આ ગ્રંથ કર્તાની બીજા પુસ્તકો.

BY THE SAME AUTHOR.

The Funeral Ceremonies of the Parsees.

The Naojote Ceremony of the Parsees.

The Religious System of the Parsees.

Marriage Customs among the Parsees, their Comparison with similar Customs of other Nations.

The Parsees at the Court of Akbar and Dastur Meherji Rana.

Aiyâdgâr-i Zarîrân, Shatroihâ-i-Aîrân, va Afdya va Sahigiya-i-Sistân, *i.e.*, The Memoir of Zarir, Cities of Iran, and the Wonders and Marvels of Seistan (Pahlavi Translations. Part I. Texts in Gujarâti character, with English and Gujarati translations and notes.)

Jamaspi (Pahlavi Translations, Part III. Pahlavi, Pazend and Persian texts with translations).

Asiatic Papers, Part I.

Asiatic Papers Part II.

A Few Events in the Early History of the Parsees and their Dates.

A Glimpse into the Work of the Bombay Branch Royal Asiatic Society during the last 100 years, from a Parsee point of view.

Anthropological Papers Part I.

„ „ „ II. (in the Press).

Masonic Papers.

Dante Papers.

Moral Extracts from Zoroastrian Books.

Anquetil Du Perron of Paris and Dastur Darab of Surat.

Education among the Ancient Iranians.

Symbolism in the marriage ceremonies of different nations.

Impression d'un Parsi sur la Ville de Paris.

La visite d'un Parsi a la Ville de Constantinople.

La Ceremonie du Naojote parmi les Parsis.

Gujarati ગુજરાતી.

વાયુચક્ર શાસ્ત્ર. Meteorology.

જમશેદ, હોમ અને આતશ. Jamshed, Hom and Fire.

અવસ્થા જમાનાનો ધરસંસારી જીંદગી, ભુગોળ, અને ઐદરારનામું. The Social Life, Geography and Articles of Faith of Avesta times.

અનાહીત અને ફરોહર. Anahita and Farohar.

અવિચયની છંદગી અથવા આત્માનું અમરપણું. Immortality of the Soul.

મેહર અને જશને મેહરંગાન. Mithra and the Feast of Mithras.

અવસ્તાના વિશેષ નામોની ફરહંગ. A Dictionary of Avestic Proper Names.

ઇરાની વિષયો. Iranian Essays, Part I.

ઇરાની વિષયો, ભાગ બીજો. Iranian Essays, Part II.

ઇરાની વિષયો ભાગ ત્રીજો. Iranian Essays, Part III.

મોત ઉપર વાગ્દેશ. A Sermon on Death

શાહનામું અને ફીરદોસ્તી. Shah-nâme and Firdousi.

શાહનામું મીનોચેહરનાં રાજ્ય સુધી. Shah-nâme up to the Reign of Minocheher

જ્ઞાન પ્રસારક વિષયો, (ભાગ પહેલો.) Lectures before the Dnyân Prasarak

Society, Part I.

જ્ઞાન પ્રસારક વિષયો, (ભાગ બીજો.) Lectures before the Dnyân Prasarak

Society, Part II.

જ્ઞાન પ્રસારક વિષયો, (ભાગ ત્રીજો.) Lectures before the Dnyân Prasarak

Society, Part III.

ઇરાનનું પેશદાદીયન વંશ.

ઇરાનનું કુઇયાનોયન વંશ.

જરથોશ્ત્રી ધર્મ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર.

જરથોશ્ત્રી ધર્મની તથાશીષ.

જરથોશ્ત્રી ધર્મના કામો અને ફીયાઓ.

જરથોશ્ત્રી ધર્મની નોતી અને નેફીઓ.

પુરાતન ઇરાનનો ઇતિહાસ ભાગ ૧ લો.

મુબઈના પારસી ધર્મ ખાતાઓ.

જરથોશ્ત્રી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાગ્દેશો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part I.

જરથોશ્ત્રી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાગ્દેશો, ભાગ બીજો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part II.

જરથોશ્ત્રી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાગ્દેશો, ભાગ ત્રીજો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part III.

જરથોશ્ત્રી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાગ્દેશો, ભાગ ચોથો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part IV.

જરથોશ્ત્રી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાગ્દેશો, ભાગ પાંચમો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part V.

જરથોશ્ત્રી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાગ્દેશો, ભાગ છઠો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part VI.

બુન્દહેશ. Bundelesh (Pahlavi Translations Part II).

કદીમ ઇરાનીઓ, હીરોડોટસ અને સ્ટ્રાબો મુજબ. અવસ્તા અને બીજા પારસી પુસ્તકોની સરખામણી સાથે The Ancient Iranians, according to Herodotus and Strabo, compared with the Avesta and other Parsee Books.

શાહનામાનાં દાસ્તાનો, ભાગ પહેલો. Episodes from the Shah-nameh, Part I.

શાહનામાનાં દાસ્તાનો, ભાગ બીજો. Episodes from the Shah-nameh, Part II.

શાહનામાની સુદરીઓ. Heroines of the Shah-nameh.

મુકતાદના દિવસો કેટલા છે? તે બાબતની પહેલવી, પાઝંદ, ફારસી વગેરે પુસ્તકોને આધારે તપાસ.

An Inquiry from Pahlavi, Pazend, Persian and other works on the subject of the Number of Days of the Fravardegan.

WORKS EDITED BY THE SAME AUTHOR.

K. R. Cama Memorial Volume.

The Pahlavi Mâdigân-i Hazâr Dâdistân.

K. R. Cama Masonic Jubilee volume.

Spiegel Memorial Volume.

Sir Jamsetjee Jeejeebhoy Zarthosti Madressa Jubilee Volume.

આ પુસ્તક

આ જમાનાના જેહાં પેહલવાન રૂસ્તમ ગણાતા

મરહુમ જેનરલ લોર્ડ રોબર્ટસની

પવિત્ર યાદને અર્પણ કર્યું છે.

THIS BOOK OF RUSTAM-NÂMEH
IS
DEDICATED TO
THE SACRED MEMORY
OF
THE LATE GENERAL LORD ROBERTS,
THE JEHAN PEHLWÂN RUSTAM OF THIS AGE.

સાં કે ય્યું.

પાત્રું

દિવાલો	૧૫
પ્રસ્તાવના	૨૧
સ્તમનું ખાનદાન અને બચપણ	૧
સ્તમનો જન્મ	૨
સ્તમે સફેદ હાથીને માર્યો	૩
સ્તમની સેપન્દના કિલ્લા ઉપરની ચહાઈ	૪
નોજરની રાજ-હકુમત	૬
જલને નોજરનાં માર્યા જવાની ખબર પડવી	૯
પાદશાહ નોજર માટે અવસ્તાના એશારા...	૧૩
ઝવ પાદશાહની હકીકત	૧૫
કેરસારપનું રાજ્ય	૧૬
અક્રાસ્યાખ સાંમે લડાઈ ઉપર જવા કાળે રખશ ઘોડો મેળવવો	૧૭
સ્તમનો આપને લડાઈપર જવા માટે જવાળ
સ્તમનો આપને લડાઈપર જવા માટે બીજો જવાળ
સ્તમે રખશ મેલવવાની હકીકત	૧૮
સ્તમનું અક્રાસ્યાખ સાંમે લડાઈમાં જવું	૨૧
સ્તમનું કેકોબાદને અલબુજ પહાડ ઉપરથી લાવવું	૨૨
શાહ કેકોબાદ માટે અવસ્તા પેહલવી પુસ્તકોની હકીકત	૨૪
કેકોબાદનાં રાજ્યના અમલમાં સ્તમની અક્રાસ્યાખ સાથે લડાઈ	૨૫
પસંગે કેકોબાદ પાસે મુલેહ માગવી	૨૭

માણનદરાંનનાં મુલકનાં બંદમાંથી, હકૂતખાંન પસાર કરી
સ્તમે કાઠિસને ઓડવવો.

માણનદરાંનની સિક્કતમાં ગવધયાએ ગાયલું ગાંલું	૨૯
જાલેજરે શાહ કાઠિસને માણનદરાંનની ચહાઈથી વાળવા માટે કહેલા સખુનો	૩૦
જાલે સ્તમને કાઠિસને ઓડવવા જવા બાબે કહેલા સખુનો
સ્તમનો જાલેજરને માણનદરાંન જવા બાબે જવાળ	૩૩
સ્તમે હકૂતખાંનની ચોઠી મંજલમાં પોતે ગાયલું ગાંલું	૩૪

સ્તમે કાઠિસ પાદશાહને હુમાવરાંનનાં પાદશાહનાં બંદમાંથી
ઓડવવો.

ધરાંનીઓએ સ્તમને અરજ કરવા બાબે માહો માહે કરલો વિચાર	૩૮
સ્તમનો હુમાવરાંનના પાદશાહ જોગો પત્ર
કાઠિસ પાદશાહે હુવામાં હુવાની કોશીશ કરવી. તેમ કરતાં
આવી પડેલી મુશ્કેલીમાંથી સ્તમે તેને ઓડવવો	૪૧

“ સાત પેહલવાનોની લડાઇ ” ને નામે જણાયલી લડાઇમાં	
ઇસ્તમની લડાઇ	૪૫
ઇસ્તમ અને સોહરાખનું દાસ્તાન	૪૯
ગજદહમનુ કાઊસપર નામું	૫૯
કાઊસનુ ઇસ્તમને તેડવા માટેનું નામું	૬૦
ઇસ્મનો કાઊસ સામે ગુસ્સો	૬૨
ઇસ્તમે સોહરાખને નરમીનાં કહેલા સખુનો	૬૫
ઇસ્તમે ભાઇ જહવારેને કહેલા સખુનો	૬૭
સોહરાખે હોમાનને ઇસ્તમ માટે કહેલા સખુનો	૬૮
જખ્મી થવા પછી સોહરાખનાં ઇસ્તમને સખુન	૬૯
ગોદરેજે ઇસ્તમને, તેણે આપઘાત કરવા માગ્યો ત્યારે, દીધેલી શીખામણુ	૭૧
સોહરાખ માટે ઇસ્તમનું રડણુ	
ઇસ્તમનાં રડણુપરથી શાએરે કહેલા શીખામણુનાં શબ્દો	૭૨
તેહમીનાનું રડણુ	૭૩
દુનિયાની ના-પાયદારી માટે શાએરનાં સખુનો	૭૪

સ્વાવક્ષ અને ઈસ્તમનું દાસ્તાન.

સ્વાવક્ષ અને ઈસ્તમનું દાસ્તાન	૭૫
સ્વાવક્ષનો જન્મ અને ઈસ્તમને હાથે કેળવણી	૭૭
તુરાનીઓની ચઢાઈ બાબે કાઊસનું દરબારમાં ભાષણુ	૭૯
કાઊસે ઈસ્તમને કહેલા સખુનો	૮૦
કાઊસે ઈસ્તમપર ગુસ્સે થઈ કહેલા સખુનો	૮૬
સ્વાવક્ષે બેહરાંમ અને જંગેને કહેલા સખુનો	૮૯
સ્વાવક્ષે અક્રાસ્યાખ ઉપર જંગે મારફતે મોકલેલો પેગાંમ	૯૦
કંગદેજનું વર્ણન કરવા આગમચ શાએરે દુનિયાની નાપાયદારી બાબે કહેલા સખુનો	૯૬
પ્રીરંગીજની બાપને અરજ	૧૦૮
પ્રીરંગીજે સ્વાવક્ષને જારી કરી કહેલા સખુનો	૧૦૯

કએખુસર અને અક્રાસ્યાખનું દાસ્તાન

પીરાંને કએખુસુને ભરવાડોને સોંપવો	૧૧૨
પીરાંને કએખુસુને અક્રાસ્યાખ આગળ લઈ જવું	૧૧૩
કએખુસુનું સ્વાવક્ષગર્દ ભણી જવું	૧૧૫
કએખુસુ સ્વાવક્ષગર્દ જવા ઉપરથી સાએરનાં આ દુનિયા બાબે વિચાર ઈસ્તમનું ધરાંન આવવું	
ઈસ્તમે સોદાબેને મારવા પછી સરદારોને કહેલા સખુનો	૧૧૬
સેપંજખનાં રાજ વરાજદનું ફરાંમરોજને હાથે માર્યા જવું	૧૧૭

અક્રાસ્યાપના બેટા સુરખેહની રસ્તમ સાંમે કુચ
અક્રાસ્યાપ પોતાના બેટા સુરખેહના કિનામાં લશ્કર લાવે છે
પીલ્સમનું માર્યા જવું.
અક્રાસ્યાએ કચેખુસુને ખાતનનાં મુલકમાં મોકલવો	૧૧૯
રસ્તમે તુરાંનમાં સાત વર્ષ રાજ્ય કયું...
રસ્તમનું ધરાંન પાછું ફરવું
ગોદ્રેજે કચેખુસુને સ્વપનામાં જોવો	૧૨૦
સરોશનો ગોદ્રેજને પેગામ
ગેવનું કચેખુસુની શોધમાં તુરાંન જવું	૧૨૧
ગેવનું કચેખુસુને મોઢી કાઢવું	૧૨૨
ગેવ અને કચેખુસુનું સ્યાવક્ષગદ્ જવું. સ્યાવક્ષનાં બેહેબાદ ઘોડાને
કચેખુસુએ પોતાને સ્વાધીન લેવું	૧૨૩
શીરંગીઝ, કચેખુસુ અને ગેવનું ધરાંન જવું	૧૨૫
કચેખુસુએ જેહનની નદી ઓળંગવી
કચેખુસુનું ધસ્કહાંન જવું	૧૨૮
કાઉસ આગળ કચેખુસુએ અક્રાસ્યાપ માટે કહેલા સખુનો...	૧૨૯
કચેખુસુએ પોતાની હકીકતનું કહેલું વધુ દાર્તાન...	૧૩૦
તુસે કચેખુસુને માન નહિ આપવું
ગોદ્રેજનો તુસ સાંમે ચુસ્સો	૧૩૧
ગોદ્રેજ અને તુસે કાઉસને રાજગાદી માટે લાયક ધણીનું નાંમ દેવા કહેલું
કાઉસે કચેખુસુને કિલ્લાપર મોકલવો
ફરેખુજનું દજે બેહમન જીતવામાં નિષ્ફલ થવું	૧૩૨
કચેખુસુએ દજે બેહમનનો કિલ્લો જીતવો
આદર ગુશરપનાં આતશકદેહની સ્થાપણા...
શાહ કચેખુસુ ધરાંનના તખ્ત ઉપર બેઠો ત્યારે રસ્તમે તેને નમન
કરવા અને મુઆરકબાદી આપવા આવવું	૧૩૩
શાહે અક્રાસ્યાપર કીનો લેવા માટે કરેલાં લખત ઉપર રસ્તમે સાક્ષી તરીકે
સહી કરવી	૧૩૪
શાહે અમલદારોની કરેલી નેમણુંક
શાહ કચેખુસુએ રસ્તમ અને ફરાંમરોજને હિદુસ્તાંન લણી મોકળવા	૧૩૬
શાહ કચેખુસુએ લડાઈ માટે તૈયારી કરવી અને લશ્કરની તપાસ (Review)
લેવી...
કચેખુસુએ લીધેલી લશ્કરની તપાસ	૧૩૭
અક્રાસ્યાપ સાંમેની શાહ કચેખુસુની પેહેલી લડાઈ તેમાં ધરાંની સરદારોની
બેદરકારી. તે સમયે ધરાંનીઓની હાર. રસ્તમે શાહને સમજાવી
ધરાંની પેહલવાનો માટે મેલવેલી માધી	૧૩૮
શાહ કચેખુસુની અક્રાસ્યાપ સાંમે બીજી લડાઈ	૧૩૯
તે લડાઈમાં રસ્તમે લીધેલો ભાગ

રસ્તમની સીફારસથી શાહના કાકા ફરેખુર્જની શાહની માતા શીરંગીજ સાથે શાદી	
રસ્તમનું લડાઈનાં મેદાનમાં આવી પોહોંચવું. તેની અશ્કયુસ સાથે લડાઈ.	૧૪૦
રસ્તમને હાથે કામુસે કાશાનીનું માર્યા જવું	૧૪૧
રસ્તમને હાથે ચીનના ખાકાનના સરદાર ચંગેશનું માર્યા જવું ...	૧૪૨
રસ્તમની હિંદુસ્તાનના સંગેલ રાજ સાથે અને ચીનના ખાકાન સાથે લડાઈ. સંગેલનું નહાસવું અને ખાકાનનું બંદ પડવું	
કચ્છેખુસ્તુની અક્રાસ્યાખ સામેની ખીજી લડાઈ ચાલુ... ..	૧૪૪
માર્ગમાં માણસખાઉ કાફરનું રસ્તમને હાથે માર્યા જવું	
કચ્છેખુસ્તુની અક્રાસ્યાખ સામેની ખીજી લડાઈ, તેનો ત્રીજો તખકકો. ...	
પોલાદવંદનું રસ્તમને હાથે માર્યા જવું	
અકવાંન દેવ અને રસ્તમનું દાસ્તાંન	૧૪૬
રસ્તમ અને બેજન મનીજેહનું દાસ્તાંન	૧૪૭
મનીજેહે રસ્તમને કરેલા સવાલો	૧૪૭
બેજનનાં શકમંદ શબ્દો માટે મનીજેહે દેખાડેલી દિલગીરી... ..	૧૪૮
બેજનને છોડવી રસ્તમે અક્રાસ્યાખના મુલક ઉપર હુમલો કરવો ...	૧૪૮
શાહ કચ્છેખુસ્તુની અક્રાસ્યાખ સામે ત્રીજી લડાઈ	
બાર રખે (પેહેલવાનો)ની લડાઈ, રસ્તમે તેમાં લીધેલો ભાગ ...	
શાહ કચ્છેખુસ્તુની અક્રાસ્યાખ સામે સેવટની લડાઈ	
તેમાં રસ્તમની મશવરત. અક્રાસ્યાખને પકડી મારી નાખવો... ..	
શાહ ગુસ્તાસપનાં વખતની રસ્તમની હકીકત	
રાજ્ય ગાદી માટે અસ્ફન્દયારે બાપને કહેલા સખુનો	૧૪૯
ગુસ્તાસપે અસ્ફન્દયારને દીધેલો જવાબ	૧૪૯
રસ્તમ અને અસ્ફન્દયારનું દાસ્તાંન	
અસ્ફન્દયારનું જાણુલસ્તાંનમાં લશ્કરને લેઈ જવું	૧૫૦
અસ્ફન્દયારને રસ્તમનો પેગામ	
રસ્તમનો અસ્ફન્દયારને જવાબ	૧૫૧
રસ્તમે પોતાનાં વડીલોના બચાવમાં અસ્ફન્દયારને કહેલા સખુનો ...	૧૫૨
રસ્તમનું મરણ	૧૫૨

દિ આ ચો.

એક ખેશી, લાઘ નાદર જમશેદજી એચજી મોડી, “શીર્દોસ” નામનું એક માહવારી પ્રગટ કરતા હતા. તે માહવારી માટે તેવણે મારી પાસે કોઈ લખાણ માગવાથી તેવણના માહવારીનાં નામ વાળા “શીર્દોસ” શબ્દ ઉપરથી મને એકદમ શીર્દોસીનું નામ યાદ આવ્યું અને મેં વિચાર કર્યો કે “શીર્દોસ”માં શીર્દોસી, જેના અભ્યાસમાં મેં મારી જીંદગીના ઘણાક કલાકે પસાર કર્યા છે, તેનાં શાહનામાનું કોઈ દાસ્તાન લાયક થઈ પડશે. કોઈ નાના છુટાં દાસ્તાનો મેં અવાર નવાર જાહેરમાં વાંચ્યાં હતાં અને પ્રગટ પણ કર્યાં હતાં. આ વખતે મેં શીર્દોસીનાં શાહનામામાંથી જેહાં પેહલવાંનું રસ્તમની સર્વ હકીકત તારવી કાઢી તેની જીંદગીનું આખું દાસ્તાન, એક નાનું રસ્તમનામું, આપવાનો વિચાર કર્યો. તે વિચારને અમલમાં મેલી આ માહવારીના કેટલાક અંકોમાં તે બાબે લખાણ આપ્યું. પણ થોડાક વખત બાદ એ ચોપાંચાની માલેકીમાં ફેરફાર થયો. આ પુસ્તકમાં ઉપર મુજબ શીર્દોસમાં પ્રગટ થયેલો તેમજ નવો નહિ પ્રગટ થયેલો સર્વ લાગ સાંમતો બાબો છે. હું ભુલતો નહિ હોઉં તો આ પ્રકારની આ કાશેશ પેહલી છે.

આ પુસ્તક મેં આ જમાનાના જેહાં પેહલવાંનું રસ્તમ, મરહુમ સરદાર, જેન-રલ લોડ રોયલ્ટીસની પવિત્ર યાદને અર્પણ કર્યું છે, તે બાબે થોડાક શબ્દો બોલવાની જરૂર જોઈ છે.

મારી ઉંમર ૬૨) વર્ષની થઈ છે. તેમાંથી હેપેલાં ૫૫) વર્ષ મેં કોલાબાની લશ્કરી જીવણીમાં પસાર કર્યાં છે અને તે તે જીવણીમાં આવેલી જરથોસ્તી દરેમેહરના સંબંધમાં અને તેની પડોશમાં પસાર કર્યાં છે. હું ધારું છું કે કોઈપણ જરથોસ્તી, જુનેહદીન કે અથોરનાંન, એવાં નહિ હશે, કે જેણે, મારી માફક, ૫૫) વર્ષનો લાંબો અરસો, એક હાથ ઉપર, એક દરેમેહરના પવિત્ર આતશને ગેહે ગેહે દેવાતી બોએના ઘંટના અવાજો સાંભળી, અને બીજા હાથ ઉપર એક લશ્કરી મથકનાં ખિસ્તિ દેવળના ઘંટના અવાજો સાંભળી, અને ત્રીજા હાથ ઉપર એક લશ્કરી મથકમાં રાત દાહડો નિયમીત વખતે ડુંકાતાં બુગલના અવાજો સાંભળી પોતાની જીંદગી ગુજારી હશે. જેમ એક દરેમેહર તે દાદારની દરગાહ છે, તેમ એક લશ્કરી મથક યા જીવણી, એક પ્રકારે, રાજ્યની દાદગાહ છે. આ બંને દાદગાહો યા મથકો, ત્યાં ચાલતાં વખતે વખતનાં ગેહે ગેહેનાં નિયમીત કામોથી, આપણને નિયમ યા સુધારણક (discipline) ની, જે આપણે ચતુર રહી ચેતેલા રહેવા માગતા હોઈએ તો, યાદ આપે છે અને બોધ આપે છે. તેવી યાદ અને બોધ આપનારી આ બે દરગાહોએ મારાં તન અને મન ઉપર છાપ લેતો મને ઉધાર્યો છે અને આજે હું જેવો છું તેવો મને ઘણી રીતે બનાવ્યો છે. તે આજે હું આભારની લાગણી સાથે યાદ કરું છું. ઘણીકવાર આ લશ્કરી જીવ-

ણીમાં થોકાતી લોહોડી યા ઝુકાતું ખુગલ, દરેમહેર સાથનાં મારાં કામની મને યાદ આપતાં અને મને ખીદાર કરતાં, કે “ ઉઠો, ખીદાર થાઓ, વખત થયો.” કોઈક મધરાતોને વખતે, જ્યારે એ દરેમહેરના સુંદર ચોકમાં ચંદણી ભોગવતો અને ભણતો ભણતો હું ફરતો હતો, ત્યારે, એક હાથ ઉપર, તેવા શાંત વખતે, ત્યાં ભણાતા વંદીદાદનાં ભણતર સાથે હું હાવનીમ અને લાલાહોકાવાના અવાજ સાંભળતો, અને ખીજ હાથ ઉપર, સાથે સાથે, આ લશ્કરી છાવણીની લોહોડીના કલાકા ઠોકાવાના અવાજે હું સાંભળતો.

હવે મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની આ કોલાખાની દરેમહેરેજ મારામાં, જ્યારે હું અગીયાર બાર વર્ષના નાનો છોકરો હતો ત્યારથી, શાહનામાંનાં વાંચણનો ભાવ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. ત્યાં બરશનુમ લેવા આવતા મોખેદ સાહેબો-માંથી કોઈ ખુશ આવાજ મોખેદ સાહેબ, પોતા સાથે શાહનામા યા બરજેર નામાનાં પુસ્તકો લાવી, તે બાગે બુલંદ આવાજે રાત્રે દસ અગ્યાર વાગા સુધી વાંચતા. તે હું ઉંઘ વેચી ઢિંગળો ફરી હોંસ સાથે સાંભળતો હતો. એ દાર્તાનો પણ ધણે ભાગે લડાઈની બાબતનાં હોતાં. તેથી આ લશ્કરી મથક સાથના સંબંધે, તેમ આ દાર્તાનોએ પણ મને લડાઈ, તેમાં દેખાવી જોઈતી બાહાદુરી, મર્દાંગી, કવાયદ વિગેરે માટે વિચાર કરતો ઉધાર્યો હતો. આ મથકમાં તપાસ અર્થે આવતા સેપેહસાલારોમાં બેનાં નામ મારી જાણમાં વધારે આવ્યાં હતાં. એક મુંબઈ ઇલાકાના સેપેહસાલાર, તે પાછળથી એખીસીનીયાની લડાઈમાં પ્રસીધ્ધ થયલા લોર્ડ નેપીઅર ઓફ મગદલા (Lord Napier of Magdala) હતા, અને ખીજ હિંદનાં સેપેહસાલાર, આપણી બાબતવાળા જેનરલ રોબર્ટ્સ હતા. મારા કોલાખા ખાતેના વસવાત દરમ્યાન એવણની સેપેહસાલારી દરમ્યાનનાં કામો અને સેવાઓમાં, એવણના તે કામ તરફ હું ઘણી પસંદગી સાથે અને આગલી પાછલી કેટલીક યાદ સાથે જોતો રહ્યો હતો. તે કામ આ હતું, કે સોલજરોમાંથી દાર્ડનો લખ ઓછો કરવો, અને તે કાજે તેઓની “કેન્ડીનો”ને ચાહ કારીનાં નરમ પીણાના મથકો તરીકે સુધારવી. આ કામ તરફ એમ પસંદગી સાથે જોવાનો એક સખબ જવાનીનો એક બનાવ હતો, કે જ્યારે આસરે ૨૪ યા ૨૫ વર્ષની ઉંમરે, એક સોલજર સાથે મને હાથો હાથ થવું પડ્યું હતું. દરેમહેરની પડોશનાં મારાં મકાનમાં એક રાત્રે તે દાખલ થવાની કોશેશ કરતો હતો, જે દાર્ડનું પરિણામ હતું. મેં તેને પકડ્યો, પણ પરિણામમાં તેણે પોતે હાથમાં કાહાડેળાં એમ્યુનીશન બુટથી મને મોંહ ઉપર જખમ કર્યા અને દર્દ્યા કિનારાની રેતીમાં અછાડ પછાડ કરી વધુ જખમી કર્યો. પાછળથી જ્યારે જેનરલ રોબર્ટ્સે ઉપલો સુધારો કર્યો, ત્યારે તેવણનાં એ ભલા કામ ઉપરથી ઉપલા આગલા બનાવને અવારનવાર સરખામણીમાં હું યાદ કરતો રહ્યો.

૨ વળી, પછવાડે પ્રસતાવનામાં મેં દેખાડ્યું છે તેમ, લોર્ડ રોબર્ટ્સની સરખામણી જેહાં પેહલવાંન રસ્તમ સાથ કરવામાં આવી છે. રસ્તમની માફક તેવણનું નામ બહુલસ્તાન અને કાબુલસ્તાનના મુલકો સાથે જોડાયલું છે. રસ્તમની માફક તેવણ જદ્દીમાં પણ, અને પોતાના વાહલા બેટાના મરણ બાદ પણ, દેશની મુશ્કેલી વેળા-એ લડવાને બહાર પડતા હતા. સેપહેસાહાર રસ્તમની માફક બહુ લડતા લડતા લડાઈના જંગમાં તેવણ મરણ પામ્યા.

૩ વળી ત્રીજું આ કે, તા. ૮ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૯ ને દીને, મરહુમ શેઠ બેરાંમજી જીજીભાઈની બાજને દીને, તેવણે સ્થાપેલાં ધી બેરાંમજી જીજીભાઈ ચેરીટેબલ ઇનસ્ટીટ્યુશનના વિદ્યાર્થીઓએ સ્થાપેલાં એક મંડળ તરફથી તે ઇનસ્ટીટ્યુશનનાં મકાનમાં, મેં “ જેહાં પેહલવાન રસ્તમ અને તેનો રખશ ઘોડો ” એ વિષય ઉપર શાહનામાના દાસ્તાનનું એક વાંચણ આપ્યું હતું. તે વાંચણ વેળા મેં ઉપલી સરખામણી ઉપર, ઉપર મુજબ કેટલુંક વિવેચન કર્યું હતું. તેના સાર પત્રદવારે જાપાતાં, તે ઉપર કલકત્તાવાળા વેપારી મી. ફરાંમજી મનચેરજી, જેવણને લોર્ડ રોબર્ટ્સ સાથે, તેના કલકત્તા ખાતેના વસવાત દરમિયાન, સારી પિછાંન પડી હતી, તેવણનું ધ્યાન ખેંચાયું. તેવણે મારી સમતીથી, તે વિવેચનવાળા ભાગનો અંગ્રેજીમાં તરબુમો કરાવી, તે લોર્ડ રોબર્ટ્સ ઉપર મોકલ્યો હતો. તેની પોહોંચ મી. ફરાંમજી જોગાં પોતાનાં તા. ૩ જ નવેમ્બર ૧૯૦૯ નાં પત્રમાં કબુલતાં, તેવણે લખ્યું હતું કે, “ Will you please thank your friend Jeewanjee Jamsetjee Mody for the very kind and flattering way in which he referred to me when speaking in Guzerati to some of his friends. I am obliged to you for sending me the translation of the speech and have been much gratified in reading it.”

આ સર્વ સખબોએ મને સુચના કીધી, કે જેહાં પેહલવાંન રસ્તમનું મારું આ રસ્તમનામું, આ જમાનાના જેહાં પેહલવાન, મરહુમ લોર્ડ રોબર્ટ્સની પવિત્ર યાદને મારે અર્પણ કરવું, તેમ હું કર છું, અને ખુદા હજુર દુઆ ગુનગરું છું કે તે સાહેબ તે મરનારનાં રહતી વૃધ્ધિ કરે અને તેનું રવાંન ભલી પ્રેરણાથી તેના જન્મ દેશની હાલતી મુશ્કેલીમાં અને તેના એક વખતે કરી લીધેલા આ હિંદ દેશની મુશ્કેલીમાં રહેબરી કરતું રહે.

મીઠી લોજ, કોલાબા,

તા. ૨૬ જુલાઈ ૧૯૧૭.

P R E F A C E .

In this volume, I give an account of Rustam, the National Hero of Irân, as given by Firdousi in his famous Shâh-Nâmeh. The Editor of Firdous, a monthly Gujarati periodical of Bombay, had asked from me, some four years ago, a running contribution in installments for his periodical. I thought, that something from Firdousi, the author of the Shâh-Nâmeh, that "glorious monument of esteem, genius and learning,"† would be a proper contribution for the Firdous. So, I took from Firdousi the subject of Rustam "a most glorious example of all that is pious, disinterested and heroic,"* a type of a most likely denizen of Firdous (*i. e.* paradise). After the appearance of a part of my contribution, the journal changed hands. So, this book contains a part of what appeared in the journal and what remained unpublished.

A word in explanation of what has led me to connect my small publication with the name of that great personage, the late General Lord Roberts, will not be out of place here. Out of the 62 years of my life, I lived for the first 55 years at Colaba, a military station of the first rank. So, I was, as it were, brought up hearing the sound of military gongs and bugles, continuously for 55 years, perhaps, a rare thing even for military men. Hence, my attachment to military deeds and warlike achievements. The various acts of General Roberts, as the commander-in-chief in India, at Colaba, for the betterment of soldiers, often came to my notice. Of these various acts, one was that of improving their canteen arrangements, and that, by popularizing mild drinks like tea and coffee in place of strong alcoholic drinks. At the age of about 24 or 25, I had a strong scuffle with a soldier, who, one night, tried to enter into my house at Colaba, perhaps under the effects of drink. I succeeded in capturing him, but was badly bruised and mauled. So, General Robert's attempts, later on, to improve the morals of a soldier much appealed to me. Again, as a boy I was led to take an interest in deeds of chivalry and acts of bravery, because from the age of 11 or 12, I happened to hear, at the Colaba Fire-Temple, readings about Rustam in Gujarati from the Shâh-Nâmeh of Firdousi and the Burjor Nâmeh of Atâi.

When, during the second Afghan War (1879-80), General Roberts had his memorable marches from India to Cabul and Cabul to

† Sir W. Jones.

° Atkinson.

Kandhar he reminded us of the words of the Roman General, *vini, vidi, vici*, I came, I saw I conquered. His bravery was then compared to that of Rustam, who had his feudal seat in Jabul in Seistan, in close proximity to Kabul and Kandhar. That comparison was before my mind when, on 8th September 1909, while giving a reading from the Shâh-Nâmeh, on the episode of "Rustam and his Rakhsh," I enlarged upon the comparison and traced it upto the time of the Boer War, when General Roberts, forgetting his recent grief for the death of his only son, and responding to the call of duty, went to Africa to fight for his country. This reminded me of Rustam, who, after the death of his dear son Sohrab at his own hand, drowned his grief and continued to fight for his dear country of ancient Irân. Again there was a good deal common between Rustam's love for his favourite horse (the Rakhsh) and Robert's love for his favourite horse. This comparison drew the attention of Mr. Framji Muncherji, a known Parsi merchant of Calcutta, who happened to know well General Roberts, during his stay at Calcutta. He got the published portion of my Gujarati comparison translated into English and sent it to General Roberts, who thus wrote in reply on 3rd November 1909 : "Will you please thank your friend Jeewanjee Jamsetjee Mody for the very kind and flattering way in which he referred to me when speaking in Gujarati to some of his friends. I am obliged to you for sending me the translation of the speech and have been much gratified in reading it."

The last phase of General Robert's life was his appearance on the battle-field in Europe, at a great advanced age, during the early part of the present war. He died in the midst of the roaring guns of the battle-field.

All these various circumstances have endeared to me the name and the fame of Lord Roberts. Hence, the liberty I have taken in my dedication with the name of the great General, connecting my humble literary production with his great military name.

Mithi Lodge, Colaba, 31st July 1917.

પ્રસ્તાવના.

પાજ'દ—અઘોજવાંનવર' બેદ ચુન રસ્તમ

(બુનેર્ગોનાં નામની આક્રીન)

અર્થ—રસ્તમનાં જેવા ભેરાવર થભે.

પાજ'દ—ચુન રસ્તમ ભેરાવર બેદ

(પાજ'દ આશીર્વાદ).

અર્થ—રસ્તમનાં જેવા ભેરાવર થભે.

સંસક્રીત—રસ્તમ એવ બલવાંન ભવ

(સંસક્રીત આશીર્વાદ).

અર્થ—રસ્તમનાં જેવા બળવાન થભે.

(૧) અવસ્તા અઘોજ'બહવત.

આપણી આક્રીન અને આપણા આશીર્વાદમાં જે જેહાં પેહેલવાનને નામે ઉપર પ્રમાણે દુઆ ગુજરવામાં આવે છે, તે જેહાં પેહેલવાનનું દાસ્તાન આ પુસ્તકમાં આપ્યું છે. શીર્દોસીનું શાહનામું, જેને સર ઉવીલીઅમ બેન્સ પુર્વ બાણીના વિશેષ મનોબળ અને એકમના સ્તંભ (glorious monument of Eastern genius and learning) ગણે છે, તેના વર્ણન પ્રમાણે એ દાસ્તાન આપ્યું છે.

રસ્તમ ઈરાનનો સ્વદેશ પ્રિય પેહેલવાંન (National hero) ગણાયો છે. પેહેલવી બુનદેહશમાં? એનું નામ રસ્તાંમ આપ્યું છે અને ત્યાં એને દસ્તાંનનો બેટો અને હુજવારેનો ભાઈ જણાવ્યો છે (મિન દસ્તાંન રસ્તાંમ વ હુજવારે જરહુન્ત હુમન્દ). એ દસ્તાંન તે શાહનામામાં ગણતું બીજું નામ છે. શાહનામામાં પણ ગણને કેટલે દસ્તાંન કહ્યો છે, પેહેલવી યાદગારે જરીરાનમાં પણ રસ્તમનું નામ રસ્તાંમ જણાવ્યું છે. ત્યાં “બાલાઓ, તીરથી ભરેલા બાલાઓ, ધણાક રોશન બખ્તરો અને ધણાક ચાર પડોનાં બખ્તરોને” રસ્તમના એ હથ્થારો સાથે સર-ખાવ્યાં છે (કબદ ઇકવીમૂનેત શપર્ગે રસ્તાંમ, કબદ કન્તીરે પુર તીર વ કબદ જરેહે રોશન વ કબદ જરેહ એહાર કદે)^૧. પેહેલવી શત્રોધહાએ અધર્શનમાં એને “સીસ્તાંનનો પાદશાહ રસ્તાંમ” (રસ્તાંમ ઇ સીસ્તાંન શાહ)^૨ કહ્યો છે. ત્યાં એને ફર્યાવ અને જબુલસ્તાંનનાં શેહરોને સ્થાપનાર જણાવ્યો છે.

૧ આખદ ૩૧. ૪. ૪૧. મારી બુનદેહશ પા. ૧૭૬.

૨ મારી “યાદગારે જરીરાન શત્રોધહાએ અધર્શન” પા. ૧૦-૧૧.

૩ એજ પુસ્તક પા. ૬૧-૬૨.

જેહાં પેહલવાંનં રસ્તમનું દાસ્તાંન શાહનામાનાં દાસ્તાંનામાનું એક મોટું દાસ્તાંન છે. તેનું દાસ્તાંન પેશદાદીઅન પાદશાહ મીનોચેરનાં રાજ્યથી શાહનામાનાં લાંબા શરૂ થાય છે, તે એ વંશના પાદશાહો નાજર, જવ અને દાસ્તાંનનો દિસતો કેરશારપના રાજ્યમાં ચાલુ રહે છે. કેરશારપ પછી શાહ સખખ. કચેકાબાદ કેઆંનીઅન વંશનો પાયો નાખી કેઆંનીઅન વંશ શરૂ કરે છે. તેનાં રાજ્યમાં એ દાસ્તાંન ચાલું રહે

છે. તેની પછી ગાદીએ આવનાર પાદશાહો કચેકાઉશ, કચેખુસ્તુ, કચેલોહરાસ્પ, કચેગુસ્તાસ્પ અને બહમનનાં રાજ્ય સુધી એ દાસ્તાંન ચાલુ રહે છે. પાદશાહ બહમનનાં રાજ્યમાં રસ્તમનાં મરણ સાથે તેનો છેડો આવે છે. એક પેહલવાનની જીંદગી માટે એ એક એવો મોટો લાંબો અરસો છે, કે જેની લાંબાઈએ એ જેહાં પેહલવાંનની ખરી જીંદગી યા હૈયાતી માટે વાંચનારને શકમંદ કરે. પણ આગલા જમાનાઓમાં, જેમ જરથોસ્તી પાદશાહ પેહલવાંનો અને મહાન પુરૂષોના સંબંધમાં, તેમ યાહુદી અને ખ્રીષ્ટ કેામના પાદશાહ પેહલવાંનો યા મહાન પુરૂષોના સંબંધમાં, આપણે જીંદગીના એવા લાંબા અરસા જોઈએ છીએ. એવા દાખલાઓમાં આપણે એમ સમજીએ, કે એ લાંબા અરસાઓ, તે મહાન પુરૂષોની પોતાની જીંદગીના અરસા સાથે તેઓનું મુઆરક નામ ધરાવનારા મહા પ્રાકર્મી વારસોની જીંદગીના પણ અરસાઓ છે. એ બાબે ગમે તેમ વિચાર કરો, પણ એટલું દીસે છે કે જેહાં પેહલવાંન રસ્તમનાં ધરાંનના સ્વદેશ પ્રિય પેહલવાંન (National Hero) તરીકેનાં નામે અને કામે તેની પછીનાં ધરાંનને, અને તે ધરાંનના હાલના પારસી વારસોને, એક ઉત્તમ પ્રકારના બોધનો વારસો આપ્યો છે. એનાં એક શરસી દાસ્તાંનનો તરજુમો કરનાર એટકીન્સને એ બોધ તેને માટેની સ્તુતિના થોડાક શબ્દોમાં સરસ રીતે જણાવ્યો છે. તે કહે છે કે “જેખી કાંઈ પહરેજગાર, ખીનસ્વાર્થી અને બહાદુર ગણાય તેનો રસ્તમ એક નામાંકીત દાખલો છે.” રસ્તમનું આખું દાસ્તાંન આપણી હજુર જે ચિત્ર રજુ કરે છે, તે એક એવા ધણીનું છે, કે જે પોતાનાં દેશનાં બધાં માટે, જરૂર વખતે, પોતાનો એશઆરામ તજે છે, લોકોનાં બધાં માટે, પર્માર્થ માટે પોતાનાં સ્વાર્થનો ભોગ આપે છે, અને એવી સેવાઓ આપવા કાજે ઉત્તમ પ્રકારની બહાદુરી દેખાડે છે.

રૂસ્તમનું નામ અને તેનાં કામો શીર્દોસીનાં શાએર તરીકેનાં મનમાંથી કલ્પિત ઉભાં થયાં નથી, પણ તેઓ માટે શીર્દોસી પાસે કોઇ પુરાણા રૂસ્તમનાં દાસ્તાન પુસ્તકો યા લખાણો હતાં, એમ કેટલીક બાબતો ઉપરથી માલમ પડે છે. શીર્દોસીની આગમચના પહેલવી, અરબી, આર્મીનીઅન વીગેરે પુસ્તકોમાં આપણને રૂસ્તમનું નામ અને તેનાં કામોના એશારાઓ યા હકીકત મળે છે.

(ક) એક કૌવતમંદ પેહેલવાન તરીકે એનું નામ અને એના કામના કોઈ એશારાઓ આપણે શીર્દોસીની આગમચ લખાયલાં આપણાં બુનદેહેશ, યાદગારે જરીરાન અને શત્રોઇહા એ અધરાન જેવાં પેહેલવી પુસ્તકોમાં જોઈએ છીએ. (ખ) એજ પ્રમાણે તે આપણે આપણા પાજંદ લખુતરોમાં જોઈએ છીએ. (ગ) ખોરેનનો મોહસ (Moses of Khorene) નામનો આર્મીનીઅન લખનાર, જે શીર્દોસીની ઘણી આગમચ, છેક ૪૦ સં ની પાંચમી સદીમાં થઇ ગયો છે, તે રૂસ્તમને લગતી બાબતોના એશારો કરે છે. તે એને લગતી કોઇ સહરાગતી વાતો, દાખલા તરીકે રૂસ્તમને ૧૨૦ હાથી જેટલું જોર હતું તે, હસી કહાડે છે. (ઘ) એનાં કોઇ કામનાં શીર્દોસીના વર્ણનને મલતા એશારાઓ આપણે તખરી માસુદી જેવા અરબ લખનારાઓ, જેઓ શીર્દોસીની આગમચ થઇ ગયા છે, તેઓના વર્ણનમાં જોઈએ છીએ (ચ) આપણે કોઈક વાર્તાઓનાં દેશાંતર પ્રવેશ (Transmigration of Stories) જોઈએ છીએ. એવી વાર્તાઓમાં રૂસ્તમ સોહરાબની એક વાત છે, જે પુર્વથી પશ્ચિમમાં જર્મની તરફ હીલ્ડેબ્રાન્ડ અને હાદ્યુબ્રાન્ડ (Hildebrand and Hadubrand) ની વાર્તા તરીકે ૪૦ સં ની આઠમી સદીમાં ગયલી દિસે છે. તે ફીર્દોસીની આગમચ ક્યુકયુલીન અને કોનલોખ (Cuculin and Conloch) ની વાર્તા તરીકે આયરલાંડ તરફ પણ ગયલી ધારી શકાય. આ અને એવી બીજી હકીકતો દેખાડે છે કે રૂસ્તમનાં દાસ્તાનની કોઇ વાર્તાઓ ફીર્દોસીની ઘણી આગમચ જણાયલી હતી તેથી તેઓ કોઇપણ રીતે ફીર્દોસીનાં શાએરી મગજમાંથી કલ્પિત ઉભી થયલી નહિ ગણાય.

તખરી (આસરે ૪૦ સં ૮૩૮ થી ૮૨૩) જે શીર્દોસીની આગમચ થઇ ગયો હતો, તે પોતાની તવારીખમાં એ પેહેલવાનમાટે જે તખરી અને માસુદી કેટલુંક વર્ણન આપે છે, તે શીર્દોસીનાં વર્ણનને મલતું છે.

પ્રમાણે રૂસ્તમ. આ એક ગવાહી છે, કે શીર્દોસીએ પોતાનું શાહનામું કોઇ કલ્પિત બાબતોની કવિતા તરીકે લખ્યું નથી, પણ ધરાંનની આગલી હકીકતો, જે તેને પેહેલવી અરબી વીગેરે પુસ્તકોમાં મલેલી, તેને આધારે લખ્યું છે.

તખરી રસ્તમની નીચલી હકીકતો વર્ણવે છે:—(ક) તેણે કએકાઉસને બંદીખા-
નામાંથી છોડાવેલો,^૧ (ખ) કએકાઉસનાં બેટા સ્થાવક્ષને ઉધારવેલો,^૨ (ગ) અક્રાસ્યાએ
સ્થાવક્ષને મારી નાખ્યો તેનાં કીનામાં તેની સામે રસ્તમે લડવું અને તેને હરાવેલો,^૩
(ઘ) સીસ્તાંન અને જબુલસ્તાંન ઉપર તેની હાકમી,^૪ (ડ) અસ્ફન્દયારનાં રસ્તમને
હાથનાં મરણ બાદ બહમને રસ્તમનાં મરણ બાદ તેનાં કુટુંબ ઉપર કીના લેવો,^૫
(ચ) અને માજનદરાંન ઉપર તેનો હુમલો અને હફતેખાંન પસાર કરવું.^૬

માસુદી, જે ૪૦ સનેની નવમી સદીની સેવટમાં થઈ ગયો છે અને જે
હીફુસ્તાંનમાં ૪૦ સનેની ૧૦ મી સદીની શરૂઆતમાં (ઇ. સ. ૯૧૨) માં આવ્યો
હતો, તે પણ પોતાનાં પુસ્તકમાં રસ્તમ બાબે કોઇ હકીકત જણાવી ગયો છે. શાહ
કએકાઉશ યમનના રાજને હાથ બંદ પડ્યો હતો તેની હકીકત,^૭ અને અસ્ફન્દયાર
તેને હાથે માર્યો ગયો તેના તે એશારા કરે છે. એ જણાવે છે કે “સકીસરાંન”
નામનું એક પુસ્તક હતું, જેનો પેહેલવીમાંથી એખન અલ મોકાફાએ અરબીમાં તર-
જુમો કર્યો હતો, તેમાં ધરાંનની ધણીક આગલી હકીકતો સાથે રસ્તમની ધણીક
હકીકતો આપેલી છે.^૮

રસ્તમ ધરાંની દંતકથાનો કોઇ તદ્દન કલ્પિત પુરૂષ હતો નહિ, પણ કોઇ
ખરેખર હૈયાતી ભોગવી જનાર પુરૂષ હતો. તે ઘણો
સર જોન માલ્કમ બળવાંન અને અદ્ભુત શક્તિનો પુરૂષ હતો. તેથી તવા-
અને કુર્નલ સાધકસ રીખના એવા મોટા મહાન પુરૂષોના સંબંધમાં અને છે
પ્રમાણે રસ્તમ ખરો તેમ, એના નામ સાથે પાછળથી કોઇ સહરાગાતબર્યા
હૈયાત પુરૂષ. કામો જોડાયાં, અને વળી કોઇ જુદા જુદા જમાનાનાં કામો
જોડાયાં. તેના કુટુંબીઓના જમાનાને પણ તેના પોતાના
જમાના સાથે જોડી, તેની જીંદગીની દોરીને પણ અત્યંત લાંબી વર્ણવવામાં આવી.
ધરાંનની પ્રજા-પ્રીતિએ એને એવું રૂપ આપવા છતાં, તે એક ખરેખર હૈયાતી
ભોગવી જનાર પુરૂષ હોવો જોઈએ, અને તેનાં કોઇ પ્રાકમો ખરાં હોવા જોઈએ,
એ બાબે ધરાંનનો જાણીતો તવારીખનવેશ સર જોન માલ્કમ, જેણે ધરાંનમાં
એકથી વધુ મુસાફરી કરી હતી, અને જેણે ત્યારબાદ આપણા શહેર અને ઇલાકા
ઉપર ગવરનર તરીકે હાકમી કીધી હતી તે નીચે પ્રમાણે બોલે છે:—

(૧) Tabari par Zotenberg 1 pp. 465-66.

(૨) Ibid p. 462. (૩) Ibid p. 404.

(૪) Ibid p. 466. (૫) Ibid p. 507. (૬) Ibid p. 257.

(૭) Masudi, traduit par Barbier de Meynard II p. 119.

(૮) Ibid p. 118.

(૯) Ibid.

Though the story of Roostem and his family is enveloped in fable, there are some facts which seem probable. First, they were the hereditary chiefs or princes of Seestan, or Neemroz; secondly, they were connected with the royal family of Cahool, as well as that of Persia; and thirdly, though they never assumed the title of kings and had always kept a pageant of the royal blood upon the throne, they had been acknowledged and obeyed as rulers of a great province, and as the leaders of the armies of Persia, from the death of Manu-cheher, the Mandaues of the Greeks, till the elevation of KayKobad, the first monarch of the Kaianian dynasty."¹

સર જોન માલ્કમ ફીર્દોસીના રૂસ્તમને યુનાનીઓનો આર્ટાક્ષેસ ગણે છે, કે જેણે ઝર્ડેસીસને મારી નાખી આર્ટાક્ષેસીસ (Artaxerxes Longimanus, અર્દેશર દરાજ દસ્ત, જે અસફંદયારના છોકરા બહમનનું બીજું નામ હતું, તે) ને ધરાંનના તખ્ત ઉપર બેસાડ્યો હતો.^૨ આ અને માલકમની બીજી કેટલીક સરખામણીઓ સહી કબુલ રખાઈ નથી. પણ તે એટલું દેખાડે છે કે માલ્કમ રૂસ્તમને એક હૈયાતી ભોગવી જનાર પુરૂષ ગણી ગયો છે.

રૂસ્તમ એક ખરો હૈયાતી ભોગવી ગયલો પુરૂષ હતો તેના સંબંધમાં ધરાંનનો હાલનો પ્રખ્યાત મુસાફર કર્નલ સાઈક્સ નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

With regard to the historical existence of Rustam, I think we may at all events admit that there was a champion, or a family of champions, who led the hosts of Irân, and furthermore, that as their history is given so circumstantially almost down to historical times, there is every probability that their exploits have a substratum of truth. Moreover in those days, a man bigger and heavier than his adversaries always inspired a very wholesome fear, for not only could he deal deadlier blows, but, equally important, he could carry heavier armour; in fact he was like a battleship, and his opponents resembled cruisers." (Ten Thousand miles in Persia or Eight years in Iran by Major Perry Molesworth Sykes (1902), p. 352.)

(1) The History of Persia, by Sir John Malcolm. Ed. of 1829 Vol. I, P. 512.

(૨) વાલમ ૧, પાનું ૫૨૬,

એક જોરાવર, લડાયક, જંગી, બદાદુર પેદલવાન તરીકે ઇસ્તમનું નામ, ફક્ત ધરાંનમાંજ નહિ પણ આખા એશિયામાં, બલકે જગમાં, ઇસ્તમ નામ મુસલમાનોમાં મશહુર થઇ રહ્યું છે. ધરાંનને ફનેહ કરનાર મુસલમાનોએ જે કેટલુંક અસલી ધરાંની તત્વ પોતાનાં ધર્મ, સંસાર, રાહ દેવાજ વિગેરેમાં જાળવી રાખ્યું છે, તેમાં અસલી ધરાંની નામો પણ છે. તે નામોમાં ઇસ્તમનું નામ વધારે જાણીતું છે. ધરાંનના અને ત્યાર પછી મધ્ય એશિયાના ખીજા ભાગોના અને હિંદુસ્તાનના ધણીક મુસલમાનોએ ઇસ્તમનું નામ અપત્યાર કર્યું હતું. અને હાલ પણ અપત્યાર કરે છે. પાછલા વખતમાં મુસલમાન ખેતાખી શબ્દ “ખાંન” સાથે જોડાઇ “ઇસ્તમ ખાંન” નામ આપણે કેટલીકવાર મુસલમાનોએ લીધેલું જોઇએ છીએ. વધારે અજાણ જેવું આપણે આ જોઇએ છીએ, કે ધરાંન સાથે અને ધરાંન તરફના મુલકો સાથે વધારે સંબંધમાં આવનારા મોગલ વંશના પાદશાહોની હિંદુસ્તાનમાં સત્તતત રથપાયા પછી, તેઓ ઉપરથી મરાઠા હિંદુઓએ પણ ઇસ્તમનું નામ લીધું છે. તેઓએ પોતાના ખેતાખી શબ્દ “રાઓ” સાથે જોડી “ઇસ્તમ રાઓ” એવે નામે એક ખેતાખ ઉત્પન્ન કર્યો હતો.^૧

હાલમાં પણ મધ્ય એશીયામાં અને ખાસ કરી સીસ્તાનમાં મુસાફરી કરનારાઓ ઇસ્તમનાં નામ સાથે કેટલીક જગ્યાઓ અને વાર્તાઓ ઇસ્તમનાં નામ સાથે જોડાયેલી જોએ છે અને સાંભળે છે. દાખલા તરીકે, હાલમાં પણ જોડાતી જગ્યાઓ અને વાર્તાઓ. મી. ફાઉલ નામનો મુસાફર જણાવે છે, કે સીસ્તાનમાં મુસાફરી કરતાં તેને એ મુલક, જે ઇસ્તમનો મુલક ગણાય છે, તેમાં, ઇસ્તમની, તેના બેટા સાહરાબની અને તેના ઘોડા રખશની વાતો સાંભળી. તેને એક જગ્યા ઇસ્તમના રખશને બાંધવાની જગ્યા તરીકે દેખાડવામાં આવી. એક મોટો મીનારો તેને ઘાસચારો નાખવાની જગ્યા (Manger) તરીકે દેખાડવામાં આવ્યો અને એક ખીજા જગ્યા તે રખશના પગ (પછાડી) બાંધવાની જગ્યા તરીકે દેખાડવામાં આવી. આ પછાડી ઘાસ નાખવાની જગ્યાથી ૮૦ વાર દુર હતી. એક મોટા જેહાં પેદલવાનનો જંગી ઘોડો પણ ગંજવર મોટો હોવો જોઇએ, એવા સહરાગન પામેલા ખ્યાલનું આ પરિણામ હતું. આ મુસાફરને તેનાં ભોમિઆ ખુદાદદે કહ્યું કે “સાહેબ! જ્યારે રખશ ચારો મોટો અને ગંજવર હતો ત્યારે તેના સવાર ઇસ્તમનું કદ કેવું મોટું હશે!”

(1) “Ishtûr Phakde” by Mr. C. Kincaid (1917) p. 7

(2) The Academy of 5th July 1913, p. 23, Article “On the Road to Persia” IV by T. C. Fowle.

આ વાર્તા ઉપરથી મેં કેશમીરમાં સાંભળેલી એક વાત મને યાદ આવે છે.^૧ મને ખબર નથી કે તે કેટલે નોંધાય છે કે નહિ. આ વાર્તા પ્રમાણે આપણા ઇસ્લામી બાઈબોના મોટા પેગામ્બરને પણ રસ્તમનું મશહુર નામ જણાયલું હતું. એક દિવસે પોતાના એક માનવંત પેહલવાને બહાદુરી દેખાડતાં તેણે તેને સાચાશી આપી કે “તું રસ્તમની માફક બહાદુરીથી લડ્યો છે.” તે પેહલવાને પુછ્યું કે “રસ્તમ કાણ હતો”? તેની જાણાસા પુરી પાડવા કહે છે કે પેગામ્બરે ખુદાતાલા હજુર દુઆ ગુજરી, કે તે સાહેબ રસ્તમને જીવતો કરે અને આ દુનિયામાં પાછો મોકલે. ખુદાતાલાએ તેમ કયું. એક દિવસે પેલો પેહલવાન બે પહાડો વચ્ચેની એક ઘણી સાંકડી જગ્યા, જેમાંથી ફક્ત એકજ સવાર જઇ શકે, તેમાંથી પસાર થતો હતો. તેવામાં સામેથી રસ્તમ, જેને ખુદાતાલાએ સજીવન કીધો હતો, તે સામી બાજુથી દાખલ થયો. બન્ને સામાસામી થયા. બે ઘોડાઓ પસાર થાય તેટલો માર્ગ હતો નહિ. ત્યારે એકે બીજને કહ્યું કે “તારો ઘોડો પાછો હઠાડી તું બહાર કાઢાડ.” બીજાએ કહ્યું કે “તું તારો ઘોડો પાછો હઠાડ.” એમ એકમેક સાથે બોલિાસ કરવા લાગ્યા અને બન્ને પોત પોતાના બેર ઉપર મુસ્તાક રહી, બોલવા લાગ્યા. ત્યારે સંવટે કહે છે કે રસ્તમે પોતાના રખશ માટેનો લાંબો ચાખંડો લઇ તેનો દાંડો પેલા પેહલવાનના ઘોડાનાં પેટ હેઠળ આપી તે ઘોડાને તેના સવાર સાથે એમનો એમ ઉચ્ચકી પોતાના માથા ઉપરથી પસાર કરી પોતાની પછવાડે મેલી, પોતાનો માર્ગ ખુલ્લો કરી ચાલતો થયો. પેલો પેહલવાન આ ઘણીનાં આવાં કૌવનથી અગ્નયખીમાં ગર્કાવ થઇ ગયો. ઘરે જવા બાદ પેગામ્બરને મલકતાં તેણે તેને આ બનાવ કહ્યો અને પેલા ઘણીના કૌવનની તારીફ કીધી.

વળી થોડા અરસા બાદ એક દિવસ પેલો પેહલવાન પસાર થતો હતો ત્યારે સજીવન થયેલો રસ્તમ તેને પાછો મલ્યો. તે એક જગ્યાએ બેઠેલો હતો. તેના રખશ પંડોશમાં ચરતો હતો. તેનો દાણો ખાવાનો તોખરો થોડોક દૂર પડ્યો હતો. તે પેહલવાન સાંથી પસાર થતાં રસ્તમે અરજ કીધી કે “મહેરબાની કરી આ તોખરો જરા મારી આગળ કરતો જા.” તે પેહલવાન તેમ કરવા કાજે તે તોખરો ઉઠાવવા ગયો, તો તે એટલો ભારી કે તેનાથી ઉચ્ચકાય નહિ. જેમ તેમ તેણે ઉઠાવ્યો. તે ઉપરથી તે અજબ થયો કે, “જે ઘોડાનો તોખરો આવો ભારી, તે ઘોડો કેવો મજબુત હશે, અને તેનો સવાર કેવો બેરાવર હશે!” બીજે દિવસે તેણે પેગામ્બર આગળ જઇ આ અગ્નયખા પુરૂષનાં બેરની આ બીજી વાત કહી અને અગ્નયખી સાથે તેની તારીફ કીધી. ત્યારે પેગામ્બરે ખુદાસો કીધો કે “એ અગ્નયખો ઘણી

(૧) જુઓ માફ પુસ્તક “Asiatic Pages” part I માં મારો વિષય “Cashmere and the Ancient Persians” પાના ૧૦૮-૯.

પેહલવાંનં રસ્તમ હતો. તે દિવસે તારા જોરને મેં રસ્તમનાં જોર સાથે સરખાવ્યું હતું, તે ઉપરથી તેં રસ્તમ કોણુ હતો તે બાબે મને પુષ્ટ્યું હતું. તે કાજે મે ખુદા આગળ દુઆ ગુજરી કે તુને દેખાડવા કાજે રસ્તમને થોડો વખત પાછો સજવન કરે. ખુદાએ તેમ કયું.”

કર્નલ સાઇકસ પોતાની મુસાફરીની ચોપડીમાં રસ્તમનાં નામ અને કામ સાથે જોડાયલી કેટલીક જગ્યાઓ માટે બોલે છે.^૧

કર્નલ સાઇકસ પ્રમાણે
હાલમાં પણ રસ્તમનાં
નામ અને કામ સાથે
જોડાયલી ધરાંનની
જગ્યાઓ.

(ક) કેર્માનથી કુહક જતાં દાર્ઝીન (Darzin) નામની જગ્યા આવે છે. તે માટે કહે છે કે રસ્તમનાં બેટા ફરાંમરોજને બહુમને એ જગ્યાએ ફાંસી દીધા હતા. તે ઉપરથી એ જગ્યાનું અસલ ખરું નામ “દાર જનાન” એટલે “સુલી ઉભી કરવી” થાય છે. તે ઉપરથી એ જગ્યાનું નામ પાછલથી દારજન બન્યું.

(ખ) એજ મંજલમાં બામ નામની જગ્યાએ એક ૧૮૦ ફીટ ઉંડો કુવો છે, જે રસ્તમે બાંધેલો કેહવાય છે.

(ગ) માર્ગમાં એક નર્માશીર નામની જગ્યા આવે છે જે મેજર સાઇકસ નરીમાન શહેરનું ટુંકું બનેલું રૂપ ગણે છે. રસ્તમનાં બાપના બપાવા નરીમાનનાં નામ ઉપરથી એ શહેર પોતાનું અસલ નામ લીધું હોય.

(ઘ) સીસ્તાંન માટે બોલતાં આ અનુભવી મુસાફર કહે છે કે રસ્તમ જેમ હજારો વર્ષ પૂર્વ ધરાંનનો પ્રજાપ્રિય પેહેલવાન તરીકે મશહૂર હતો, તેમ આજે પણ તેનું નામ મશહૂર છે. કોઇ મોટું ગંજવર કામ, જેને લગતી હકીકત બરાબર સમજ નહિ પડે, તે રસ્તમને લાગુ પાડવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, પાસી પોલીસ આગલનાં સાસાનીઅન કોતરકામે એને લાગુ પાડવામાં આવે છે.

(ડ) સીસ્તાંનમાં કુહે ખોજ (Kuh-i-Khoja) નામનો પહાડ છે. તે કુહે જોર અથવા કુહે રસ્તમ પણ કેહવાય છે. હું ધારું છું કે ‘ખોજ’ નામ પણ ‘જોર’ નામના અર્થે પેહેલે અઓજ (અવસ્તા અઓજ, સંસ્કૃત અઓજસ, પેહલવી અઓજ) હતું. પેહેલવી ‘અઓજ’ શબ્દ ‘ખઓજ’ પણ વંચાવાથી એ પહાડે પાછળથી એ નામ લીધું હોય. કર્નલ સાઇકસ કહે છે, કે રસ્તમની પેહેલવાંનીનું પેહેલું

(૧) “Ten Thousand Miles in Persia or Eight years in Iran” by Major Percy Molesworth Sykes (1902). pp. 214, 218, 220, 361, 378-9, 404, 414, ૪૧૫, ૪૧૬.

મથક કુક નામે, આ પાહાડ ઉપર હતું. એક જવાન છોકરા તરીકે તેણે એ કુક નામનો કીલ્લો લઇ ત્યાંના એક કુક નામના રાજાને માર્યો હતો.

(ચ) કાઇન (Kâin) નાં પ્રગણામાં એક દુરુક્ષ (Duruksh) નામની જગ્યા છે, તે આ ગ્રંથકર્તા “દુર રખશ” એટલે “રખશની ખીન” હોય એમ ધારે છે.

(છ) ખીરજન્દથી સીસ્તાનને માર્ગે યજ્ઞજવાનાં રસ્તાપર “કેવએ શાહ દોજદ” (એટલે ચોર પાદશાહનો કિલ્લો) એવા નામની જગ્યા આવે છે. અંહીની દંતકથા કહે છે કે શાહ દોજદ નામના અતરેના પાદશાહે જલોજરને પ્રજા પાડી હતી, કે તે તેને ખંડણી આપે. રસ્તમે ઉમરે આવતાં તે ખંડણી અટકાવવા કાજે લડાઇ જાહેર કીધી. બન્ને જન હાથોહાથ લડ્યા. લડાઇમાં બન્ને થાકા સારે આસાએશ માટે છુટા પડ્યા. રસ્તમ ઘણું થોડું ખાનું લઇ હલકો રહ્યો. તેનાં હરીફે પુરતું ખાધું અને પીધું. તેથી ખાનાં પછીની પાછી હાથો હાથ લડાઇમાં તે હાર્યો અને માર્યો ગયો.

(જ) ઉપજાજ માર્ગમાં ગરાગાહ (Garâghâh), જે શબ્દ અસલમાં ચરાગાહ દિસે છે, તે નામની જગ્યા આવે છે. એ રસ્તમની એક માનીતી શેકારગાહ ગણાય છે. કહે છે કે અસફંદયારે રસ્તમ સાથે લડવા આગમ્ય પોતાનાં બેટા બહમનને મોકલ્યો હતો કે રસ્તમને જમને સમજાવે કે તે ખુશીથી શરૂ થાય. તે કામ માટે જતાં બહમને રસ્તમને અહીંની એક ટેકડી ઉપરથી નીચે બેઠેલો જોયો. તેથી તેણે તેને મારી નાખવાના ઇરાદાથી મોટો ખડક તેના ઉપર ગથડાવ્યો. રસ્તમે ગથડતા પથ્થરનો અવાજ સાંભળતાં તેને પોતાનાં પગે અટકાવી દીધો. કર્નલ સાઇકસ સાંભળેલી વાર્તા પ્રમાણે આ પથ્થરને પગથી અટકાવેલો જણાવે છે, પણ શીર્દાસી પ્રમાણે (જુઓ પછવાડે પાનું ૧૬૬), તેણે તે પથ્થરને હાથથી અટકાવી ખીસાડી નાખ્યો હતો.

એટકીનસન પોતાનાં સોહરાબ રસ્તમનાં દાસ્તાંનમાં રસ્તમને માટે કહે છે કે,
 “Single combat and the romantic
 રસ્તમ અસલી ઇરાંનનો enterprises of European chivalry
 એક “નાઈટ.” may indeed be traced to the East.

Rustam was a most illustrious example of all that is pious, disinterested and heroic. The adventure now described is highly characteristic of a chivalrous age” (The Chândôs Classics. The Shâhnâmah p. 347 note). શુરાતનપણું (chivalry) ની શરૂઆત પ્રયુક્ત સીસ્ટમ (Feudal System) સાથે થઈ હતી. એક ઉમરાવ (Lord) એક

જવાન મદને એક લડાયક પેહલવાન તરીકે પોતાના આસરા તળે લેતો અને તેને નાઇટ (knight) બનાવતો. તેની પાસેથી તે વચન લેતો, કે તે જે થોડાક હકો (privileges) ભોગવે, તેનાં બદલામાં તેને માથે થોડીક જવાબદારી (responsibility) પશુ રહે. તે એકસ મુલકોની આમદાની ભોગવતો, અને તેનાં બદલામાં દેશની મુક્ત સેવા બજાવતો. ફરતમ ઇરાની પાદશાહોનો એવા પ્રકારનો ઉમરાવ (Knight) હતો.

હવે ‘શીવલરી’ નાં જમાનામાં એ નાઇટહુડ (Knighthood) ની સાથે ધર્મ સંબંધી અને નીતીમાન ફરજો ભેડવા માટે, ઘણુંક ધાર્મિક તત્વ દાખલ કરીયું હતું. તે એમ કે જેઓ “નાઇટ” થાય, તેઓએ જોરાવર સામે નબળાને સહાય થવું અને અનીતિવાન સામે નીતિવાનને મદદ કરવી. એવું નીતિમાન તત્વ ભેડાવાથી એ નાઇટહુડની ક્રિયામાં ક્યુડલ સીરતમના જમાનામાં કેટલીક ધાર્મિક ક્રિયાઓ દાખલ થઇ હતી. તેવું થોડુંક વર્ણન નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યું છે.

The young man, the squire, aspiring to knighthood was first of all stripped of his garment and put into a bath, the symbol of purification. On his coming out of the bath, they clothed him in a white tunic, the symbol of purity, a red robe, emblematic of the blood he was to shed in the cause of the faith, and a black doublet, in token of the dissolution which awaited him as well as all mankind. Thus purified and clothed, the novice kept a rigorous fast for twenty-four hours. When evening came, he entered the church and passed the night in prayer, sometimes alone, sometimes with a priest and with sponsors who prayed in company with him. When the sermon was over, the novice advanced towards the altar with the sword of knighthood, suspended from his neck; the priest took it off, blessed it and attached it to his neck again. The novice then went and knelt before the lord, who was to knight him. “To what end,” the lord then asked him, “Do you desire to enter into this order? If it is that you may be rich, repose yourself, and be honoured without doing honour to knighthood; then you are unworthy of it.”

જો તે જવાન પોતાની ફરજ બજાવવાને જવાબ દેતો હતો, તો તેને “નાઇટ” બનાવવામાં આવતો હતો. ત્યારે બીજા હાજર રહેલા નાઇટો અને સ્ત્રીઓ (સ્ત્રીઓ, કારણ કે નબળી નાણુક પંથની તરીકે તેઓનું રક્ષણ કરવાની તેની ફરજ હતી) તે નવા નાઇટને નવો પોષાક પહેરાવતાં અને હથીયાર પહેરાવતાં. પછી તેને ‘દબ્બડ’ (dubbed) કરવામાં આવતો, એટલે કે (Fr. શબ્દ ‘adoubée’ એટલે કે adopted

ઉપરથી) પેલો લોડ તેને 'નાઇટ' તરીકે કબુલ રાખતો. તેમ કરવા માટે તે તળવારનું પાનું (blade) તેના ખભાં ઉપર મારતો, અને કહેતો કે “ખોદાના નામથી હું તુંને એક નાઇટ બનાવું છું. તું બહાદુર હિંમતવાન અને વફાદાર થજે.” પછી તે નાઇટ ઘોડા ઉપર, ઘણાખરો નાગી પીઠે, કુદીને સવાર થઈને પોતાનો લાલો અને તળવાર ફેરવતો ફેરવતો દેવળમાં ફરતો અને પછી બહાર ફરતો.

એ ક્રિયા ત્યારે દેખાડે છે કે ‘શીવજરી’ ના જમાનામાં નાઇટહુડ સાથે ધાર્મિક અને નીતિજનક વિચારો અને ફરજો ભેગાં હતાં. રસ્તમ તેના જમાનાનો એવા પ્રકારનો નાઇટ હતો. ઘણાક ધર્મોમાં અને ધર્મ સંબંધી ક્રિયાઓમાં—દાખલા તરીકે પારસીઓની નાવરતી ક્રિયામાં—તળવાર, ગુરૂજ વિગેરે હથ્થારો એ સખબથી અગત્યનો ભાગ લે છે.

રસ્તમનું દાસ્તાન ફીર્દોસીના એવાં દાસ્તાનોમાંનું એક દાસ્તાન છે, કે જેવાં દાસ્તાનો બીજી પ્રજાઓની વિરસ કવિતાઓમાં પણ રસ્તમનાં દાસ્તાનને દાખલ થયાં છે. કાઈ એનાં પ્રાકર્મોને હર્ડયુલીસના મહતાં બીજી પ્રજા-પ્રાકર્મો સાથે સરખાવે છે. રસ્તમના દાસ્તાનોમાં એક એના દાસ્તાનો. દાસ્તાન રસ્તમની તેના બેટા સૌરાબ સાથની લડાઇનું છે. શીરદોસી પોતે કહે છે તેમ, એ દાસ્તાન આંખમાંથી આંસુ પડાવે તેવું છે.^૧ સર હેનરી લેયર્ડ પોતાની બોલ્શતાન વિગેરે પહાડી મુઝ-કોની સફરનો એહેવાલ આપતાં જણાવે છે, કે એ પહાડી મુઝકના તાયફાઓના બહાદુર જંગી મરદો વટીક, જ્યારે તેઓ વચ્ચે એ દાસ્તાન વાંચવામાં આવે છે ત્યારે, બાળકો માફક રહે છે. સર હેનરીએ એ દાસ્તાનને ઘણું સરસ ગણી તેપરથી એક કશ્શુરસ નાટક લખવા માંડ્યો હતો, જે તેનાં મરણથી અધુરો રહ્યો હતો. એ દાસ્તાન આયરલેન્ડની કયુકયુલીન અને કોનલોચની વાર્તાને મળતું છે.^૨ એ દાસ્તાન જર્મનોનાં એક પુરાણા ગિતના દાસ્તાન (Old High German lay of Hildebrand) ને મળતું છે. એક રશીયન વાર્તા અને હિંદુ વાર્તા પણ એ દાસ્તાનને મળતાં છે. આગળ જણાવેલી ઉપર કહેલી આધરીશ વાર્તા આપણાં ફીર્દોસીના દાસ્તાનને ઘણી મળતી આવે છે.

(૧) “યહી દાસ્તાન અસ્ત પુર આબે ચસ્મ. દેલે નાજુક અજ રસ્તમ આયઃ ખખશમ.”

(૨) જુઓ મારાં પુસ્તક Asiatic Papers Part I માં The Irish story of Cucullin and Conloch and the Persian story of Rostam and Sohrab pp. 53-66.

(ક) એ વાર્તા પ્રમાણે દુનિયાની તવારીખનાં ૩૯૫૦ નાં વર્ષમાં, અલસ્ટરમાં, કોનોર મેકનેસા (Conor Mac-Nessa King of Ulster) નામે રાજા હતો. એ વખતે આયર્લેન્ડના પેલ્લવાનોમાં એક ક્યુક્યુલીન નામે હતો. તે આલખની (હાલનાં સ્કોટલેન્ડ) માં એડગેની (Airdgenny) ની ખુબસુરત છોકરી એફે (Aife) સાથે પ્યારમાં પડ્યો હતો અને પરણ્યો હતો. તે બાપડી આશાવંતી હાલતમાં આવી, ત્યારે પોતાને દેશ જતાં પોતાની બાપડીને તે એક સુનાની સાંકળી આપી ગયો, કે જો તેણીને પેટે છોકરો અવતરે, તો તે સાંકળી તેને ગળે પહેરાવવી, તેને લશ્કરી તરબીયત આપવી અને તેને પછી અલસ્ટર ખાતે પોતાની આગળ મોકળવો. તેણે બાપડીને તાકીદ કીધી, કે તે છોકરાના મન ઉપર નીચલી ત્રણ ચીજ ખાસ કરીને ઠસાવવી. ૧ તેણે પોતાના દુસ્મન આગળ કદી પોતાનું નામ કહેવું નહિ. ૨ કોઈ પણ ધણી એક બામતમાં પોતાના હક તરીકે કોઈ સરભરી કરે તો તેને કદી શરણ થવું નહિ. ૩ જો કોઈ લડવા માગે તો કદી ના પાડવું નહિ. તેની બાપડીને પેટે છોકરો અવતર્યો. તેણીએ તેનું નામ કોનસોખ પાડ્યું. તે લશ્કરી તરબીયત લઈ આયર્લેન્ડમાં બાપને મુલક હથિયારખંધ થઈ ગયો. અલસ્ટરના રાજા કોનોરને ખબર પડતાં, તેણે તેનાંથી તેનું નામ અને હકીકત જાણવા માગ્યાં. કોનસોખે તે જણાવવા ના પાડ્યું. ત્યારે અલસ્ટરના રાજાની તરફથી તેનો પેલ્લવાન ક્યુક્યુલીન તેનાં સામે, એટલે પોતાના બેટાનીજ સામે, લડવા આવ્યો. એ લડાઈમાં બેટો બાપને હાથે માર્યો ગયો.

(ખ) શુરવીર જમાનાના એક ભટકતા નાઇટ (Knight-errant) તરીકે શાર્દાએ (Chardin IX 117) રસ્તમને યુરોપીયન વાર્તાઓના એમેડીસ (Amadis) સાથે સરખાવે છે. ૧૨ મી સદીમાં લખાયેલી એક સ્પેનીશ વાર્તામાં એ એમેડીસનાં પ્રાક્રમો વર્ણવેલાં છે. (ગ) વળી આર્થર અને તેની ગોળ મેજના નાઇટો (Arthur and the Knights of the Round Table) ની માફક ધરાંની ઉમરાવો કૌઉસ અને કેખશરના તખ્તની આજુબાજુ મળતા.

(ધ) વળી શાર્દાએ રસ્તમનાં પ્રાક્રમો જેવાં પ્રાક્રમો યુરોપની વાર્તાઓમાં ઓર્લેન્ડ (Orlande) નાં ગણે છે, કે જેણે શાર્લમેનના વખતમાં અજબ પ્રાક્રમો કર્યા હતાં. એની ડ્યુરન્ડલ (Durandal) નામની એક તલવાર, તેજ કામ બજાવતી, કે જે રસ્તમનો ગુરૂ બજાવતો. આપણે વાંચ્યે છીએ, કે રસ્તમ પોતાના ગુરૂના ફટકાથી અલબુર્જ પાહડનાં ટુકડા કરતો હતો. તેમ ઓર્લેન્ડ, પોતાની ‘ડ્યુરન્ડલ’ તલવારના એક ફટકાથી પીરનીજ પહાડનાં ટુકડા કરી નાખતો. તેની તલવારનું નામ Durandal (ફ્રેન્ચ Dure en Diable i. e. hard as the devil), એટલે “સેતાં જેવી સખ્ત,” આ ઉપરથી પડ્યું, કે તે ધણી મજબુત હતી.

(ક) રૉયર્ટસન રૂસ્તમ અને સૌરાષ્ટ્રની વાર્તાને એથન્સના રાજા ઇલ્થ્યસ અને ઇથ્રાની નીચલી વાર્તા સાથે સરખાવે છે: ઇલ્થ્યસ (Aegeus) નામે એથન્સનો રાજા હતો. તે ત્રીજોનના રાજા પીટથીઅસ (Pittheus King of Trozone) ને ત્યાં મહેમાન તરીકે ગયો હતો. ત્યાં તે તે રાજાની બેટી ઇથ્રા (Aethra) સાથે પ્યારમાં પડ્યો હતો. ઇથ્રાથી છુટા પડતાં તેણે તેણીને એક તલવાર આપી હતી, એવું કહીને કે જો તેણીને પેટે એક છોકરો અવતરે તો તેને તેણીએ એ તલવાર નિશાણુ તરીકે આપીને એથન્સ મોકલવો. ઇલ્થ્યસ એથન્સ પાછો ફર્યો અને ઇથ્રાને પેટે થીસીઅસ (Theseus) નામનો બેટો અવતર્યો. તે બેટો મોહતો થઈ પોતાની માતા પાસેથી પેલી તલવાર લઈ એથન્સ ગયો, કે જ્યાં મીડીઆ (Medea) નામની એક સ્ત્રી, જે જાસન (Jasam) ની બાઈ થતી હતી, અને જે ઇલ્થ્યસ સાથે આવી રહી હતી. તેણીનાં કાવત્રાંથી ઘણો ગેરકારોબાર ચાલી રહ્યો હતો. મીડીઆએ ઇલ્થ્યસને સમજાવ્યો, કે તેણે થીસીઅસને ખાણમાં ઝેહર આપી મારી નાખવો. ઇલ્થ્યસે ઝેર ભેળેલી શરાબની જામ થીસીઅસને આપી. તે લેવા થીસીઅસે હાથ લાંબો કરતાં, તેની તલવાર ઇલ્થ્યસને દેખાઈ આવી. તેથી ઇલ્થ્યસે તેને પોતાનાં બેટા તરીકે ઓળખી કાઢ્યો અને તેને વળગી પડ્યો.

કાઉન્ટેસ સીઝારેસ્કો, પોતાના એક પુસ્તકમાં, ઇરાનનો આ જેહાં પેહેલવાન, જેનાં નામ અને કામ સાથે ઘણી તવારીખી અને દંત-કથાની વાર્તાઓ જોડાયેલી છે, તેની સાથે સ્પેનનો એક જેહાં પેહેલવાન, ડોન જેહાં પેહેલવાન, જેનાં નામ સાથે પણ ઘણીક તવારીખી રૉડેરીગો સ્પેનનો જેહાં પેહેલવાન (સી૮). અને દંતકથાની વાર્તાઓ જોડાયેલી છે, તેની સરખામણી કરે છે. યુરોપનું નાઇટલુડ, તેના ઘણાંક રંગરૂપમાં, પુર્વ ભણીથી દાખલ થયું છે. તે બાબે તેણી શર-આતમાં કહે છે કે: “હું ધારું છું કે આ બાબતમાં કાંઈ શક નથી, કે યુરોપના શૂરવીર નાઇટલો નમુનો (The Knightly type યુરોપમાં) પુર્વ ભણીથી દાખલ થયલું એક પુત્ર હતું, જેકે તે બીજાં પુર્વ ભણીના પુલોની માફક યુરોપના બાગોમાં ઘણું સારી રીતે ઉગ્યું. કુએદરોએ શિખવ્યું તેના કરતાં તેઓ શિખ્યા ઘણું.”

(૧) “I suppose that there is no doubt that the knightly type was a flower transported from the East, through, like many other Eastern flowers, it grew to its best in European Gardens. The crusaders learnt more than they taught”. (“The Place of Animals in Human Thought” by the countess Evelyn Martinengo Cesaresco, (1908) Chap. XIV “The Horse as Hero” p. 288).

આ સરખામણી બરાબર સહમજવા કાળે સ્પેનની ઇસલામી તવારીખ ઉપર એક ઘણી ટુકડા ઉડતી નજર જરૂરની દિસે છે. સ્પેનનો મુલક પેહેલવેહલો શ્રીની-શીઅન લોકોને જાણીતો થયો હતો. ત્યાર પછી તે રોમનો સાથે લડનારા કાર્થેજની-અનોને જાણાયલો હતો. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૪૦૦ પુર્વે ત્રીજી સદીમાં તે રોમનોની જાણમાં આવ્યો અને ઓગસ્ટસે ત્યાં રોમન સત્તા સ્થાપી, જે નજદીક ૪૦૦ વર્ષ ચાલુ રહી. ત્યાર પછી પુર્વ ભણીન કોષ્ટક તાયફાઓ, જેઓએ અવાર નવાર રોમન શાહનશાહાત ઉપર હુમલો કરી તેનો અંત આવ્યો હતો, તે તાયફાઓમાંથી સુએવી, વેન્ડાલ અને આલાની (Suevi, Vandal and the Alani) નામના તાયફાઓએ તે હાથ કર્યો. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૬૦૦ સુધી ૬) થી ૭) સદીમાં ત્યાં ખ્રિસ્તિ ધર્મ ફેલાયો, અને આઠમી સદીમાં આરબો, જેઓ એ તરફ મુર લોકોને નામે જાણાયલા હતા, તેઓએ આફ્રીકા તરફથી આવી એ મુલક હાથ કર્યો. તેઓએ ત્યાં મજબુત દસ્ત સ્થાપ્યો અને પુર્વ ભણીની વિધ્યા, એલમ, હુનરો વિગેરે, જે તેઓએ ખીજાં સાંધનો ઉપરાંત મુખ્ય કરી ધરાંન તરફથી પણ અખત્યાર કર્યાં હતાં, તે ત્યાં દાખલ કર્યો. આજે જે આરબો જંગલી અને વગર ભણેલા તરીકે હિજાબ છે, તેઓની એક શાખાના એક વખતનાં વડીલોએ વિધ્યા અને એલમ હુનરનો ચેરાગ, યુરોપમાં, જ્યારે તે સીદા જમાનો (Dark Ages), એવે નામે જાણાયલા જમાનાનાં અજ્ઞાનપણાનાં અંધકારમાં ચુંટાયલું હતું ત્યારે, રોશન રાખ્યો હતો. તે વખતે યુરોપના દેશે દેશના વિધ્વાનો સ્પેનના મુલકની આરબ યુનીવર્સીટીઓમાં પોતાનો અભ્યાસ કરવાને જતા હતા. ?

આરબો સ્પેન, જ્યાં તેઓ આફ્રીકા તરફથી આવ્યા હતા, ત્યાંથી આગળ વધ્યા. પણ તુલુઝ (Toulouse ઇ. સ. ૭૨૧) અને તુર (Tours ઇ. સ. ૭૩૨) ની લડાઈઓમાં હાર મળવાથી તેઓનો અટકાવ થયો અને તેઓ સ્પેનમાંજ અટક્યા. સ્પેનમાં અબ્દુલ રેહમાન (Abd ul Rahman) નામનાં આરબ સરદારે તેઓનો પગદંડો મજબુત કર્યો. તેની પછી તેના બેટા હીશામે (Hisham ઇ. સ. ૭૮૮ થી ૭૯૬), અને તેની પછી તેના બેટા અલહકમે (Al Hakam) રાજ્ય કર્યું. એ અરસામાં આગલા વીસીગોથ તાયફાવાળા ખ્રિસ્તિ રાજાઓ હમુર સ્પેનના ઉત્તર ભણીના પહાડી મુલકોમાં અમલ ચલાવતા રહ્યા હતા. અલહકમ પછી અબ્દુલ રેહમાન ખીજાએ (ઇ. સ. ૮૨૨ થી ૮૫૨), તેના પછી તેનાં બેટા મોહમેદે (૮૫૨ થી ૮૬૬), તેના પછી તેના બેટા મોનધીરે (Mondhir ૮૬૬ થી ૮૮૮), તેના પછી તેનાં ભાઈ અબ્દુલ્લાએ (૮૮૮ થી ૯૧૨), તેના પછી તેનાં બેટા અબ્દુલ રેહમાન ત્રીજાએ (૯૧૨ થી ૯૬૧), તેનાં પછી અલહકમ

(૧) જુઓ મારાં પુસ્તક "Masonic Papers" માં "Influence of the Arabs upon the scholastic teaching of the seven sciences" ની ખાખત પાઠ ૩૯.

ખીજીએ (૯૬૧ થી ૯૭૬), અને તેનાં પછી હીશામ ખીજીએ (૯૭૬ થી ૧૦૧૩) રાજ્ય કર્યું. હવે સ્પેનનું ઓમાયદ (Omayyad) વંશ, જેણે સ્પેનમાં નજદીક ૩૦૦) વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું, તેનો છેડો આવ્યો. સોલેમાન (Soleiman) નામનાં સરદારે સત્તા હાથ કીધી અને છેલ્લો રાજા હીશામ ખીજી, જે ૯૦ સં ૧૦૧૩ સુધી થોડો ધણો નામનો પણ રાજા ગણાતો, તેણે રાજ્ય બહાર રીતે ત્યાગ કીધું અને પાંચ વર્ષના અરસા બાદ મરણ પામ્યો. હવે સ્પેનનું ઇસ્લામી રાજ્ય કેટલાંક નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યમાં વહેંચાઈ ગયું. તેમાં કોર્ડોવા અને સેવીલ (Cordova and Seville) બંને ઇસ્લામી પ્રજાસત્તાક રાજ્યો બન્યાં. ખીજી હાથ ઉપર એરેગોન અને કાસ્ટીલ (Aragon and Castille) માં બે મજબુત ખ્રિસ્તી રાજ્યો અરપા થયાં. આ ખ્રિસ્તી રાજ્યોની મદદે હવે આપણી સરખામનીવાળો પેદલવાન રૂઈ ડિયાઝ કેમપેદોર (Ruy Diaz Canpeador) નામનો સરદાર બહાર પડ્યો, જે સીડ (Cid) ને નામે સ્પેનની આ મધ્ય જમાનાની તવારીખનો પ્રજાકીય પેદલવાન ગણાયો. આ પેદલવાને પોતાનાં સ્પેન દેશને જે મદદ આપી હતી, તે મદદને અને તેનાં કામને કાઉન્ટેસ સીઝારેસ્કો જેહાં પેદલવાન રસ્તે ઈરાનને આપેલી મદદ સાથે અને તેના કામ સાથે સરખાવે છે. આ પેદલવાનને “સીદ કામ્પે દોર” એવે નામે પણ ઓળખતા. એ નામમાં સીદ (Cid) શબ્દ તે અરબી સઇયદ (Saiyad) છે, જેનો અર્થ મોટા સરદાર (lord chief,) થાય છે. કોઇ ઇસ્લામી ધર્મગુરૂ વર્ગ માટે હાલમાં “સઇયદ” શબ્દ વપરાય છે તે આ શબ્દ છે. કેમ્પેદોર (Canpeador) શબ્દ સ્પેનીશ છે અને તે ફ્રેંચ શેમ્પીયો (Champion) એટલે પેદલવાનને મળતો છે. જેમ શીદોસી રસ્તમને માટે કોઈકવાર તેનું નામ ‘રસ્તમ’ વાપરવા વગર ફક્ત “જેહાં પેદલવાન” એમ બોલે છે, અને એમ બોલવાથી, તે કોણ માટે બોલે છે તે, સમજાઈ જાય છે, તેમ આ સ્પેનીશ જેહાં પેદલવાનને પણ ફક્ત “સીદ (સઇયદ)” એટલે પેદલવાન એવે નામે ઓળખવામાં આવતો. જેમ જેહાં પેદલવાન રસ્તમનાં નામની આજુબાજુ ધણી તવારીખી બાબતો યાદતકયાની બાબતો વીટલાઈ છે, તેમ એનાં સંબંધમાં પણ હતું. તેનું ખરૂં નામ ડોન રોડેરીગો (Don Roderigo Diaz de Binar) હતું, અને તે કાસ્ટીલનો રહીસ હતો તેણે ધણી જવાન વયે બહાદુરી દેખાડવા માંડી હતી. એ સમયે તેને નાઇટહુડ (Knighthood) નો ખેતાબ મળ્યો હતો. તેણે પોતાનાં શહેરના સરદાર સેન્કો (Don Sancho of Castille) ની સાથે એરેગોનના રાજા (Ramiro of Aragon) ઉપર હુમલો કીધો, જેમાં એ રાજા માર્યો ગયો જ્યારે સેન્કો પોતે ગાદી ઉપર આવ્યો ત્યારે તેણે તેની સાથે એમોરા (Zamora) પર ઘેરો નાખ્યો, જેમાં એ રાજા દગથી માર્યો ગયો. ત્યારે આ પેદલવાન તેની લાસને કેસ્ટીલ લઈ આવ્યો. ત્યાર પછી સેન્કો રાજાનો ભાઈ એલફોન્સો (Alfonso) ગાદી ઉપર આવ્યો. આ સ્પેનીશ જેહાં પેદલવાન ૯૦ સં ૧૧ મી સદીમાં થઈ ગયો હતો. તેનું મરણ જુલાઈ ૧૦૯૯ માં નીપજ્યુ હતું.

જેમ રસ્તમનાં નામ સાથે બેડાયલી કોષ્ટક જગ્યાએ હજુર પણ ધરાંનમાં છે, તેમ આ 'સીદ' સાથે બેડાયલી કોષ્ટક જગ્યા હજુર પણ રપેનમાં છે. દાખલા તરીકે 'પેના દેલ સીડ (Pena del Cid z.e. the rock of the Cid) એટલે " સીડનો ખડક." એના નામ અને કામો સાથે બેડાઈ કોષ્ટક પુસ્તકો પણ લખાયાં છે. દાખલા તરીકે કોરનેલ (Corneille) નામનાં લખનારે એક કશ્ચારસ પુસ્તક (tragedy) એનાં કામોની બાબત ઉપર લખ્યું છે. આપણાં અંગ્રેજી કવિ સાઉથી (Southey) એ એક પુસ્તક (A chronicle of the Cid ને નામે) લખ્યું છે. એક લખનાર લોકહાર્ટ (Lockhart) કેટલાક રપેનીશ ખ્યાલો (Spanish Ballads) એનાં કામો ઉપર લખ્યા છે. એક રપેનીશ લખનાર, જે, રપેનના હોમર (Homer of Spain) તરીકે જણાયલો છે, તેણે એક કવિતા એને માટે લખી છે.

આ રપેનીશ જેહાં પેહેલવાંનનાં નામ અને કામની એટલી અધી ધાક અને બીહીક આરખોમાં પંચરાયલી હતી, કે કહે છે કે મરણ પામેલી લાલતમાં પણ તેણે આ આરખ મુરો ઉપર એક ફતેહ મેળવી. કહે છે, કે તે બીમાર પડેલો હતો ત્યારે તે બીમારી દરમ્યાં આરખો એક હુમલો લાવ્યા. તે ખચર તેણે વેલેન્સ્યા (Valencia) શહેરમાં સાંભળી, અને જ્યારે તેણે જાણ્યું, કે તેના સરદારો આરખોના હુમલાને અટકાવી શકતા નથી, ત્યારે તે ધણો દલગીર થયો. તે દલગીરીના ફટકાથી તે મરણ પામ્યો. એને માટેની દંતકથા કહે છે, કે એણે જ્યારે પોતાનો અંત આવેલો જોયો, ત્યારે બીજી કોષ્ટ પણ ખોરાક લેવાને ના પાડ્યો, પણ ધરાંનના સુલતાને તેના ઉપર જે સરસ ગોલાખ, જેમા હીરાખોલ (Myrrh) અને સુગંધી બાલ્સમ (Balsam) પીગળાવેલાં હતાં. તે મોકલ્યો હતો, તે પીતો હતો. મરતી વેળાએ તેણે ફરમાવ્યું કે મરણ બાદ તેનાં શરીરને પણ ઉપરું આકી રહેલું થોડુંક ગોલાખનું પાણી લગાડે અને કોષ્ટ યુક્તિથી તેની લાસને તેનાં ઘોડા બાવીએકા ઉપર જીન નાખી હથ્થારખ ઘેસાડી સ્થીર રાખે, કે દૂરથી તે જીવતો હોય તેમ દેખાય. કહે છે કે તેમ કરવામાં આવ્યું. આરખોને તેનાં મરણની ખચર ન હતી. તેથી છેલ્લી લડાઈમાં તેઓ તેને દૂરથી ઘોડા ઉપર એમ બેઠેલો જોઈ બીધા, કે તે લડાઈમાં લડવા આવ્યો છે, અને ધાસ્તીના માર્યા હાર ખાઈ ગયા. આ મુજબ જેમ જીવતા જીવત તેણે આરખો ઉપર જીત મેળવેલી તેમ મરણ બાદ પણ મેળવી. જેહાં પહેલવાંન રસ્તમના બેટા ફરામરોજ માટે પણ એક વાત છે કે તે દુસ્મનો સાથે લડતાં થાકી ગયો હતો અને એક જગ્યાએ બેઠો હતો. ત્યાં તે થાકથી મરણ પામ્યો. અવારનવાર તેનાં માથા ઉપરના કોલાહના પીછે પવનથી હીલતાં હતાં તે હીલતાં જોઈ દુસ્મનો, જેઓ જાણતા નહિ હતા કે તે મરણ પામ્યો છે, તેઓ બીહતા કે ફરામરોજ ઉઠે છે અને આવે છે. એવી બીહીકની નાસલાગમાં દુસ્મનના ઘણા સેપાહો માર્યા ગયા હતા.

મરણુ બાદ જેહાં પેહેલવાન સીદની લાસને ઘોડા ઉપર તે બેઠેલો હોય, તેમ ગોઠવી તેનાં કોડોના શેહેરમાં લઇ જવામાં આવી. મુસાફરીમાં એમ દિવસે તે લાસ તેના બેવીએકા ઘોડા ઉપર કુચ કરતી. રાત્રે તે એક બીજા લાકડાનાં ઘોડા (Dummy horse) ઉપર રાખવામાં આવતી. લાસનાં આ સરધસ સાથે તેની આયડી જીમેના (Jimena) હતી. માર્ગમાં તેની બે બેટીઓ અને બીજા સંખ્યાબંધ લોકો ગમગીનીમાં ચક્રચુર થયલાં બેઠાયાં. તેઓ સાથે આ પેહેલવાનનો વફાદાર નોકર ડીઆઝ (Gil Diaz) હતો. જેહાં પેહેલવાન સીદે હૈયાતી દરમ્યાન ફર્માવેલું, કે કોઇ પણ એને કાજે શોગનાં કપડાં પેહેડે નહિ. તેથી લોકો પોતાના સુંદર પોષાકમાં સજ થઇ, પણ ગમગીનીમાં ચક્રચુર રહી, તેની પાયદસ્તનાં સરધસમાં બેઠાયાં. સેવટે તેને તેનાં કોડોનાં શેહેરમાં અવલમજલ પોહ્યાંઆડ્યો. તે દિવસ પછી તેના માનીતા ઘોડા ઉપર કોઇએ સવારી કરી નહિ. તેના વફાદાર નોકર તેનાં વફાદાર ઘોડાની પોતે ચાકરી કરતો અને પાણી પીવા લઇ જતો. એ ઘોડો ધણીનાં મરણ બાદ ૨) વર્ષ ૪૦ વર્ષની ઉમ્મરે, કેટલાક મજબુત ઘોડાઓની ઓલાદ મુકી મરણ પામ્યો. પેહેલવાન સીદે ફર્માવ્યું હતું, કે તેના ઘોડાને તેનાં મરણ વેળાએ એક સારી ઉડી બોહાડેલી મોટી કબરમાં દાટે, કે તેનાં હાડકાંને કોઈ કુતરાઓ ચુકે નહિ. તેમ એક મહના દરવાજા આગળ તે ઘોડાની લાસને દાટવામાં આવી, અને તેની કબર આગળ બે એલમ (elm) જાતનાં ઝાડો રોપવામાં આવ્યાં. કહે છે કે આ પેહેલવાનનો ઉપલો માનીતો ઘોડાવાળો જીલ બલાઝ મરણ પામ્યો, ત્યારે તેને પણ એ ઘોડો, જેની તેણે વફાદાર સેવા બજાવી હતી, તેની પડોશમાં દાટવામાં આવ્યો.

આ સર્વ સરખામણી ઉપરથી કાઉન્ટેસ સીઝારેસ્કો ધરાંતના પેહેલવાન રસ્તમને ધરાંતની કામ્પેઆદોર (Persian Campeador) કહે છે. તેણી તેનાં રખશને ર્પેનીશ ઘોડા બાવીએકા સાથ સરખાવે છે. તેણી દંતકથા યા તવારીખમાં નામીયા થયલા એવા ઘોડાઓમાં સોલોમનના કુરીન (Solomon's Kiorein) નું, ગેબ્રિઅલ ફરેસ્તાના ઘોડા હઝીઅમ (Gabriel's Hazium) નું અને બુલીઅસ સીઝરના ઘોડાનું નામ દે છે.

જેમ જેહાં પેહેલવાન રસ્તમનો ઘોડો રખશને નામે મશહુર હતો, તેમ એનો ઘોડો બાવીએકા (Bavieca) ને નામે મશહુર હતો એ રસ્તમનો રખશ અને ઘોડાનું નામ બાવીએકા તેની પસંદગી વખતે બનેલા સીદનો બાવીએકા. નીચલા બનાવ ઉપરથી પડ્યું હતું: કહે છે કે સીડનો ધર્મ-પીતા (God-father) એક ધર્મચુર હતો. તેની પાસે તેણે જવાંન ઉમરે એક ઘોડો માંગ્યો. તેના આ ધર્મ-આપ તેને એક ચરગાહે લઇ ગયો, જ્યાં ધણીક ઘોડીઓ અને તેઓનાં અમ્યાંઓ હતાં. એક પછી એક સર્વને તેની આગ-

ળથી ચલાવી લઈ જવામાં આવ્યાં કે આ જેહાં પેહેલવાં સીડ તેમાંથી ગમે તે પસંદ કરે. કહે છે કે ઘણાંક સુંદર ઘોડાઓને તેણે પોતા આગળથી પસંદ કરવા વગર પસાર થવા દીધા, અને જ્યારે એક ઘોડી પોતાનાં એક કદરૂપાં અને કંગાળ દેખાવનાં અચ્ચાં સાથે તેની આગળથી પસાર થઈ, ત્યારે આ પેહેલવાંને “આ મારે લાયકનો ઘોડો છે,” એમ કહી, આ કદરૂપા નાના ઘોડાને પસંદ કર્યો. તે પરથી એના ધર્મપીતાએ ગુસ્સે થઈ તેને ભોલો અનઘડ (સ્પેનીશમાં બાવીએકા Bawieca i.e. Simpleton) કહ્યો. પણ પેલા જવાન પેહેલવાને કહ્યું, કે એ ઘોડો ઘણો સરસ નિવડશે. એમ કહી તેણે આ બનાવ ઉપરથી તેનું નામ બાવીએકા આપ્યું.

જેહાં પેહેલવાં રસ્તમની બાબતમાં પણ આપણે (પાના ૧૮ થી ૨૧) જોઈશું, કે તેણે પોતાનાં બાપ પાસે જવાન ઉમરે ઘોડો માગ્યો અને તેની હજુરમાંથી કેટલીક ઘોડીઓને પોતાના અચ્ચાંઓ સાથે ચલાવી લઈ જવામાં આવી. તેઓમાંથી રસ્તમે એક ઘોડી સાથે પસાર થતાં અચ્ચાંને પસંદ કર્યું કે, જેને માટે તેનાં રખેવાલે કહ્યું, કે ઘોડાના રખેવાલો તેને રખશ (એટલે વીજળી, સેતાબ જનારો ઘોડો, આબાદી વિગેરે) કહેતા હતાં. તેની પસંદગીને એ ઘોડો પાછળથી રખશને નામે જણાયો.

લોર્ડ કર્ઝન પોતાની ઇરાનની મુસાફરીનાં કિમતી પુસ્તકમાં જેહાં પેહેલવાન રસ્તમનો કેટલીક જગ્યાએ એશારો કરે છે. તે એક (૭) લોર્ડ કર્ઝન પ્રમાણે, જગ્યાએ સીસ્તાન માટે બોલતાં રસ્તમની અગ્રેજ દંત રસ્તમ અને આર્થર કથામાં મશહુર થયેલા રાજા આર્થર સાથે, તેમજ ઇંગ્લાંડના અને રસ્તમ અને રક્ષણહાર પીર સેન્ટ જયોર્જ સાથે, નીચે પ્રમાણે સેન્ટ જયોર્જ. સરખામણી કરે છે:—

“From the earliest times, there has been something in Seistan that appealed vividly to the Persian imagination. The country was called Nimroz, from a supposed connection with Nimrod, ‘the mighty hunter.’ it was the residence of Jamsbid. King Arthur does not play as great a part in British legend as does the heroic Rustam in the myths of Iran. For after all, Arthur was a mortal man (and, if we are to follow Tennyson, almost a nineteenth century gentleman), while Rustam fought with demons and Jins as well as against the pagan hordes of Turan and Afrasiab. Perhaps our Saint George of the Dragon would be a nearer parallel; and just as we stamp the

(૧) કોઈક લખનાર પ્રમાણે, આ મુલક પેહેલ પાણીથી ઘંકાયેલો હતો. પણ પાછળથી એક અદ્ભુત શક્તિના પુરૂષે આ રાક્ષસે તેને અર્ધા વ્હાડા (નીમ-રૂઝ) માં પાણી કાઢાડી નાખી સુકકેા કર્યો. તે ઉપરથી તેને આ નામ મળ્યું (જુઓ મારી “યાદગારે ઝરીવાન શયારહાએ અર્ધરાન” પા.૮૯.)

record of his matchless doing upon our coinage, so do the Persians emblazon the great feats of Rustam upon gateway and door and pillar.” (“Persia and the Persian” Question” by the Hon. George N. Curzon (1892) Vol. I p. 227.)

લોર્ડ કર્ઝન પોતાના ઉપલાં પુસ્તકમાં જેહાં પેહેલવાં રસ્તમનાં દાસ્તાનની કોઇક હકીકતનો ઇશારો કરે છે અને તે હકીકતો સાથે લોર્ડ કર્ઝન મુજબ જોડાયેલી જગ્યાઓ બાબે બોલે છે. (ક) દાખલા તરીકે રસ્તમનાં નામ સાથે તે કેલાટ, જે પછવાડેથી નાદીરશાહના તેની સાથનાં કોઇ જોડાયેલી ઇરાનની સંબંધ ઉપરથી “કેલાટે નાદેરી” ને નામે જણાયલું છે, જગ્યાઓ. (જુઓ પછવાડે પાન ૧૩૮), તેને માટે કહે છે, કે તે જગ્યાએ રસ્તમ અને અફરાસ્યાબ વચ્ચે લડાઇ થઇ હતી.

(ખ) ઇરાનના ઉત્તરના ભાગો (The Northern Provinces) માટે બોલતાં માજદરાનના મુલકમાં રસ્તમને સફેદ દેવ સાથે થયેલી લડાઇનો તે એશારો કરે છે.^૧ (ગ) રસ્તમે પોતાની જવાન છોકરવાંનું ઉમ્મરે સેપન્દનો જે કીલ્લો નીમકના એક વેપારીનાં વેશે કીલ્લામાં દાખલ થઇ જીત્યો (પછવાડે પાનું ૫) તે કીલ્લો લોડ કર્ઝનનાં વર્ણન પ્રમાણે “કલે એ સરીદ” નામનો હતો.^૨ શીર્દોસીનું ‘સેપન્દ’ નામ પાછળથી ‘સરીદ’ બન્યું હોય.

રસ્તમનાં કોઇ પ્રાક્રમ માટે અજબબી દેખાડવામાં આવે અને તે શીર્દોસીની સહરાવાત મનાય. તેનું એક પ્રાક્રમ તેણે ૧૦) વર્ષની રસ્તમનું એક પ્રાક્રમ ઉમ્મરે એક હાથીને મારવાની બાબતનું પ્રાક્રમ લેવાય. અને આરંગજીબનું એક હિંદુસ્તાનનાં મોગલ વંશના પાદશાહ આરંગઝેબને પ્રાક્રમ—છોકરવાંનું માટે કહે છે, કે તેણે પણ ૧૪ વર્ષની નાની ઉમ્મરે ઉમરે હાથીને માર્યો હતો. કહે છે કે જ્યારે તે પોતાના આપ શાહજેહાંન સાથે લાહોરમાં હતો, ત્યારે એક દિવસે પોતાનાં ચાર ભાઈઓ સાથે ઘોડા ઉપર બેસી મેદાનમાંથી હાથીઓની લડાઇ જોતો હતો. તેવામાં લડતા હાથીઓમાંથી એક નાહસતો નાહસતો જ્યાં આ ચાર શાહજહાંઓ ઉભા હતા ત્યાં આવ્યો. ત્રણે ભાઈઓ નહાહા પણ જેમ ૧૦ વર્ષનો રસ્તમ એક ગુરૂજ લઇ હાથી સાંમે ગયો હતો, તેમ આ ૧૪) વર્ષનો શાહજહાં ભાલો લેઇ તેની સાંમે ગયો હતો. જેમ જાલ પોતાના

(૧) ઉપજીવ પુસ્તક, પાન ૩૭૧.

(૨) ઉપજીવ પુસ્તક વાલમ, બીજું પાન, ૩૧૬.

ખેટાની હિમ્મતથી અજબ થયો હતો, તેમ શાહજેહાંન ઓરંગઝેબની હિમ્મતથી અજબ થયો હતો.^૧

યુનાનની તવારીખમાં જે બાહદુર ભાગ સિકંદરે, રોમની તવારીખમાં સિઝરે, કાર્થેજની તવારીખમાં હેનીબોલે, જર્મનીની તવા-
નેપોલિયન બોનાપાર્ટ રીખમાં શાર્લોમેને, અને ફ્રાન્સની તવારીખમાં
અને રૂસ્તમ. નેપોલિયને, જુદા જુદા જમાનાઓમાં લખ્યો હતો,
 તે ભાગ એક યા બીજી રીતે રૂસ્તમે ધરાંનની તવારીખમાં, આ સર્વ પહેલવાનોનાં જમાનાની આગમ્ય, લખ્યો હતો. નેપોલિયન માટે તેની લડાઇની જીંદગીનું વર્ણન કરનાર એક અંતકર્તા^૨ કહે છે કે, તે ફ્રેંચ લશ્કરનો સરદાર હતો, એટલું જ નહિ, પણ જાણે દુશ્મનનાં લશ્કરનો પણ પોતેજ સરદાર હતો, એટલે કે “લશ્કરની ગોઠવણ આપણે ફ્રાંસની રીતે કરીશું” તો દુશ્મન ફ્રાંસીસી રીતે કરશે,” એમ તે પોતાનાં લડાયક બુધ્ધી બળથી જાણે આગાહી કરી પારખી શકતો હતો. તેથી જાણે દુશ્મનનાં લશ્કરની હીલચાલ ઉપર તેને કાબુ હતો. આ સમયે તે એક લશ્કરી અલૌકિક બુધ્ધીનો પુરૂષ (military genius) ગણાયો છે. એક સીપાહ બચ્ચાની પંગતિ ઉપરથી તે જે લશ્કરી પડવીએ ચઢયો હતો, તે ઉપરથી તે જાણે નસીબ દેવીનો ખેટો (Man of Destiny) ગણાતો. તેની હાજરીથી લશ્કરને ઘણી હિમ્મત આવતી અને તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેજે ફર્માવતો હતો તે સેપાહો કરતા હતા. નેપોલીયન સર્વ મલી ૬૦૦ છુટી નાની લડાઇઓ (skirmishes) અને ૮૫ મોટી લડાઇઓ (pitched battles,) જેમાં બન્ને બાજુઓએ બરાબર સફસમારી જંગ કરેલી, તે લડયો હતો. કહે છે કે એણે ૧૦ વર્ષ ફ્રાંસપર શાહનશાહ તરીકે અમલ કરેલો, તે અરસામાં એ પોતાનાં પાદશાહી મહેલોમાં જેટલા દિવસ રહેલો, લગભગ તેટલાજ દિવસો તેણે એ લડાઇઓ માટે જીવણીમાં કાઢેલા. એક લખનાર કહે છે કે લડાઇમાં ૮૦૦૦૦ એસી હજાર આદમીથી દુશ્મનને ત્રાસ ઉપજે તેટલો એનાં એકલાથી ઉપજતો. રૂસ્તમ પહેલવાન આંખથી કેટલીક બાબતોમાં ધરાંનનો નેપોલિયન કહેવાય. તેનાં ઉપર ધરાંની લશ્કરનો અજબ વિશ્વાસ હતો. તેની હાજરીથી તે લશ્કરને હજારો આદમીની મદદ તરીકે હિમ્મત આવતી હતી. લશ્કરની જીવણીઓમાં તેણે જીંદગીનો મોટો ભાગ ગુજારેલો હતો.

(૧) “Anecdotes of Aurangzebe” by Jadunath Sarkar (1912) pp. 34-35.

(૨) Military Career of Napoleon the Great, by Montgommery B Gibbs (1913), Preface.

જો કોઈ લડાઈમાં ધરાંનીઓ ખતંગ આવતા, અને તે વખતે લશ્કર સાંભળતુ કે રસ્તમ લડાઈમાં સરદારી લેવા આવે છે તો તેને ધણી હિંમત આવતી. હાલના જમાનામાં નેપોલિયનની લડાઈઓનાં સમ્બંધમાં આપણે જે વાંચ્યે^૧ છિએ તે ઉપરથી આપણે જાણી શક્યે છિએ કે રોબર્ટસ, યા નેપોલિયન, યા રસ્તમ જેવા એક પહેલવાંનની હોજરી હજારો અને લાખો સીપાહોને હીમત અને યારી આપે છે. એને માટે થેકરેના આ શબ્દો અસરકારક છે :

“He fought a thousand glorious wars,
And more than half the world was his;
And somewhere, now, in yonder stars,
Can tell, may hap, what quietness is.”

રસ્તમનું નામ કૌવત માટે, તેમજ મુશ્કેલી વખતે સજુરી માટે, ધરાંની સાહીત્યમાં મશહુર થયું છે. તે સમયે શાએરો શાએરીમાં એના નામનો પોતાની શાએરીમાં જ્યારે ધણાં જોર માટે યા સરખામણીમાં ઉખેગ. જોર સાથેની સજુરી કાળે, યા એવી દલેરી બાહા-દુરીનાં સદગુણો માટે બોલે છે ત્યારે સરખામણી કાળે એનું નામ વાપડે છે. એવા કેટલાક દાખલા આપણને બદઓનીની મુનત-ખખ અલ તવારીખમાં મળે છે.^૨ એ પુસ્તકમાં કોઈ જુદા જુદા બહાદુરો યા પહેલવાનો માટે બોલતાં તેઓનાં પ્રાક્રમે વિગેરેની સરખામણી રસ્તમનાં પ્રાક્રમે સાથે કરવામાં આવે છે.

રસ્તમ ધરાંન દેશને સંકતોમાંથી ઊંચવનાર પુરૂષ તરીકે જાણીતો થયો હતો. જ્યારે પણ દેશ ઉપર કોઈ મુશ્કેલી આવી રસ્તમ ધરાંનનો એક છુટ-પડતી, ત્યારે ધરાંનના શાહો અને તેઓના દરબા-કારો કરનાર (Deliverer). રીઓ રસ્તમને તેના જાગીરી મુલક સીસ્તાંનથી તે ખુદાનો પ્રતિનિધિ તેડાવી મંગાવતા અને આ જેઠાં પહેલવાંન પોતાનાં દેશ ઉપરની આક્રમક તાળવા કાળે, તેને અડી બીડીમાં મદદ કરવા કાળે તુરતજ જતો. એમ તેણે પોતાની જખરી સુધી કયું^૩ હતું. એણે પોતાનાં દેશની સેવામાં એવી અડી બીડી વખતે ઉભા રહેવાના ધણાક દાખલા

(૧) Napoleon's Military Career, by M. G. Gibbs, (1913).

(૨) Muntakhab-ut-Twarikh of Badaoni, translated by Ranking (1898)
Vol. I, pp. 39, 114, 117, 127, 181, 199, 207, 294 and 548.

મળે છે. પોતાનાં દેશ તરફની આવી સેવાઓ કાળે રસ્તમનું નામ પાછળા જમાનામાં પણ મશહૂર રહ્યું છે. દાખલા તરીકે, ઉપલો હિદી તવારીખ નવેશ બદ્દાની પોતાની મુનતખખ ઉત તવારીખમાં રસ્તમને સંકત ટાલનાર તરીકે, ખુદ ખુદ સાથ સરખાવે છે. ખુદાના બંદાઓ ઉપર મુશ્કેલી આવી પડે ત્યારે તે મુશ્કેલી તાલવા માટે કોઈ નહિ ને કોઈ માયનો પુત નિકલી આવે છે. એવા પુતોમાંનો એક પુત રસ્તમ હતો. તે જાંણે મા બાપ વીનાનાં બચ્ચાંઓનો, નબળાંઓનો, બંદીવાનોનો રક્ષણહાર હતો. બદ્દાની રસ્તમનું નામ દબ, જાંણે જુલમગારોને ધાકમાં રાખવા માટે બોલે છે, કે “બખરદાર! જુલમ કરશે ના. તમે બેજનને ઊંડા ચાહમાં નાખશે તો યાદ રાખજો કે તમે અક્રાસ્યાબની માફક નિરાંતની ઊંગથી દુર રહેશે, સખખ કે ભરાઈ રહેલો રસ્તમ કેથેથી નીકલી આવશે”. તે કહે છે કે—

બે તસર્ અજ તીર બારાને જખફાન દર કમીન શખ
કે હર્ગેજ જઅફ નાલાનતર કવીતર જખમે પીકાનશ
ચું ખીજન દર ચેહ અફકની મખરૂપ અક્રાસ્યાબ આસા
કે રસ્તમ દર કમીનસ્ત વ નહન્ગી જુરે ખોફતાનશ”

અર્થ—નિબંજોનાં (શ્રાપના) તીરોના વર્ષાદથી રાતના કમીનગાહ યાને એકાંત-વાસમાં ખીહતો રહે, સખખ કે જેમ એ નબલાઓ વધારે પોકાર કરશે તેમ (તેઓનો છુટકારો કરવા આવનારના) તીરનો જખમ તુંને વધારે કારી લાગશે. તું જો બેજનને ચાહ (એટલે કુવા યા બંદીખાનાનાં)માં નાખશે, તો તું અક્રાસ્યાબની માફક નીરાંતે ઊંગાશે નહિ (પણ ખીહતો રહેશે), સખખકે રસ્તમ (તે ખીયારાના છુટકારા કાળે) કેઠે છુપાયલોજ હશે અને તેનાં બખતર તજે કોઇ મગરમજ તૈયાર હશે.

આ લખાણ બાબે એનો તરજુમો કરનાર પ્રોફેસર લો નોટમાં વિચાર જણાવે છે કે, “અંહી એ (રસ્તમ) એક છુટકારો કરનાર તરીકે ખુદાનો પ્રતિનિધિ

છે અને તે, જ્યારે નબળાંઓ ખુદ હજુર પેતા ઉપર જીલ્મ કરનાર સામે પોકાર કરે છે ત્યારે, તેઓ ઉપર પડેલા જીલ્મ માટે કાનો લે છે.^૧”

એમ ગરીબોના બચાવમાં જીલ્મગારો સામે કોષ (સ્તમ જેવા) છુટકારો કરનારા નિકળી આવે છે, એવા વિચારના ટેકામાં તે બાઈબલના નીચલાં પુસ્તકોનો આધાર સરખામણી માટે આપે છે.

એક્સોદસ (Exodus XXII 23), “If thou afflict them in any wise, and they cry at all unto me, I will surely hear their cry.”

દેવોતેરોનોમી (Deuteronomy XV, 9 and XXIV 15). 9 “Beware that there be not a thought in thy wicked heart, saying, The seventh year, the year of release, is at hand; and thine eye be evil against thy poor brother, and thou givest him nought; and he cry unto the Lord against thee, and it be sin unto thee.

15 “At his day thou shalt give him his hire, neither shall the sun go down upon it; for he is poor, and setteth his heart upon it: lest he cry against thee unto the Lord, and it be sin unto thee.”

ત્યારે રૂસ્તમનું દાસ્તાંન, આપણને જે એક મુખ્ય ભોધ આપે છે તે પર્યાયનો છે. આપણી આજુ બાજુનાંઓ માટે, રૂસ્તમનાં દાસ્તાંનનો આપણી કોમ માટે, આપણાં શહેર માટે, આપણા દેશ ધડો. માટે, આપણુ સર્વએ, આપણી નાની હદે, સેવા આપવાની કોશિશ કરવી જોઈએ, આપણાં એશ આરામ, આપણી રાહતનાં ભોગે પણ તેવી કોશિશ કરવી જોઈએ. જ્યાં નબળાંઓ ઉપર જલ્દેમો ફાવી જતા હોય, ત્યાં આપણો નબળો અવાજ મજબુત રીતે સંભળાતો કરવો જોઈએ. તે માટે હિમ્મત અખત્યાર કરવી જોઈએ. તે માટે પરહેજગારી અખત્યાર કરવી જોઈએ, એટલે રાખેતાની એશ આરામ રાહત વિગેરેથી થોડો વખત પરહેજ રહેવું પડે, તો તેમ રહેવું જોઈએ. એમ કરી “યુન રૂસ્તમ જોરાવર બેદ” એટલે

(૧) “Here, as the deliverer, he (Rustam) represents God, who avenges the cause of the helpless, when they cry unto Him against the oppressor.” (Muntakhab-ut-Tawarikh, translated by W.H. Lowe (1884), Vol. II, p. 47, n 3.

“રૂસ્તમ જેવા જોરાવર થજો” એવી લગ્ન વેળા આપણને દેવાયળી અને દેવાતી દુઆને સાચ્વી પાડવાને આપણે કોશેશ કરવી જોઈએ.

આપણાં હિંદી માણ સેપાલ સાલાર (Commander-in-chief) મરહુમ લોર્ડ રોયર્ટસને, મરહુમ મીં કૅપ્શન નવરોજી કાપ્ત-આ જમાનાના જેહાં રાજાએ, એક વખત જેહાં પહેલવાં રૂસ્તમ સાથે પહેલવાં રૂસ્તમ. સરખાવ્યો હતો. એ સરખામણી મને ધણીકવાર યાદ આવી છે. હાલના જમાનામાં જો કોઈ સુરો સરદાર થોડીક બાબતોમાં પણ જેહાં પહેલવાં રૂસ્તમની યાદ આપે, તો તે ખરેખર આ સુરો સરદાર લોર્ડ રોયર્ટસ છે. મરહુમ મીં કાપ્તરાજાએ એ સરખામણી તે વખતે કીધી હતી, કે જ્યારે એ સરદાર, જેનરલ રોયર્ટસ તરીકે, જેહાં પહેલવાં રૂસ્તમના કાબુલસ્તાં અને કાબુલસ્તાંના મુલકમાં બીજી અફઘાન લડાઈ (૧૮૭૬-૮૦) વખતે હિંમતથી જંગ મચાવતો હતો. તેનું તે વખતનું એક પ્રાકર્મ, કે જેને સુધરેલી દુનિયાનું ધ્યાન થોડો વખત ખેંચ્યું હતું, તે કાબુલથી કંદહાર સુધીની કુચનું હતું. જેનરલ રોયર્ટસે કાબુલ જતું હતું, તેટલામાં કંદહાર લણીનાં અંગ્રેજી લશ્કર ઉપર એક અફઘાન સરદારે હુમલો કરી મએવંડની લડાઈમાં તેને મોટી શીકસ્ત આપી હતી અને તે અંગ્રેજી લશ્કર મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યું હતું. તેને તે મુશ્કેલીમાંથી છોડવવાનો એક માર્ગ આ હતો કે હિંદુસ્તાંનથી એક લશ્કર તેની કુમકે મોકળવું. પણ તેમ કરતાં વખત ખુબી લાગે અને ખર્ચ મોટો થાય. તેમ કરવાને બદલે જેનરલ રોયર્ટસે કાબુલથી તેની કુમકે જવાને માથે લીધું. કાબુલમાં તેનું કામ ખલાશ થયું હતું. નવો અમીર ગાડી ઉપર બેઠો હતો. તેથી હવે ત્યાં અંગ્રેજી લશ્કરને વધુ વખત થોપવાની જરૂર ન હતી. તેથી જેનરલ રોયર્ટસે ત્યાંથી ઉઘાંગરી કરી કંદહાર લણી કુચ કીધી. હવે એ કુચે ધણું ધ્યાન આ સળખે ખેંચ્યું હતું કે, પોતાનાં મોટાં લશ્કર સાથે પોતાના ઉપરજ મદાર રાખી એ કુચ કરવાની હતી. એ લશ્કર કોઈ મથકને પોતાનું સેવટનું મથક (base) તરીકે રાખી, તે મથક સાથે વહેવાર રાખી આગળ કુચ કરે, તેમ ન હતું. કાબુલથી એકદમ ઉઘાંગરી કરી જેનરલ રોયર્ટસ નીકળ્યા પછી કેટલાક દિવસો સુધી તેની નિશાંણી કાંઈ માલમ પડી નહિ કે તે કયાં હતો અને કયાં છે. જ્યારે તે કંદહાર આવી પોંહોતો અને ત્યાંના અંગ્રેજી લશ્કર સાથે જોડાયો ત્યારેજ આપણને ખબર

પડી કે તે ક્યાં હતો. એમ ધારો કે એમ એક પછવાડેના મથક સાથ વહેવાર રાખવા માટે કોઇ મથક ન હોવાથી કદાચ એક હાથ ઉપર કાબુલમાં રમખાણ ઊઠે, અને બીજા હાથ ઉપર કંદહારમાં તો હતુંજ, ત્યારે એ અફઘાન લશ્કરો વચ્ચે કેહેવત પ્રમાણે “સુડી વચ્ચે સોપારી” જેવી હાલત જેનરલ રોબર્ટ્સની થઇ પડે. પણ તે સર્વનો વિચાર કરી તેણે હિમ્મત કીધી. કંદહાર ભણી જઇ ત્યાંનાં અંગ્રેજ લશ્કર સાથે મલી પેલા રોમન સરદારનાં શબ્દો પ્રમણે, “ત્યાં આવ્યો, જોયું અને જીત મેલવી” અને અંગ્રેજી નામનાની કિર્તી વધારી.

વલી જેમ રસ્તમ પેહલવાંનની હાજરીથી ધરાંની લશ્કરને હિમ્મત આવતી, તેમ કહે છે કે જેનરલ રોબર્ટ્સની હાજરીથી લશ્કરને પુરતી હિમ્મત આવતી. તેની બાંએધરી હેથળ આવતાંજ લશ્કરને હિમ્મત મળતી.

છેલ્લી બુઅરો સાંમેની આફ્રીકન લડાઇમાં અ.પણુને એ શુરા પેહેલવાંનની રસ્તમ સાથની સરખામણીની વધુ યાદ આવી. જેહાં પેહલવાંન રસ્તમ જમ્મક થયો હતો. તે જમ્મકમાં તેનો બેટો સોહરાય માર્યો ગયો અને તે પણ કમનસીબે તેને હાથેજ. તે જાનાં જે ધરાન દેશ ઉપર કોઇ મોટી મુશ્કેલી આવી પડતી, તો એ બુધા બુન્નેર્ગ સરદર તરફ જેમ ધરાંનનો શાહ તેમ ધરાનની દરબાર જેતી કે તે ધરાંનની કીર્તિને ખરાય થતી બચાવશે. તેમ બનતું, તો રસ્તમ પોતાનો એકાંત વાસ છોડી દેશનાં ભલાં ખાતર પોતાની લાગણીઓને દાખી લડવા બહાર પડતો.

હવે ઉપલી આફ્રીકન લડાઇ વખતે જેનરલ રોબર્ટ્સનો પોતાનો એક પુરો બેટો એજ લડાઇમાં માર્યો ગયો હતો. તેનાં મગણુનો એ બુન્નેર્ગ પિતાને ગમ હતો, તે વખતે અંગ્રેજી સરદારોએ એક પછી એક બોઅરોને હાથે હાર ખાવા માંડી. રાજકર્તાઓનું અને કેબીનેટનું ધ્યાન લોડ રોબર્ટ્સ તરફ ગયું કે આ મુશ્કેલી વખતે તે દેશની કીર્તિને બચાવશે. તેઓએ તેને લડાઇપર જવા કહ્યું. તે પોતાનાં દુખને દાખી હિમ્મતથી ગયો અને ઇંગ્લાંડનો અવળો પાસો સવળો કર્યો.

એક બીજી બાબતમાં પણ જેનરલ રોબર્ટ્સ રસ્તમની યાદ આપતો. રસ્તમનો રખશ તેનો માનીતો હતો, અને તે ઘોડાની પીઠ ઉપર તેણે બધી ફતેહો મેલવી હતી. તેમ લોડ રોબર્ટ્સનો એક ઘોડો માનીતો હતો. તે ઘોડા ઉપર બેસી તે કોઇ સરખસમાં ભાગ લેતો, તો લોડો ઉળતથી તેને આવકાર દેતાં. કહે છે કે ઘોડાંક

વર્ષપર તે ઘોડો મરણ પામ્યો ત્યારે, કુટુંબનું કોઈ આસાંમી મરણ પામ્યું હોય અને દિલાસાનાં પત્રો મળે, તેમ લોડ રોઅર્ટસને કેટલાંક દિલાસાનાં પત્રો મળ્યાં હતાં.

આ જમાનાના બ્રિટીશ જેઠાં પહેલાં તરીકેની લોડ રોઅર્ટસની જીંદગીની, ઉપર કરેલા એશારાઓનાં બતાવે પછીની કારકીર્દી, અને ખાસ કરીને હાલની યુરોપ ખાતેની ખુનખાર લડાઇ સાથેના સંબંધની કારકીર્દીની કેટલીક હકીકત આપણાં મનમાં તાજી છે. જાણે કેાઇ અજબ આગાહીથી એવણુ પોતાનાં દેશને પોતાની જમ્મીમાં પણ જમૃત કરતા રહ્યા હતા કે ઈંગ્લાંડની સરકારે ફરજિયાત લશ્કરી સેવા (conscription) દાખલ કરવું. એવણુને અવાજ બીઆબાન જંગલમાં નીકળતો અસર કર્યા વિનાનો અવાજ થઇ પડ્યો હતો, પણ હાલની લડાઇએ આપણને દેખાડ્યું છે કે તે ખરેખર જાણે એક લશ્કરી પેગામ્બરનો અવાજ હતો. મેહર યસ્તમાં મેહર યજ્ઞને બૂરાઓ સાંમેની લડાઇમાં લલાઓને ચારી દેતો જણાવ્યો છે. લડાઇને, કેટલેક સપ્તમે, આપણે એ યસ્ત પ્રમાણે દુનિયાના સુધારા વધારાનું એક સાંધણુ ગણી શક્યે. તે યસ્તમાં યાદ કરેલાં ભુડાંઓની સામેના લડાયક હથયારોનો ઉપયોગ કરનાર આ શુરો સંપેહોસાહાર જાણે મેહર યજ્ઞની મેહર પામેલો પહેલવાંન હતો. પોતાની જમ્મી છતાં તે આ લડાઇ દરમિયાન પોતાની શાહાનશાહાતની સેવામાં બાહાર પડ્યો અને પોતાની સલાહ અને કુમક દેવા લાગ્યો. તે ખુદ જંગનાં મેદાનમાં ગયો અને તોપોના દાગોળાના દોરની વચ્ચે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફરી પુછપરછ કરવા લાગ્યો અને સલાહ આપવા લાગ્યો અને તેમ કરતાં બિમાર પડી સરદી પકડી મરણ પામ્યો. કેવી બહાદુર જીંદગી અને તે બહાદુર જીંદગીને અનુસરવું કેવું બહાદુર મોત!

જેહાં પેહલવાન રસ્તમનું દાસ્તાન.

રસ્તમનું ખાનદાન અને બચપણ.

પાદશાહ મીનોચેહરના વખતમાં જેહાં પેહલવાન રસ્તમનો, ધરાનના પેહલવાન જાલ અને કાઝુલના રાજાની બેટી રોદાબેને ત્યાં, જન્મ થયો હતો. શિરદોસ્તી કહે છે કે જન્મથીજ રસ્તમ એક અદ્ભુત બાળક તરીકે જન્મ્યો હતો. માતા પેટમાં પણ તે જાણે એક અદ્ભુત બાળક હતો. વળી ખુદ તેનો આપ જાલ પણ જાણે એક અદ્ભુત માણસ હતો. જાલ જન્મ્યો ત્યારે તેનાં શરીર ઉપર એક બુદ્ધા આદમી માફક સફેદ વાળ હતા. તેથી તે તેનાં આપ સામે પસંદ પડ્યો નહિ, અને તેથી તે તેને એક પહાડપર જંગલમાં એકાંત જગ્યાએ મેલી આવ્યો હતો, કે ત્યાં જીઆનગાર પ્રાણીઓ તેનો નાશ કરે. પણ ખાદાતાલાની મેહરથી કહે છે કે સીમોર્ગ નામનું એક પક્ષી, જે પોતાનાં બચ્ચાંઓ માટે ખોરાક સોધતું સોધતું ત્યાં આવ્યું હતું, તેની નજર આ બાળકપર પડી. પોતાનાં બચ્ચાંઓ માટે ખોરાક તરીકે આ બાળકને ઉઠાવી જવાને બદલે તેનાં મનમાં આ આદમ જાતનાં બાળક ઉપર મેહર આવી. તે સંભાળથી એક પહાડ ઉપરનાં ઝાડપરનાં પોતાનાં માળામાં તે બાળક જાલને ઉઠાવી લઈ ગયું, અને ત્યાં તેને પાણી પોશી મોટો કરવા માંડ્યો. તે કેટલાક વર્ષોના થયો ત્યારે તેના આપને સ્વપ્ન આવ્યો. તેમાં એક ફરેસ્તાએ તેને પોતાના બાળક તરફની ઘાતકી વર્તણૂક માટે ઠપકો આપ્યો. તે ઉપરથી સામ પોતાના બાળકને શોધવા પેલાં જંગલમાં ગયો. ત્યાં સીમોર્ગે તેને તે બાળક સોંપ્યું. સામ ખુશ થઈ જાલને પોતાને મકાને લાવ્યો, અને તેને ફળવણી આપી મોટો કીધો. તે એક વખત ફરતો ફરતો કાઝુલ ભણી ગયો, અને ત્યાંના પાદશાહની બેટી રોદાબે સાથે મોહોબતમાં પડ્યો. કાઝુલનો રાજા એક દેવ પરસ્ત પાદશાહ હતો, તેથી તેના આપ સામે અને શાહ મીનોચેહરે તેઓની શાદી માટે પરવાનગી આપી નહિ. પણ આખરે જાલે કેટલીક તદબીરથી તે મેળવી. તે શાદીનું પરીણામ જેહાં પેહલવાન રસ્તમ હતો.

(૧) એમ જીઆનગાર જનવરો અને પક્ષીઓથી માણસ જાતનાં બચ્ચાંઓ ઉધરવાના કેટલાક દાખલા આગલી તબાકીમાં આ તબાકીમાંથી દંતકથાઓ પુરા પાડે છે: દાખલા તરીકે, રોમના સ્થાપક રોમ્યુલસનો મોહવાલ લેઓ. આપણા દેશમાં એક જીઆનગાર વડી માદાથી ઉધરેલો છોકરો (wolf-boy), જેને મેં ઘાતે આગ્રા ખાતે જોયો હતો, તેનો દાખલો મુંબઈની “નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી” સંસ્થાના મારા એક વિષયમાં મેં આપેલો છે.

રસ્તમનો જન્મ.

આ મુજબ જલ જોવા એક આપ અને રોદાએ જેવી મા વચ્ચેની શાદીનો રસ્તમ બેટો હતો. તેની માતા આશાવંતી હાલતમાં આવી અને બાળક ફરજંદ ગર્ભસ્થાનમાં મોટું થતું ગયું ત્યારથીજ રોદાએને ઘણી વેદના પડવા લાગી, કારણ કે પેટમાંજ તે કદાવર બાળક બન્યો હતો. વળી નવ મહીનાની મુદત પુરી થતાં પણ તેનો જન્મ ન થવાથી રોદાએ ઘણી બેચેન થવા લાગી અને ગભરાવા લાગી. એક વખત તેણી બેસુધ્ધ થઈ ગઈ. જલ આ બનાવથી ગભરાઈ ગયો, પણ તેને ઉપલાં સીમોર્ગ પક્ષીએ પોતાનાં પીંછાં આપ્યાં હતાં, અને કહ્યું હતું કે, “જ્યારે તું મુશકે-ળીમાં આવી પડે ત્યારે આ પીંછાં બાળજે અને હું તારી મદદે આવીશ.” તેથી જલે તે પીંછાં બાળ્યાં અને સીમોર્ગ પક્ષી મદદે આવી ઉભું રહ્યું. તેણે સલાહ આપી કે રોદાએને શરાબથી બેહોશ કરી તેણીને ચિંતા શીકરથી નીરાળી કરીને પછી એક હથીઆરથી તેણીનું પેટ ચીરાવી બાળકને બહાર કહડાવે.^૧ જલે તેમ કરાવ્યું અને બાળક રસ્તમનો જન્મ થયો.^૨ શીરદુશી કહે છે કે આ રીતે બાળકનો જન્મ થવા પછી હુશિઆર થતાં રોદાએ બોલી કે “રસતમ” એટલે “હું વેદનાથી છુટકારો પામી છું.” તે ઉપરથી તે બાળકનું નામ રસ્તમ પાડવામાં આવ્યું.^૩

બાળક રસ્તમનું કદ અને આંધા એવો હતો કે પોતાની માતા રોદાએનું દુધ તેને પુરતું થતું હતું નહિ. જ્યારે ૧૦ દુધાળી દાખાઓનું દુધ તેને પાવામાં આવતું ત્યારે તેનું પેટ ભરાતું. બીજાં બાળકો એક વર્ષમાં કદમાં વધે તેટલો જાણે તે એક દિવસમાં વધતો હતો. રસ્તમ જ્યારે મોટો થયો ત્યારે તેનો બપાવો સામ મુલક બહાર હતો. ત્યાં તે એના જન્મની ખબર સાંભળી ખુશી થયો હતો. એ બાળક, જેને માટે સીમોર્ગે ધણું ચળકતું ભવિષ્ય જાહેર કર્યું હતું, તેને જોવાને તે હવે પોતાના બેટા જલને ગામ આવ્યો. તે બાળક રસ્તમને જોઈ ખુશી થયો, અને નાના રસ્તમે પોતાના બપાવાને કુરનેશ બળવી. ફિરદોસી કહે છે કે રસ્તમે આ નાની બાળ વયથીજ મોજાલી જીંદગી તરફ ઘણો થોડો ભાવ દેખાડી પોતાના બાપ બપાવાની માફક દાદારના હોકમથી દેશની સેવા માટે લડાયક જીંદગી તરફ ભાવ દેખાડ્યો.^૪

(૧) નખુસ્તીન બ મએ માહરા મસ્ત કુંન, ઝ હેલ બીમ વ અન્દીશેરા પુસ્ત કુંન.

(૨) કહે છે કે જુલીઅસ સીકરનો જન્મ પણ એવીજ રીતે માતાનું પેટ ચીરીને કરવામાં આવ્યો હતો. તે ઉપરથી શસ્ત્રવૃદ્ધાનાં આવાં વહાડકાપનાં મોટાં કામને ‘Caesarian operation’ કહે છે.

(૩) એનેજ મલતો દાખલો અકબાનીસ્તાના મુલકના નામ સાથે સંબંધ રાખનાર એક “અકગાન”. નામના પુરૂષનો આપવામાં આવે છે કે તેના જન્મ વખતે આજ પ્રમાણે બોલાયલા શબ્દોથી એ નામ પડ્યું. રતઉ હિંદુસ્તાનની મારો મુસાફરીનાં “અમે જમશેદ” માં પ્રગટ થયેલાં વર્ણનમાં હું એ બાબે લખેતો બોલ્યો છું.

(૪) ચક્રી બન્દે અમ પહેલવાન સામરા, નશાઅમ ખુરો ખાબ વ આરામ રા.

સરે ફરમનાનરા સેપારમ બપાય, બકર્માને દાદાર બરતર ખોદાબે.

રસ્તમે સફેદ હાથીને માર્યો.

રસ્તમ હજી તો એક નવજવાન છોકરો હતો, ત્યારે એક રાત્રે પોતાના બીજાનાં ઉપર જતાં તેણે પોતાના મેહેલ બહાર કાંઈ ગડબડ થતી સાંભળી. તેણે ખબર કહાડી તો માલુમ પડ્યું કે એક સફેદ હાથી છુટી ગયો છે, અને જુમમાં આવી માણસો ઉપર હુમલો કરે છે. તે સાંભળી તે તુરત પોતાના બપાવાનો ગુરજ હાથમાં લઈ બહાર નીકળ્યો, કે તે હાથીને જઈને મારે. તેની દરગાહના કટલાક આસામીઓએ તેને અટકાવા માંડ્યો અને કહ્યું કે “રાત અધારી છે અને હાથી સાંકળ તોડી છુટો થયો છે, અને તું ક્યાં બહાર જાય છે? તારો પિતા તુંને એમ બહાર જવા દેવા માટે અમારા ઉપર ગુસ્સે થશે.” રસ્તમ એમ તેને અટકાવવાથી ગુસ્સે થયો, અને તેને અટકાવનારને માથાં અને ગરદન ઉપર એવી તો એકક મુકકી મારી કે તેનું માથું ઘડની માફક ફરવા લાગ્યું. પછી તે બીજાઓ, જેઓ તેને અટકાવવા માગતા તેઓ તરફ ધસ્યો. તેથી તેઓ સર્વે નાસભાગ કરી જતા રહ્યા. પછી દરયાનોએ જે દરવાજો બંધ કર્યો હતો તે ઉપર ગુરજ મારી તે તોડી નાખીને બહાર પડ્યો. તે જ્યાં હાથી હતો તે તરફ દોડ્યો, અને જોય છે તો ઘણાક સેપાહો જેમ વચ્ચી મેઢાં બીહીને નાસે (૧) તેમ નાસતા હતા. રસ્તમને જોઈ પેલો હાથી તેનાં ઉપર ધસી આવ્યો, અને સુંદ ઊંચકી કે રસ્તમને મારે. પણ રસ્તમે પોતાનો ગુરજ ઉઠાવી તેને એવો તો મજબુત કટકા માર્યો કે તે હાથી જમીનપર પડ્યો. પછી રસ્તમ ખુશાલ પોતાને મકાને પાછો ફર્યો.

બીજી સહવારે જાલેજરને રાત્રે અનેલી એ હકીકત ખબર પડી, જે જાણીને તે અજબ થયો. એ હાથી ઘણો જોરાવર અને મજબુત હતો, અને તેણે ઘણીક

(૧) “બરાન સાન કે બીનદ રખે ગોગ મીશા.” વચ્ચી મેઢાંઓએ બીહીને નાહસવાની એ ઈસ્તેલાહ અને સરખામાણી આપણા વંદીદાદ (પર્ગદ ૧૯ ર. ૩૩) માં આવે છે. ત્યાં કહે છે કે “યમ્માનદાથરયે, અથવ પરચ પર-ઈરીસ્તીમ દમ્મેવ ફવન્તો દુનદાઓખ્રહો બમ્માધિમ અથથ ફરતરેસન્તિ થથ મમ્મયિ વેહકર્-વઘતિ વેહકર્ત હચ ફરતરેતઘતિ.

અર્થ—પવિત્ર અથો માણસનાં મરણ પછી દરવંદ ખુરં બાણનારા દેવો તે (અશોના રવાન) ની ખુશ-બોથી તેહલાંજ બીહી છે, કે જેટલું વચ્ચી ઘેરાયલું મેંદુ વચ્ચી બીહી છે.

એવીજ સરખામાણી અર્ધફરેશની આફરીનમાં પાણુ આપણે વાંચ્યે છિએ. ત્યાં અવરતાનો ઉપલે ફકરો ઉતારી તેને આધારે કહે છે કે “આહરેમન દીવાન વ મહુમાં આઈ અનેશેરવાન હીચ ગજન્દ વ જમાન મન્તવાન પાદ કર્દન (થથ મમ્મયિ વેહકર્વઘતિ વેહકર્ત હચ ફરતરેતઘતિ) ચુન મીશા ઇ ગોર્ગાન ખીસીદ કે અજ બોઈ ગોર્ગ ફરાજ તર્સેન્દ ઇશાન એ કે દીવાન દરજ હમચુનાન અજ બોઈ એ રવાન અનઓશેહ ફરાજ તર્સેન્દ.

અર્થ—આહરેમન દેવો અને ખુરા આદમીઓ અનેશેરવાનને ફોઈપણ નુકશાન કે જમાન કરી શકે નહિ. જેમ વચ્ચી બીહિલું (ખીસીદ) મેંદુ વરના વાસથી બીહી છે, તેમ તેઓ, કે જે દેવ દરજે, તે અમર્ગ (વાને મેહરેતી) રવાનની ખુશબોથી બીહી છે.

લગાઇઓમાં દુશ્મનોના લશ્કરોને ધુળવ્યાં હતાં. તેવા હાથી કરતાં પણ રસ્તમત જોરાવર માલમ પડ્યો.

રસ્તમતની સેપન્દના કિલ્લા ઉપરની ચહડાઇ.

જલેજરે પોતાના બેટા રસ્તમે હાથીને મારવાની વાત જાણી ત્યારે ખુશી થઇ તેને બોલા લીધા, અને પછી પોતાના બાપાવા નરીમાનનો કાનો લેવા માટે તેને મોકલવા કાજે નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

“મારા બહાદુર બેટા! તું હવે હિમ્મતવાન અને બહાદુર બન્યો છે, અને તારા જોવા હિમ્મત, અને કીર્તિ, કબિવતમાં કાઇ નથી. તેથી તારું નામ અને કીર્તિ ઓમેર ફેલાય તે આગમય તું નરીમાનનો કાનો લેવા કમર બાંધ, અને સેપન્દના કિલ્લા તરફ જા. તે કિલ્લો એક બુલંદ પહાડ ઉપર છે. તેનું સર આસમાન સાથે લાગેલું છે અને ગરૂડ પક્ષી પણ તે ઉપર ઉડી શકતું નથી. તે પહાડી મથકમાં માણસો અને જનાવરો છે અને તરેહવાર ફલફલાદી થાય છે. તેમાં જવાનો ફક્ત એકજ રસ્તો છે, અને એક મોટા દરવાજાથી તે રસ્તો બંધ રાખવામાં આવે છે. પાદશાહ ફરદુને નરીમાનને તે કિલ્લો જીતવા મોકલ્યો હતો જ્યાં તે માર્યો ગયો હતો. તે ત્યાં એક વર્ષ સુધી રહ્યો અને રાત દહાડો લડ્યો. સેવટે કિલ્લામાંના લોકોએ એક વખત તેનાં ઉપર પથ્થર ફેંક્યા, અને તેથી નરીમાન માર્યો ગયો. તેનું લશ્કર પોતાનાં સરદાર વગર એકલું પડી પાછું ફર્યું. તેના બેટા સામે, એટલે મારા બાપે, સાત દીવસ સુધી, બાપનો ગમ કાઢ્યો, અને પછી સાતમે દહાડે તેનો કાનો લેવા લશ્કર લઇને ગયો. તે કેટલાંક વર્ષ સુધી ત્યાં ઘેરો નાખી રહ્યો, પણ ફાવ્યો નહિ. કિલ્લામાં જવાનો કાઇ પણ માર્ગ તેને મળ્યો નહિ, કારણ તેમાંથી કાઇ બહાર આવતું યા કાઇ દાખલ થતું જણાયું નહિ. કિલ્લાના લોકોને એક ઘાસનાં તણખાંની પણ તંગી યા હાજત પડતી ન હતી કે કાઇ તે લેવા બહાર આવે, એટલે સઘળી જોઇતી ચીજો ત્યાં ઉત્પન્ન થતી હતી. સેવટે સામ થાક્યો, અને ઘેરો ઉઘડી નાખી પાછો ફર્યો. હવે તું ત્યાં એક કારવાન (વંજર) લઇને જા કે તે કિલ્લાના દરવાજાને પીછાને નહિ. એમ દાખલ થઇ ત્યાંના લોકોને સળ કર. તારું નામ હજી બહારનાં મુલકોમાં જાણીતું થયું નથી, તેથી તું એમ તદખીર કરી જા.”

રસ્તમે પોતાનાં બાપનો સખુન માથે ચહડાવી જવાને હા પાડ્યું. ત્યારે જલેજરે તેને કહ્યું કે “તું ઉંઠના સારવાનનો એક પોષાક લે, અને તારી સાથે ઉટોની એક વંજર લે. તે વંજરના ઉટો ઉપર નીમક લાધ. એમ કરવાથી કાઇ તુને પીછાંનશે નહિ. ત્યાં નીમકની ઘણી તાંબુ છે, તેથી નીમકની વંજર ભરનાનાં કે મોટાં સર્વે તુને આવકાર દેશે.”

રસ્તમનું સેપન્દના કિલ્લા તરફ જવું.

પોતાના પિતાના કહેવા પ્રમાણે અમલ કરી રસ્તમ ઉંટના સારવાન તરીકે વંજરને નીમકથી લાધી નીકળ્યો, અને સેપન્દના કિલ્લા તરફ ગયો. દૂરથી કિલ્લાની ટોચ ઉપરથી દર્યાને તેને અને તેની વંજરને આવતાં જોઇ પોતાના સરદારને ખબર આપી કે “એક ઉંટની વંજર આવી છે અને તે ઉપર નીમક લાધેલું દિસે છે, માટે તું સાહેબ ફરમાવે તો ખબર કાઢું.” તે સરદારે હોકમ આપવાથી તે દર્યાન રસ્તમ આગળ આવ્યો, અને તેની વંજર શાંતી હતી તે જાણવા માંગ્યું. રસ્તમે કહ્યું કે તે નીમકની વંજર હતી. તે દર્યાને જઈને પોતાનાં સરદારને ખબર આપી. તેણે વંજરને દાખલ કરવાનો હોકમ કર્યો. તે શહેરમાં નીમકની તાંણુ હોવાથી લોકો નીમકની વંજર આવી પોંદ્યવાથી ખુશ થયાં અને નીમક ખરીદવા લાગ્યાં. રસ્તમ પોતે કિલ્લાના સરદાર આગળ ગયો, અને થોડુંક નીમક તેની હજુર ભેટ તરીકે ધર્યું. સરદારે તે કબુલ રાખી તેને ખુશી સાથે આવકાર દીધો.

પછી રસ્તમ શહેરનાં બજારમાં પોતાનાં ઉંટા લેકેને ગયો. કોઇએ કપડું આપીને, તો કોઇએ સુનું યા રૂપું આપીને, તેના બદલામાં નીમક લીધું. પછી રાત પડતાં રસ્તમે, પોતાનાં સાથીઓને તૈયાર કરી કિલ્લાના સરદાર ઉપર હુમલો કર્યો. તે સરદારને એ બાબે ખબર પડતાં, તેણે પોતાનાં લશ્કરને બોલાવ્યું. રસ્તમ પોતાનાં સાથીઓ સાથે તેઓ સાંમે હિમ્મતથી લડ્યો અને તેઓને માલુમ કરી કિલ્લાનો માલેક થયો. પછી કિલ્લાનાં એક બંધ ભાગ તરફ જઈ તેનો દરવાજો તોડી અંદર દાખલ થયો. ત્યાં તેની ભારે અજબખી વચ્ચે સુનાં રૂપાં અને મોતીનો એક મોટો ભંડાર જોયો.

રસ્તમે જાલેજરને સેપન્દનો કિલ્લો જીતવાની ખબર આપી.

પછી રસ્તમે પોતાના બાપ જાલ ઉપર ફોહની ખબર આપવા માટે એક કાગલ લખ્યો. તેમાં પેહેલે ખાદાતાલાનો આજાર માન્યો. પછી પોતાનાં બાપ ઉપર દુઆ કીધી, અને છેલ્લે પોતાની ફોહની ખબર આપી.

પીતા પર તેણે લખ્યું કાગલ, હકીકત લડાઈની ધરી આગળ. અધલ યાદ કર્યું નામે ખાદા, સાંપ અને કીડી જેથી પેદા. સુકર ને બેહેરામ તારા અનેક, એ સર્વ ને આકાશનો તે છે માલેક. સેપેહદાર બાપને કીધી આશીન, જે જાણુલનો જંગી જે નામચીન. પન્નાહમાં તેની કુલ ધરાનીઆન, રોશન બખ્ત તેથી કુલ કયાનીઆન. શાહોને આપે તે તખ્ત ને ગાહ, હોકમ તેનો માને ખોરશેહ ને માહ.

આવ્યો હું અંદી લઈ તારું ફર્માન, મોટો આ કીલ્લો છે બુલંદ આસ્માન.
આવ્યો હું જોયો આ કિલ્લાની પાસ, કે સરદારથી મલ્યો પેગમ એક ખાસ.
હોકમ મુજબ તેના કયું મેં કામ, ખાહેશ મુજ મુજબ આવ્યું અન્નમ.
રાત જેવી પડી કે સંદરો સાથ, કિલ્લામાં બીડી લડાઈની પાથ.
માર્ગો ને જખમી કર્યા મેં બહુ, જગમાંથી નાહા બાકીના સહિ.
પાંચ લાખ સીકા આવ્યા છે હાથ, સુનું પણ મલ્યું છે બહુ તેની સાથ.
પેહેરવાનાં કપડાં ને ઓઢવાનો સાજ, ગણત્રી ન થઈ શકે તેની કાંઈ આજ.
ગણત્રીનો થઈ ન શકે શુમાર, જે મહીના ના મહીના કરે તુમાર.
હોકમ શું આપેછ હવે પેહલવાન? રોશન તારું રેહજે હમેશ રવાન.

જલ પોતાનાં બેટાનું એ નામુ વાંચી ખુશ થયો, અને શુક્રાના કીધા, અને તેનાં ઉપર દુઆ કીધી. તેણે તેની ઉપર લખ્યું કે “જે કે તું એક નાનો જવાન છે તોપણ તેં એક મોટી ઉમરના મર્દ માફક કામ કરી બતલાવ્યું છે. તારાં એ કામથી તેં નરીમાનનાં રવાનને રોશન કીધું છે.” હું તારા તરફ સંખ્યાબંધ ઉટો મોકલું છું. તે ઉપર તું લાવવા બેગ સામન લાધી અહીં મોકલ અને પછી કિલ્લાને સલગાવી દઈ પાછો ફર.”

રસ્તમે બાપનાં ફરમાવવા મુજબ કયું, અને પોતાને મુલક પાછો ફર્યો. તેનાં આવી પોહોંચવાની ખબર પડતાં શેહરનાં લોકોએ પોતાનાં ઘરોને સજુગાર્યો, અને વાજત્રો સાથે તેને આવકાર આપ્યો. તે આવતાં વાર પોતાની માતા રોઢાએ આગળ ગયો, અને તેણીને અને પોતાનાં પિતા જલને બેટયો. જલે તેનાં ઉપર રૂપાનો નેસાર કીધો અને પછી તેણે આ કિલ્લાની ફતેહની હકીકત પોતાનાં બાપ સામને કેહેવાડી, જે તે જાણી બહુ ખુશી થયો.

આ બનાવ પછી પાદશાહ મીનાયેહેર, જે હવે જન્મ્યો હતો, તે મરણને બીજાંને પડ્યો. પોતા હજુર પોતાના બેટા નોજરને તેડી તેણે તેને કેટલીક શીખામણ દીધી, અને કહ્યું કે જલની સલાહ પ્રમાણે અમલ કરે.

નોજરની રાજ હકુમત.

નોજર ધરાનની ગાદી પર બેઠા પછી થોડા વખતમાં તેની રખત તેનાથી નારાજ થઈ, અને દેશમાં ગડબડ વધી પડી. નોજરે સામ ઉપર નામું લખી તેને તેડાવ્યો. સામ આવ્યો કે લોકો તેની આગલ ગયા, અને પોતા ઉપર પડતા જુલમની હકી-

(૧) જલના આ શબ્દો કે “તેં નરીમાનના રવાનને રોશન કીધું છે, અને તેનો ફરજને બુલંદ કીધો છે” (રવાને નરીમાન બર અફઝતી), તે ચીનાઓના રવાજની ચાહ આપે છે. કહે છે કે ચીનમાં જ્યારે કોઈ માણસ મોટાં જમ-મસીબ કીર્તિવંત કામે કરે છે ત્યારે પાદશાહ તે બહુના ગુજર પામેલા બાપ હાથને બેતાબો આપતો જામ છે, અને તેઓનો ફરજને ચહુતો કરે છે.

કત કહી તેને પોતાને રાજ ગાદી લેવા જણાવ્યું. સામે ના પાડ્યું કે જ્યાં સુધી પાદશાહી ખાનદાનનો કોઇ હકથીયે હોય ત્યાં સુધી તેણે રાજ લેવું એ બીવકુદ્દાષ છે. તેણે પાદશાહી તખ્ત તરફ પોતાની જાન ફેશાની જાહેર કરી લોકોને પણ પોતાના પાદશાહ તરફ વફાદારી દેખાડવા કહ્યું. તેણે વધુ કહ્યું કે તે પાદશાહને સારી શિખામણ દેશે. તેનાં સખુનોથી લોકોને ધીરજ આવી, અને તેઓએ પાદશાહ તરફ પાછી બલી વલાણુ દેખાડવા કબુલ્યું.

સામ પાદશાહ નોજરને મળ્યો, અને કેટલીક સારી શિખામણ દીધી. તેનાં વચ્ચે પડવાથી રાજ અને પ્રજા વચ્ચેનો મામલો સુધર્યો. તેથી તે ધરાનથી પાછો ફર્યો અને માજીન્દરાન તરફ ગયો.

હવે, મીનોચેહર પાદશાહનાં મરણની અને નોજર ગાદીએ આવવાની અને તેનાથી તેની રખત નારાજ થવાની વાત જ્યારે તુરાનના પાદશાહ પશંગને ખબર પડી ત્યારે તેણે પોતાનાં બેટા અફ્રાસીઆબને પોતા પાસે બોલાવી તે તકનો લાભ લેઇ ધરાનપર હુમલો કરવાનો ઇરાદો જાહેર કર્યો. અફ્રાસીઆબ જાતે ઘણા લડાયક સ્વભાવનો હોવાથી તેને તેનાં બાપનો લડાઇનો વિચાર પસંદ પડ્યો, અને તેણે તે માટે તકવારી કરવા માડી. પણ પાદશાહ પશંગને બીજા બેટા અગ્રેસ ઘણો સુલેહ ભર્યા ખવાસનો હતો. તેણે પોતાના બાપને સમજાવ્યો અને લડાઇથી વાળવાની કાશેશ કરી. તેણે કહ્યું કે “જેકે પાદશાહ મીનોચેહર મરણ પામ્યો છે તે પણ ધરાનની ગાદીના રક્ષણ અર્થે સામ અને કેસ્વાદ જેવા ધરાની સન્દર્ભે હોવાત હતા. તેથી જેમ ધરાનીઆને હાથે આપણો વડો ઝાદશમ માર્યો ગયો હતો તેમ તુરાની આ માર્યા જશે.” પશંગે જવાબ કરી કે “અફ્રાસીઆબ હિમ્મત કરી લડાઇ કરવા કહે છે માટે તારે (અગ્રેસ) પણ તેની સાથે લડાઇપર જવું.”

અફ્રાસીઆબે લડાઇની તૈયારી કરી. અને ધરાંન ઉપર હુમલો લા વાની ગોઠવણ કરી. તેણે જાણુલસ્તાન તરફ જાલ સામે પણ લશ્કર મોકલ્યું. એ અરસામાં સામ પેહલવાન પણ મરણ પામ્યો, અને જાલ પોતાનાં બાપને અવલમંજલ પોહોં-ચાડવા અને તેની મરણ ક્રિયામાં રોકાયો. અફ્રાસીઆબે શમાસાસ અને ખઝરવાન નામના બે સરદારો ને ૩૦ હજાર માણસ સાથે જાણુલસ્તાન તરફ મોકલ્યા. પછી અફ્રાસીઆબે બાપ ઉપર કાસદ મોકલ્યો કે સુઘલી તરફથી નસીબ તેજાની તન્કે-ણમાં છે તેથી તે તકનો લાભ લેઇ કામ કરવું જોઇયે. “જ્યારે મને કામની વખતે આલસુ થાય છે, ત્યારે તેને બીજી વખતે તેની તક મળતી નથી.”

અ કાહેલ શવદ મદ હંગામે કાર,

અજન પસ ન થાયદ અનીન રઝગાર.

હવે નોજર અને અફ્રાસીઆબના લશ્કર લડાઇના મેદાનમાં એકમેકની સામે મળ્યાં. પેહલાં તુરાની સરદાર બામીન મેદાનમાં આવ્યો અને ધરાની લશ્કરમાંથી

હરીફને બોલાવ્યો. તેનાં સામે કાબાદ નામનો ધરાની સરદાર ગયો. તે લડાઈમાં માર્યો ગયો. ત્યારે ધરાની સરદાર કારન, તે કાબાદનાં લાઈએ લશ્કર સાથે તુરાતી. એ ઉપર હુમલો કરીધો. તેઓ સાંમે કર્સેવજ પોતાનાં લશ્કર સાથે આવ્યો, અને એ બે લશ્કરો વચ્ચે જીઆનગાર લડાઈ ચાલી, જે છેક રાત પડતાં બંધ પડી.

બીજે દિવસે લડાઈ પાછી શરૂ થઈ. અફાસીઆબ લશ્કર લેઈ પોતે જંગના મેદાનમાં આવ્યો. નોજર પોતે ધરાની લશ્કર સાથે આવ્યો. ખુનખાર લડાઈ ચાલી તેમાં ધરાની લશ્કરે ઘણી હાડમારી દીડી. રાત પડતાં નોજરે પોતા હજુર પોતાનાં બેટાઓ તુસ અને ગસ્તહમને તેડ્યા, અને લડાઈનું સેવટ બે ઘણું ખરાબ આવે તો કુટુંબની બાનુઓ સાથે જાવેહના કીસ્લામાં જવા માટે અને બીજી તદખીર માટે કેટલાક સખુનો કહયા.

ત્રીજે દિવસે ત્રીજી મોટી લડાઈ થઈ, તેમાં નોજર હાર્યો. તે જાળને એક કિસ્લામાં ભરાયો. રાત્રે તેનો સરદાર કારન થોડુંક લશ્કર લેઈ ફારસ ભણી નિકળ્યો કે ધરાની પાદશાહના અને તેના સરદારોનાં કુટુંબોની બાનુઓને, અફાસીઆબનો સરદાર, જે તેઓને પકડવા ગયો હતો, તેનાથી બચાવે. માર્ગમાં તેને આર્માન સાથે લડાઈ થઈ, જેમાં આર્માન માર્યો ગયો. એ રીતે કારને, આર્માન, જેણે તેના લાઈ કાબાદને મારી નાખ્યો હતો. તેનાં ઉપર લાઈનાં ખુનનો કરીનો લીધો.

પાદશાહ નોજરની સાથે કિસ્લામાં એક હિમ્મતવાન સરદાર તરીકે ઉપલો કારન સરદાર હતો. તેને પાદશાહે પોતા આગળથી જવા ના કહયું હતું, તે છતાં તે ધરાનની દરબારની બાનુઓને બચાવવાને ખાતર કિસ્લામાંથી મધરાતે થોડુંક લશ્કર લેઈ નીકળી ગયો હતો. નોજરને એ બાબે ખબર પડતાં તે પણ કિસ્લામાંથી તુરત નીકળી પડ્યો કે જોખમમાં રેહવા કરતાં શરસ ભણી જાએ. અફાસીઆબને તે બાબે ખબર પડતાં તે પુઠે લાગો અને રસ્તામાં નોજરને પકડ્યો.

આર્માનના બાપ વીસેદને ખબર પડી કે તેનો બેટો કાવેહનાં બેટા કારનને હાથે માર્યો ગયો હતો. તેણે પોતાનાં બેટાની લાસને રસ્તામાં પડેલી બેતાં વીલાખ કર્યો, અને તુરત કારનની પુઠે બેટાનું વેર લેવા લશ્કર લેઈ દોડ્યો. માર્ગમાં બેઉ લશ્કરો વચ્ચે લડાઈ થઈ. તેમાં વીસેદ હાર્યો અને પાછો અફાસીઆબ આગળ ગયો.

હવે આગળ જણાવ્યું તેમ શમાસ અને ખજરવાન જાણુલસ્તાન ભણી આવી પોંહતા. શમાસે સીસ્તાન તરફ માર્ગ લીધો હતો. ખજરવાને હેદમંડ ભણી કુચ કરીધી હતી. જાવ પોતાના બાપની લાસ મેલવા માટે જોરાબે ખાતે એક બાંધકામ કરવામાં રોકાયો હતો.

આ વખતે જાલનો સસરો મેહરાબ, જે કાણુલનો પાદશાહ હતો, અને બેહાકનાં વશનો હતો, તે જાણુલસ્તાનમાં જાલનાં મુલકમાં હતો. તેણે આ તુરાતી

સરદારને એકદમ એ મુલકમાં આવેલા બેઠ પોતાને તુરાની અકાસીઆબની તરફેણમાં જાહેર કીધા અને કહ્યું કે “મને જખરદસ્તીથી મારી મરજી વીરધ જાલ સાથે સગાઇમાં બેઠાવું પડ્યું છે. પણ હું તો અકાસીઆબને તાબે છું.” બીજા હાથ ઉપર તેણે તુરત એક કાસદને બાલ તરફ મોકલી સઘળી હકીકતથી તેને વાકફ કરી તેને પોતાનાં શહેરમાં તુરત પાછું ફરવાને ફેહવાડ્યું. જાલ તુરત મેહરાબની કુમક દોડ્યો. તેણે પોતાની કમાન ઉપર ચીલ્લો ચલાવી ત્રણ તીરો ત્રણ બાજુએ લગાઇ માટે પોતાનો મજબુત વિચાર જાહેર કરવા માટે ફેંક્યા.^૧

બિજે દિવસે જાલનું લશ્કર અને તુરાની લશ્કર લગાઇમાં મડ્યાં. જાલને હાથે ખજરવાન અને ફેહ્યાડ નામનાં તુરાની સરદારો માર્યા ગયા. શમાસ લગાઇનાં મેદાનમાંથી નાહો. માર્ગમાં તેને અને તેનાં લશ્કરને કારન અને તેનું લશ્કર મલ્યું. કારનને, વીસેને હરાવી પોતાને માર્ગે જતાં, શમાસના જાબુલસ્તાન ઉપરના હુમલાની વાત ખબર પડી. તેણે તેની ઉપર હુમલો કરી તુરાની લશ્કરને હરાવ્યું. શમાસ આ લગાઇમાં પણ હાર ખાઇ નાહો, અને ઘણું તુરાની લશ્કર માર્યું ગયું.

અકાસીઆબને જ્યારે ખબર પડી કે જાબુલસ્તાન તરફ ગયલું તુરાની લશ્કર ફના થયું છે ત્યારે તે ઘણો દલગીર થયો અને તેણે તેનાં કીનામાં પાદશાહ નાજર, જે તેનાં બંદીખાનામાં હતો, તેને મારી નાખવાનો કસદ કીધો. તેથી તેણે તેને પોતા હજુર તેડવ્યો. ફેટલાક તુરાનીઓ તેને તેની હજુર લાવ્યાં, અને તેણે પોતાને હાથે તલવાર ખેંચી તેને જાંબેહ કર્યો. પછી તેણે બીજા ધરાનીઓ, જેઓ પણ પોતાનાં પાદશાહ સાથે તેના બંદમાં પડ્યા હતા, તેઓને પણ મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. તેને ભાઇ અઝેરસ, જે એક લંબા પુરૂષ હતો, તેને એ બાબતની ખબર પડી. તેથી તે તેની પાસે ગયો અને તેને હપ્તો આપી એ કામથી તેને વાળવા ઘણાક નેક સખુનો કહયા. તેણે કહ્યું કે “એઓ નિર્દોશ છે. એઓ લગાઇના મેદાનમાં ઉતરેલા હતા નહિ. એમ નિર્દોશ બંદીવાનો મારવા તે આપણા દરજ્જાને ઉતારી પાડવા બરાબર છે. માટે તું તેઓને મારે હસ્તક સોંપ કે હું તે બંદીવાનોને સારીના કીલ્લામાં બંદ રાખું.” અકાસીઆબે તેનું કહ્યું માન્યું, અને તેઓને અઝેરસને સોંપ્યા, અને તેણે તેઓને સારીનાં કીલ્લામાં બંદ કર્યાં.

પછી અકાસીઆબ કોહીસ્તાનનો મુલક, જેમાં ધરાનીઓ અને તુરાનીઓ વચ્ચે લગાઇ ચાલી હતી, ત્યાંથી રચ્ચે ભણી ગયો, અને ધરાનનું તાજ પોતાને માથે મેલી ધરાનનાં તખ્તપર બેઠો.

જાલને નાજરનાં માર્યા જવાની ખબર પડી.

હવે નાજરનાં બેટાઓ તુસ અને ગસ્તમને પોતાનાં બાપ નાજરનાં અકા-

સ્રીઆમને હાથે માર્યા જવાની ખબર પડી. તેઓએ તેનાં મરણ માટે ઘણો વિલાપ કરીધો, અને જાણુલસ્તાન તરફ જાલ આગલ ગયા, અને રડતે ચેહેરે તેને આ માઠા ખનાવની ખબર આપી. જાલ તે સાંભળી અહું દલગીર થયો, અને તેણે નાજરનાં ખુનનો કીનો લેવાને પોતાનો મજબુત ઠેઠાવ જાહેર કર્યો, અને તે માટે તદ્દયારી કરવા માંડી.

હવે સારીના કીલ્લામાં બંધ પડેલા પેલા ધરાની બંદીવાનોને ખબર પડીકે ધરાનીઓ અક્રાસીઆય ઉપર હુમલો કરવાની તૈયારી કરે છે. તેથી તેઓ ઘભરાવા લાગ્યા કે તેમ બનશે તો અક્રાસીઆય ગુસ્સે થઈ તેઓને મારી નખાવશે. તેથી તેઓએ અગ્રેસ ઉપર એક પેગામ મોકલ્યો કે “અમો તારા બંદા છીએ. અમો તારી મેહેરથી અક્રાસીઆયને હાથે મરતા બચ્યા છીએ. હવે જાણુલસ્તાનનો માલેક જાલ અને કાણુલનો પાદશાહ, અક્રાસીઆય સામે લડાઈ કરવા તદ્દયાર થયા છે. બર્જન, કારન, ખેરદાદ, અને કેસ્વાદ જેવા ધરાની સરદારો ધરાનનો કીનો લેવા વિના રહેશે નહિ. તે વખતે અક્રાસીઆય કીનામાં અમો નિર્દોશીને મારી નાખશે. માટે અગ્રેસ! જે તું મેહરબાની કરી અમોને બંદથી છોડી દે તો અમો અમારે માર્ગે વીખરાઈ જઈએ અને તારી જગે જગ સીકત ગાઈ તારા હકમાં ખોદા હજુર દુઆ ગુનર્ગે.”

અગ્રેસે જવાબ કરીધો કે “એમ કરવું, તે પાદશાહ અક્રાસીઆયનો તુરત ગુસ્સો ખેંચવા સમાન થાય, માટે હું બીજો માર્ગ સુચવું છું. તે આ કે, તુરાન ઉપર હુમલો લઈ જતાં જાલનું લશ્કર આ તરફ આવશે. તે સારી આગલ આવી પાહોંચશે કે હું આમુલનું મથક છોડી જઈશ. હું લડાઈ કરીશ નહિ અને (એમ લડાઈ નહિ કરીને જતો રહીને તમારે ખાતર) મારા નામને નામોશીમાં લાવવા દેઈશ.”^૧

આ મુજબ “દુશ્મન એકદમ આવી પોહોંતા અને લડાઈ બની શકી નહી તેથી નાહસવું પડ્યું,” એવાં બાહના હેડલ ધરાનીઓને છુટકારો આપવાને અગ્રેસે ઠેડવું. સારીમાં બંદ પડેલા બંદવાઓએ આ હકીકતનો પેગામ જાલને પોહોંચાડ્યો. જાલે તે ઉપરથી ધરાંની સરદારોને પુછ્યું કે તેઓમાંથી કોણ આ મુલક તરફ લશ્કર, લઈ જવાને તૈયાર છે? ત્યારે કેસ્વાદે પોતાની જાતી થોડી અને જવાને તૈયાર થયો. તે એક લશ્કર લઈ આમુલ તરફ ગયો, અને તેના આવી પહોંચવાની ખબર જાણુતાંને વાર અગ્રેસ આમુલ છોડી જતો રહ્યો, અને ધરાંની બંધવાઓને ત્યાંજ મેલી ગયો. કેસ્વાદે શહેરમાં જઈ તેઓની જાંજીર તોડી તેઓને છુટા કરીધા અને દરેકને એકેક ઘોડો આપી જવા દીધા.

હવે અગ્રેસ જ્યારે આમુલથી રચે ભણી પોતાના ભાઈ અક્રાસીઆય આ-

ગળ ગયો ત્યારે અફ્રાસીઆય સઘળી હકીકત જાણી તેના ઉપર ગુસ્સે થયો કે તેણે બંદીવાનો ઉપર એમ મેહેરમાની કરવી નેમતી હતી નહિ. અગ્રેસે જવાબ દીધો કે “તારે દયા ધરાવવી નેમએ. કાઠળી ભુંડું કામ કરતાં ખોદાથી ડરવું નેમએ. તારા જેવા ધણુક પાદશાહોના હાથમાં તાજ અને રાજ આગ્યું છે પણ કાઠના હાથમાં કાયમ રહ્યું નથી.” અફ્રાસીઆય તેના સાંમે ગુસ્સે થયો અને તલવાર ખેંચી તેણે તેના બે દુકડા કરી નાખ્યા.

જલેજરને જ્યારે એ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે બોલ્યો કે “હવે તેનો ખરગસ્તે દહારો બેસશે.” જલેજરે લશ્કરને તૈયાર કર્યું, અને અફ્રાસીઆય સાથે લડવા ફારસના મુલક જાણી કુચ શરૂ કરી. અફ્રાસીઆયે પણ લશ્કર તૈયાર કર્યું. બેઉ લશ્કરો વચ્ચે બે અઠવાડયાં સુધી લડાઇ ચાલી અને બેઉ લશ્કરો લડતાં થાકી ગયાં.

ધરાંનીઓ તુરાંની અગ્રેસનો પણ કીનો તેના ભાઇ અફ્રાસીઆય ઉપર લેવા માગતા હતા, તેના ઇસારા આપણને અવસ્તા અને પેહલવી ખુનદેહ્દેશમાં પણ મલે છે. યસ્તોમાં પાદશાહ કૅખુસ્તુ દુઆ ગુમરે છે કે તે સીયાવક્ષ અને અગ્રેસના કીનામાં તુરાંની અફ્રાસીઆયને મારે. હોમ ફ્રાશ્મી પણ દુઆ ગુમરે છે કે તે અફ્રાસીઆયને કેદ પકડે અને કૅખુસ્તુને હવાલે કરે કે તે કૅખુસ્તુ તેને સીયાવક્ષ અને અગ્રેસના કીનામાં મારી નાખે. ખુનદેહ્દેશ કહે છે કે જ્યારે અફ્રાસીઆયે મીનોચેહેરને ધરાંનીઓ સાથે “પદશાખવાર”નાં પહાડોમાં કેદ કર્યો, અને તેઓમાં નાશ અને તંગી ફેલાવી ત્યારે અગ્રેસે ખોદા પાસે અર્જ ગુમરી અને તે અર્જ બાહાલ રહી, અને ધરાંની સરદારો અને લશ્કર તે બલામાંથી બચ્યું. તે વાંક માટે અફ્રાસ્યાયે અગ્રેસને મારી નાખ્યો (ખા૦ ૩૧ ફ. ૨૧-૨૨). એ ઉપરથી ત્યારે દિસે છે કે કૅખુસ્તુએ અગ્રેસનો કીનો અફ્રાસીઆય ઉપર લેવાનો ઇચ્છ્યું હતું, તે એટલા માટે કે ધરાંની સરદારો અને લશ્કરની સલામતીને ખાતર તેને પોતાના ભાઇને હાથ માર્યું જવું પડ્યું હતું. હવે અવસ્તાના ઇસારાનો અને ખુનદેહ્દેશથી તેને મલેક્ષા ટેકાનો ખુલાસો શાહનામા ઉપરથી ઉપર મુજબ વધુ પુરતો મળે છે. ફરક માત્ર એટલોજ છે કે જ્યારે ખુનદેહ્દેશ એ બનાવ મીનોચેહેરના રાજ્યમાં જણાવે છે ત્યારે શાહનામું તેનાં વારેસ નોદરનાં રાજ્યમાં જણાવે છે.

શાહનામાનાં ઉપલાં વર્ણન ઉપરથી ત્યારે ખુનદેહ્દેશનો ઇસારો વધારે સમજ પડે છે કે ધરાંની કૅખુસ્તુ તુરાંની અગ્રેસનો કીનો શા માટે લેવા માંગે છે. હવે અવસ્તા ઉપરથી જે માહુમ પડે છે કે હોમ અને કૅખુસ્તુની મોરાદ બર આવી અને તેઓએ અફ્રાસીઆયને પકડી તે ઉપર અગ્રેસનો કીનો લીધો તે શાહનામા ઉપરથી ખુદબું માલમ પડે છે. જ્યારે હોમ ફ્રાશ્મી અફ્રાસ્યાયને પકડે છે ત્યારે પેહેલું નામ અગ્રેસનું દેખ તેને છોડવા ના પાડે છે. પછી નોદર અને સ્યાવક્ષનું નામ દે છે. એજ પ્રમાણે જ્યારે સેવટે કૅખુસ્તુ અફ્રાસ્યાયને મારે છે

ત્યારે અગ્રેસનું જે ખુન તેણે કર્યું હતું તેની યાદ તે અક્રાસ્યાબને તેની મીનત-જરીનાં સવાલના જવાબમાં આપે છે. ત્યાં પણ તે પેહેલી યાદ અગ્રેસની આપી પછી નોદર અને સ્યાવક્ષનાં ખુનની યાદ આપે છે.

અવસ્તાના ઇસારાઓ, જેને ઉપર પ્રમાણે ખુનદેહશ અને શાહનામાથી ટેકા મળે છે, તે ઉપરાંત ખુનદેહશ વધુ એ જણાવે છે કે તેને ત્યાં ગોપતશાહ નામનો એક નેક ભગ્નો બેટો, તેની નિર્દોષ ધરાંનીઓની ઉપર કહેલી જન બચાવવાની તેની કા-શેશના બદલામાં, જનમ્યો હતો (બા ૩૧ ફ. ૨૨.). શીરદોસી વધુ એ કહે છે કે પોતાના ભાઈને પોતાનાં હાથે મારી નાંખવાનું કામ એવું તો જખુન હતું કે તેનો બાપ પશંગ એ માટે અફરાસીઆબ સાથે ઘણો લાંબો વખત સુધી રૂશાઈ રહ્યો હતો.

અગ્રેસને અવસ્તામાં “નરવહે” કહ્યો છે. તેનો અર્થ હાર્લો, મેહરજીરાણા વાછા, યુસ્ટી, “નરવ”નો છોકરો યા ખાંદાનનો એમ કરે છે. દારમેસ્ટેટે અર્થ કરે છે કે “માણસ જેવો અથવા અર્ધો” અને તેનાં ટેકામાં ખુનદેહશનું એને વિષે કોઈ અત્રંકારી લખાણુ રજુ કરે છે. સ્પીગલ એ શબ્દને અગ્રેસની સાથેજ લઈ “અગ્રેસ નરવ” કરીને આખું નામ લે છે. હવે એનાં બાપદાદાઓની વંશાવળી તો ખુનદેહશ (બાબ ૩૧ ફ. ૧૪) પ્રમાણે નિચે મુજબ જાય છે:—

અગ્રેસ, પશંગ-ઝએશમ (શાહનામાનો બદશમ) તુરક-સ્પએનીયસ્પ-દુરોશસ્પ-તુર-ફરેદુન. એ વંશાવળીમાં આપણને ‘નરવ’ નામ કેટલું મલતું નથી. તેથી દિસે છે કે એ કોઈ એનાં વડવાનું નામ નથી. હવે આફ્રીનગાંનના દીબાયામાં જેવી રીતે કયોમર્સનું નામ લેવામાં આવે છે તેવીજ રીતે એનું નામ લેવામાં આવે છે કે “કયોમર્સ નર અશો,” “અગ્રેસ નર અશો.” તે ઉપરથી એ બાબદનો ખોલાસો મળે છે. કયોમર્સના બાપનું નામ કાંઈ જણાયલું નથી, કારણકે તેને ધરાંની વસ્તીનો પેહલો આદમ અથવા પેહલો પાદશાહ જણાવેલો છે. તેથી એનું નામ દેતાં એનાં બાપનું નામ દેવામાં આવતું નથી. પણ ફકત “કયોમર્સ નર અશો” એટલે “ભલા અથવા અશો નર કયોમર્સ”ને અમો યાદ કર્યે છીએ એમ જણાવ્યું છે. એજ પ્રમાણે અગ્રેસનું નામ યાદ કરવામાં આવે છે કે “અશો નર અગ્રેસ.” ફર્વર્દીન યસ્ત (ફ. ૧૩૧) માં “અગ્રેસરહે નરવહે અપઓનો ફૂવધીમ યજમધદે,” એવા શબ્દો આવે છે, તેને મક્કતાજ આફ્રીનગાંનનાં દિબાયાનાં શબ્દો છે. એ ઉપરથી માલુમ પડે કે ‘નર’ અહીં કોઈ શબ્દનાં વિષેસ નામ તરીકે શબ્દ નથી પણ ફકત સામાન્ય નામ તરીકે “નર” અથવા “બાહાદુર શબ્દ”ને અર્થે વપરાયેલો છે.

હવે કયોમર્સને પેહેલા આદમ ગણવાથી તેનો કોઈ બાપ નહિ ગણાવાથી તેનું નામ એ રીતે વપરાય, પણ અગ્રેસનો બાપ “પશંગ” હોવા છતાં એમ શું કરવા તેના બાપનું નામ નહિ વાપરવામાં આવ્યું? તેનો ખુલાસો આ દિસે છે, કે એ એક તુરાંની બાપનો તુરાંની છોકરો હતો. તેણે ધરાંનીઓની સારી સેવા બજાવેલી,

તે માટે યાદ કરવામાં આવે છે, માટે તેનાં નામ સાથે તેના ‘પશંગ’ જેવા યુરા અને ખરાબ તુરાની આપનું નામ દેવામાં તેને પોતાને જાણે અપમાનભર્યું ગણવામાં આવ્યું હોય. એટલા માટે ફક્ત “અશો નર અગ્રેસ,” એમ તેને યાદ કરવામાં આવ્યો. યુનદેહેશમાં (આ. ૨૯-૫) જ્યાં એને સોકવસ્તાન અથવા સાકીસ્તાન અથવા સેજસ્તાનનો વડો ધર્મગુરુ કહ્યો છે, ત્યાં કહે છે કે એને “ગોપતશાહ” પણ કહે છે. આપણે આગળ કહ્યું કે એક કેતાબમાં જણાવવા પ્રમાણે એને ગોપતશાહ નામનો દીકરો પણ હતો. એ બન્ને આપ દીકરાનું નામ એક હોવાનો ખુલાસો એ દિસે છે કે “ગોપતશાહ” કાંઈ એઓનું અંગત નામ ન હતું, પણ દાદેસ્તાને દીની (પુરસેસ ૮૯) પ્રમાણે એ ગોપત નામના મુલ્કનો રાજા હોવાથી તેને એ નામ આપ્યું હોય, અને તેનો છોકરો પણ એજ નામથી જણાયો હોય.

પાદશાહ નોજર માટે અવસ્તાના એશારા.

પાદશાહ નોજરનાં રાજ્યનો થોડોક ચિતાર શીરદોસ્તી પ્રમાણે આપણે ઉપર જોયો છે. એનાં વિષે અવસ્તામાં કાંઈ મલતું નથી. અવસ્તા ઉપરથી એવું માલમ પડે છે કે એનું ખાનદાન ધણું નામીયું હતું. એને વીસ્તરે નામનો એક છોકરો હતો, જેની કૃવશીને યાદ કરી છે. હવેવાનાં ખાનદાનની માફક એનું ‘ન-આતધર્મ’ ખાનદાન મશહુર હતું. પાદશાહ ગુસ્તાસ્પની બાપૂડી હતોશી પણ એ ખાનદાનની હતી (યસ્ત ૧૫ ફ. ૩૫). યુનદેહેશ પ્રમાણે એ મીનોચેહરનો છોકરો થાય, અને ફ્રીસ અને દુરાસ્સ્નનો લાઇ થાય (આ. ૩૧ ફ. ૧૩).

યુનદેહેશ પ્રમાણે એને ‘અગાઇ મસ્યાક’ નામનો છોકરો હતો, તેને પેટે ‘અઝિઝાબ’ (ઝુવ), જે એની પછી ધરાનની ગાદી ઉપર આવ્યો હતો, તે પેદા થયો હતો (આ. ૩૧-૨૩). એનીથી જેમ પાદશાહી પેહેડી, તેમ એક મોએદની પેહેડી પણ ઉતરી હતી. શાહનુદો જલાલ કાજર એની માએનું નામ શરંગીસ જણાવે છે, પણ શા આધારે તે એ નામ આપે છે તે જણાવતો નથી. શીરદોસ્તી અને બીજા ફારસી તવારીખ-નવેશો પ્રમાણે એણે સાત વર્ષ ધરાનની ગાદી ઉપર રાજ્ય કર્યું હતું. પણ ધણું અજબ જેવું છે કે યુનદેહેશ (આ. ૩૪) માં જ્યાં ધરાનની ગાદી ઉપર આવી ગયલા હોશંગથી સિકંદર સુધીના બધા પાદશાહોનાં નામ આવે છે અને જ્યાં તેઓનાં રાજ્યોનાં વર્ષ આપે છે, ત્યાં નોદરનું નામ અને કેરેસાસ્પ પાદશાહનું નામ અપવતું નથી. યુનદેહેશ પ્રમાણે ત્યારે જાણે એણે રાજ્ય કર્યું જ ન હતું. વળી બારમાં નુસ્ક ચીફસ્તનો એનતેખાબ દીનકર્દનાં આમાં દફતરમાં આપવામાં આવ્યો છે (ઉવેસ્ત, પેહલવી ટેક્સ્ટ I પા. ૩૨૯), ત્યાં પણ જે સીલ-સીલાબધ હોશંગથી ગુસ્તાસ્પ સુધીનાં નામો આપેલાં જોવામાં આવે છે, તેમાં નોદરનું નામ દીસતું નથી. એ યુનદેહેશના વીચારને ટેકા આપે છે કે નોદર કદાચ ગાદી ઉપર નહિ આવ્યો હોય. પણ શીરદોસ્તી અને બીજાઓ પ્રમાણે એ ગાદી ઉપર આ-

ઓ હતો. ત્યારે એ ફરકનો ખુલાસો સોધવો જોઈએ. શીરદોસ્તી ઉપરથી માલકમ પડે છે કે પાદશાહ નોદર એક ફતેહમંદ રાજા નિવડ્યો હતો નહિ. ગાદી ઉપર આવતાં તેણે લોકોને નારાજ કર્યાં હતાં. લોકો એનાથી કંટાળી ગયાં હતાં. જ્યારે એને એવા મામલાની ખબર પડી ત્યારે એણે સામને તેડાવી મંગાવ્યો. સામ આવતાં લોકોએ તેને ગાદી આપવા માગી પણ તેણે નીમકહરામ થવા ના કહી નોદરને સારો કારોબાર ચલાવવા સમજાવ્યો. એમ તેણે કરવા પણ માંડ્યું, પણ તે ધણું મોડું હતું. કારણ તુરાની પશંગને ધરાનના માદા કારોબારની ખબર પડી હતી તેથી તેણે પોતાના બેટા અફઝાયાને લશકર આપી ધરાનપર મોકલ્યો હતો. તેણે કેટલીક લડાઈઓ બાદ નોદરને કેદ પકડ્યો, અને મારી નાખ્યો, અને ધરાનની ગાદી ઉપર બેઠો, જે ઉપરથી આખરે જલે તેને ઉઠાડી, ‘ઝવ’ ને બેસાડ્યો. એ પ્રમાણે ત્યારે એવું દિસે છે કે નોદર એક ખરાબ પાદશાહ નીવડવાથી જીનદેહેશવાળાએ અતે ચીઢસ્ત તુરકવાળાએ લલા નામીયા ધરાની પાદશાહોની ટીપમાં એનું નામ આપવાનું મુકીજ દીધું હોય. જાણે એ ગાદી ઉપર બેઠોજ નહિ હોય, એમ ગણી તેનાં જુરાં રાજ્ય તરફ ધિક્કાર બતલાવવા તેઓએ તેને વીસારી મેળેલો દીસે છે.

હવે એ નોદર એક જુરો પાદશાહ હશે, તેની આડકતરી સામેતી અવસ્તા ઉપરથી આ મલે છે, કે ફર્વદીન યસ્ત, જેમાં અસલી ધરાની પેશદાદીઅન પાદશાહોનાં ફરોહરોને યાદ કર્યાં છે, તેમાં ગયોમર્દથી સઘળા પાદશાહોનાં ફરોહરોને યાદ કર્યાં છે પણ તેમાં નોદર અને કેરેસારપનાં ફરોહરોને યાદ કર્યાં નથી, કારણ એઓ બેદાદ પાદશાહ હતા. કેરસારપને શીરદોસ્તી કાંઈ ખરાબ પાદશાહ ચીતારતો નથી. એવું દિસે છે કે શીરદોસ્તીને એ પાદશાહ વીષેની હકીકત કાંઈ પુરતી મળી નહિ હશે, કારણ એ પાંચ દશ લીટીમાંજ એનું દાસ્તાન પૂર્ણ કરે છે. માલકમ ખીજ તવારીખનવેશોને આધારે જણાવે છે કે કેરેસારપ પણ જુરો પાદશાહ નિવડ્યો હતો, એટલે સુધી કે જલેજરને તેને ગાદીપરથી ઉઠાડી મુકવાની ફરજ પડી હતી. ચીઢસ્ત તુરકનો દીનકર્દનાં આઠમાં દફતરમાં જે ઇનતેખાઅ આપવામાં આવ્યો છે, તેમાં પણ કેરેસારપનાં રાજ્યને સીતમી એટલે જુલ્મી ગણ્યું છે (જ. ઉવેસ્ત, પેહલવી ટેક્સ્ટ I ૩૨૯). એ ઉપરથી ત્યારે દિસે છે કે નોદર (અને તેની સાથે કેરેસારપ) ને જીનદેહેશમાં એક પાદશાહ તરીકે શા કારણે નથી જણાવ્યો અને તેનાં રાજ્યનાં વર્ષો શા માટે નથી આપ્યાં. અવસતા યા પેહલવી પુસ્તકોમાં (સીવાય કે જીનદેહેશની વંશાવળીમાં) એને વિષે કાંઈ લખાણ મલતું નથી. શીરદોસ્તી એનાં રાજ્યનું કેવું ચિત્ર રજુ કરે છે તે આપણે ઉપર જોયું છે. માલકમ જણાવે છે કે ખીજ તવારીખનવેશો એનાં જીલમગાર રાજ્ય વિષે ઘણું બોલી ગયા નથી, કારણ કે એણે તાતાર દેશ ઉપર એક ઘણી નામીયા ફતેહ મેળવી હતી. એ ફતેહે તેની જાંબ મારેલી કીર્તિના જાણે થોડાક અઘાવ કીધા હતા, શીરદોસ્તી એ વિષે કાંઈ જણાવતો નથી.

જવ પાદશાહની હકીકત.

નાજરનાં મરણ બાદ ધરાનનું તખ્ત ધરાની પાદશાહ વગર કેટલોક વખત ખાલી રહ્યું, તેથી જલે કોઇ ધરાની પાદશાહને તખ્તપર બેસાડવાનો ટેડાવ કર્યો. નાજરના બે બેટા હતા. એક તુસ અને બીજો ગસ્તમ. તેણે તેઓને રાજ ગાદીને લાયક ધાર્યા નહિ. તેણે તેઓને પાદશાહી ખોરેહ (ફર) અને અકલ (રાએ) ધરાવતા જોયા નહિ, તેથી તેણે પાદશાહ ફરેદુનનાં ખાનદાનનાં કોઇ બીજા લાયક પુરૂષની સોધ કરવા માંડી. તેમ કરતાં તેને તેહમાસ્પનો બેટો જવ લાયક માલુમ પડ્યો. કારન નામનો ધરાની સરદાર અને કેટલાક મોબેદો તેની આગળ ગયા અને તેને પાદશાહી ઉપર આવવા જણાવ્યું. તે આવ્યો અને ધરાનીઓએ તેને ગાદી-પર બેસાડ્યો. જલ તેની કુર્નેસ બળ લાવ્યો. તે ઘણા ઇનશાફ સાથે સારી રીતે રાજ કરવા લાગો.

તે રાજ ગાદીએ આવવા પછી ધરાનના મુલકમાં એક મોટો દુકાલ પડ્યો. વર્ષાદ તે સાલમાં મુદલ પડ્યો નહિ. દુકાલથી ધરાનનો મુલક પણ હેરાન થવા લાગો. એ અરસામાં ધરાન અને તુરાન વચ્ચે લડાઇ તો ચાલુ હતી, તેથી એક દિવસે અફઝાયાએ જવ ઉપર સુલેહનો પેગામ મોકલ્યો, કે આપણુ વચ્ચેની લડાઇથી દુકાલનું સંકટ વધે છે માટે આપણે સુલેહ કર્યો. તેઓએ મુલકની હદ બાંધી કે જેહુન નદીને એક પાર તુરાનની હદ રહે અને બીજો પાર ધરાનની હદ રહે. એ ગોઠવણથી સુલેહ થઇ અને જવે કેટલાંક વર્ષ સારી રીતે રાજ કર્યું. સુલેહ થવા પછી તુરત દુકાલ નરમ પડવા લાગો અને પાછી આખાદી થાઇ. પછી જવ ૮૬ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો,

જવ પાદશાહ માટે અવસ્તાનો ઇસારો.

એનું અવસ્તાનું નામ ઉજવ (યજ્ઞ ૧૩, ફ. ૧૩૧) છે. એને તેહમાસ્પનો ‘ઉજવ’ કહ્યો છે. પેહલવીમાં પણ એને જુએ તુમાસ્પાન કહ્યો છે. બુનદેહશ બા. ૩૪-૬) અને હમકારાની આફ્રીનમાં પણ એને જુએ તેહમાસ્પાન કહ્યો છે. શાહનામામાં એને એજ પ્રમાણે “જવ તેહમાસ્પ” કહ્યો છે. શીરદોસ્તી એને તેહમાસ્પનો છોકરો કહે છે, તે ઉપરથી અવસ્તાનો તરજુમો કરનારાઓ પણ એને તેહમાસ્પનો છોકરો ગણે છે. પણ એવું દિસે છે કે એ તેહમાસ્પનો છોકરો નહિ હતો, પણ તેહમાસ્પનો કોઇ કુટુંબી હતો અને એ નામથી મશહુર હતો. એ એનું ખાનદાની નામ હોય, કારણ બુનદેહશ (બા. ૩૪) જ્યાં બધા પાદશાહોનાં સને આપે છે, ત્યાં ફક્ત તેઓનાં નામ દે છે, પણ જ્યાં એનું નામ દે છે એનાં રાજ્યની મુદત પાંચ વર્ષની જણાવે છે ત્યાં એને “જુએ તેહમાસ્પાન” કરી બોલે છે. વળી જ્યાં ધરાની પાદશાહોની વંશાવળી આપી છે ત્યાં (બા. ૩૧-૩૩) પણ

એને તુમાસ્પાનનાં નામથી બોલાવી એને મીનાચેહેરનાં છોકરા નાદરનાં એક છોકરા 'અગાઇ મસ્યાક'ના છોકરા જણાવ્યો છે. દીનકર્દનાં આઠમાં દક્તરમાં પણ એને તુહગાસ્પાનન એલકાખથી એલખ્યો છે. બુનદેહેશમાં એને ઝખ તેમજ 'અઉઝબો'નાં નામથી બોલાવ્યો છે. જેમ બુનદેહેશ પ્રમાણે તેમ શીરદોસ્તી પ્રમાણે એ પાદશાહે પાંચ વર્ષ રાજ કર્યું હતું. એ એક ઘણો પરહેઝગાર પાકળદ પાદશાહ હતો, એમ શીરદોસ્તી ઉપરથી માલમ પડે છે, જે એની ખાદાશનાસી માટે બોલે છે.

અવસ્તા અને બુનદેહશ ઉપરથી એને કાઇ ફરજદ હોય એવું દિસ્તું નથી, પણ શીરદોસ્તી બે ઠેકાણે એને ત્યાં કેસાસ્પ નામનો એક છોકરો જણાવે છે, જે એની પછી ગાદીપર બેસે છે. ફરશાસ્પનાં રાજની શરૂઆતમાં તે એ બાબે બોલે છે.

બુનદેહેશ (ખા. ૩૧-૨૪) એને માટે કહે છે કે એણે કવાદ (કઅેકાબાદ) ને એક નદી કાંઠેથી ઉચકી લેઇ પાલો પોશી ઉધાર્યો.

કેરસાસ્પનું રાજ્ય.

ઝવનો કેરસાસ્પ નામનો બેટો હતો. તે હવે ધરાનની ગાદીએ બેઠો. અફ્રાસીઆબને ઝવના મરણની ખબર પડી કે તે જેહુન નદી એલગી રઅે તરફ આવ્યો. તેના બાપ પશંગે તેના તરફ ઘણું થંડું દીલ દેખાડ્યું, કારણ કે તેણે પોતાના ભાઇ અઝરસને મારી નાખ્યો હતો. પશંગ તેથી પોતાના બેટા અફ્રાસીઆબ ઉપર ઘણો ગુસ્સે હતો. તેથી અફ્રાસીઆબ આગળ વધ્યો નહિ.

૯ વર્ષ રાજ્ય કરી કેરસાસ્પ પણ મરણ પામ્યો, એ અરસામાં પશંગ પોતાના બેટા અઝરસનાં મરણનો કેટલોક ગમ વીસરી ગયો હતો. તેથી તેણે હવે અફ્રાસીઆબને કેરસાસ્પનાં મરણની તક હાથ ધરી ધરાનપર હુમલો લઇ જવા કહ્યું.

ધરાનીઓને એ બાબેની ખબર પડતાં તેઓએ જાલેજરને એ હકીકતથી વાકેફ કર્યો અને ધરાનની ગાદી પાછી ખાલી પડવાથી અને હવે તુરાનીઓએ હુમલો કરવાથી કાંઇ ઉપાય લેવાને તેને કહ્યું. જાલેજરે કહ્યું કે “હવે હું મોટી ઉમરે પોંચ્યો છું, તેથી મારો બેટો રસ્તમ, જે હવે જર જવાન થયો છે, તેને હું લડાઇમાં મોકલવા માંગું છું, તેને માટે હું એક લાયક ઘોડાની ખોલમાં છું, કારણ કે કાંઇ આરબ ઘોડો તેને સવારી આપવામાં પુરતો નથી.”

ધરાનના ત્રણ પાદશાહો—નોજર ઝવ અને કેરસાસ્પ—ના રાજ્યોની ઉપલી હક હકીકત આપણે ઉપર જોઇ છે કે તેથી હવે પછીનો વખત, જેમાં રસ્તમ પહેલવાન આગેવાન ભાગ લે છે તેની હકીકત બરાબર સહમજ પડે. ઉપલાં ત્રણ રાજ્યના અમલમાં રસ્તમનું કાંઇ ખાસ પ્રાકર્મ્મ યા અગતનું કામ આપણે જોતા નથી. એ રાજ્ય પછી જલ પોતાની વધતી જતી વયને લીધે તેને વધુ બહાર પાડે છે.

અફ્રાસીઆબ સાંમે લડાઈ ઉપર જવા કાળે રખશ ઘોડો મેળવવો.

પછી જલે પોતાનાં બેટા રસ્તમને કહ્યું કે “મારા પીલતન બેટા! તારી હજુર એક રંજલયું અને લાંબું કામ આવી પડ્યું છે, તેથી તારી ઉંઘ અને તારો આરામ કમી થશે. હું જાણું છું કે હજુર તારા હોઠ ઉપરથી દુધનો વાસ આવે છે. તારું દેલ નાજ અને ખુશી શોધ છે. પણ કરવું કેમ? હાલ કોઈ એશ-આરામની મીજલશનો વખત નથી. હું વિચાર કરું છું કે તુંને શેરો અને બહાદુર મરદોની લડાઈમાં હું કેમ મોકલું? તું એ બાબે શું કહે છે? તું શું કરવા માંગે છે?” ત્યારે રસ્તમે નીચે પ્રમાણે પોતાનાં બાપને જવાબ દીધો:—

રસ્તમનો બાપને લડાઈપર જવા માટે જવાબ.

બાલ્યો એમ રસ્તમ કે “અએ નામવર! કીર્તીને સોધનાર નામદાર પદર! દિસેછ કે વિસર્યોઈ આગળી તું વાત કે ભીડીતી કેમ મેં લડાઈની બાથ? સેપન્દનો કીલ્લો ને હાથી સંદેદ શું એએની લડાઈનાં બુલ્યો છે ભેદ? પસંગના બેટાથી બીહું જે હાલ તો નામોશી લાગે મને બહુ કાલ લડાઈઆ લડવાનો મારો છે વખત નહિ કે બોકથી કરું બદ બખત. શેરો ને મારી બનું હું શેર લડાઈમાં કરું કુસ્મનને જેર. ફક્ત ખાવું ને સુવું એ એરતનું કામ નથી તેથી થતાં બુલંદ કાંઈ નામ.”

રસ્તમનો લડાઈપર જવા માટેનો આવો જવાબ સાંભળી જલે કહ્યું, કે “તું સેપન્દનો કીલ્લો જીતવાની અને સંદેદ હાથીને મારવાની વાત કહે છે, તે ઉપરથી મારે તારા માટે કંઈ ચિંતા કરવી નહિ જોઈએ, એ વાત ખરી છે. પણ અફ્રાસીઆબ ઘણો જોરાવર અને બહાદુર છે. તારી ઉમ્મર નાની છે અને તારો વખત અમન ચમન કરવાનો છે અને નહિ કે મોટી લડાઈઆ લડવાનો; તેથી મને ચિંતા ઉપજે છે. ત્યારે રસ્તમે નીચે પ્રમાણે જવાબ દીધો:—

રસ્તમનો બાપને લડાઈપર જવા માટે બીજો જવાબ.

રસ્તમે દીધા બાપને જવાબ, “પસંદ નહી કરતો હું આરામ ને બાબ. આ મારું કદ, આ બાબુ દરાજ, પર અફસોસ જે કરું ફક્ત હું નાજ. શીકર નહિ જે લડાઈ થાશે બહુ સખત; ખોદા મારો યાર તો શીરજ મારું બખત. જોશે તું બાપ કે કરું કેમ જંગ, સવારીમાં લઈ ઘોડો ગુલ રંગ! મુજ હાથમાં હું ધરાઉંઘ વાદલાંની હાર, વરસશે તેમાંથી લોહીની બહુ ધાર. સળગશે તેમાંથી આતશની આગ, હાથીનાં ઝલશે ને બલશે દેમાગ.

લડાઇનું પેહેરીશ જ્યારે અખતર, જમાનો ધુજશે ત્યારે થર થર. જો કીલ્લો કાઢ અચશે મારી ચુંગલ, જો ટકશે તે સામે મુજ બાજી ને ચાલ, તો ટકશે તે સામે યંત્ર—હથિઆર, જોઈશે નહીં તેને ધર્મગુરૂ—સરદાર. જો નેજો ઉઠાવીશ લડાઇને દાર, તો પથ્થર પણ જોશે લોહીની ધાર. જોઈએ છે મને હાલ ઘોડો બુલન્દ, પકડું હું તેને લેઈ હાથમાં કમન્દ, લડાઇમાં ધરાવે મુજ મીસાલનું જોર, ધીરજ વેળા કરે નહિ દોર દોર. ગુર્જ મને જોઈએછ પાહાડ જેવો સખત, દુશ્મનનાં સરને કરે બદ અખત, કે લશ્કર વિના જ્યારે કરું હું જંગ, લોહી રેડી ફેરવે તે લડાઇનો રંગ.”

પોતાના બેટાના આ શબ્દો સાંભળી જાલ ખુશ ખુશ થઇ ગયો અને પોતાનો જાન પોતાના બેટાને આપી દે તેમ કરવા લાગ્યો. પછી તેણે તેને કહ્યું કે ‘બેટા ! હું તુંને મારા આપ સાંભનો ગુરૂજ હવાલે કરીશ, કે જે ગુરૂજથી તેં બચપણમાં સફેદ હાથીને માર્યો હતો, અને જે ગુરૂજ મેં તેની યાદની નિશાણી તરીકે જાળવી રાખ્યો છે.” એમ કહી તેણે તે ગુરૂજ મંગાવ્યો. તે ગુરૂજ અવલમાં સામના આપ કેરેસારપનો હતો, અને આપ પછી દીકરાને, એમ એક પછી એક ઉતરી આવ્યો હતો. રસ્તમ તે ગુરૂજ જોઈને ખુશી થયો. પછી પોતા માટે ઘોડો મંગાવ્યો.

રસ્તમે રખશ મેળવવાની હુકીકત

પછી જાહે જાબુલસ્તાનમાંથી પોતાના ઘોડાઓ મંગાવ્યા અને કાબુલથી પણ કેટલાક ઘોડાઓ મંગાવ્યા. તે સર્વે ઘોડાઓ એક પછી એક રસ્તમ આગળથી પસાર કરીધા, અને તેઓમાંથી જેઓ ઉપર સગનવંતી પાદશાહી નિશાણીઓ હતી તેઓની તે નિશાણીઓ તેને સમજાવવામાં આવી. રસ્તમે સર્વ ઘોડાઓની કમર પર હાથ મેલી તેઓને દાખી જોયા. તેઓ કમરમાંથી તેનાં જોરે વાંકા વળી જ-

“ નેગેહખાંત ન બાયદ વરા જસલીક.” શાહનામાનો અંગ્રેજીમાં તરજુમે કરનારા ઉવોર્નર લાઇઓ આ બાબતને એક પાછળી બાબત આગળીને લાગુ પાડવા (anachronism) નો દાખલો ગણે છે અને કહે છે કે પાછળા વખતમાં રોમનો સાથની ઇરાનીઓની લડાઇમાં ખીસ્તી ધર્મગુરૂઓ (જસલીક) કીલ્લાઓની સરદારી લેઈ ઇરાનીઓ સામે લડતા તેનાં એ એશાશે છે. પણ એવું દિસે છે કે ક્રીઈસ્ટીની શબ્દ-રચના એ પાછળા બનાવનાં વર્ણુનની લાખા પરથી લીધી છે. ધર્મગુરૂ વર્ગનાં પુરૂષો આગળના વખતમાં પણ જરૂર વખતે લડતા હતા. કેટલાક પાદશાહો તો મોખેદ અને પાદશાહ બેઠે હતા.

† રસ્તમનો ગુરૂજ, જેને ક્રીઈસ્ટી કાઢ વખત “ગાવ્યાંની ગુરૂજ” કહે છે, તે મશહર થયેલો છે. તેનું વજન અતી ઘણું હતું. શાર્દીએ (Chardin) કહે છે તેમ, રસ્તમનો ગુરૂજ તેટલોજ જાણીતો હતો, કે જટલી એલર્ડીન્ડની દયુરન્ડલ તલવાર જાણીતી હતી. યુરોપની વાર્તાઓમાં એલર્ડીન્ડ (Orlande) નામના એક પેહલવાનની વાર્તા છે, કે જે ઘણીએ શાલર્ડીનના વખતમાં કેટલાંક પ્રાકર્ષો કર્યાં હતાં. જેમ રસ્તમનો ગાવ્યાંની ગુરૂજ અલખુર્જ પહાડનાં કુકડા કરતો, તેમ એલર્ડીન્ડની દયુરન્ડલ તલવાર એક કેટકાથી પીરેનીજ પહાડનાં કુકડા કરતી. એ તલવારનું દયુરન્ડલ (Durandal) નામ અસલમાં ફ્રેન્ચ *aur en diable* (hard as the Devil) એટલે “દૃઢ જેવી સખત” હતું.

તા હતા. તેથી તેઓ રસ્તમને પસંદ પડ્યા નહિ. જાણુલ તરફના ઘોડાઓ પછી કાણુલના ઘોડાઓ તેની આગળથી પસાર કરવામાં આવ્યા. તેઓમાંના એકની છાતી જાણે શેરની છાતી હોય તેવી હતી. તેનાં કાન આખદાર ખંજર જેવા હતા. તેનું માથું અને હાથ ફરણે અને લરાયલાં હતાં. તેની પછવાડે તેનું એક બચ્ચું તેનાં કદનુંજ ચાલતું હતું. તે બાળક ઘોડાનું માથું અને છાતી પણ પેલી માદા જેવાંજ હતાં. તેની આંખો સીધા અને તેની પુછડી ઊંચી કરેલી હતી. તેની ખરી પોલાદ જેવી હતી. તેનાં શરીરપર જાફરાનની ઉપર ગોલાબનો રંગ હોય તેવા રંગના દાના હતા. તેની આંખ એવી તીક્ષ્ણ હતી કે કાળાં સુવાળાં કપડાં (પલાસ) ઉપર એક બારીક કીડી હોય તો તે અંધારી રાતે બે ફરસગથી જોઈ શકે. તે કૌવ-

૧ અસલી ઇરાની ઘોડાઓની તીક્ષ્ણ નજર બાબે આપણને અવસ્તા અને પેહલવી પુસ્તકોમાં પણ એશારા મળે છે. બેહરામ ચરત (ફ. ૧૩) માં બેહરામ ચજદની જોવાની શક્તિ માટે બોલતાં કહે છે, કે ઘોડા (હીત) ની માથે અંધારી રાતે તેની દુર જોતી નજર દુર વેર જાય છે (યામ હે દરએ-મુકેમ. દરે ફઝલતિ હિતહે તાંથરયાંમ અધપિ ફાપનેમ). એજ ચરત (ફ. ૩૧) માં બેહરામ ચજદનાં ગુણોમાં એક ખાસ ગુણ, “ફુર નજર કરવાની શક્તિ જે ઘોડો ધરાવે છે” (અઓમચ મુકેમ ચિમ પરધતિ અરપો અર્થ) તે જણાવે છે. તે શક્તિની વીગતમાં ત્યાં કહે છે કે:—

“ચો ત્રાંથરચરિચત હુચ ફાફનો અવફાઈત્યાઓ અધવિ-અવયાઓ અરપએમ વરેસેમ જેમાધ સયનેમ વએનધતિ કતારો અમ્રવો વા બુનવો વા.” એટલે “અંધારી, કાંઈ પણ નજર નહિ પડે તેવી વાદળોથી ઘેરાયેલી રાત્રે ઘોડાનો બાલ જમીનપર પડેલા (હોય) ત્યારે કયા માથાં આગળનો અને કયા પુછડી આગળને (અથવા કયા ભાગ જડ આગળનો અને કયા ભાગ સેવટનો) તે જોઈ શકે છે.”

દીન ચરતમાં પેગામખર જરથોશ્તની ભણી શક્તિઓનું વર્ણન કરતાં તેની એક શક્તિ દીર્ઘ દ્રષ્ટિ અથવા દુર જોવાની દ્રષ્ટિ, માટે બોલવામાં આવે છે. ત્યાં તે શક્તિને ઘોડાની શક્તિ સાથે સરખાવવામાં આવે છે. ત્યાં કહે છે કે (ફ. ૧૦): અઓમચ મુકેમ ચિમ પરધતિ અરપો અર્થ; ચો તાંથરચસચિત હુચ ફાફનો વારે-ત્યાઓ રનએનિનત્યાઓ સસચિનત્યાઓ ફ્યંધહવઈત્યાઓ ચો નએમચાચિત હુચ ફાથરયાત અરપએમ વરેસેમ જેમાત અવઓઈરિથેનતેમ વએનધતિ કતારો અમ્રવો વા બુનવો વા.” અર્થ—તે જોવાની શક્તિ, કે જે તે ઘોડો ધરાવે છે, કે જે અંધારી, વર્ષાદ, ખરફ, કરાં અને ધુમસ પડતી રાતે નવ શેહરોના તક્ષવતથી ઘોડાના બાલને જમીન ઉપર પડેલા જોય છે અને માથાં આગળના કયા (બાલ) અથવા પુછડી આગળના કયા તે પારખી શકે છે.”

નામીયા ઈરાની ઘોડાઓ અંધારી રાત્રે પણ પોતાનો ખરો માર્ગ સોધી કાઢે છે, તે બાબે સર હેનરી લેઅર્ડ પોતાની ઇરાનની મુસાફરાની ચોપડી (Early Adventures in Persia, Susiana and Babylonla"—p. 291) માં નીચે પ્રમાણે જણાવે છે—

We had to find our way through narrow and tortuous lanes to the "mosif" of Mustafa Kuli Khan's.....But how were we to discover it, with no one to guide us in the darkness? Whilst we were hesitating—one of the Arabs remembered that the mare he was riding had been with him two years before, when he had passed several days in Mustafa Kuli Khan's house. He was convinced that she would find it again, and giving the animal her halter, went before us. She picked her way carefully, stopping every now and

તમાં હાથી મીસાલે અને ઉચાઇમાં એક ઉંઠ મીસાલે અને બેસમાં બીસતુન (બે-હીસ્તુન) નાં પહાડનાં શેર જેવો હતો. ફરતમે એ ઘોડાને બેયો કે, તેને તેનાં ટોલાંમાંથી પકડવાને, તેનાં ઉપર નાખવા કાજે, પોતાની કમન્દ તૈયાર કીધી. ત્યારે તે ઘોડાનાં ટોલાંનાં નેગેહવાને કહ્યું કે “એ પેહલવાન! કાઢના ઘોડો તું ના લે.” ફરતમે કહ્યું કે “ત્યારે એ કાણુનો ઘોડો છે ? તેની જાગ ઉપર કાંઈ નિ-શાણી નથી.” પેલા નેગેહવાને જવાબ દીધો કે “એના માલિકની નિશાણી માટે તું ના પુછ. એ ઘોડા માટે તો તરેહવાર વાત છે. અમો એ ઘોડાને ‘રખશ’ કહે છીએ. તે ખુખીમાં આપ મીસાલે અને બેશમાં આતશ મીસાલે છે. એના માલે-ક કાણુ છે તે અમે જાણુતા નથી. અમે તો એને “ફરતમનો રખશ” કહે છીએ. ત્રણ વર્ષ થયાં એ જન નાખવા લાયક બન્યો છે અને ઘણાક મોટાં માણુસોની નજરમાં એ પસંદ આવ્યો છે. પણ જ્યારે કાંઈ સવાર તેને પકડવા કાજે કમન્દ નાખતાં તેની ચાલ બેચે છે કે તે એક શેરની માફક બેશમાં આવે છે. એ જોહાનના પેહલવાન! અમો જાણુતા નથી કે એમાં શું લરમ છે. એ હુશ્યાર મરદ ! તું એનાથી દૂર રહે અને એ ચાઝદાલ (સમાન જનવર) આગળ ના જ, કારણ કે આ ઘોડો જ્યારે બેશમાં આવે છે ત્યારે શેરનું દેલ અને વાઘનું આમડું ચીરી નાખે છે.”

ફરતમે જ્યારે આ સુખન સાંભળ્યા ત્યારે કમન્દ પટકીને ઘોડા ઉપર નાખી. તુરત તેની માતા-ઘોડી એક જુઆનગાર હાથી માફક ફરતમ સામે દોડી આવી કે તેને દાંતમાં પકડી ચીરી નાંખે. ફરતમે એક એવો તો પોકાર માર્યો કે પેલી ઘો-ડી ધલરાઇ ગઇ. પછી ફરતમે તેનાં માથાં ઉપર અને ગદેન ઉપર એવી તો મજ-શુત મુકકી મારી કે તેણી ધુન્તી ખાકમાં પડી. તે પાછી ઉડી અને સેતાબ ત્યાંથી નાસીને પોતાનાં ટોલાંનાં બીજા ઘોડાઓ તરફ જતી રહી. પછી ફરતમ ઉસ્તવાર ઉભો રહ્યો, અને પેલા નાના ઘોડા પર પોતાની કમન્દ મજશુત નાખીને તેને પકડ્યો, અને તેને તપાસવા પોતાનો હાથ તેની પીઠ પર મજશુત દાખ્યો. તે રખશની પીઠ બીજા ઘોડાઓની માફક મુદલ મરડાઇ નહિ. જાણુ ફરતમનો હાથ તેને લાગેજ નહિ હોય તેમ તે ઉભો રહ્યો ત્યારે ફરતમ બોલ્યો કે “આ ઘોડો મારે બેસવા લાયક છે. હવે એવા સરસ ઘોડા સાથે શું કરી બતલાવવું તે માફકામ છે.”

ફરતમ પોતા માટે ઘણો મજશુત ઘોડો સોધતો હતો, કારણ કે, કહે છે કે, તેનું આંગ ઘણું મોટું હતું, અને સાધારણ ઘોડાઓ તેનો ભાર ખમી શકતા નહિ હતા. એ બાબે શીરદોસ્તી ફરતમ સોરાબનાં દાસ્તાનમાં કહે છે કે, પોતાનું આંગ

then, as if to consider the turning she would take, when, at length, after traversing more than half the town, she stopped before an arch-way closed by a massive door. Her rider at once recognized it as that of Mustafa Kuli Khan's house.”

પોતાને ઉંચકવાનું જ્યારે ભારી પડ્યું, અને પોતે પોતાને એક યોગ્ય સમાન દિસવા લાગ્યો, ત્યારે રસ્તમે એક દહાડો ખુદા પાસે દુઆ ગુઝરી કે, તેનું આંગ ઓસરે અને તેનો ભાર કમી થાય. કહે છે કે ખુદાતાલાએ તેની અરજ કબુલ કરી, અને પાછળથી તેનું અંગ અને તેનાં શરીરનો ભાર અને તેનું કૈવત કમી થયાં હતાં. જ્યારે સૌરાય સાથ લડતાં પેહેલી કુસ્તીમાં તેણે હાર ખાધી, ત્યારે રસ્તમે લડાઈનાં મેદાનમાંથી લડાઈ ખલાશ થતાં એક બાબુએ જઈ ખુદા પાસે પોતાની આગળી હકીકત યાદ કરી પાછું આગળું જોર માગ્યું. કહે છે કે ખુદા-તાલાએ તે આપ્યું, અને તે જોરની બરકતથી ખીજી લડાઈમાં રસ્તમ સૌરાય ઉપર શાબો.

હવે રસ્તમ આ રખશ ઘોડા ઉપર સવાર થયો, અને તે ઘોડો સેતાય જવા લાગ્યો. પછી રસ્તમે પુછ્યું કે “ઘોડાની કીમત શું છે? મને એની કિમત ટ્રાણુ કહેશે?” તે ઘોડાના નેગેહવાને કહ્યું કે “જો તું રસ્તમ હોય તો એ ઘોડા ઉપર સવાર થા અને ધરાનની જમીનને રાસ્ત કર. આખો ધરાનનો મુલક એની કિમત છે. એનાં ઉપર સવાર થઈ તું આખી દુનિયાને રાસ્ત કરશે (યાને સુધારશે)*. રસ્તમ હસ્યો અને જવાબ દીધો કે “ખુદાતાલાના હાથમાં નેકી કરવાનું છે (નેકી જ યજ્ઞદાન સજ્જદ).” રસ્તમ એ રખશથી ખુશ ખુશ થઈ ગયો. તે ઘોડો બધી બાબુથી જાણે કંઈ જાદુઈ ચીજ હોય તેવો થઈ પડ્યો (રાસ્ત ગોફતી કે જાદુ શુદસ્ત).

રસ્તમનું અફરાસીઆબ સાંમે લડાઈમાં જવું.

હવે જાણે પોતાના બેટાને તેને લાયકનો ઘોડો અપાવી અફરાસીઆબ, જેણે પોતાના બાપ પસંગના કહેવાથી ધરાનના પાદશાહ કેરસારપનાં મરણનો લાલ લેછ ધરાન ઉપર હુમલો કરીધો, તેનાં સામે લડાઈ લઈ જવાની તૈયારી કરીધી. જાણુલસ્તાનમાં રસ્તાખેજના દિવસનાં જેવી લડાઈની ગડબડની હોહા ઉડી રહી; અને જમીન જાણે ગુજરેલાંઓને કેહવા લાગી કે “તમે ઉઠો”^૧. સર્વ લશ્કરે ધરાન તરફ રએના શહેર ભણી કુચ કરવા માડી. લશ્કરની હરોળમાં જેહાં પહેલ-વાન રસ્તમ હતો. ધરાન તરફ આવતાં જાણે ધરાની લશ્કરના સરદારોને ભેગા કરી કહ્યું કે “આપણુ સર્વને એક ગેરલાલ હાલમાં છે. તે આ કે, આપણે માથે

* મુનીન દાદ પાસુખ ગર રસ્તમી, ખરૂં રાસ્ત કું રએ ધરાન જ.મી મરીનરા ખરો ખુમે ધરાન ખહાસ્ત, ખરીન ખર તો ખાહી જેહાંન કદ રાસ્ત.

(૧) ખર આમદ જ જાણુલસ્તાન રસ્તાખોજ, જમીન મોદેરા બાગ ખર જદ કે ખોજ.

વાસે કોઇ પાદશાહ નથી. માટે આપણે એક પાદશાહ મેળવવો જોઇએ. મને એક મોબેદથી ખબર મળી છે કે ફરેદુનની ઓલાદનો એક શાહજોદો એક જગ્યાએ છે; તેને આપણે ઓલાવવો જોઇએ.”

રસ્તમનું કેકોબાદને અલખુજ પહાડ ઉપરથી લાવવું.

પછી જાણે રસ્તમને પોતા પાસ તેડયો, અને કહ્યું કે “તું સેતાબ અલખુજ પહાડ તરફ જા, અને કેકોબાદને કુર્નેશ બજાવી તેડી લાવ. જો અઠવાડીયામાં તું પાછો ફર. તું તેને જાણે કહે કે, “ધરાની લશ્કર તુંને ઓલાવે છે, અને તારે માટે તખ્ત તૈયાર છે.” રસ્તમે પોતાના બાપનાં સખુન સાંભળી પોતાની આંખનાં ભવાં જમીનને લગાડ્યાં, એટલે વાંકો વળી કુર્નેશ બજાવી તેનો હોકમ માથે ચઢાવ્યો અને રખશ પર સવાર થઇ નિકલ્યો. માર્ગમાં તેને તુર્કી લશ્કર મળ્યું, જેણે તેનો રસ્તો બંદ કીધો. રસ્તમે ગુરૂજ ઉઠાવી તેઓને વિખેરી નાખ્યા. તેઓ નાહાસીને અફ્રાસીઆબ આગળ ગયા, અને સઘળી હકીકત કહી. અફ્રાસીઆબે પોતાના કલુન નામના સરદારને ઓલાવી ફરમાવ્યું કે લશ્કર લઇ ધરાનીઓ સામે જાય અને તેઓને માર્ગમાં અટકાવે.

હવે રસ્તમ અલખુજ પહાડ નજદીક જઇ પહોંતો. તે આસરે એક મૈલ દૂર હતો કે તેણે એક સુંદર બાગ વચ્ચે એક મેહેલ જોયો. ત્યાં પાંચીને એક કિનારે એક તખ્ત ગોઠવેલું હતું. તેપર એક શાહજોદો બેઠો હતો. તેના દરબારીઓએ તેને આવકાર આપ્યો, અને પોતાની મેહમાનગીરી કબુલ કરવા કહ્યું. રસ્તમે જવાબ દીધો કે “મારે સેતાબ અલખુજ પહાડની ઉપર જવાનું છે કારણ કે ધરાની સરહદ પર દુશ્મનો આવી પોહોચ્યા છે, અને ધરાનનું તખ્ત પાદશાહ વિનાનું થઇ પડ્યું છે.” પેલા દરબારી સરદારોએ કહ્યું કે “તું અમને કહે કે તું કાણુને જાણે છે? અમે આપે જગ્યાનાં નેગેહબાંન જાણીએ.” રસ્તમે કહ્યું કે “કેકોબાદ નામનો બલો શાહજોદો આ તરફ છે. તે ફરેદુનની ઓલાદનો છે. મને કહો કે તે ક્યાં છે?” તે દરબારીઓના વડાએ કહ્યું કે “હું કેકોબાદની સઘળી હકીકત જાણું છું, માટે તું અમારાં મકાનમાં આવ, હું તુને સર્વ હકીકત કહીશ.” રસ્તમ રખશ ઉપરથી હેઠ ઉતર્યો, અને તેઓની સાથે નદીનાં કિનારા પર ગયો, જ્યાં તખ્ત પર પેલા વડો શખ્સ બેઠો. તેણે રસ્તમને આવકાર દીધો. એક હાથે તેણે તેનો હાથ પકડ્યો, અને બીજે હાથે તેણે શરાબની જામ ભરીને બુન્નેગોની સલામતી લીધી (વ જ. ઉ યાદ મદાને આબદે કદ). તેણે એક જામ રસ્તમને આપી અને પછી કહ્યું કે “તું કેકોબાદની હકીકત મને પુછે છે. પણ તે કેકોબાદનું નામ કેમ સાંભળ્યું?” રસ્તમે કહ્યું કે “મારો બાપ જાણેજર ધરાનના સરદારોનો વડો છે. તેણે મને અહીં મોકલ્યો છે એવું કહીને કે ‘કેકોબાદને સોંપી કહાડ, અને તેને ધરાનના પાદશાહ તરીકે

કુર્નેશ બળ લાવ, અને કહે કે ધરાનનાં સરદારોએ તેને માટે તખ્ત તૈયાર કીધું છે.' માટે તું હવે મને કેકાબાદની ખબર આપ." પેલા જવાને હસીને કહ્યું કે "હું પોતે કેકાબાદ છું" રસ્તમે આ સખુન સાંભળી જમીનને ઘોસા દીધા, અને પોતાની સોનેરી બેઠક ઉપરથી ઉઠી તેને ધરાનના પાદશાહ તરીકે માન આપ્યું, અને દુઆ દીધી. તે શાહબાદાએ રસ્તમના સખુનો ખુશી સાથે સાંભળ્યા, અને પછી શરાબ મંગાવી રસ્તમની સલામતી લીધી (અર્થાત્ તેહમતન બ લખ બર કરીદ). રસ્તમે પાદશાહની વળતી સલામતીમાં એક જાંમ નાશ કીધી.

પછી કેકાબાદે કહ્યું કે "મેં એક સ્વપ્નનાં જોયો હતો કે બે સફેદ બાજ પક્ષી ધરાન ભણીથી આવી મારા માથા ઉપર તાજ મેલે છે. એ સ્વપ્નના ખરે પડ્યો છે અને તું તે સફેદ પક્ષી બાજ નીવડ્યો છે." પછી રસ્તમ કેકાબાદ સાથે ધરાન ભણી આવવા નિકળ્યો. માર્ગમાં પેલા તુરાંની સરદાર કલુન, જેને અક્રાસીઆએ ધરાનીઓનો માર્ગ બંધ કરવા મોકલ્યો હતો, તેણે તેઓને લડાઇ કરવા અટકાવ્યા. કેકાબાદ પોતે લડવા તૈયાર થયો. પણ રસ્તમે કહ્યું કે "એ કામ તારા જેવા પાદશાહનું નથી." એમ કહી પોતે લડવા સામે ગયો. તેણે કહ્યું કે:-

“મનો રક્ષા ગુપાલો બરગસ્તવાન, હમાના નદારન્દ બા મન તવાન.

દેલો ગુર્જો બાબુ મરા યાર બસ, નખાહમ જુઝ ધજન્દ નેગેહદાર કસ”

એટલે, “હું, મારો રખશ, મારો ગુરજ, અને મારા ઘોડાનો સાજ, એઓ સાંમે લડવાને તેઓ (દુસ્મન) તાકાત ધરાવતા નથી. માફ દેલ, ગુર્જ અને બાબુ, એ મારા મિત્રો છે, એટલે બસ. ખુદા શિવાએ હું કાંઈને મારા નેગેહદાર તરીકે માંગતો નથી.”

એમ કહીને રસ્તમ લડાઇનાં મેદાનમાં ગયો, અને એક સેપાહને ઉંચકી બીજા ઉપર ફેંક્યો અને બીજા સેપાહને ત્રીજા ઉપર ફેંક્યો. એમ કરી તેણે ઘણાકાને ઉમારી નાંખ્યા. ત્યારે કલુન રસ્તમની સામે આવ્યો, અને તેની તરફ નેળે ટાંક્યો. રસ્તમે તેનાં હાથમાંથી નેળે છીનવી લીધા, અને તેજ નેળે તેનાં શરીરમાં ભોક્કી કાઢી તેને જીન પરથી ઉંચકી જમીન પર નાંખી તેનાં શરીરમાંથી તે ભોક્કી કાઢ્યો. કલુન એ રીતે, એક પક્ષી સોયથી વીંધાઇ જાય તેમ, વીંધાઇ ગયો. પછી રસ્તમે તેનાં શરીર ઉપરથી રખસને ચઢાવી તેને કચડી નાંખ્યો. આ જોઇને તુરાંની લશ્કર તુરત લડાઇનાં મેદાનમાંથી નાહડું. પછી રસ્તમ પોતાનાં લશ્કર સાથે એક પહાડ ભણી ગયો. ત્યાંથી પછી કેકાબાદને જલ આગલ ગુપચુપ લેઇ ગયે. એક અઠવાડ્યું જલ અને ધરાંની બુનેગોંએ કેકાબાદને ગાદીપર બેસાડવાની ગુપચુપ મશવરત કરી, અને પછી તેને ધરાંનની ગાદીએ બેસાડ્યો.

શાહ કે કોખાઃ મારે અવસ્તા પહેલવી પુસ્તકોની હકીકત.

એ પાદશાહને અવસ્તા (ફર્વદીન યસ્ત ફ. ૧૩૨, જમ્યાદ યસ્ત ફ. ૭૧) માં કવાત કહ્યો છે. અવસ્તામાં એને કેઆનીઓનાં નામોની ટીપમાં પેહલો મુક્યો છે. તે (યસ્ત. ૧૩ ફ. ૧૩૨) ઉપરથી અને અનુદેહેશ (આ. ૩૧, ફ. ૨૫) ઉપરથી માલમ પડે છે કે તે કેઆનીઅન વંશને સ્થાપનાર હતો. શીર્દોસી પ્રમાણે પણ જવનાં છોકરા કેરેશાસ્પના મરણ પછી, તેનું કાંઈ ફરજદ નહિ હોવાથી, એને એક પહાડ ઉપરથી લાવી ધરાનનું રાજ્ય આપ્યું હતું. હવે એ પાદશાહ કાણુનો છોકરો હતો, તે નહિ અવસ્તા, અનુદેહેશ કે શાહનામાં ઉપરથી માલમ પડતું. અવસ્તામાં ફર્વદીન યસ્તમાં જેમ ઘણાકોનાં નામની સાથે લખે છે, કે “ફલાંનાનો ફલાનો”, તેમ એના નામ સાથે કોઈ શબ્દો નથી. અનુદેહેશમાં એનાથી કેઆનીઅન વંશ શરૂ કીધું છે, તેથી એ કાણુનો છોકરો તે ત્યાં જણાવ્યું નથી. શાહનામાં ફક્ત એટલું જ જણાવ્યું છે કે એ ફરેદુનના વંશનો હતો, પણ તે કાણુનો છોકરો તે જણાવવામાં આવ્યું નથી. કેરેશાસ્પનાં મરણથી ધરાનનું ખાલી પડેલું તખ્ત લેવા માટે રસ્તમ તેને તેડવા જાય છે, ત્યાં પણ તે પોતે પોતાને ફરેદુનની તોખમનો જણાવે છે. અને કહે છે કે હું મારી તોખમ અને મારી પેહલોનાં સઘળા નામો જાણું છું, પણ તે નામ જણાવતો નથી. તે પોતાને ફરેદુનનાં વંશનો જણાવે છે બે કે અવસ્તા, અને અનુદેહેશ તેનું વંશ પણ જણાવતાં નથી.

દાદેસ્તાને દીની (આ. ૨૭, ફ. ૩૧) ફક્ત એટલું જ જણાવે છે, કે તે એક કીર્તિવાન ખાનદાનનો હતો. એ પ્રમાણે અવસ્તા, પેહલવી કે શાહનામાં ઉપરથી તેનાં આપતું નામ મળતું નથી. હવે અનુદેહેશ ઉપરથી દિસે છે કે એને એના જન્મ વખતે એનાં માએ બાપે તજ દીધો હતો અથવા કોઈ કારણથી તે તેઓથી બાળપણમાં છુટો પડી ગયો હતો. એ કેતાબ (આ. ૩૧, ફ. ૨૪) પ્રમાણે તેને એક કપડામાં વિંટાળી કોઈએ નદી કાંઠે છોડી મેલ્યો હતો. ત્યાં તે થંડીમાં અકડી ગયો પડી રહ્યો હતો. ત્યાંથી તેને ઉંચકી લાવવામાં આવ્યો, અને પાળી પોપી મોટો કરવામાં આવ્યો, અને તેને કાખાદ નામ આપવામાં આવ્યું.

હવે શાહનામું અનુદેહેશના એ વર્ણનને સીધો ટેકો આપતું નથી, પણ આડકતરી રીતે દેખાડે છે કે, તેનાં જન્મ વખતે કોઈ એવો અસાધારણ બનાવ બન્યો હશે, કારણ કે તેને અલબુર્જ પહાડનાં કોઈ એકાંત વાસમાં રહેતો જણાવ્યો છે, જ્યાં તે આગમયથી એક સ્વપનો જોય છે કે, એક પક્ષી આવીને તેના માથા ઉપર તાજ મેળે છે. વળી તેનું મકાન અને મીજલસની જગ્યા પણ એક નદીને કિનારે છે.

કૈકાબાદનાં રાજ્યનાં અમલમાં રસ્તમની અફરાસીઆબ સાથે લડાઈ.

કૈકાબાદને ઝાળી કહાડી જેહાં પેહલવાન રસ્તમ તેને ધરાંન લાવ્યો અને ધરાનની ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. આગળ થોડાક નયળા પદશાહોના વખતમાં તુરાને અવારનવાર ધરાન સાંમે જંગ મચાવ્યું હતું, માટે હવે ધરાની સરદારોએ શાહ કૈકાબાદને તુરાંન સાંમે લડાઈ ઉઠાવવા અર્જ કરી. શાહે તે અર્જ કબુલ રાખીને લડાઈ ઉઠાવી અને જેહાં પેહલવાન રસ્તમે લડાઈતું બખ્તર પેહેડ્યું. કારન કેશ્વાદ, ખર્દબુજન, ગસ્તમ અને કાબુલનો રાજા મેહરાબ તેની સાથે સામેલ થયા. જલેજર અને શાહ કૈકાબાદ લડાઈના મેદાંન તરફ નિકળ્યા અને કાવેહાની ઝુંદો ઉડતો થયો. ધરાન અને તુરાનનાં લશ્કરો સામસામાં આવ્યાં, કે લડાઈ શરૂ થઈ. શરૂઆતમાં ધરાની સરદાર, કારને તુરાની સરદાર શમશાર સાથે હાથોહાથ લડાઈ કરી તેને મારી નાંખ્યો.

પછી જવાંન રસ્તમ પોતાના પિતા જલ આગલ ગયો અને કહ્યું કે “મારા પિતા! મને અફરાસીઆબ ક્યાં છે તે દેખાડ. મને તે ભુરો આદમી ક્યાં છે તે જણાવ કે હું આજે તેને પકડીને જમીન ઉપર ધસડતો ધસડતો અહિં લઈ આવું.” જલે અફરાસીઆબની જગ્યા અને તેનાં પોષાક, બખ્તર વિગેરેની નિશાણી આપી અને કહ્યું કે “બેટા! તું એનાથી બખ્તરદાર રહેજે, સખ્ત કે એ બહાદુર લડનાર છે.” રસ્તમે બાપને સખ્તારો આપ્યો કે તેણે તેને માટે કાંઈ શીકર કરવી નહિ. ખુદા તેનો યાર હતો અને તેની તલવાર અને તેની બાણુ તેના કિલ્લા સમાન હતી.

પછી રસ્તમ થોડો દપતાવતો તુરાની લશ્કર ઉપર હુમલો લેઈ ગયો. તેને જોઈને અફરાસીઆબ, જેણે આગળ રસ્તમને જોયો નહિ હતો, તેણે પોતાના સરદારોને પુછ્યું, કે તે કાણુ ધરાની સરદાર હતો. તેઓએ અફરાસીઆબને જણાવ્યું કે તે જલેજરનો બેટો રસ્તમ હતો. તેમ જણતાં અફરાસીઆબ થોડો દપતાવી તેની સાંમે ગયો. રસ્તમે પેહેલે તેને મારવા પોતાના ગુર્જ પોતાનાં ઘોડાનાં જન ઉપરથી ઉઠાવ્યો, પણ તુરત તે વિચાર માંડી વાળી તેણે તે પાછો મેલી દીધો, અને હાથ લાવ્યો કરી અફરાસીઆબને તેનાં કમરબંદમાંથી પકડી ઘોડાના જન ઉપરથી સેતાબ ઉઠાવી લીધો. તેણે એમ તેને ઉંચકી શાહ કૈકાબાદ આગળ લઈ જવાનો વિચાર કર્યો, પણ વેટલાંમાં અફરાસીઆબનો કમરબંદ જે પકડી રસ્તમે તેને ઘોડાના જન ઉપરથી ઉઠાવ્યો હતો, તે તુટી ગયો તેથી અફરાસીઆબ નીચે જમીન ઉપર પડ્યો અને રસ્તમના હાથમાંથી છુટો થઈ ગયો. આ જોઈ તુરાની લશ્કર

અક્રાસીઆખના બચાવ અર્થે સેતાખ તેની આગળ દોડ્યું અને તેને ઘેરી લીધા. એવી ગડબડમાં અક્રાસીઆખ તુરત લડાઈના મેદાનમાંથી નાહોઠા અને પછી થોડીક વારમાં લડાઈ કરવાનું તદ્દન મેલી દધ પોતાના જનની સલામતી ખાતર જંગલ ભણી નાહોઠા, અને પોતાનાં લશ્કરને તેના નસીખ ઉપર મેલી દીધું. ખીજા હાથ ઉપર રસ્તમ પસ્તાવા લાગો કે એમ જીન ઉપરથી ઉંચો ઉઠાવવાને બદલે તેને પકડીને કમરબાંધી બાંધ્યો હતો તો સારું. એ અરસામાં શાહ કેકોબાદને જંગનાં મેદાનમાં જે બન્યું તેની ખબર પડી. તે ખબર જાણીને તેણે તુરત ધરાની લશ્કરને તુરાની લશ્કર ઉપર હુમલો કરવાને ફર્માવ્યું. શાહ પોતે, જલેજર, અને કાબુલનો રાજા મેહેરાબ પણ લડવા મેદાન પડ્યા, અને તુરાની લશ્કર ઉપર હુમલો લેઈ ગયા. રસ્તમ પોતે પણ તુરાની લશ્કરને મારવા લાગ્યો. પોતાના બેટાની દલેરી જોઈ જાલનું દેલ ધણું ખુશ થયું. તુર્કી લશ્કરે ધરાની માજીઓની આ પ્રકારની દલેરી જોઈ દામગાન તરફ નાહસવા માંડ્યું, અને ત્યાંથી જેહુન નદી તરફ ગયું. ધરાની લશ્કરે મોટી લુટ હાથ કીધી અને ઘણાક તુરાનીઓને બંદીવાન કર્યા. પછી સર્વ ધરાની સરદારો શાહ કેકોબાદ આગળ ભેગા મળ્યા. શાહે રસ્તમને પોતાનાં એક હાથ ઉપર બેસાડી માન આપ્યું અને પોતાનાં ખીજા હાથ ઉપર જલેજરને બેસાડ્યો.

આ હાર, જેમાં, કહે છે કે, રસ્તમ અને તેના લશ્કરને હાથે એક લાખ સાહાય હજાર તુર્કીઓ માર્યા ગયા હતા, તે પછી અક્રાસીઆખ પોતાના બાપ આગળ પાછો ફર્યો. તેણે બાપને કહ્યું કે, “પેહેલું તો આ કે તારે ધરાનીઓને આપેલું વચન તોડી તેઓ સાથે લડાઈ સોધવી જોઈતી હતી નહિ. ખીજું અરસાનાં ખાનદાનના પુરૂષોથી દુન્યા ખાલી થઈ નથી. એક ઘણી મરણ પામે છે તો ખીજો નિકલી આવે છે. હવે કેકોબાદ રાજગાદી ઉપર આવ્યો છે અને કીનો સોધ છે. સાંમનાં ખાનદાનમાંથી રસ્તમ નિકલી આવ્યો છે. તે પહાડો અને ખીણોમાં ફરી વળે છે, અને ગુરજ અને તલવાર ઉઠાવે છે. મારો જાન તેને મનથી એક મુઠ્ઠી ધુલની માફક પણ ન હતો. તેણે મને એક માખની માફક ઉઠાવી લીધા. મારા ગમે તેવા જોર અને કૌવત છતાં હું તેનાં હાથમાં એક માખ માફક હતો. તે જાણે પથ્થર અને લોખંડનો બનાવેલો છે, કારણ કે તેના પર પડતા ગુરજના ફટકા તેના ઉપર કાંઈ અસર કરતા નથી. તેની હજુરમાં એક દર્યો યા એક પહાડ ખીસાદ વિનાના થઈ પડે છે, તેની આગળ એક હાથી, અને એક સિંહ ખીસાદ વિનાના છે. લડાઈ તેને મનથી રમત છે. હવે તારે તેની પાસે સુલેહ માંગવી જોઈએ. તું જાણે છે કે કોઈથી કાંઈ જાણવા કરતાં પોતે નજરે જેવું વધારે સારું છે. ખાલી સાંભળવામાં કાંઈ સાર નથી? (એટલે હું આ સર્વ મારા પોતાનાં જાતી અનુભવથી કહું

૧ ગેરફત્ત-૬ તુર્કાન એ પીશ મોગાન, કશીદ-૬ લશ્કર મુચે દામગાન.

૨ તો દાની કે દીદન બેહ અજ આગાહીસ્ત, મીઆને શનીદન હમીશી તહીસ્ત.

છુ). આ લડાઈમાં કેશવાદ, બામીન, ખજરવાન, શમાસાસ અને કારન જેવા આ-પણા નામીયા સરદારો માર્યા ગયા છે. મારે હાથે લલો અગ્રેસ માયો ગયો છે. તેની સળનો બદલો જાણે હું જોગીછું.”

પસંગ કેકોબાદ પાસે સુલેહ માંગવી.

પોતાના બેટા અક્રાસીઆબથી ધરાની લશ્કરને હાથે મલેલી આ હારની નાઉમેદીલરી ખબર સાંભળી પસંગે સુલેહ કરવાનો વિચાર કર્યો અને એક સવા-રને પોતાની પાસે બોલાવી તેને એક નામુ શાહ કેકોબાદ ઉપર આપ્યું. તે નામુ અરતંગના જેવું હતું. એ નામામાં પસંગે લખ્યું કે “હવે તું કેકોબાદે તુરાન અને ધરાન વચ્ચેનો એરચનાં ખુનથી બરપા થયેલો અગડો ભુલી જવો જોઈએ. જો તુરે એરચને મારી નાખી કછઆતું બી રાખ્યું હતું તો મીનાચેહરે તેનો પુરતો કિનો લીધો છે, માટે હવે આપણે ફરેદુને જે વાટણી કીધી હતી તે વાટણીને વળગી રહી તે મુલકો ઉપર અમલ કરી સંતોષ પકડ્યો.” પસંગના કાસદે એ નામુ શાહ કેકોબાદ આગળ રજુ કીધું. શાહે તે વાંચ્યું અને જવાબ વાલ્યો કે “અમેએ આ લડાઈ બરપા કરી નથી. પણ તું અક્રાસીઆબે બરપા કરી છે. તે નોદરને મારી નાખ્યો અને પછી અગ્રેસને મારી નાખ્યો.^૧ તે છતાં તું સુલેહ માંગે છે તો હું તે આપું છું.”

આ મુજબ સુલેહ થવાથી શાહ કેકોબાદ પોતે ખુશ થયો. પણ રસ્તમે તેને કહ્યું કે “ઓ પાદશાહ! આ સુલેહથી તું નિરાત રહેતો ના. એ તો મારા ગુર-જથી બીહીને તેણે હાલ સુલેહ શોધી છે.” શાહ કેકોબાદે કહ્યું કે “પસંગ પણ ફરેદુનનો નખીરો છે. હાલ તેણે સુલેહ શોધી છે તો આપણે તે આપવી જોઈએ.” પછી શાહ કેકોબાદે રસ્તમે જાણુલસ્તાનથી સિંધની નદી સુધીનો મુલક જગીર તરીકે આપ્યો. સીસ્તાનના કુલે મુલકની પાદશાહી તેને સોંપી. એમાંથી કાણુલના મુલકની હાકિમી મેહરાબને સોંપી. પછી રસ્તમ અને જાલને ધણીક ભેટ સોગાદો બખશી. પછી શાહે ધરાની સરદારો કારન, કેશવાદ, ખર્સદ છુર્ન અને પોલાદને કેટલીક ભેટ સોગાદો આપી. ત્યાર પછી શાહ કેકોબાદ ફાર્સસ્તાનનાં મુલકમાં ઇસ્તખર ભણી ગયો અને ત્યાંના મેહલમાં તખ્તપર બેઠો અને મનસાફથી રાજ કરવા લાગ્યો. તેણે ગરીબો માટે જાહેર કર્યું કે જેઓ પાસે ખોરાકનાં પુરતાં સાધણો નહિ હોય તેઓ તેની દરબારમાંથી તે મેળવે.^૩

૧ અરતંગ તે માનીનો ધર્મરૂપાપનાર માનીનાં ધરતું અને તેનાં પુસ્તકનું નામ છે. એ ધણી અસ-લમાં ધણી સરસ ચિતારો હતો. તેના પુસ્તકો ચિત્રોથી ભરપુર હતાં, તેથી અહીં અર્થ કે “અરતંગ જેવો પત્ર” એટલે કે સુંદર ચિતારોથી સીંગારેલો પત્ર.

૨ યશોમાં શાહ કમ્બેખુસુર પણ અગ્રેસનાં ખુનનો અક્રાસીઆબ ઉપર કિનો લેવાની મરજ જાહેર કરે છે.

૩ ચેરાગાહે શાન બારગાહે મનસ્ત, હરાન કસ કે અન્દ પનાહે મનસ્ત.

ત્યાર પછી તેણે ૧૦ વર્ષ સુધી પોતાનાં મુલકોમાં મુસાફરી કરીધી. આ મુજબ મનસાફ સાથે તેણે ૧૦૦ વર્ષ રાજ કર્યું અને પછી કાહિસ, અરીશ, કએ-નશીન અને કએઅર્મીન^૧ નામનાં ચાર બેટાઓને મેલી તે મરણ પામ્યો. મરણ વેળા તેણે પોતાનાં વારસ બેટા કૌસને કેટલાક શીખામણના શબ્દો કહ્યા.

માજનદરાંનનાં મુલકનાં બંદમાંથી, હફતખાંન પસાર કરી રસ્તમે કાહિસને છોડવો.

પોતાના આપની મરતી વખતની શિખામણે કૌસ પાદશાહનાં મન ઉપર સારી અસર કરેલી દિસી નહિ. જાણે ગાદી ઉપર આવતાંજ તેણે થોડીક મુરતાકી દેખાડવા માંડી. કૌસની આવી વર્તણૂંક ઉપરથી શીર્દોસી કહે છે કે “દરેક બેટાએ પોતાનાં પિતાની કીર્તિ જળવવી જોઈએ. તેમ તે નહિ કરે તો તે આપનો બેટો નહિ પણ બીગાનો ગણાય.” શીર્દોસી એ બાબે નીચે પ્રમાણે શિખામણના વધુ શબ્દો કહે છે.

શીર્દોસીનાં શીખામણના શબ્દો.

ફલકુપ દરખ્ત જ્યારે થાય છે છુલંદ	આકાશથી આવેછ જો તેપર ગજન્દ,
તો સુકાય છે પાતરાં, સુસ્ત થાય છે મુળ	સર તેનું નીચે નમે છે કુલ,
મુળમાંથી ઉખડી તે પડેછ હેઠળ	નવો રોપ ઉગેછ તેની પાછળ,
નવો રોપ લે છે પુલ પાંન ને બાગ	ખીલેછ તે જાણે રાશન ચેરાગ.
પણ રોપો તે ઉમે જો મુળમાંથી બદ	તો મુળને તું બદનાંમ ના કર ને રદ.
તેજ મુજબ આપ અને ફરજંદ તું જાણુ	આપ બેટાને સોંફેછ આ જગ ને જેહાં.
બેટો તજે આપની કીર્તિ ને રાહ	તો બેટો તે નહિ, પારકો બદખાહ.
શિક્ષકની તજે તે રાહ અને રૂખ	તો અજબ નહિ અગર જોએ તે દુઃખ.
સુધી આ જેહાંનના એવા છે ધંગ	મુદલ ન જશે ખરો રાહ રંગ.
કાહિસે લીધું આપનું તે તખ્ત	કુલ જેહાંન ઉપર દીકું રોશન ખુદ અખ્ત.
બરપુર તેણે દિદો અબ્બાનો ને ગંજ	દુનિયા દિદી તાબે ન જોયો કોઠ રન્જ.
તખ્ત તેણે દીકું ને સોનેરી સાજ	જર અને અહવેર ને સોનેરી તાજ

૧ એ ચાર બેટાઓને ફરવર્દીન ચસ્ત (ક. ૧૩૨) માં યાદ કર્યા છે. જુઓ માફ' પુસ્તક અવસ્તાન વિશેષ નામોની ફરહંગ પાનું ૧, 'અઇખીવધુ' શબ્દ.

૨ મર હ બેફેકનદ ફરો નામે પેદર, તો બીગાને ખાનશ મખાનશ પેસર.

આરખી ઘોડા દોડા ખીચ્યાર પોતા જેવો દિઠો નહી ખીજો સવાર.
એસતો તે આગમાં જે ગુલે ગુલાબ એક દિવસ પીતો ત્યાં રોશન શરાબ.
એઠક તેની ત્યાં એક ખીલોરી તખ્ત એઠો તે પર જાણે શાહ નેક બખ્ત.
ધરાંની પેહલવાન હતા આસ પાસ વાતો તેઓ કરતા કમખીશ ખાસ.
તુંદીથી બોલ્યો કે “દુનિયાને મેઆન, મારા જેવો કોણ છે શાહે જેહાં?
દુનિયામાં મનેજ ધટેછ સરસાધ કરી ન શકે કોઈ મારી હરીકાષ.”

ફિર્દોસીનાં કહેવાની મતલબ આફિ કાઉસે તખ્તે આવવા પછી પોતાને કુલ જેહાનનો માલેક બનેયો, તેથી તેણે પોતાના જેવો આ દુનિઆમાં ખીજા કોઇને ધાર્યો નહિ. હવે એક વખતે તેણે જરા વધારે શરાબ પીધો હતો. તે શરાબની ઝુ-મમાં તેને કેટલાક મગરૂરી ભર્યા વિચારો આવ્યા. એવે વખતે એક માજનદરાંનનો દેવ, યાને એક યુરો આદમી, જે ગવૈયાનો પેશો કરતો હતો, તે તેની દરબારમાં તેની આગળ આવ્યો. તે દરબારના ખીજા ગવૈયાઓ સાથે શાહની મીજલસમાં બેસી ગાણા ગાવા લાગ્યો અને તેમાં તેણે માજનદરાંનનાં મુલકની સિક્કતમાં એક સુંદર ગાણું ગાયું.

માજનદરાંનની સિક્કતમાં ગવૈયાએ ગાયલું ગાણું.

સદા રેહજો માજનદરાંન શેહર યાદ	મુલક તેનો રેહજો હંમેશ આપ્યાદ.
બાગો તેનાં હંમેશ ફુલોથી પુર	લાલાનાં ફુલથી પહાડો ભરપુર.
હવા તેની સુકકી, નહિ પાણી કે ખાર	જમીન તેની સુંદર જાણે ચિતાર.
ગરમી ન બહુ ન થંડી અપાર	આખું સાલ સુંદર, મોસમે બહાર.
બાગોમાં કરે છે શુલશુલ અવાજ	હરણો કરે છે રંગ રાગ ને નાજ.
નાચતાં ને કુદતાં કરેછ જુસ્ત જુધ	આખું સાલ સધળે રંગ રાગ ને શુધ.
નદીમાં વહે છે જાણે ગુલાબ	રવાન તેથી થાય છે ખુશ બા સેતાબ.
દેહ, બહમન, આદર ને ફર્દોન	માહોમાં લાલોથી ભરપુર જમીન.
નદીના કિનારા કરે છે નાજ	શિકાર કરતું દિસે હંમેશાં બાજ.
કુલ મુલકમાં દિસે જાણે સીંગાર	જ્યાં જુઓ ત્યાં દિસે દીપ્તા દીનાર.
ઝીઓ, જે સુંદર, પેહેડે તાજ જર	નામદાર બહાદુર જરીન કમર.
જોયો નહિ જેણે આ મુલક આપ્યાદ	મોરાદ પાર પાડી ન થાય તે શાદ ^૧ .

માજનદરાંનના મુલકની ઉપર મુજબની સિક્કત સાંભળી, કાઉસનું મન તે

૧ ફિર્દોસીનાં માજનદરાંનની સિક્કત બાબેના શબ્દો, ‘કે જેણે માજનદરાંન નહિ જોયું તેણે જાણે કાંઈ નહિ જોયું,’ તે ઇટાલીઆનોનાં નેપલ્સ શહેર માટેના નીચલા શબ્દોની યાદ આપે છે: “Vedi Napoli e poi mori” એટલે “નેપલ્સ જુઓ અને પછી મરી જાઓ.” જુઓ મારું પ્રસ્તુત ‘શાન પ્રસારક વિષયો,’ ભાગ ૧. પા. ૭૪.

મુલક જીતવા ઉપર લલચાયું. એ મુલકની જીત ધણી મુશકેલ ધારી તેનાં સરદારોએ માંહોમાંહે મસલત કરી શાહના આ બાબેનાં હુલક વિચારથી જાલેજરને વાકેફ કરવા એક કાસદને તેની આગળ મોકલ્યો. તેઓએ તેને જલદીથી શાહની દરબારમાં આવવા કહેવાડ્યું. જાલેજર આવી મુશકેલીના વખતે ધરાની દરબારમાં જવાની પોતાની ફરજ સમજી તુરત આવ્યો. પછી કેટલાક દરબારીઓ સાથે તે કાઉસ આગળ ગયો. અને તેને માજીનદરાંન ઉપર હુમલાનો વિચાર મેલી દેવાને નીચે પ્રમાણે શબ્દો કહ્યા.

જાલેજરે શાહ કાઉસને માજીનદરાંનની ચહુડાઇથી વાળવા માટે કહેલા સખુનો.

ખોલ્યો એમ જાલ “કએ જેહાન શાહ! ફરીદુનથી ઓલાદ તારી યાદગાર સાંભળીછ મેં એવી ગંભીર ખબર સખુન તું સાંભળ અએ શેહરયાર! તું જાણેછ કે વડીળ તારો જમશીદ દેવો હતા તેના ફર્માન બરદાર નહિ તેને કયોં તો એવો ખ્યાલ ફરીદુને કરી ન એ વાત યાદ થયાછ તારી આગમય ધણા પાદશાહ જોયોછ મેં ધણો આ દુનિયાનો વખત મીનોચેહર થઇ ગયો મુલકનો શાહ જેવ અને નોજર અને કૈકાબાદ લશ્કર ને ગુરજના બાહદુર તે શાહ સખય કે વસેછ ત્યાં દેવો જે બદ, નહિ જીતાશે શમશીરથી માજીનદરાંન મુલક તે જીતવા ન કોઇની તાકાદ તે મુલકમાં જવું ગણાયછ બદખખત ન ગયા તે તરફ આગલા કોઇ શાહ તું ઉતરતા ધારે આગળા તે શાહ લોભ ખાતર ના રોપ એવું કાઈ બીજ ફજ તેનાં કડવાં દીએ આપ

લાયક છે તુને તખ્ત અને ગાહ. મેહર વિના હો તો ના તુંજ રજગાર. કે માજીનદરાંન જવા થયોછ પગલર. શિખામણુ ધર તું હૈડાને દાર. તાજ તેતું રોશન જેમ ખુરશીદ. જેહાંન હતી તેને કુલ તાબેદાર. કે માજીનદરાંન પર નાખે ચુંગાળ. જે કે જેહાકને તેણે કયોં બરબાદ. પણ ધયોં નહિ તેઓએ એવો કંઈ રાહ. આસ્માંનના ચક્કરથી ફર્યુંછ મુજ બખત. મેલી ગયો તે અહીં તખ્ત અને ગાંહ. થઇ ગયા એઓ મેલી અંહી યાદ. પણ માજીનદરાંનનો ધયોં ન રાહ. જે કરે છે જાદુઝ ખુરી ને બદ. નહિ અકકલ કે ગંજ તેને કરશે વેરાન. ના કર ગંજ લશ્કર તું બરબાદ. અંહીથી તહીં જવું નથી નેકબખત. ના કર તું ત્યાં લશ્કર તબાહ. પણ ધયોં તો તેઓએ ખુદાનો રાહ. કે આડ તેતું બને એક ખુનખાર ચીજ. શાહોની કીર્તિને કરે ખરાબ.”

જાલેજરના કહેવાની મતલબ આ કે, “માજીનદરાંનનો મુલક ખુરાં માણસોનો મુલક છે. તે બહુ ખરાબ મુલક છે, તેથી આગલા પાદશાહોએ તે ઉપર હુમલો કર-

વાનો કદી વિચાર કર્યો હતો નહિ. કાઠિસે જવાબ દીધો કે “આગળા પાદશાહોએ માજનદરાન ઉપર હુમલો કર્યો ન હતો, એ ખરી વાત છે. પણ માઈ લશ્કર અને માઈ બળ તેઓ કરતાં વધુ છે, માટે હું તે મુલક ઉપર હુમલો કરી તે જીતી લેવા માગું છું. હું લડાઈપર જાઉં છું, તેટલાં તું અને રસ્તમ ધરાનનું રક્ષણ કરજો.” જાલે કહ્યું કે “તું પાદશાહ છે, મને જે વાજખી લાગ્યું છે તે મેં તુંને કહ્યું છે. તારો જે હોકમ હશે તે બળ લાવવાની અમારી ફરજ છે. આ દુનિયામાં ત્રણ ચીજ વગર કોઈ રહી શકતું નથી. ૧ કોઈ મોહતથી ફારેગ રહી શકતું નથી. ૨ જમાનાએ સરખ્યું હોય તેને કોઈ સાયથી સીવી સાંધી શકતું નથી, એટલે નસીબમાં જે સરજેલું હોય તેથી પોતાને બચાવી શકતું નથી. ૩ અને જે જરૂરીઆતોની ચીજો તેથી કોઈ પોતાને પરહેજ રાખી શકતું નથી. એટલે ખોરાક પાણી જેવી જરૂરી ચીજો વગર, તે ગમે તેવી પરહેજ છતાં, પોતાને ચલાવી શકતો નથી. ખુદા કરે ને તુંને તારા આ કામ માટે પસ્તાવું નહિ પડે.” એમ કહી જાલ પાછો પોતાના સીસતાંનનાં મુલક બણી જવાને નિકળ્યો. ધરાનના દરબારીઓએ તેને કેટલીક દુઆ દીધી.

કાઠિસનું માજનદરાન બણી કુચ કરવું.

હવે કાઠિસ પાદશાહે લશ્કર તૈયાર કરીને માજનદરાન બણી કુચ કરવા માંડી. તેણે તુસ અને ગોદરેજને ફરમાવ્યું કે લશ્કરને લેઇને કુચ કરવા માંડે. કાઠિસે મીલાડને ધરાનનો મુલક સોંપ્યો. તેણે તેને ખજાનાની કુચી અને પોતાનું તાજ અને મોહોર સોંપ્યાં. તેણે તેને કહ્યું કે “જો કોઈ દુશ્મન ચઢી આવે તો તારે જાલ અને રસ્તમની મદદ માગવી, કારણ કે તેઓ લશ્કરના મદદગાર અને તખ્તને ટેકાવનારા છે.” એમ કહી કુચ કરતાં આગળ વધી તેણે અસ્પરડ પહાડ આગલ પડાવ નાખ્યો. ત્યાં દેવાનાં રહેથાણનો એક ગોફો હતો. કાઠિસે ગેવને ફરમાવ્યું કે દસ હજાર આદમીનું ચુનંદુ લશ્કર લેઇ તે જગ્યા ઉપર હુમલો કરે. ગેવે હુમલો કરી માજનદરાનના મુલકનો તે ભાગ જીતી લીધો. તે મુલક ધણો સુંદર અને રહીઆમણો હતો. શાહ કાઠિસ એ મુલકથી ધણો ખુશ થયો. જે ધણીએ માજનદરાનનાં મુલકને બેહેસ્ત સાથ સરખાવ્યું હતું, તે ધણી ઉપર તેણે આફ્રીન કીધી. તે મુલકનાં લોકો એવાં તો ખુબસુરત હતાં, કે જાણે બેહેસ્તના રખેવાલ રીજવાને તેઓનાં મોંહ અનાર (દારમ) નાં ગુલથી ઘોષ નાખ્યાં હોય.

જ્યારે ધરાનીઓએ એ મુલકનો કબજો લેવાને અને ત્યાંનાં દેવની ખસલતના માણસોનાં મુલકને બરબાદ કરવાને એક અઠવાડ્યું થયું ત્યારે માજનદરાનનાં પાદશાહને સર્વ વાતની ખબર પડી. તેણે પોતાની હજુર પોતાના એક દેવ સરદાર નામે સનજો હતો તેને પોતા પાસે બોલાવ્યો અને ફરમાવ્યું કે તુરત સફેદ દેવ આગળ જાય અને તેને કહે કે કાઠિસ પાદ-

શાહની સરદારી હેઠળ ધરાનીઓએ માજનદરાંનને ખરાબ કરવા માંડ્યું છે, માટે જો તુરત મદદ નહીં આવશે તો સર્વ માજનદરાંનીઓ માર્યા જશે. તે દેવે સેતાબ જઈ સફેદ દેવને માજનદરાંનનાં પાદશાહનો પેગામ પહોંચાડ્યો. સફેદ દેવ તુરત તૈયાર થયો અને પોતાના માજનદરાંની લશ્કર સાથે સેતાબ આવ્યો અને ધરાંનીઓપર દહાડો બતંગ લાવ્યો. રાત પડતાં એક વાદળ ધરાંનીઓના લશ્કરપર ઘેરાઈ આવ્યું. દુન્યા એક હબ્બશીની માફક કાળી થઈ ગઈ અને પથ્થર અને લાલાઓનો વરસાદ વરસવા માંડ્યો. ધરાની લશ્કર નાસભાગ કરવા લાગ્યું. પાદશાહ કાઠિસ પોતે બેઠે આંખે અપંગ થઈ ગયો. તેના ધરાંની સરદારો તેની ઉપર ગુસ્સે થયા કે તે આ મુજબ તેઓને મુશ્કેલીમાં લાવ્યો. પાદશાહ પોતે માજનદરાંનીઓને હાથ કેદ પડ્યો.

હવે તે પોતાના કામથી પસ્તાવા લાગ્યો અને બોલવા લાગ્યો કે “એક દાહી શીખાંમણુ એક તખ્તના જેવી કીમતી હોય છે.” શાહ કાઠિસ અને તેનું ધરાની લશ્કર માજનદરાંનીઓને હાથ બંદમાં પડ્યું. સફેદ દેવે તેઓ ઉપર ૧૨૦૦૦ બાર હજાર માજનદરાંનીઓને તપાસ માટે રાખ્યા. તેણે અરજંગ નામના દેવ સાથે કાઠિસ પાદશાહને અને તેના બંદીવાન સેપાહોને માજનદરાંનના પાદશાહ પાસે મોકલ્યા અને કહેવાડ્યું કે “મેં ધરાંનીઓને એવી તો શીકસ્ત આપી છે કે કોઈ ધરાની હવે માજનદરાંનનું નામ લેશે નહિ.”

કાઠિસે જલ અને રસ્તમને પેગામ કેહેવાડ્યો.

હવે કાઠિસે પોતાના એક બહાદુર સેતાબ ચાલનારા ધરાનીને પોતા પાસે તેડી તેની પાસે જલ અને રસ્તમને પેગામ મોકલ્યો કે “અફસોસ! મારું તાજે તખ્ત બરગસ્તે થયું છે. એક પવનના સપાટાથી સઘળું ધસડાઈ જાય તેમ મારું લશ્કર અને તેની સર્વ સામગ્રી ધસડાઈ ગયાં છે.” તેણે જલને કહેવાડ્યું કે “તારી શિખામન મને યાદ આવે છે. તારું કહેલું મેં ન કર્યું તેથી હાલ હું આવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છું. તેથી જો તું મને આવે પ્રસંગે મદદ ન કરશે તો મારી સઘળી દોલત અને માલ મીલકત બરબાદ થશે.

પેલો કાસદ પવન માફક દોડતો સેતાબ જલેજરના મુલક જબુલરતાનમાં આવ્યો અને જલને સર્વ ખબર કહી. જલ તેથી બહુ દલગીર થયો કે એ પાદશાહની બરગસ્તીથી ધરાનપર મુશ્કેલી આવશે. પછી તેણે પોતાના બેટા રસ્તમને બોલાવી સર્વ હકીકત કહી અને કાઠિસને બંદમાંથી છોડવવા નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

જલે રસ્તમને કાઠિસને છોડવવા જવા બાબે કહેલા સખુનો.

બોલ્યો એમ સુખન સાંમે સવાર ટુંકી થાઇજ મેઆંનમાં હાલે તલવાર. ઘટે નહીં ખાણી ને પીણી કાંઇ હાલ ઘટે નહીં તખ્તપર બેસવું ખુશાલ.

અજઠાહનાં મોંહમાં પડયો છે શાહ રખશપર બાંધવું લાજમ છે જીન સમજ તું એમ કે મુશ્કેલ આ વખત કરવા આ કામ છે લાયક તું હાલ થાશે તારું નામ આ કામથી બુલંદ ન થટે કે આહરેમનના આ કામ છાતીપર બાંધ તું બપોરે બીઆંન નેજાહ પર તારી, જે કરે નેગાહ દર્યા સાથ લડે તો પાંખી થાય લોહી અર્જંગ દેવ ને દીવે સરીદ ગુર્જ તારા બારીથી તોર તું સેતાબ

ધરાની સેપાહો થયાજ તબાહ. તાજ બખ્શ તલવારથી લે હવે કિન. તાળવા કાજ ખુદાએ બખ્શ્યુંજ બખ્ત. થયોજ હું જખ્દ, બસો થયાં છે સાલ. દૂર કર શાહથી બસા દર્દમંદ. તરફ થઈ બેસિએ બીકાર બીકાંમ. ખાબને તું તજ, ચપળ કર ધેઆંન. બેએ નહિ તે કદી આરામનો રાહ. તુંજ પોકારથી પહાડ દીએ બુલંદી ખોલી. હાથ તારે બચવા ન રાખે ઉમીદ. શાહે માજીનદરાંની ગરદન રેકાબ.

પોતાના બાપથી આ સખુનો સાંભળી રસ્તમે કહ્યું કે “માજીનદરાનનો મુલક એટલો દૂર છે કે સેતાબ ત્યા જઈ કિનો કેમ લેવાઈ શકાય?” ત્યારે જલેજરે કહ્યું કે “ધરાંનથી બે રસ્તે માજીનદરાંન જવાય છે. તેમાં એક ઘણો લાંબો છે અને તે કાઠિસે લીધો હતો. બીજો રસ્તો ટુંકો, બે અઠવાડ્યાંના માર્ગના તફાવતનો છે. પણ તે સિંહ, દેવો, વિગેરેની મુશ્કેલીઓથી ભરેલો છે. તું એ બેમાંથી ટુંકો માર્ગ લે અને ખુદાતાલા તુંને ચારી દેશે. સારી રાત હું બંદગી કરી ખુદા હજુર દુઆ ગુજરીશ કે તેની મેહેરથી હું તારા દીદાર પાછા બેઠું. બે ખુદાની મરજી એવીજ હશે કે તું દેવાને હાથે માર્યો જાય તો કોઈપણ ધણી તે બનાવને અટકાવી શકનાર નથી. આ દુનિયામાં કોઈપણ કાયમ રહેતું નથી. જેબી કોઈ આ દુનિયામાં કીર્તિ સાથે નામ કાઢે છે તેને માટે કાંઈ ચિંતા રહેતી નથી.” પોતાનાં પિતાથી આ સખુનો સાંભળી રસ્તમે નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો.

રસ્તમનો જલેજરને માજીનદરાંન જવા બાળે જવાબ.

રસ્તમે કહ્યું કે નેક નાંમ પદર! દોજખી આ મુલકમાં જવાને કાજ મુલક તે ખુરો જે દોજખ સમાં જે જીનદગીથી ધરાઈ ન થયો હોય શીર બાંધીજ મેં કમર જવાને કાજ કરું મુજ શાહપર જીન મુજ શીદા જીવતા જે હશે ધરાનીઆંન માઈ હું અર્જંગ ને દીવે સરીદ

ફર્માન પર તારાં બાંધુ કમર. બુજર્ગો આગળા હતા નારાજ. (સાં) બુજર્ગોએ જવા ન ધર્યું ધેઆંન તે શીર આગળ જવા ન થાય દલીર. ખુદા આપે મદદ થાય કાર સાજ. તલેસમ દેવના તોડું સદા. છોડવીશ હું તેમને બાંધી મેઆંન. સનજે ને પુલાદ ને ચુંદી ને બીદ.

ખુદાનાં નામથી લેઉધું સપત કે રખશથી છોડવું ન પગ મારે ઝટ.
 પણુ પકડું હું અરજંગ દેવના બે હાથ ગરદનપર બાંધુ બેઉ હાથ સાથ.
 પોલાદનાં સરને લાઉં મારે હાથ રખશથી કચડું જમીનની સાથ.

આ મુજબ પોતાનાં પિતાને જવાબ આપી રસ્તમે લડાઇપર જવાને તૈયારી કરી. પછી રખશપર સેતાબ તૈયાર થયો. તેની માતા રોદાબેની આંખમાંથી આંસુ વરસવા લાગ્યાં અને જાત્ર પોતે પણ રડવા લાગ્યો. રોદાબેએ પોતાના બેટાને કહ્યું કે “તું જાણ છે અને મને તારે માટેનાં દુઃખમાં મેલી જાણ છે. તું ખુદાથી શું ઉમેદ રાખે છે?” રસ્તમે માને જવાબ દીધો કે “ઓ વહાલી માતા! મારી પોતાની મરજથી માજનદરાંન જવાનું આ કામ મેં માથે લીધું નથી. જમાનાની ગીર્દેશથી એ કામ મારે હાથ આવ્યું છે. તું મારું તન અને મારો જાન યજ્ઞદાંનને સોંપ.” એમ કહી રસ્તમ સધળાંની રમ લઇ પોતાની મંજળે જવા નિકળ્યો.

રસ્તમ બંને દહાડાની મુસાફરી એકેક દહાડામાં કરતો માજનદરાંન બાણી આગળ વધ્યો. માર્ગમાં તે શિકાર કરી તે શિકારનો ખોરાક લેતો અને જંગલમાંથી ધાસ લઇ તેનું બીજાનું બનાવી તે ઉપર સુતો. એવી મુશકેલી વચ્ચે રસ્તમે હકતખાંનની સાત મંજલો પસાર કરી. પહેલી મંજલ (ખાંન)માં એક વિકાળ સિંહનું મકાંન હતું. રસ્તમ સુતેલો હતો તેટલાં તે સિંહે આવી તેનાં રખશ ઉપર હુમલો કર્યો. પોતાનાં ધણીને કાંઈ પણ મેહનત આપ્યા વગર દલેર રખશે તે સિંહને મારી નાંખ્યો. બીજી મંજલ પાંણી વગરની તદાંન વેરાંન હતી. તે પસાર કરતાં રસ્તમને ધણી રંજ પડી. તે પાંણીની તાંબુથી મુશકેલીમાં આવી પડ્યો હતો. પણ તેવાંમાં ખુદાની મેહેરથી તેણે એક મેંદાને જોયો. તે મેંદો પાંણી પીવા એક નાળાં ઉપર જતો હતો. રસ્તમ તેની પાછળ પાછળ ગયો, અને તેમ જતાં તેણે તે નાળું જોયું અને ત્યાં પાંણી પી પોતાની તરસ મટાડી. ત્રીજી મંજલે રસ્તમે એક મોટો અજદાહ જોયો. અજદાહને મારવાનાં આ કામમાં તેને તેનાં દલેર ઘોડાએ પણ મદદ કરી. ચોઠી મંજલમાં તેને એક જાદુગર સ્ત્રી મળી, જેણી વેરાંન જંગલમાં સુંદર ખાણ, શરાબ અને સુંદર ગાયણની મોહીનીથી મુસાફરને પોતાની જલમાં ફસાવતી હતી. ખુદાની મેહેરથી, રસ્તમ તેણીની જલમાં ફસોતો બચી ગયો. હકતખાંનની ચોઠી મંજલમાં રસ્તમે પોતાની જંગલ ભરેલી જાંદગી માટે એક સુંદર ગાણું ગાયું.

રસ્તમે હકતખાંનની ચોઠી મંજલમાં પોતે ગાયલું ગાણું

રસ્તમ છે દેશ બહાર લટકતો મર્દ નસીબમાં સુખ કમ, બહુ દુખ દર્દ.
 નસીબમાં તેનાં જંગના મેદાં તેને મનથી બાગ જંગલ વેરાંન,

૨ હકતખાંન એટલે સાત (હકત) ઘરો અથવા મકાનો (ખાંન). કોઈ સુલક તરફ જવાનાં કુંડા માર્ગમાં મુશકેલીઓ હોય છે. એવી મુશકેલીઓમાં કોઈ જમાનગાર ખાણીનું યા કોઈ ચોર યા લુટારાનું ખુબ મથક હોય છે.

દેવને તે મારે, મારે અજદાહ બીઆંબાન જંગલમાં તેના કુલ રાહ. શરાબની જામ પુલનાં મેદાંન, સદા નહિ તે તેના નસીબને મેઆંન. કોઇ વખત લડે મગરની સાથ કોઇ વખત વાગ સાથ ભીડે તે બાથ.

પાંચમી મંજલમાં તેણે માજનદરાંનના “ઓલાદ” નામનાં દેવને લગાઇ કરી હરાવ્યો. તેણે તેને એવી સરતે જીવતદાંન બખ્શ્યું કે તે તેને સફેદ દેવનો અને શાહ કાઠિસનો પત્નો મેળવી આપે. છઠી મંજલમાં તેણે અરજંગ નામના દેવને માર્યો. પછી ઉપલા બંદ પકડેલા ઓલાડ દેવે રસતમને શાહ કાઠિસ જે જગ્યાએ બંદમાં હતો તે જગ્યા દેખાડી. રસતમે ત્યા જઇ શાહને બંદમાંથી છુટો કરીધો. પછી સાતમું હફતખાંન, જ્યાં સફેદ દેવ પોતે રહેતો હતો, ત્યા રસતમ ગયો, અને તેને માર્યો. રસતમે ખુદાતાલાની બંદગી કરી પોતે હફતખાંન બેસ્યું અને જીત્યું તે માટે ખુદાનો ઉપકાર માન્યો. પછી રસતમ શાહ કાઠિસ આગળ આવ્યો, અને તેને કહ્યું કે “ઓ જ્ઞાન સોધનાર પાદશાહ! તું ખુશી થા કે મેં દુશમનને માર્યો છે. હવે તું બીજું શું માંગે છે?” કહે છે કે સફેદ દેવે કોઇ યુક્તિથી કાઠિસ અને તેનાં સરદારોની આંખો ખરાબ કરી તેઓને અપંગ થા નહિ—જેતા કીધા હતા. એવો અધાપો દૂર કરવાનો એલાજ સફેદ દેવનું લોહી હતું. કાઠિસે તે લોહીની માંગણી કરી. રસતમે તે લોહી મેળવી આપ્યું, અને શાહ કાઠિસ અને તેના સરદારો જેતા થયા.

પછી શાહે રસતમ અને બીજા સરદારોની મશવરતથી માજનદરાંનના પાદશાહ ઉપર તાબે થવાને પેગાંમ મોકલ્યો. તે પાદશાહ તાબે નહિ થયો. ત્યારે રસતમ પોતે કાઠિસનાં એક કાસદ તરીકે તેની દરબારમાં ગયો, અને શરણ થવાની તેણે માંગણી કરી. તેણે તે દરબારમાં પોતાને કાઠિસનો એક સરદાર તરીકે જણાવ્યો, અને શાહ તરફથી કાસદ તરીકે આવેલો જાહેર કીધો. દરબારમાં બોલાચાલી થતાં માજનદરાંનના પાદશાહે પોતાના જલાદને ફર્માવ્યું કે કાઠિસના એ કાસદ (રસતમ)ને મારી નાંખે. જલાદ તે કાસદ (રસતમ) આગળ ગયો, તેવોજ તેણે (રસતમે) તેને પકડીને ચીરી નાંખ્યો અને શાહ આગળ સેતાબ પાછો ફર્યો.

પછી માજનદરાંનના પાદશાહ સાંમે રસતમે લગાઇ ઉઠાવી અને તેને હરાવી મારી નાંખ્યો. ત્યાર પછી શાહ કાઠિસે રસતમની લલાંમન ઉપરથી ઓલાદ દેવ, જેણે રસતમની વફાદાર સેવા બજાવી હતી, તેને માજનદરાંનની પાદશાહી આપી. હવે શાહ પારસ તરફ પાછો ફર્યો અને રસતમને આખર અને ઇજાજત સાથે પોતાને મુલક જવાને રખસદ આપી.

૧ પાજંદ આફ્રીનમાં અને આશીર્વાદમાં શાહ કાઠિસને નામે દુઆ દેવામાં આવે છે કે “ચુંન કાઠિસ આગાહમંદ બેદ” એટલે “કાઠિસના જેવા આગાહમંદ થાને જ્ઞાની થજો.” એ દેખાડે છે કે શાહ કાઠિસને કેટલાંક કાંમે, જે હુલડ ગણાયાં છે, તેને તબીબી, તેની નવા નવા મુલકો વિગેરેનું જ્ઞાન મેળવવાની મતલબ હતી.

રસ્તમે કાઊસ પાદશાહને હમાવરાનના પાદશાહના બંદમાંથી છોડવવો.

માજનદરાનથી પાછા ફરવા બાદ કેટલોક વખત રહી શાહ કાઊસ પોતાના રાજ્યના સર્વ મુલકોમાં ફરવા નિકળ્યો. તે તુરાન ચીન અને મકાન લાણી ફરી આવ્યો. પછી તે બરબરનાં મુલક લાણી ગયો. બરબરનાં મુલકનાં લોકો પેહેલાં એની સાંમે થયાં, પણ લડાઈ થતાં થોડાક વખતમાં શરણ થયાં. ત્યાંથી કાઊસ બહુદસ્તાન ગયો, અને કેટલોક વખત ત્યાં તેણે રસ્તમનાં મેહેમાન તરીકે રહી એશ આરામમાં વખત ગુજર્યો. પણ શાએર કહે છે કે “દુનિઆમાં એશ આરામ સાથે રંજ અને મેહેનત બેડાવવાં છે. એક ગુલામનાં બાગનાં ખુણાંમાં કાંટા ઉગી નિકળે છે. સઘળાંઓ અબમાએશથી કાંઈ શિખે છે. જો કાંઈ ઉપર ચઢે છે તો તેને નીચે ઉતરવા વગર છુટકો નથી.” મતલબ કે દુઃખ વિનાનું સુખ નથી. તે મુજબ કેટલાક એશ આરામ બાદ કાઊસ સાંમે પાછી મુશ્કેલી આવી. તે આ, કે મીસર અને શામ (સીરીઆ) નાં મુલકમાં એક આરબ સરદાર તેની સાંમે ઉભો થયો. એ સરદાર અને એક હાથ ઉપર મીસરનો મુલક, બીજા હાથ ઉપર બરબરનો મુલક અને તેઓની વચ્ચે હમાવરાનનો મુલક, એ ત્રણે મુલકના રાજાઓ સાથે મલી કાઊસની સાંમે ઉભા થયા અને એ ત્રણે મુલકોનાં લશકરો બરબરનાં મુલકમાં કાઊસ સાંમે ભેગાં મળ્યાં. કાઊસ બહુદસ્તાનથી દર્યાનાં કિનારા તરફ આવ્યો. તેણે સંખ્યાબંધ વહાણો તૈયાર કર્યાં અને તે ઉપર લશકર સાથે સવાર થઈ તે બરબરનાં મુલકને કિનારે ઉતર્યો. ઉપલા ત્રણે મુલકના રાજાઓનાં લશકરો અને ધરાનીઓ વચ્ચે લડાઈ થઈ, તેમાં ધરાનીઓ હતા અને હમાવરાનનો પાદશાહ પેહેલ વેહેલો શરણ થયો, અને સુલેહ ચાલી. કાઊસ તેની સાથે સુલેહ કરી.

પછી કાઊસે હમાવરાનનાં પાદશાહ પાસે તેની બેટી સોદાએની લગનમાં માંગણી કરી. હમાવરાનનાં પાદશાહે પોતાની નામરજી છતાં જ્યારે સોદાએની મરજી બેધ અને જ્યારે કાઊસ જેવા મોટા પાદશાહને ના પાડવાનું દરસ્ત બેયું નહિ, ત્યારે તે માંગણી કબુલ કરી. કાઊસે પોતાના સરદારોની અનબુમન બોલાવી ધરાની રીત અને રવાજ પ્રમાણે સોદાએ સાથે શાદી કરી.

૧ પ્રોફેસર ડર્મિસ્ટેટ પ્રમાણે એ “બરબર” તે હાલનું બેરબેરા (Berbera) છે, કે જે સોમાલી કેપ્ટા ઉપર એદનની સાંમે આવેલું છે. (Etudes Iranienues II. pp. 221-224.)

૨ પ્રોફેસર ડર્મિસ્ટેટ પ્રમાણે ‘હમાવરાન’ શબ્દ તે ‘હીમ્યાર’ શબ્દ, જે ‘યમન’ નું બીજું નામ છે, તેનું એક રૂપ છે. ત્યારે હમાવરાનનો મુલક તે યમનનો મુલક છે.

પોતાની બેટીને કાઠિસ સાથે શાદીમાં આપવા છતાં હમાવરાનનો પાદશાહ કાઠિસ સામે નારાજ હતો, કારણ કે તેણે તેને હાથે હાર આપી હતી, અને તેને ખંડણી આપવાને બંધાયો હતો. તેથી તેણે કાઠિસ સાથે દગો કરવાની યુક્તિ કીધી. તેણે તેને પોતાનાં મુલકમાં શાહે નાંમનાં શેહેરમાં મેહેમાન તરીકે બોલાવ્યો અને એક હફતા સુધી મેહેમાનદારી કીધી. પછી તેણે બરબરના મુલકનાં લશ્કર સાથે ગોથવણ કરી કાઠિસ અને તેનાં સરદારોને કેદ કર્યાં. રોદાબેને પોતાનાં આપની વર્તણૂક માટે પેહેલેથી શક હતો. તેથી તેણીએ કાઠિસને મેહેમાનગીરી કબુલ કરવાથી વાલ્યો હતો પણ તેણે તેણીનું કહ્યું માન્યું હતું નહિ. હમાવરાનના પાદશાહે પોતાની બેટીને હવે પોતાનાં મુલકમાં પાછી બોલાવી, પણ તેણીએ પોતાનાં પતિને વફાદાર નીવડી પોતાનાં આપની વર્તણૂક સામે ધિક્કાર બતલાવ્યો, અને જે કિલ્લામાં કાઠિસને બંદ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યાં જઈ તેની સાથે બંદમાં રહી. પોતાના પાદશાહને સર્વ સરદારો સાથે બંદ પડેલો બેઠ ધરાંની લશ્કર વહાણો ઉપર સવાર થઈ પાછું ફર્યું. અને કિનારે ઉતરી વેરાંન જંગલનો ભાગ પસાર કરી પોતાને મુલક પોહચું.

હવે શાહ કાઠિસને બંદ કરી હમાવરાન (યમન) ના આરખોએ ધરાંન ઉપર હુમલો કર્યો. આ મામલો બેઠ અફ્રાસીઆએ પણ ધરાંન ઉપર હુમલો કર્યો. તેણે પેહેલે ધરાંનના કેટલાક ભાગ ઉપર ચઢી આવેલા આરખોને મારી હતાડ્યા.^૨ જેમ વરૂની ચુંગાલમાંથી મેઢાંઓ દોડતાં નાંસે^૩ તેમ આરખો અફ્રાસિઆબના ડરથી નાહસવા લાગ્યા. પછી અફ્રાસિઆબનાં તુર્કી લશ્કરે ધરાંનીઓ ઉપર હુમલો કર્યો, અને ઘણા મરદો, સ્ત્રીઓ અને બચ્ચાંઓને બંદીવાન કર્યાં. ધરાંનીઓનો નજદીક બે તૃતીયાંસ ભાગ જાબુલસ્તાંન તરફ નાઠો અને ત્યાં જઈ તેઓએ રસ્તમને ધરાંનનો બચાવ કરવા અરજ કરવાનો નીચે પ્રમાણે વિચાર કર્યો.

૧ કીરદોસી ઉપરથી દિસે છે કે કાઠિસ જુબુલસ્તાંન (હાલનાં સીસ્તાંન) તરફથી મકાંનના કોસ્તા ઉપર આવી ત્યાંથી બરબર અને યમનના મુલક ઉપર ચઢીઈ લઈ ગયો હતો. તેનું લશ્કર પણ મકાંનના કોસ્તા ઉપર પાછું ફર્યું અને એ વેરાંન મુલકનો ભાગ કાપી ધરાંન ગયું.

૨ કદાચ ધરાંનીઓએ, પેહેલે અફ્રાસિઆબને આરખો સામે ધરાંનને મદદ કરવાને બોલાવ્યો હોય. અફ્રાસિઆબ આરખો સામે લડી તેઓને હરાવ્યા પછી પોતે ધરાંનમાં પડાવ નાખી પડી રહ્યો હોય. કીરદોસી આ બાબે બોલતું લખતો નથી, પણ મીઠ ઉવાનેર જે સાર કહાડે છે તે બરાબર દિસે છે. ધરાંનીઓને મનથી તુરાનીઓ કશાં આરખો વધારે કુશ્મન હતા. તેઓનાં પેહેલવી પુસ્તકો પ્રમાણે, અફ્રાસિઆબ અને શાહ કાઠિસની ચઢતી પેહેલી એક વંશથી ઉતરી હતી. તેથી જલેમ બેહાકની આલાદનાં આરખો કરતાં તેઓને મનથી ફરેફુનનાં બેટા તુરાની આલાદના તુરાનીઓ વધારે બેહેતર હતા. અફ્રાસિઆબને હાથ શોડો વખત ધરાંનીઓનું કેઆનીબન ખોરહ ગયું હતું. તેનાં ખુલાસા, મી. ઉવાનેર પ્રમાણે, આ બાબત ઉપરથી મળે છે. (ઉવાનેરનો તરજુમા, વોલમ ૨. પાનાં ૭૯ થી ૮૧).

૩ વંદીદાદ અને પાજંદ આફરીનની આ મીસાક કીરદોસી અવારનવાર વાપરે છે. કલકતાની આવૃત્તી એ સતરે આપે છે.

ધરાંનીઓએ રસ્તમને અરજ કરવા બાબે માહોમાહે કરેલો વીચાર.

રસ્તમથી છે કુલ ટેકા પનાહ,
થયું છે ખુરં આપણું હાલ અખત
અફસોસ કે ધરાંન થયું વેરાન
જ્યાં જોઈએ ત્યાં હતા જંગી સવાર
ત્યાં હાલમાં છે સખતીને દુઃખનો રાહ
કરવો છે જોઈએ તેનો ઇલાજ
પીધું હોય જોણે શીરાનું દુધ
મોકલ્યે આપણે લલો કાસદ

કારણ છે બંદમાં કાઠિશ શાહ.
આવી છે પડયું કામ બહુ સખત
શીરા ને વાઘેથી છે પરીશાન.
હતા જ્યાં શાહ લલા નામદાર,
આવીને યેહા છે ખુરા અજદાહ.
દુઃખો ને તાળવા થયું કારસાજ.
તાલનાર તે થશે સારો ને સુધ.
જે રસ્તમને કહે સર્વે બાબદ.

એમ માહોમાહે વિચાર કરી તેઓએ એક મોખેદને રસ્તમ લાણી મોકલ્યો.
તે મોખેદે જમને રસ્તમને સર્વે ખબર કહી. તે ઉપરથી તેનું દીક્ષ ધરાન ઉપર
આવી પડેલી મુશ્કેલી માટે ઘણું દુઃખી થયું. તેણે મોખેદને જવાબ આપ્યો કે
“હું અને મારું લશ્કર અકાસિઆબે ધરાંનને જે તુકસાન કર્યું છે તેનો કિનો
લેવા તૈયાર છીએ. પેહેલે હું કાઠિસ પાદશાહ માટે ખબર કહાડીશ અને પછી
ધરાંનને મુશ્કેલીમાંથી છોડવીશ”. એમ કહી તેણે લશ્કર એકઠું કર્યું, જેમાં જાબુ-
લીઓ, કાબુલીઓ અને હિંદુઓ હતા.

પેહેલે રસ્તમે કાઠિસ ઉપર એક હુશ્યાર મરદ પાસે પેગામ મોકલ્યો કે “હું
એક મોટાં લશ્કર સાથે હમાવરાનનાં પાદશાહ સાંમે લડવા આવું છું. તું શીકર
ના કર, અને ખુશાલ રહે”. પછી તેણે હમાવરાનનાં પાદશાહ ઉપર એક કાસદ
પાસે નીચે પ્રમાણે પેગામ મોકલ્યો.

રસ્તમનો હમાવરાનનાં પાદશાહ જોગો પત્ર

રખોજ તું દગો ધરાન શાહ સાથ,
પ્રથમ તેં બાંધ્યો શાદીનો ગાંઠ,
દેખાડ્યો નહિ તેં મદીના રાહ,
ગમે તેવો હોય કિનાનો ખાર,
છોડી તું દે જત કાઠિશ શાહ,
છોડે નહિ તેને તો લડવાને કાજ,
ખુજેગોંથી સાંભળી છે માહરી તેં વાત?
દેવો જે પોલાદ, ગન્દી, ને બીદ,
એ સર્વને આપીજ મેં જબરી શીકસ્ત,

બદીથી બીડી તેં લડાઇની બાથ.
બાદ દગાથી કર્યો કાઠિસને હાથ.
હીચકારા કામની લીધી પનાહ.
પણ દગો નહિ ઘટે લડાઇને દવાર.
નહિ તો અજદાહને હાથ થશે તબાહ.
થા તું તૈયાર, થા કારસાજ.
કે માજનદરાંનને આપીજ મેં મહાત.
ને દેવોનો સરદાર દીવે સરીદ,
એ સર્વપર મેલવ્યો ફતેહમંદ હસ્ત.

આ મુજબ પેગામ આપી રસ્તમે એક કાસદને હમાંવરાનના પાદશાહ તરફ મોકલ્યો અને કાઠિસને બંદમાંથી છુટો કરવાની માંગણી કરીને જણાવ્યું કે, જે કાઠિસને છુટો કરવામાં નહિ આવશે તો તે ચહડાઇ લાવશે. હમાંવરાનના પાદશાહે રસ્તમનો પત્ર વાંચી જવાબ કહેવાડ્યો કે “હું એવું કરું છું કે કાઠિશ બંદમાંથી જમીન ઉપર પગ મેલેજ નહિ. તું લડવાને આવ, હું તારે માટે પણ બંદીખાનું અને જાંદર તૈયાર કરું છું.”

આ જવાબ સાંભળી રસ્તમે લડાઇની તૈયારી કરી. જમીન માર્ગે હમાંવરાન (યમન) નાં મુલકનો માર્ગ ધણોજ લાંબો હોવાથી તે જળુલસ્તાન તરફથી દર્યા તરફ આવ્યો, અને ત્યાંથી વહાંણો ઉપર લશ્કરને ચહડાવી દર્યા માર્ગે હમાંવરાન ઉપર ચહડાઇ લઇ ગયો. જ્યારે હમાંવરાનના પાદશાહે એ ખબર જાણી, ત્યારે તેણે પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરીધું, અને સાંમે આવ્યો. લડાઇમાં તેનાં લશ્કરે રસ્તમને હાથે ધણો માર ખાધો, ત્યારે તેણે બે કાસદોને પોતા પાસે તેડીને, તેઓમાંથી એકને મીસર અને બીજાને બર્બર (બર્બરીસ્તાન) ના પાદશાહે આગલ મોકલ્યા અને તેઓની મદદ માંગી. તેણે તેઓને કહેવાડ્યું કે આપણાં મુલકો એકમેકની પાસે આવેલાં છે; આપણુ એકમેકનાં સુખ અને દુખમાં યા લડાઇ અને રંગ રાગમાં શરીર છિએ, માટે તમે જે માહરી મદદે આવો તો હું રસ્તમથી ડરું નહિં. તમે તેમ નહિ કરશો અને જે હું હારીશ તો તુરત તે પછી રસ્તમ તમારા ઉપર પોતાનો હાથ લંબાવશે. આ પેગામ સાંભલી એ પાદશાહે પોતાનાં લશ્કર સાથે હમાંવરાનના પાદશાહની મદદે ગયા.

હવે રસ્તમે એક છુપો કાસદ કાઠિશ પાદશાહ આગળ તેનાં બંદીખાનાંમાં મોકલ્યો અને કહેવાડ્યું કે “ત્રણ પાદશાહે મારી સાંમે આવ્યા છે. મને તેઓ સાંમે લડવાનો ડર નથી; પણ મને તારા જાનની ચિંતા છે, કે રખેને દુશ્મન તારા જાનને કાંઇ નુકશાન કરે”. રસ્તમનો એમ પેગામ મોકલવાનો સખબ આ કે તે ચીંતા રાખતો, કે રખેને હમાંવરાનના પાદશાહ ગુસ્સામાં કાઠિસને બંદીખાનાંમાં મારી નાંખે. હવે કાઠિસને જ્યારે રસ્તમનો ઉપલો પેગામ મલ્યો, ત્યારે તેણે હિમ્મત રાખી જવાબ કહેવાડ્યો કે “તું મારે માટે કાંઇ અદેશો ના કર. ખુદાને હાથ આ જમીન મારે માટેજ ખંધરાઇ નથી. (એટલે દુનિઆ મારા સિવાય ધણાઓ માટે છે). આ આસ્માન ફરતો થયો છે ત્યારથી (એટલે દુનીઆની પેદાયશની શરૂઆતથી) એમ બનતું આવ્યું છે. મધ સાથે ઝેર અને કીના સાથે મેહેર મક્કતાં રહ્યાં છે? (એટલે દુનીઆમાં જેમ સુખ તેમ દુઃખ, જેમ કીનો તેમ માયા મેહેરબાની બેજાયલાં

છે). બીજું રાખનારો (ખુદા) મારો યાર અને બચાવનાર છે. તેની મેહેર મારે મનથી કિલ્લા સમાન છે. તું સેતાબ તારા રખશને તારી લગામ 'સોંપ અને લડ.'"

જ્યારે રસ્તમે શાહ કાઉશ તરફથી આ જવાબ સાંભળ્યો, ત્યારે તે લડવાને તૈયાર થયો. તે પેહેલે એકલો લડાઇનાં મેદાનમાં આવ્યો કે દુશ્મન તરફથી કાઇ તેનાં સાંમે લડવાને આવે. પણ કાઇ તેમ આવ્યું નહિ. તેથી સાંજ પડતાં તે પોતાની છાવણીમાં પાછો ફર્યો અને બીજી સહવારે લડાઇ બરપા કરી. તેની સાંમે ત્રણ પાદશાહનાં લશકરો ભેગાં મળ્યાં હતાં, તેથી તેણે પોતાનાં લશકરને હિમ્મત આપી કે મોટી સંખ્યાથી બીહી યા હારી જવું નહિ. તેણે કહ્યું કે "સો યા સો હજાર સવારો હોય તો શીકર નહિં. લશકરની મોટી સંખ્યા કાંઇ કાંમ આવતી નથી. જે પાક યજ્ઞદાન આપણો યાર થાય છે, તો દુશ્મનનાં સર આપણે ખાકમાં લાવીશું." ૧

એમ હિમ્મત આપી રસ્તમે લશકરને લડાઇ માટે ગોઠવ્યું. જમણી બાજુએ તેણે ગુરાજેને અને ડાબી બાજુએ ઝવારેહને સરદારી આપી. પછી રસ્તમ પોતાનો રખશ દપતાવતો લડાઇનાં મેદાનમાં આવ્યો. તેણે પેહેલે શામરનાં શાહ ઉપર હુમલો કર્યો. તેણે તેનાં ઉપર કમન્દ નાંખી અને જેમ ચોગાન (bat) થી દડાને ફેંકી દેવામાં આવે, તેમ તેને જમીન ઉપર ફેંકી દીધો. તુરત બેહેરામે તેના હાથે બાંધ્યા. પછી ગુરાજેહે બરબરસ્તાનનાં શાહને પકડી બંદ કર્યો.

આ સર્વ મામલો જોઇ હમાવરાનનો પાદશાહ ગભરાયેત અને તેણે રસ્તમ પાસે સુલેહ માંગી. 'તેણે શાહ કાઉશને હમાવરાનની રાજધાનીથી લાવી સપુરદ કરવાનું' અને સાથે જર ખજનો, માલમીલકત આપવાનું કબુલ કીધું. આ સરતે રસ્તમે સુલેહ કબુલ રાખી. પછી હમાવરાનના પાદશાહે પોતાનાં મુલકમાં જઇ શાહ કાઉશને બંદમાંથી છોડી પોતાનાં તખ્ત ઉપર બેસાડ્યો. પછી તેનાં અને મીસર અને બરબરીસ્તાનનાં લશકરો ધરાનનાં શાહને શરણુ થયાં અને એ ત્રણે રાજ્યનો ફેટલોક ખજનો ધરાનના શાહને સપુરદ થયો.

૧ અમર સદ સવારન્દ મગર સદ હજાર, કુચુનીએ લશકર ન આપ્યું બકાર.

શુમારા ખુવદ યાર યજ્ઞદાને પાક, સરે દુશ્મનનાં અન્દર આરમ ખ ખાક.

૨ શામનો મુલક તે સીરીઆ (Syria) છે. કદાચ સીરીઆનું લશકર હમાવરાન (યમન) ના પાદશાહની મદદે આવ્યું હોય એમ દિસે છે. ઇબ્નુલ યા મીસરની સત્તા અવારનવાર સીરીઆનાં મુલક ઉપર રહેતી. તેથી કદાચ મીસરનાં લશકરનાં ભાગ તરીકે સીરીઆનું લશકર ત્યાંનાં કોઇ રાજા યા સરદારની સરદારી હેઠળ ત્યાં આવ્યું હોય.

કાઊસ પાદશાહે હવામાં ઉડવાની કાશેશ કરવી. તેમ કરતાં આવી પડેલી મુશ્કેલીમાંથી રસ્તમે તેને છોડવો.

હમાવરાનનાં પાદશાહ સાથેની લડાઇ ફતેહમંદી સાથે તમામ થતાં રસ્તમની કીર્તિ આજુબાજુ ફેલાઇ. એ ફતેહ પછી કાઊસ પાદશાહે પોતાનાં લશ્કરને મજબુત કરવા રમનાં કચ્છેસર? ઉપર પત્ર લખી પોતાનાં ધરાની લશ્કરમાં દાખલ કરવા થોડુંક બહાદુર રમી લશ્કર તેની પાસેથી મંગાવ્યું.

આપણે આગળાં એક દાસ્તાનમાં જોયું કે ધરાન ઉપર આરબોએ અને અફાસ્યાખની સરદારી હેઠલ તુર્કોએ કાઊસ પાદશાહની પડતી જોઇ અને હમાવરાનમાં તેની મુશ્કેલી જોઇ હુમલો કર્યો હતો. સેવટે એ બેમાંથી તુર્કોએ આરબોને હરાવી પોતે ધરાનમાં મોટે ભાગે પડાવ નાંખ્યો હતો. એ મુશ્કેલીમાંથી ધરાનને છોડવવાને રસ્તમને અરજ થતી હતી. પણ ધરાનને એ પારકી જુસરીમાંથી છોડવવા આગમજ રસ્તમે જરૂરનું ધાયું હતું, કે પેહેલે કાઊસને હમાવરાનનાં બંદમાંથી છોડવો. તેમ તેણે કયું. આરબોને એ બાબે ખબર પડતાં તેઓએ હવે એક કાસદને શાહ કાઊશ આગળ મોકલ્યો, અને પોતાની ફર્માનબરદારી જાહેર કરી. તેઓએ પોતાનાં પત્રમાં એની મતલબનું જણાવ્યું કે જ્યારે તેઓએ અફાસ્યાખને કર્ગીસારના મુલકનાં લશ્કર સાથે ધરાન ઉપર ચઢાઇ લાવેલાં જોયો ત્યારે તેઓ ધરાનમાં તેની સાંમે લડવા આગ્રહ હતા, જે લડાઇમાં, જેમ અફાસ્યાખનાં તેમ તેઓનાં ધણાં માણસો માર્યા ગયાં હતાં. તેઓએ વધુ જણાવ્યું કે તેઓ હવે શાહ કાઊશના ફર્માનબરદાર થઇ અફાસ્યાખ સાંમે લડવાને તૈયાર હતા.

એવા પેગામ સાથે તેઓએ પોતાના કાસદને બરબરીસ્તાનના મુલકમાં શાહ કાઊશ આગળ મોકલ્યો. શાહ કાઊશ આ પેગામથી ખુશી થયો. હવે તેણે અફાસ્યાખ ઉપર એક નામું લખ્યું, અને તેને ધરાન છોડી જવાને કહ્યું, સખખ કે તે તેની માલિકીનો, મુલક હતો. અફાસ્યાખે જવાબ કહેવાડ્યો કે ધરાનના મુલક ઉપર તેનો બે પ્રકારે દાવો અને હક હતો. એક તો આ કે તેનો વડો તુર, જે ફરેદુનનો વડો બેટો હતો, તેનો તે વારસ હતો, અને વડા બેટાના વારસ તરીકે

૧ ફીદાઈસીની વખતની ગણતરીની પ્રાચીન મુકામાંની આ એક છે. રમના રાજ કર્તાએ “કચ્છેસર” (સીઅર Caenar) ને નામે તો પ્રણ પછવાડેનાં વખતથી જણાવા લાગ્યા હતા.

ફરેદુનની અસલ માલેકીના એ મુલક ઉપર તેનો વધારે હક હતો. ખીલુનું આ કે ફતેહના હક (right of conquest) તરીકે તેનો ધરાન ઉપર દાવો હતો. ધરાન ઉપર જે આરખોએ હુમલો કર્યો હતો, તે આરખોને લડાઈમાં હરાવી તેણે એ મુલક હાથ કર્યો હતો. આ જવાબ સાંભળી શાહ કાઉસ ખરખરીસ્તાનના મુલક તરફથી તે મુલક જ્યાં ઉપલા આરખો હતા ત્યાં આવ્યો, અને અફઝાસ્યાખ સાંમે લડવાની તૈયારી કીધી. અફઝાસ્યાખ પણ સાંમે આવ્યો. બન્ને લશ્કરો વચ્ચે લડાઈ થતાં તેહમતન રસ્તમે અફઝાસ્યાખનાં લશ્કરનાં મોટા ભાગને માર્યું. આ મામતો જોઈ અફઝાસ્યાખે પોકાર મારી પોતાનાં લશ્કરને કહ્યું કે “આવા લડાઈના વખત માટે મેં તમોને તૈયાર કીધા છે, માટે હિમ્મતથી લડો. તમોમાંથી જે રસ્તમને માહાત કરશે તેને હું પાદશાહી અને જત્રી (જત્ર)² આપીશ, અને મારી એક છોકરી શાદીમાં આપીશ.” આ સખુન સાંભળી તુરાનીઓ બહુ જોશમાં આવ્યા અને હિમ્મતથી લડ્યા. પણ લડાઈમાં તેઓનું અધુરું લશ્કર માર્યું ગયું, અને તેઓનાં લોહીથી જમીન ગોલાખનાં ડુલ જેવી લાલ થઈ ગઈ. રસ્તમ આગળ અફઝાસ્યાખ તકી શક્યો નહિ અને તે લડાઈનાં મેદાનમાંથી નાસી જઈ ગુરનાં મુલકમાં થઈને તુરાન ભણી નાહ્યો.

હવે શાહ કાઉસ ફારસના મુલકમાં આવી તખ્તે બેઠો, અને તેણે પોતાની સલતનતના મુલકોને સારી વ્યવસ્થામાં મેલ્યા. સધળા ભાગોમાં તેણે લશ્કરો રાખ્યાં, અને લાયક સરદારો અને હાકેમો નેમ્યા. તેણે રસ્તમ પેહલવાનને કુલે લશ્કરની સરદારી સોંપી, પોતાનું જે સધળું સારું થયું તેનો જશ તેને આપ્યો. તેણે અલખુર્જ પહાડ ઉપર દેવોર પાસે પોતાને માટે બે મકાનો બંધાવ્યાં અને તેઓને કિમતી સિંગારથી સીંગાર્યાં. ત્યાં પોતાનાં પાદશાહી ઘોડાઓ અને ઉંટો વિગેરનાં મકાનો બનાવ્યાં. ત્યાં એક ગુંબદ રોકું મકાન બનાવી તેમાં એક મોબેદને રાખ્યો. એ મકાનને તેણે સર્વે પ્રકારનાં જ્ઞાનનું મકાન બનાવ્યું.³ તેણે આખું વર્ષ બહારની મોસમ હોય એવા સુંદર અને રાહત સાથનાં પોતાનાં વસવાટ માટે અહીં મકાનો બનાવ્યાં. અહિં તેણે દેવોને એવાં તો કામથી રોક્યા

૧ અસલનાં વખતથી ‘જત્રી’ પાદશાહી દરજ્જાની યા એવા મોટા દરજ્જાની નિશાણી ગણાતી આવી છે.

૨ અહિં ‘દેવો’ શબ્દથી ‘જેઓ ધરાની અને માહદયરનાં નહિ’ તેઓ સમજવા. પણ તેઓ એવા પાર્સી મુલકના કુનેહબાજ દુનરમંદ કામદારો હોય એવું દિસે છે.

૩ એટલે કે એક ધર્મનું મકાન બનાવી તે મકાનને જમ ધર્મનું તેમ જ્ઞાન અને એલમ દુનરમંદ મકાન બનાવ્યું.

રાખ્યા કે તેઓ કાંઈ ધુરાઈ કરી શકે નહિ. એક દીવસે આ દેવાના વડા ઇન્સીસે પોત પોતાના લોકોની છુપી મિજલસ (અનુમન) બોલાવી અને તેઓને કહ્યું કે “પાદશાહ કાઠિસ આપણુ દેવાની જાંદગીને રંજ અને સખ્તીથી ભરપુર બનાવે છે, માટે આપણામાંથી કોઈ એક દુસ્આર દેવે પાદશાહ આગળ જઈ તેને ખુદાન રાહથી ફેરવી તેની કિર્તિ ઉપર ધુળ જાંટવી જ્ઞેઘએ.” તે દેવામાંથી કોઈએ શાહ કાઠિસના ડરથી જવાબ આપ્યો નહિ. પણ એક ધુરી તબેહ (દુઝખી) નો દેવ ઉડી ઉભો થયો અને શાહને ખુદાનાં માર્ગ ઉપરથી ફેરવવાનું માંથે લીધું. પાદશાહ પેહલવ શહેરમાંથી શેકારે ગયો હતો ત્યારે તે તેની આગળ ગયો અને એક પુલનો તોરણ એનાયત કરી નીચે પ્રમાણે કહ્યું: “તારા જેવા મોટા પાદશાહને લાયક જગ્યા તો આ બુઝદ ફરતો આસ્માન છે. આ દુન્યાનો સર્વ કારોઆર તો તારી મરજી માફક થયો છે, પણ તારે માટે એક કામ હજુર બાકી રહ્યું છે. તે આ કે સૂર્ય તારીથી પોતાનો ભેદ ભરમ છુપાવે છે. તે કેમ ઉગે છે અને કેમ આથમે છે? વત્રી ચંદ્ર શું છે? રાત અને દહાડો કેમ બને છે? અને આ ફરતા આસ્માન ઉપર વડો સરદાર (સાત્તાર) કાણ છે? એ સર્વેનું જ્ઞાન તારાથી છુપું છે. જમીન તારી મરજી પ્રમાણે તારા દોર હેઠળ આવી છે, પણ આસ્માન તેમ નથી આવ્યો.”

આવા આવા વિચારોથી તે દેવે શાહ કાઠિસનું મન ગુમાન લઈ કીધું. તેણે વિચાર કર્યો નહિ કે “આસ્માનના ચક્રને કશાનો ટેકો નથી અને જ્ઞે કે આ સેતારાઓ ધણા છે તો પણ તેઓનો કર્તા યજ્ઞદ એકજ છે. તેઓ સર્વે તે ખુદાનાં ફર્માન હેઠળ છે. ખુદા પોતાની સર્વે પેદાયશનો હાજતમદ નથી અને તેણે આસ્માન અને જમીન માણસ જાતનાં ઉપયોગ અને ભોગવતા માટે પેદા કીધાં છે.” આવા જ્ઞાનની ગુમરાહીમાં પાદશાહે વગર પાંખે હવામાં ઉડવાનો વિચાર કરવા માંડ્યો કે કોઈ રીતે આસ્માનપર ઉડાય તો ત્યાં જઈ સર્વ કારોઆર પોતે જ્ઞે. તેણે ધણાક જાણકાર પુરોધાથી પુછપરછ કીધી કે પૃથ્વીથી ચંદ્ર કેટલો દૂર હશે? તેઓએ એ બાબે તેને કેટલીક ખબર આપી ત્યાર પછી પાદશાહે આકાશમાં ઉડવા માટે નીચે પ્રમાણે તદખીર કીધી.

રાત્રે જ્યારે અકાબ નામના પક્ષીઓ પોતાના માગામાં સુતેલાં હતાં ત્યારે તેણે તેઓનાં બચ્ચાઓ ઉંચકી મંગાવ્યાં. તે બચ્ચાઓમાંથી અડેક બળેને તેણે જુદા જુદા ઘેરામાં ઉધરાવ્યાં. તેઓને લાંબો વખત સુધી મુર્ગ અને બકરાં મેઢાંનાં કબાખના મજબુતી આપનારા ખોરાક ઉપર ઉધરાવ્યાં. એવા મજબુત ખોરાકથી

૧ હાલમાં આપણે આપણાં દેશમાં સાંભળીએ છીએ, કે અંગ્રેજ સરકાર ભીલ જેવા લુતકાત કરનારા જુરા લોકોને માટે કામનાં નવાં ખેતરાં સોંપી કહાડીને તેઓને રોકેલા રાખે છે, કે સુલેહ સંપન્નલયાં ધંધામાં પડી તેઓ પોતાનાં જુરા કામોથી મુઘરી જાવે. કાઠિસ પાદશાહની કેશીશ એવાજ પ્રકારની હિંસે છે.

તેઓ સિંહ જેવાં મજબુત બન્યાં. પછી પાદશાહે અહિંનાં લોકોનું એક તખ્ત બનાવ્યું. તે ઉપર સોનેરી ખત્રાનું છત્ર કરાવ્યું. તેની બાજુએ ઉપર લાંબા નેન-એને ઉંચે મુકાવ્યા. તે નેનએ ઉપર બકરાનાં ગોસ્તની રાંને તંબાવી. ત્યાર પછી પેલા મજબુત અકાબ પક્ષીઓમાંથી ચાર ધણાં મજબુત પક્ષીઓને પેલાં તખ્ત સાથે બંધાવ્યાં. પછી તે તખ્ત ઉપર કાઉશ પાદશાહ પોતે બેઠો. જ્યારે પેલાં અકાબ પક્ષીઓ જુખાં થયાં ત્યારે પેલા નેનએની તોચે તાંગેલાં ગોસ્ત તરફ તે ખાવા કાળે ઉડવા લાગ્યાં. એમ ઉડતાં તેઓ સાથે પેલું તખ્ત પણ હવામાં ઉંચકાવા લાગ્યું. જ્યાં સુધી તેઓમાં કૌવત રહ્યું ત્યાં સુધી તે પક્ષીઓ તે ગોસ્ત તરફ ખેંચાઈ ઉડવા લાગ્યાં. તે નેનએ તખ્ત સાથે બંધેલા હતા તેથી તખ્ત ઉંચકાતાં તે નેનએ અને ઉપરનું ગોસ્ત પણ ઉંચે ઉંચકાતું. આ મુજબ શાહ તખ્ત સાથે ઉપર ઉંચકાતો ગયો.

શાએર શીર્દાંસી કહે છે કે “કાદના કહેવા મુજબ કાઉસ આકાશ તરફ ઉડ્યો, અને ફરેસ્તાઓનાં મઠકથી પણ ઉપર ગયો. ખીમ્ઓનાં કહેવા પ્રમાણે તે આકાશ ઉપર તે (આકાશ) ની સાથે તીર કમાનથી લડવાને ઉડ્યો. તે બાથે તરેહવાર વાતો કહેવાયલી છે. ખરી હકીકત શું છે તે ખુદા સિવાય કાદ જાણતું નથી. પેલાં પક્ષીઓ જ્યારે ઉડતાં ઉડતાં થાક્યાં ત્યારે પાંખ નીચે કરી નીચે ઉતરવા લાગ્યાં. તેઓ આ મુજબ એક જંગલમાં ઉતર્યાં, અને તેઓ સાથે તખ્ત પણ આકાશમાંથી હેઠે આવ્યું. અજબ છે કે નીચે જમીન તરફ તખ્ત આવતાં પાદશાહ તેનાં આંચકાથી માર્યો ગયો નહિ. તે જંગલમાં નાચાર થઈ પડી રહ્યો અને ખુદા તાલાની નેઆએશ કરવા લાગ્યો.”

હવે પેલી તરફ કાઉશનું લસકર તેને માટે સર્વે બાજુએ ખોળ કરવા લાગ્યું. સેવટે રસ્તમ, જેવ અને તુસને પાદશાહ જે જગ્યાએ પડ્યો હતો તે જગ્યાની બબર પડી. ત્યાં તેઓ લસકર સાથે ગયા. ખુદા ગોદ્રેજે રસ્તમને કહ્યું કે “મેં ધણાંક પાદશાહેને અને મોટા આદમીઓને જોયા છે પણ પાદશાહ કાઉશ જેવો આપ ખુદ મરજી પ્રમાણે કામ કરનાર (ખુદ-કામ) મેં કાદને જોયો નથી. એ અકકલ અને હડાપણુ વિણાનો છે. આગળ કાદ મહાંન બુર્જેગોએ એમ આરમાન ઉપર જવાનો વિચાર કર્યો હતો નહિ. તે દીવાનાં જેવો છે અને જાણે પવનના દરેક સપાટા પ્રમાણે હીલચાલ કરે છે.” હવે સર્વ જન જ્યાં કાઉસ હતો ત્યાં જઈ લાગ્યા. ગોદ્રેજે તેનાં ઉપર ધણો ગુસ્સો કીધો, અને કહ્યું કે “આ સાથે ત્રણ વખત તેં હુલડાઈભર્યાં કામો કર્યા છે. પેહેલું, માજીનદરાંન ઉપર ચહડાઈ લઈ જવાનું. ખીજું, હમાવરાનનાં પાદશાહ જેવા ફુશમનને ત્યાં તું પરાણા સમાન રહ્યો, અને તેનું જે પુટલું હતું તેનો તું પુંજનાર (બ્રાહમણ) થયો.”

૧ એટલે તે પાદશાહની પુટલાં જેવી બુદ્ધિ બેટી “સોદાબે” ની મહોબતમાં પડી તું તેણીના જાણે બ્રાહમણ જેવો પુજનાર થયો.

ત્રીજું, તુ હાલ આસ્માન ઉપર ઉડ્યો છે. આસ્માન ઉપર જવાનું આ તારું કામ જાહેર ખુદા સામે બળવો ઉઠાવવા બરાબર છે. હવે તું ખીજ સર્વ પાદશાહોની માફક બધી રીતે રાજ્ય કર.” કાઉશ પાદશાહ આ સર્વે સખુનો સાંભળી શર્માદા થઇ ગયો. પછી તે પોતાનાં મુલક તરફ પાછો ફર્યો અને મેહેલમાં ૪૦ દિવસ સુધી ખુદાની શુક્રગુજરીમાંજ મશગુલ રહ્યો, અને પોતાના હુલડ ગણાતાં કામ માટે પરતાવો કરવા લાગ્યો. ખુદાતાલાએ તેની પશેમાની કબુલ રાખી, અને તે આસ્તે આસ્તે પોતાનાં તખ્ત ઉપર પગભર થઇ બેસી અમલ ચલાવવા લાગ્યો.

“સાત પેહલવાનોની લડાઇ”ને નામે જણા- યલી લડાઇમાં રસ્તમની લડાઇ.

એક વખતે રસ્તમે નવનંદ નામની જગ્યાએ ઇરાની સરદારોને એક મોટી મેજબાની આપી. શીર્દોસ્તી કહે છે કે એ જગ્યા તે હતી, કે જ્યાં તેના વખતમાં આઝરબૈજાન^૨ નામનો આતશ બલતો હતો. એ મેજબાનીની મીજલસમાં મોટા મોટા ઇરાની સરદારો પોત પોતાના લશ્કરો સાથે ભેગા મળ્યા હતા. એઓમાં તુસ, કેસ્ત્રાદનો ગુદ્રેજ, બેહુરાંમ, ગેવ, ગુર્ગીન, જંગે શાવરાન, ગુસ્તહમ, ખર્રાદ, બુર્જન અને ગોરાજેહ નામના નામીયા ઇરાની સરદારો હતા. એ એક જાતની લશ્કરી કવાયદ (Review) અને લશ્કરી રમત ગમત (Tournament) ની મોટી લશ્કરી દરબાર હતી. તેમાં દરી દાવ, તીરંદાજ, અને શેકારની રમત ગમત સાથે ખાણી પીણી ચાલતી હતી. ઘણાક દહાડા એવી ખુશી ખુશાલી અને મજાહમાં પસાર થયા. ત્યાર પછી એક દહાડે ગેવે જેહાંપેહલવાન રસ્તમને કહ્યું કે “જે તું નામવર પસંદ કરે તો આપણે અક્રાસ્થાપના મુલકમાં તેની શેકારગાહમાં જઈએ અને ત્યાં આપણી શેકારી ટોળકીના શેકારની એવી તો જુએશ મચાવ્યે કે તેથી ઉડતી ધુલથી જાણે આક્રાસ્થા પણુ ઢંકાઈ જાય.” રસ્તમને એ

૧ એવું દીસે છે કે કાઉશ પાદશાહ હંમેશા વધુ જ્ઞાન મેલવવાની તલબ રાખતો હતો. તેથી છતાં શાને લીધે તેણે હવામાં કોઈ યુક્તિથી ઉડવાની કોશિશ કરી. પેલી કહેવત છે કે “કાન્ચો ડાહ્યો,” તેમ જો તેની કોશિશ, જે અલબત્તે તો થોડીક ફતેહમંદ નિવડી હતી, તે પાર પડતે તો તે મોટો પ્રાકૃર્મી ગણાતે. શીર્દોસ્તી જોવા પાછળા તવારીખ નવશે તેની નિખળતાને ધણું વજન આપ્યું છે. તેમ કુરતો એ પાદશાહને ઘેર ઇનસાફ કરે લા દિસે છે. હાલના જમાનામાં હવામાં યંત્રો મારફતે ઉડવાની કોશિશ થોડાંક વર્ષ ઉપર દીવાનાઓની કોશિશ જોવી ગણાતી, પણ એવી હુલડ ગણાતી અને સંકુળનાં જાનનો ભાગ લેતી કોશિશોએ કુન્યાનાં જ્ઞાનમાં વધારો કર્યો છે. પુરાણા પારસી પુસ્તકોમાં તો એ પાદશાહને કુનેહબાજ અને આગાહમંદ કહ્યો છે.

૨ એ નામે જણાયલાં એક પુરાણાં ઇરાની આતશ બેહુરામનાં પવિત્ર આતશને, આતશની નીઆ-અશમાં “શેજ નેકનામ” વાલો ભાગ ભણુતાં યાદ કરવામાં આવે છે. એ આતશની હકીકત માટે જુઓ મારું પુસ્તક “ઇરાની વિષયો.” ભાગ ૧ લા પા. ૧૬૧ થી ૧૬૬.

વિચાર પસંદ આવ્યો અને આ ધરાની સરદારોની તુકડી તુરાનના મુલકમાં શેકાર માટે ખીજે દિવસેજ ગઇ. તેઓ શહદ નદીવાળી જગ્યા, જ્યાં અફરા-સ્થાપના શેકારની જગ્યા (નખ્ચીર ગાહ)¹ હતી ત્યાં સરખસના મુલક ભણી ગયા. ત્યાં જઇ તેઓએ પોતાની છાવણી ઠાકી અને તરેહવાર જનવરના શેકારમાં મશગુલ રહ્યા. સાત દહાડા સુધી તેઓએ શેકારની સાથે સાથે ખાંણી પીણીની મ-જાહ ભોગવી. આઠમે દહાડે રસ્તમે તેઓને કહ્યું કે “હવે આટલા વખતમાં ક-દાચ અફરાસ્થાપને ખખર પડી હશે કે આપણે તેના મુલકમાં શેકાર કરવા આવ્યા છીએ, માટે તે ખુરે પાદશાહ કદાચ આપણા ઉપર એકાએક હુમલો કરવાને વિચાર કરશે. તેથી આપણે સાહુચેત રહેવું જોઇએ અને આપણામાંથી એક જ-નને ચોકીયાન સરદાર તરીકે નેમવો જોઇએ કે જે તપાસ રાખે અને અફરાસ્થાપનાં લશકરની તે ખખર રાખતો રહે અને જ્યારે તેના આપણી તરફ આવવાની કોઇ નિશાણી જોએ કે તુરત આપણને ચેતાવે.” ખખર રાખનાર ચોકીયાન (તળાયા) નાં આ કામ માટે ગુરાજેહ તૈયાર થયો અને તેણે તે કામ માથે લીધું. પછી સર-દારો પાછા શેકારમાં કેટલાક દિવસ સુધી મશગુલ રહ્યા.

આ અરસામાં અફરાસ્થાપને એ બાબતની ખખર પડી, ત્યારે તેણે એક રાતને વખતે ગુપ ગુપ પોતાનાં અમલદારોની મીજલસ બોલાવી અને તેઓને કહ્યું કે “સર્વે ધરાની સરદારોને ગુપગુપ ઘેરી લઇ પકડી લેવાની આ સારી તક છે જે આપણે એમ કરીશું તો કાકિશ પાદશાહનો દહાડો ઘણો બતંગ આવશે.” એમ કહી તેણે ત્રીસ હજાર સવારોનું એક લશ્કર તૈયાર કર્યું અને તેઓને બીઆબાનને રસ્તે કુચ કરવા કહી કે તેથી મુલકમાં ગરખર થાય નહિ અને ધરાની સરદારોને ખખર પડે નહિ. તેણે તે લશ્કરને શેકારગાહવાળી જગ્યાની ચારે બાજુએ વેહેચી નાંખ્યું, કે તેઓ આગળ વધી સર્વે બાજુથી ધરાની સર-દારોના રસ્તો ઘેરી નાંખે અને તેઓનો જવાનો માર્ગ બંધ કરી નાંખે.

હવે શેકારગાહવાલી જગ્યાએથી ગુરાજે, જે એ બાબે ખાસ નેજેહબાની કરી તપાસ રાખતો હતો, તે દરથી લશકરી વાવટો અને લશકરી હીલચાલ જોઇ તુરતજ રસ્તમ, જે ખુશી ખુશાલીની મીજલસમાં મશગુલ હતો અને શરાબ પીતો હતો તેની આગળ ગભરાતો દોડ્યો, અને એક મોટાં તુરાની લશકર આવી પહોંચવાની ખખર આપી. રસ્તમ એ ખખર સાંભળી ખુશમીજનજથી હસ્યો અને બોલ્યો કે “આપણું નસીબ પ્રતેહમંદ છે. તું તુર્કનાં પાદશાહથી એટલો બધો શા કાજે બીહે છે ? હું એમણે તેનાં મોટાં લશકરને પહોંચી વળવા મારા

¹ “નખ્ચીરગાહ” તે હાલમાં જેને “Reserves” કહે છે તેની જગ્યા હોય છે, કે જ્યાં પાદ-શાહો યા મોટા દરજ્જાનાં માણુસો માટે પુરકજ શેકારો ઘેરી રાખેલા હોય છે અને જ્યાં કોઇ બીજાને શેકાર કરવા દેવામાં આવતા નથી.

ગુરૂજ, રખશ અને બખ્તર સાથે તૈયાર છું. અહિં આપણા સાત પેહલવાનો એવા જોરેમંદ હાજર છે કે જેઓ દરેક પચીસસો સવારોની બરાબરના છે.” એમ કહી તેણે સાકી પાસે શરાબની એક જામ ભરાવી અને પછી શાહ કાઠિશનું નામ યાદ કરી તેની તંદરોસ્તી, લાંબી જીંદગી અને આખાદીની સલામતી લીધી. તેણે તે જામ નોશ કરીધી, અને પાદશાહ તરફ પોતાની ફર્માબરદારી દેખાડવા જમીનને બોસો દીધા. પછી તેણે ફરીથી શરાબ નમાવી બીજી સલામતી તુસ, જે કાઠિસનાં પાદશાહી ખાનદાનનો હતો, તેની લીધી. પછી ત્રીજી સલામતી તેણે પોતાના ભાઈ જવારેહની લીધી. પછી જવારેહે પોતે પાદશાહની સલામતીમાં એક મોટી જામ (સાગર) શરાબ પીધી, અને પાદશાહ માટેનાં માનને ખાતર જમીનને બોસો દીધા.

પછી ગેવે રસ્તમને કહ્યું કે “અફ્રાસ્યાબ અહિં આવે તે આગમજ હું તેના માર્ગમાં આવેલી નદી ઉપર જઈ તેનાં પુલને કબજે લઉં અને તેને માર્ગમાં અટકાઉં. તેટલાં આપણા સવારો લડાઈ માટે સારી રીતે તૈયાર થાશે. હવે મજાહ અને આરામનો વખત તમામ થયો છે.” એમ કહીને તે પુલ તરફ દોડ્યો. પણ તેટલાં તો તુર્કો નદી એલંગી આવ્યે પાર આવી ચુક્યા હતા. હવે રસ્તમ હથ્થાર પેહેરી રખશ ઉપર સવાર થઈ અફ્રાસ્યાબ સાંમે ગયો. અફ્રાસ્યાબ તેને જોઈ ગભરાયો. ગેવ પેહેલો જંગનાં મેદાનમાં આવ્યો, અને તુરાનીઓના ધણુકોને મારી નાંખ્યા. આ ગભરાતભર્યો મામલો જોઈ અફ્રાસ્યાબ જંગનાં મેદાનમાં આવ્યો. તેને જોઈ રસ્તમે પોતાનો રખશ લડાઈનાં મેદાનમાં દપતાવ્યો, અને તેની પાછળ કેશ્વાદનો બેટો મેદાનમાં આવ્યો. તેઓએ તુરાની લશ્કરનો દહાડો સીધા કર્યો. આ મામલો જોઈ અફ્રાસ્યાબે પીરાનને લડાઈનાં મેદાનમાં જવા ફર્માવ્યું. પીરાન દસ હજાર માણસનાં લશ્કર સાથે ધરાનીઓ સાંમે ગયો અને રસ્તમ કે જેની ઉપર લડાઈની જીત કે હારનો આધાર હતો તેની સાંમે ગયો. રસ્તમે પોતાનો ઘોડો દપતાવ્યો અને પીરાનનાં લશ્કરનાં નજદીક અર્ધાં ભાગને મારી નાંખ્યું. અફ્રાસ્યાબે જ્યારે આ સર્વ જોયું ત્યારે પોતાના સરદારોને કહ્યું કે “જો આવો મામલો રાત સુધી ચાલુ રહેશે તો આપણું સર્વ લશ્કર માર્યું જશે. માટે હવે કાંઈ પણ ઇલાજ આપણે કરવો જોઈએ.” જ્યારે પીરાનનો ભાઈ પીલસુમ, જેનો હમનમર્દ રસ્તમ સીવાય બીજો કોઈ નહિ હતો, તેણે આ સખુન સાંભળ્યા ત્યારે તે પાદશાહ અફ્રાસ્યાબ આગળ ગયો અને કહ્યું કે “મારી આગળ તુસ, ગેવ, બેહેરાંમ, જગે સાવરાંન જેવા પેહલવાનો ખાક મીસાલ છે; માટે તું શાહ ફર્માવે તો હું લડાઈમાં જઈ અને સર્વ ધરાનીઓના યાદને વાદળ હેઠળ લાઉં (એટલે કે તેઓનાં રોશન દહાડાને સીધા કરું).” પાદશાહે આ શબ્દોથી ખુશી થઈ તેને લડાઈનાં મેદાનમાં મોકલ્યો. પીલસુમે ધરાની લશ્કર ઉપર હુમલો કર્યો અને

તલવારથી ઘણીકાને માર્યાં. પછી તેણે ગુર્જીનની સાંમે આવી તેનાં ઘોડાને તલવારથી માર્યાં ઉપર ફટકા મારી તેને નીચે નાંખ્યો. આ મામલો જોઈ ગસ્તહમ લડાઈનાં મેદાનમાં દોડ્યો અને પીલસુમની સાંમે ગયો. પીલસુમે એક તલવારનો ફટકો તેને માર્યાં ઉપર માર્યો અને તેની કાલાહ ફેંકી દીધી. જ્યારે લશકરની જમની સરીલ ઉપરથી જંગે સાવરાંને આવો બનાવ જોયો ત્યારે તે તુરત ગસ્તહમની મદદે દોડ્યો. પીલસુમે પોતાની તલવારના ફટકાથી તેનું અખતર ફાડી નાંખ્યું અને તેનાં ઘોડાને જમીન ઉપર નાંખ્યો. જંગે સાવરાંને પોતાનાં ઘોડા વગર હવે પાંઉપીઆદો પીલસમ સાથે હિમ્મતથી લડવા લાગ્યો. લશકરની કલખગાહથી જ્યારે ગેવે તેની આવી હાલત જોઈ ત્યારે તે ઉપલા ત્રણે ધરાંની સરદારો ગુર્જીન, ગસ્તહમ અને જંગે સાવરાંની મદદે દોડ્યો. એ ચારે ધરાંની સરદારોએ પીલસમ ઉપર હુમલો કર્યો પણ તે એમલો એ ચારેને પુગો પડ્યો.

પેલી બાબુથી જ્યારે તુરાની પીરાને આ મામલો જોયો અને પીલસમને ચાર ધરાંની સરદારો સાથે લડતો જોયો ત્યારે તે તેની મદદે દોડ્યો, અને ગેવને કહ્યું કે “ચાર પેહેલવાંને સાથે મળી એક પેહેલવાન સાંમે લડવામાં માન નથી.” એમ કહી તેણે તેઓ ઉપર હુમલો કર્યો. જ્યારે રસ્તમે આ સર્વ જોયું ત્યારે તે મેદાનમાં આવ્યો, અને તુરાની લશકરને મારવા લાગ્યો. જ્યારે પીલસમે રસ્તમને જોયો ત્યારે તે લડાઈનાં મેદાનમાંથી નાહડો અને પછી ધરાંની સરદારોએ ઘણાક તુરાનીઓને માર્યાં.

જ્યારે અફ્રાસ્યાએ આ મામલો જોયો ત્યારે તેને અલ્કુસ પેહેલવાનનું નામ પોકાર્યું અને કહ્યું કે “અલ્કુસ, જે એક વખત શરાબની મસ્તીમાં ગેવ અને રસ્તમ સાથે લડવાની હામ બીડતો હતો, તેની હવે હિમ્મત ક્યાં ગઈ?” આ સંખુનો સાંભળી અલ્કુસ અફ્રાસ્યાએ આગળ આવ્યો અને તેનાં ફરમાવવા પ્રમાણે લડાઈના મેદાનમાં ધરાંનીઓ સાંમે ગયો. તેણે પોતા સાથે હજારથી વધુ સવારો રાખ્યા કે જેઓ ચુનન્દા સવારો હતા અને નાહીદ (સુકર) અને અહુરમજ્દ સેતા. રાની માફક પોતાની કીર્તિથી રોશન થયા હતા. તે રસ્તમને ઓલખતો હતો નહિ. તેથી તેના ભાઈ જવારેહને રસ્તમ સમજી તેનાં ઉપર હલ્લો કીધો. જવારેહે જ્યારે તેનાં ઉપર નેજે ઉઠાવી હુમલો કીધો ત્યારે તેણે પોતાના નેજે ઉઠાવી તેનાથી જવારેહનો નેજો ભાંજી નાંખ્યો. પછી તેઓ બંને તલવારથી લડવા લાગ્યા, અને એમ લડતાં તેઓની તલવારો ભાંગી ગઈ. પછી તેઓ ગુર્જથી લડ્યા. એ લડાઈમાં અલ્કુસે જવારેહ ઉપર ગુર્જનો એક ફટકો જોરથી મારી તેને જમીન ઉપર નાંખ્યો, અને તુરત ઘોડા ઉપરથી ઉતરી તેનાં સરને તેનાં તનથી બુદું પાડવાનો કસદ કીધો. આ મામલો જોઈ રસ્તમ એક મોટો પોકાર મારી પોતાના જાણની મદદે તુરત દોડ્યો. તેના પોકાર સાંભળી અલ્કુસ ગભરાઈ તુરત પાછો પોતાનાં ઘોડા ઉપર સવાર થયો.

તે રસ્તમની સાંમે થયો અને તેનાં કમરખંદપર નેજનો ફટકો લગાવ્યો. પણ રસ્તમનાં બખ્તરને લીધે તે નેજનો જખમ તેને લાગ્યો નહિ. પછી રસ્તમે પોતાનો નેજો તેનાં શરીરમાં ભોજી કહાડી તેને નેજની ટોંચ ઉપર જીન ઉપરથી ઉચકી હવામાં ઉંચે ધર્યો. આ જોઇ બન્ને બાબુનાં લશ્કરો અજબ થઇ ગયાં. પછી રસ્તમે તેને જમીન ઉપર ફેંક્યો. પછી સાતે ધરાની સરદારો તુર્કી લશ્કર ઉપર તુટી પડી તેને મારવા લાગ્યા.

જ્યારે અક્રાસ્યાબે આ સર્વે જોયું ત્યારે તેણે પોતાના લશ્કરને પોકાર મારી એક વખત ફરી લડાઈની કોશેશ કરવા કહ્યું. તેનું લશ્કર ફરીથી ધરાની સરદારો સાંમે લડવા લાગું, પણ તે આખરે હાર્યું. તેથી હવે અક્રાસ્યાબ લડાઈનાં મેદાનમાંથી નાઠો. જ્યારે રસ્તમે તે જાણ્યું ત્યારે પોતાના રખશને કહ્યું કે “અએ મારા ચાર! આ લડાઈના વખતે તું કાંઈ પણ સુસ્તી ના કર (એટલે કે સેતાબ દોડ), સખખ કે તારી પીઠ ઉપર તેની પાછળ લાગી હું તેને બીજાન કરવા માગું છું.”

રખશ, જાણે તેને પાંખ હોય તેમ, સેતાબ દોડવા લાગ્યો. તેમ કરતાં રસ્તમે અક્રાસ્યાબને પકડી પાડ્યો, અને તેનાં ઉપર કમન્દ નાંખી કે તેને બંદમાં લાવે. પણ તે કમન્દ અક્રાસ્યાબે કાપી નાંખી, અને તુરત પાછો નાહસવા લાગ્યો. તેનો ઘોડો ધણો સેતાબ હતો. આ મુજબ રસ્તમને હાથથી છુટી, જેમ તેજાન ઝડપથી દોડે તેમ, તે નાઠો, અને તેનું લશ્કર તેની પાછળ નાહકું. તે જેહાંન પાસે મધ માંગવા ગયો પણ એહર મેલવવા પાંખ્યો.^૧ પછી સર્વ ધરાની સરદારો જે જગ્યાએ શેકારે આવ્યા હતા ત્યાં પાછા ફર્યા, અને ત્યાંથી કાગળ લખી શાહ કાઉશને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કીધો અને તેને જણાવ્યું કે “જવારેહ જખમી થયો હતો તે સિવાય કેઇ પણ ધરાની સરદાર માર્યો ગયો હતો નહિ.” ત્યાર પછી તેઓ શેકારગાહમાં બીજા બે અઠવાડિયાં રહ્યા, અને ત્રીજે અઠવાડિયે શાહ કાઉશની દરબારમાં પાછા ફર્યા.

રસ્તમને હાથે તેના બેટા સોહરાબનું માર્યા જવું.

સાએર ફિર્દોસી આ દાસ્તાનની શરૂઆતમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે: “આ દાસ્તાન આંખમાં આંસુ લાવે તેવું છે. નાબુક દેલના માણસો રસ્તમની વર્તણૂંકથી

તેનાં ઉપર ગુસ્સે થાય છે, અગરજો તોફાની પવન કાઢી નારંગી (તરજ) ને પાકે તે આગમજ જમીન ઉપર તોડી પાડે તો આપણે તે પવનને શું કહ્યું? તેને સેતમગાર કહ્યું કે ઇનસાફી કહ્યું? તેને હુનરમંદ કહ્યું કે બી હુનરમંદ કહ્યું? (તેજ મુજબ રૂસ્તમ જેણે સોહરાય જેવા, હજી તો ખીલતા પુલ જેવા કુમળા જવાનને મારી નાંખ્યો તેને માટે શું કહ્યું?) પણ જો મોત એક જાતનો ઇનસાફ હોય (એટલે આ દુન્યા ખુદાના હાથના કારોબાર માટે સર્વ માટે મોત જરૂરનું સરજેલું હોય તો) મોતમાં ગેર ઇનસાફ જેવું શું છે? (એટલે તેમાં સર્વએ સંતોષ લેવો જોઈએ). આ માણસ! આ બાબદના સર્વ બેદથી તું વાકેફ નથી. આ બાબદમાં પરડ પછવાડે શું છે તે જાણવાનો તારે માટે માર્ગ નથી. આ બેદનો દરવાજો, કોઇ માટે ખુલ્લો થયો નથી. મરણ બાદ જો તું બેહેતર જગ્યા પામવાનો હોય તો, જો બીજી દુન્યામાં તું આરામ પામવાનો હોય તો, તુંએ, શું જવાને કે જઈએ, મોતને (એક બલાં સેવટ તરીકે) વખાણવું જોઈએ. જો આતશ રોશની આપતી વેળા પોતે બળે તો, તે તેમ બળે તે માટે, અજબ થવાનું નથી (એટલે કે જેમ આતશ રોશની આપતાં પોતે બળે છે તેમ માણસ બલી જીંદગી ગુજરતાં ધસાએ યા રંજ ખેંચે અને મોતને શરણ થાએ, તો તેમાં અજબ થવા જેવું નથી. તે બરાબર કુદરતી કાયદા પ્રમાણે છે). જેમ એક જીનાં યા સુક્કાં બીમાંથી નવું ઝાડ પેદા થાય છે તેમ આતશ જ્યારે પુર પ્રકાશમાં આવે છે ત્યારે પોતે બળે છે (મતલબ કે એજ મુજબ માણસોએ બેહેતર હાલતમાં આવવા માટે મોતને શરણ થવું એ એક નહિ છુટી શકાય એવી જરૂરીયાત છે). બીજી વલી ભયંકર આગની માફક મોતનો દમ શું જવાન કે જઈએ છોડતો નથી. મોતનું કારણ કાંઈ છુદાપો નથી, ત્યારે જવાનોએ મોજ મજહનેજ શું કામ વળગી રહેવું જોઈએ? (એટલે કે જ્યારે ફક્ત જઈએમાં મરણ આવે છે અને જવાનીમાં મરણ આવતું નથી એમ નથી ત્યારે જવાનોએ નબરવશ રહી ફક્ત મોજ મજહનેજ વળગી રહેવાનું નથી કે હજીર મોતને આવી પહોંચવાને વાર છે. તેઓએ ઘટતી મોજ અને આરામ સાથે મોત માટે હંમેશાં તૈયાર રહેવું જોઈએ, સખબ કે કોઈ પણ વખતે, ખુદ જવાનીમાં તે આવી પહોંચે છે.) મોત આવી પહોંચે છે ત્યારે તે ખોટી રહેતું નથી. તું જાણ કે મોત એ એક જાતનો ઇનસાફ છે, ગેર ઇનસાફ નથી. એટલે ખુદાએ તે બલાંને માટે એક જરૂરીઆત તરીકે સરજ્યું છે. અને તેથી જ્યારે ઇનસાફ મળે ત્યારે ફર્યાદનો અવાજ કહાડવાની શી જરૂર છે? (એટલે કે જ્યારે તે જરૂરનું છે ત્યારે તે માટે વીલાપ શા માટે કરવો જોઈએ?) જો ખુદા માટેનાં તારાં એકીનમાં તું ખલલ નહિ કરવા માંગતો હોય તો મોત આગળ તું જવાની અને જઈએ બંને એક સરખાં સમજ. ખુદા ઉપરના વિશ્વાસના ખજાનાથી જો તારું દેહ ભરપૂર હોય તો તારે માટે ચુપકીદીજ બેહેતર છે, સખબ કે તું ખુદાનો બદો છે. (એટલે ખુદાની જે મરજી હોય તેને શરણ થવામાં ખુદા ઉપરના ઇતિબારનો

આધાર છે). ખુદાની પરસ્તેશમાં મશગુલ રહે અને સેવટના દહાડા માટે કામ કરતો રહે.”

એક દિવસે જ્યારે રસ્તમનું દિલ જરા ગમગીન હતું, ત્યારે તેણે થોડાક દિવસ બહાર શિકારે જવાને વિચાર્યું. તે રખશ ઉપર સવાર થઇ તુરાન બણી ગયો, અને સમનગાન શેહર, જે હાલના તુર્કીમાનનો મુલક ગણાય છે, ત્યાં શિકાર માટે આવ્યો. ત્યાં શિકારથી ફરેગ થઇ પોતાના રખશને ચરતો મુકી મેદાનમાં એક રાત્રે સુઈ ગયો.

હવે સમનગાનના પાદશાહની એક બેટી, તેહમીના નામની હતી. શાએર કહે છે કે “તેણી માહતાબ જેવા ચેહેરાની હતી. તેણી રોશન ખોરશેદની માફક રંગ અને ખુશબોથી ભરપૂર હતી. તેણીનાં બે ભવાં કમાન મિસાલે હતાં. તેણીના બાળના બે ગુછળાં કમન્દ જેવાં હતાં. કદમાં તેણી બુલંદ સરવના ઝાડ જેવી સીધી હતી. તેણીના ગુલાબ મિસાલના ચેહેરાના બે ભાગ શરાબના ખવાસનમ્, નરમેશના પુલ જેવા હતા. તે બેહેસ્તના અંખરની ખસલતના શમસાદના ઝાડની મિસાલે હતા. તેણીના કાનનો લટકતો ભાગ ખોર્શેદ માફક ચળકતો હતો અને તેમાંથી કાનના લુલકનો હલકો લટકતો હતો. તેણીના બે હોઠ ગુલકન્દ જેવા મીઠા હતા અને તેણીની જખાન શાકર જેવી શીરીન હતી. તેણીનું મોંહ મોતી અને ગોહરથી શીંગારેલું હતું. જાણે સેતારો અકીકની નીચે છુપાયેલો હોય, તે મિસાલ તેણી દિસતી. તું કહેશે, કે શુકરનો સેતારો જાણે તેણીનો સાથી બન્યો હતો. તેણીનું રવાન અકલથી ભરપૂર હતું, અને તેણીનું તન પાક જાનથી ભરપૂર હતું. તું કહેશે, કે તેણીની બનાવટમાં આ ધરતીનું કાંઇ તત્વ નહિ હતું (એટલે કે સઘળું બેહેસ્તનું તત્વ હતું).”

તેહમીનાને જ્યારે ખબર પડી, કે જેહાંપેહેલવાન રસ્તમ શિકાર કરતો કરતો તેણીના બાપના મુલક બણી આવ્યો છે, ત્યારે તેણીની મરજી થઇ, કે તેણી તેને જોએ. તેણીએ રસ્તમની ધણી તારીફ સાંભળી હતી, પણ તેને નજરે જોયો હતો નહિ. તેથી તેણીએ યુક્તિ રચી, કે તેનો રખશ ઘોડો ચોરાવી મંગાવવો, કે તેની શોધમાં રસ્તમ પોતાની મેળે તેણીના શેહર બણી આવે. તેથી જ્યારે રસ્તમ, ઉપર મુજબ, ખાખમાં પડ્યો હતો, ત્યારે તેણીના માણસોએ ગુપચુપ રખશ ઉપર કમન્દ નાખી તેને પકડ્યો. તેઓ સાત આઠ જણુ હતાં, તેમાંથી રખશે મસ્તી કરી ત્રણુ જણુને તો મારી નાખ્યા, પણ આખરે બાકીનાઓની કમન્દની જાળમાં તે પકડાઇ ગયો. રસ્તમ બીદાર થતાં પોતાના રખશને નહિ જોઇ બે રીતે દલગીર થયો. એક તો તેનો નામિયો રખશ ગુમ થયો હતો; અને બીજું તો જગના લોકો તેને તાણો મારે, કે “આવો નામિયો પેહેલવાન થયો, અને એવી તે શું મફલતની ઉંઘમાં સુતો, કે પડોશમાંથી કોઇ ઘોડો ચોરી લઇ ગયું, તે પણ જાણી શક્યો નહિ!” તે

પોતાના રખશના પગળાં જોતો જોતો આગળ વધ્યો, કે તે પગળાં ઉપરથી તેને શોધી કાઢે. એમ ચાલતાં ચાલતાં તે સમનગાન શહેરને દરવાજે આવી પુગ્યો. તે શહેરના પાદશાહને અને અમીર ઉમરાવોને ખબર પડી, કે તાજખખશ રસ્તખ, પાંઉ પેઆદો તેઓના શહેર લણી આવ્યો છે. ત્યારે તેઓ સર્વ માનઅકરામ સાથે તેને એસ્તેકબાલ લેવા ગયા. રસ્તખે તેઓને પોતાની હકીકત કહી, કે “મારા ઘોડાનાં પગળાં તમારા શહેર સુધી મેં જોયાં છે, માટે તે તમારા શહેરમાં છે. તમે મને તે મેળવી આપો, નહિ તો હું તમારા શહેરમાં જંગ મચાવી ધણુકોના જન લઇશ.” પાદશાહે તેને ઠંડો પડવા કહ્યું, કે “ફિકર ના કર. તારા રખશ જેવો નામિયો ઘોડો કેથે છુપો રહેશે નહિ, માટે તું મારા મેહમાન તરીકે મારા મહેલમાં રહે. હું તારો ઘોડો જોઇ કઢાવીશ.”

રસ્તખ શાહના મેહલમાં ઉતર્યો. રાત્રે સમનગાનના પાદશાહની બેટી તેહમીના, પોતાની એક દાસી સાથે હાથમાં ચેરાગ લઇ, રસ્તખના દિવાનખાનામાં ગઇ. રસ્તખ તેણીને જોઇ અજબ થઇ ગયો, અને તેણીની ઉપર ખુદાતાલાની દુઆ માંગી, અને તેણી કાણુ હતી, અને શા માટે આવી હતી, તે પુછ્યું. તેણીએ પોતાની ઓળખ આપી અને કહ્યું કે “દેવો, શેરો અને પેહલવાનો સાથેની તારી લડાઇઓની મેં ધણીક હકીકત સાંભળી હતી, અને તારી હિમ્મત અને દિલેરી માટે મેં ધણું સાંભળ્યું હતું. તે સઘળાંથી અજબ થઈ મારા હોઠ મેં દાંતમાં કરડ્યા હતા. તુંને જોવાને મારી ધણી મોરાદ હતી. હવે ખોદાતાલાએ તારું દાણુ પાણી આ શહેરમાં હાલ કયું છે, ત્યારે હું ત્રણ ચીજ માગું છું. ૧-એક આ, કે જે તું ઈચ્છે, તો હું તારી મોહરદાર થવાને ખુશી છું. ૨-ખીનું આ, કે ઉમેદવાર છું, કે તારેથી મારે પેટે તારા જેવો એક નામિયો અને દિલેર બેટો પેદા પડે. ૩-ત્રીનું આ, કે તારો રખશ હું તારે હવાલે કરું.”

તેણીના આ સુખનો સાંભળી રસ્તખ ખુશી થયો અને સહવારના પોહોરમાં એક દાનેશમંદ મોખેદ મારફતે સમનગાનના પાદશાહ આગળ તેહમીના માટે માગું મોકલ્યું. રસ્તખ જેવા નામીયા પેહલવાનને પોતાનો જમાઈ કરવા સમનગાનના પાદશાહે ખુશી સાથે કબૂલ કરી, અને અસલી રાહ રીતી (આધન વ કીશ) મુજબ તેઓની શાદી કરી આપી અને તેઓને દુઆ દીધી. તેહમીના થોડા વખતમાં રસ્તખથી આશાવંતી હાલતમાં આવી, ત્યારે રસ્તખ પોતાના ધરાન વતને જવા નિકળ્યો. જવા પેહલાં તેણે પોતાની બાબુએથી એક મોહરો છોડી તેહેમીનાને આપ્યો અને કહ્યું, કે “જો તારે પેટે બેટી અવતરે તો તેણીનાં માથાના બાલમાં તે બાંધજે, અને બેટો અવતરે તો તેની બાબુ ઉપર બાંધજે. તે બેટો કદમાં સામ નરીમાન જેવો અને જોરમાં કરીમાન જેવો થશે.” એમ કહી બીજી બામદાદે ધણી મોહબત અને મમતા સાથે તેણીની આંખો અને કપાળ ઉપર બોસા દઇ તેહેમીનાથી

તેણીની અત્યંત દલગીરી વચ્ચે છુટો પડી ધરાન બણી ગયો અને ત્યાંથી જાણલ-સ્તાન ગયો.

તેહેમીનાને આશાવંતી હાલતમાં આવવાને નવ માસ થયા બાદ, તેણીએ સામ અને નરીમાન જેવા એક દલેર ખુબસુરત બેટાને જન્મ આપ્યો. તેનું નામ તેણીએ, તેના ચહેરા સેતારા માફક પ્રકાશતો હતો તેથી સોહરાય આપ્યું. તે એક મહિ-નાની ઉંમરે એક વર્ષનો દિસવા લાગ્યો. તે ૧૩ વર્ષની ઉંમરનો થયો, તેટલામાં તો એક મોટા નવજવાન પેહેલવાન જેવો દિસવા લાગ્યો. તે એક વખત પોતાની માતા આગળ જઈ કહેવા લાગ્યો કે “મને કહે કે હું કાણુની ઓલાદનો છું. મને બીજાઓ પુછે તો હું શું કહું?” તેણે બણી તુંદીથી માએને એમ પુછ્યું. તેહેમીનાએ તેને થંડો પાડ્યો અને કહ્યું કે “એમ તુંદી ના કર. તું જાણુ કે તું રસ્તેમનો બેટો છે અને સામ નરીમાનની તોખમનો છે. ધરાન સરજમીન સાથે તારો સંબંધ છે. ખોદાતાલાએ આ દુનિયા પેદા કરી છે, ત્યારથી તારા બાપ રસ્તેમ જેવો કોઈ પેહેલવાન દુનિયામાં જન્મ્યો નથી. વળી સામ નરીમાનના જેવો પણ કોઈ થયો નથી.” એમ કહી રસ્તેમ તરફથી આવેલું એક કાગળ અને તેને માટેની બેટ સોગાદ સોરાય આગળ રજુ કરી અને કહ્યું કે “આ સધળું તું લે અને ખુશાલ રહે. જો તારો પિતા જાણુશે કે તું આટલી નાની ઉંમ-રમાં દલેર અને હિંમતવાન ઉધર્યો છે, તો તે તુંને પોતાની પાસે તેડાવી લેશે અને તેથી હું તારી માતા દલગીર થઈશ. વળી જો તુરાનના પાદશાહ અક્રાસ્યાબને તારા જન્મની ખબર પડશે, તો તે તારા બાપનો દુશ્મન હોવાથી તેના કીનામાં તુંને હેરાન કરશે, માટે ખબરદાર રહે.” ત્યારે સોહરાયે હિંમતથી માએને દિલાસો દઈ જવાખ આપ્યો.

સોહરાયે કહ્યું, “આ દુન્યાને મેઆન, શું બુજેર્ગ મરદો કે શું પહેલવાન, નામિચી જ્યારે મારી બુનીઆદ, જંગના ઉઠાવનાર તુર્કી સેપાહ, લેઉં હું કાઉશ પાદશાહનું તખ્ત, મારું હું ગુર્ગીન, ગોદરેજ ને ગીવ, રસ્તેમને આપું તખ્ત કાલાહ, પછી હું જઈ તુરાન તરફ, અક્રાસ્યાબનું જીતીશ તખ્ત ને સર, ધરાનમાં કરીશ તુંને સરકાજ, મળશું અમ બેઉ બેટા ને બાપ, જો સુર્ય અને ચાંદ બેઉ પ્રકાશે એમ,

છુપી નહીં રહેશે આ વાતની નિશાણુ. રસ્તેમને માટે ધરાવે માન. શા કાજે છુપાવે મારી ઓલાદ? મેળવી હું ધરું લડાઈનો રાહ. શાહબદા તુસને કરું બદ બખ્ત. ગુસ્તમે નોજર, ને બેહરામે નીવ. તખ્તથી ઉઠાડું કાઉસ શાહ. તુરાન શાહને કરું બરતરફ. આફતાબ તક ઉઠાવીશ મારું હું ધર. શીર પેરે જગમાં થઈશ કારસાજ. તો ધરાવશે નહિ કોઈ પાદશાહીનો આપ. તો સેતારા દિસી શકે તે કેમ?”

ન્યારે તેહેમીનાએ પોતાના બેટાની આવી લડાયક ખાહેશ જોઇ, ત્યારે ના-
ચાર થઇ. પછી સોહરાએ તેણીની પાસે એક મજબુત તેજ ઘોડો માગ્યો. તેણીએ
તેની આગળ ધણા ઘોડાઓ રજુ કર્યા. તે તેઓને કમર ઉપર લાર મુકીને દાખી
જોતો, તો તેઓ તેના જોરથી વાંકા વળી જતા. તેઓ તેને લાયકના માલમ
પડ્યા નહિ તેથી તે દલગીર થયો. પછી એક શખ્સ પોતાની પાસનો, રસ્તમ સમ-
નગાન શેહેરમાં આવ્યો હતો તે વખતનો, તેના રખશની યુનનો એક ઘોડો હતો,
તે લાવ્યો. તે તેને પસંદ આવ્યો. પોતાને પસંદ પડતો ઘોડો મેળવી સોહરાએ
ધરાન જવાની તૈયારી કરવા માંડી તેણે પોતાના મમાવા, તે સમનગાનના પાદ-
શાહ, આગળ જઇ તેની સલાહ અને લશ્કરી મદદ માંગી. પાદશાહે પોતાના દિલેર
નખીરાને તે ખુશીથી આપી.

હવે પેલી બાળુ અક્રાસ્યાખને ખબર પડી, કે “સમનગાનના પાદશાહની બેટીને
પેટ રસ્તમથી એક બેટો અવતર્યો છે, જે પોતાના બાપના કરતાં પણ જોરાવર છે. તેના
હોઠ ઉપરથી હજુ દુધનો વાસ આવે છે, તેટલાં તે ધરાન લણી જવા માંગે છે.” તેથી
તેણે હોમાન અને બારમાન નામના પોતાના બે નામિયા સરદારોને પોતાની આ-
ગળ બોલાવ્યા અને કહ્યું કે “તમે સોહરાખ આગળ જાઓ અને તેને તુરાની
લશ્કરની મદદ આપવા કહી તેની સાથે ધરાન લણી જાઓ. તમે એવું કરજો, કે
એ બેટો પોતાના બાપને કોઇ રીતે મળે નહિ અને ઝોળખે નહિ, અને બેઉ
બાપ દીકરા એકમેક સાથે લડે. બેમાંથી કોઇ પણ એક માર્યો જશે, તેમાં આપણને
લાભ છે. જો રસ્તમ માર્યો જશે, તો ધરાન તેના વગર નાચાર થશે અને તેથી તે
મુલક આપણે જલદી જીતી લઇશું. જો સોહરાખ મરશે, તો તે પણ સારું કારણ
કે જો બેઉ બાપ દીકરા સાથે મળશે તો મારા તુરાનના મુલકને જરોજખર કરશે.
વળી જો સોહરાખ માર્યો જશે, તો તેના જેવા દિલેર બેટાના મરણથી રસ્તમ
અધમુઆ જેવો થઇ જશે.”

તે બેઉ પેહલવાનો, હોમાન અને બારમાન અક્રાસ્યાખનું નામું અને તેના તરફની
કેટલીક બેટ સોગાદ લઇ ૧૨૦૦૦ આદમીના લશ્કર સાથે સોહરાખ આગળ ગયા. તે
નામામાં અક્રાસ્યાખે સોહરાખને જણાવ્યું હતું કે “જો તું ધરાનનું તખ્ત હાથ કરશે તો
દુનિઆમાંથી ધણોજ કળઓ કંકાશ દૂર થશે. એ મુલક જીતવો મુશ્કેલ નથી. હું તુને
લશ્કરની મદદ આપવા તૈયાર છું અને તે માટે મેં હોમાન અને બારમાનને લશ્કર
આપી મોકલ્યા છે. તું ધરાન જીતી તેના તખ્ત ઉપર બેસ.” ન્યારે સોહરાખને
અક્રાસ્યાખ તરફથી એલચીઓ આવવાની વાતની ખબર થઇ ત્યારે તે તેઓને એસ્તેક-
બાલ લેવા પોતાના મમાવા સાથે ગયો. હોમાને અક્રાસ્યાખનું નામું સોહરાખને આપ્યું.
સોહરાએ તે વાંચ્યું અને અક્રાસ્યાખની મદદ કયુલ રાખી તેના બેઉ સરદારોને
પોતાની સાથે રાખ્યા.

જ્યારે સોહરાય એમ તૈયાર થઇ ધરાન જવા નીકળ્યો, ત્યારે તેહમીનાએ પોતાની આગળ પોતાના ભાઈ જીન્દે રજમને બોલાવ્યો, જેણે ધણીક લડાઇઓ જોઈ હતી. તેણીએ તે ભાઈને કહ્યું કે “ઓ રૌશન રવાનના પેહેલવાન! આ નવ જવાન પેહેલવાન સાથે હું તુંને મોકલું છું, કે જ્યારે આ નામવર (બેટા) ધરાન તરફ જઇ પહોંચે, અને દલેર પેહેલવાનોના પાદશાહ આગળ જઇ પહોંચે, ત્યારે જે વખતે લડાઇને દિવસે બેઠે લશ્કરો એકમેકની સનમુખ આવે, ત્યારે તું આ નામાકિત બેટાને તેના આપને દેખાડજે (એટલે આગળખાવજે.)” એમ ક્રમાંવી, તેહમીનાએ જવાન સોહરાયની સાથે પોતાના ભાઈને મોકલ્યો. હવે સોહરાય કુચ કરતો કરતો અને માર્ગમાં મળતા મુલકોને હાથ કરતો ધરાનની સરહદ ઉપર આવ્યો.

તે સરહદ ઉપર દરે સર્પીદ નામનો કિલ્લો હતો. સરહદના અમલદાર તરીકે હજીર નામનો સરદાર તે કિલ્લાનો નેગેહ્યાન હતો. તે કિલ્લામાં ગજદહમ નામનો જાણીતો ધરાની સરદાર પશુ વડા અમલદાર તરીકે હતો અને તેની સાથે તેની જવાન, નામની ઉઠાવનાર, બહાદુર બેટી, ગોદઆફ્રીદ નામની, હતી. જ્યારે સોહરાય તે સરહદપર તે કિલ્લાની નજદીક આવી પહોંચ્યો, ત્યારે પેહેલવાન હજીર, તેને આગળ કુચ કરતો અટકાવવા, તેની સામે ગયો, અને પોકાર મારી પુછ્યું, કે “આ લશ્કર કોણનું છે? અને કોણ લડાઇ કરવા આહો છે?” સોહરાય આવો પોકાર સાંભળી તેની સામે જંગના મેદાનમાં આવ્યો, અને કહ્યું કે “તું એવો તે કોણ છે કે જંગના મેદાનમાં એકલો બહાર આવ્યો છે! તારું નામ અને તારી આલાદ શું છે? તારી માતાને થોડા વખતમાં તારે માટે રડવું પડશે!” હજીરે જવાબ દીધો કે “મારું નામ હજીર છે. મને લડાઇમાં મદદગારોની જરૂર નથી. હું થોડા વખતમાં તારું સર તનથી જીતું કરી ધરાનના પાદશાહ હજીર મોકલીશ.” આ પછી તે બંને પેહેલવાનોએ લડાઈ શરૂ કરી અને સોહરાયે સેહજવારમાં પોતાના નેજની ટાંચથી હજીરને તેના ઘોડાના જીવ ઉપરથી ઉઠાવી જમીનપર પટક્યો, અને પોતે ઘોડાની પીઠ ઉપરથી નીચે કુદી પડી તેની છાતી ઉપર ચઢી બેસી તેને કતલ કરવા આહતો હતો, પણ હજીરે મારી ચાહવાથી તેને બંધીવાન કરી પોતાની છાવણીમાં લઇ ગયો.

હવે પેલી બાબુ, કિલ્લામાં જ્યારે ગજદહમને હજીર કેદ પકડાવાની અને બહાદુર સોહરાયની લડાઇના મેદાનમાંની કાબેલીઅતની ખબર પડી, ત્યારે સંઘળાઓમાં હોહા થઇ રહી. જ્યારે ગજદહમની બેટી બહાદુર ગોદઆફ્રીદને સરદાર હજીર બંદ પડવાની ખબર પડી, ત્યારે તેણી દલગીર થઇ અને અફસોસ કરવા લાગી. તેણી એક ઓરત હતી, પણ તે છતાં બહાદુર અને નામની ઉઠાવનાર હતી, તેથીજ તેણીનું નામ ગોદઆફ્રીદ એટલે “પેહેલવાન તરીકે જન્મેલી,” એવું હતું. હજીરના કેદ પકડાવાથી તેણી એવી તો મનમાં લજવાવા લાગી, કે તેણીનો ચલલાલાના

પુલ જેવો સુંદર ચેહરો ફિક્કો મારી ગયો. તેણીએ તુરત એક લડવૈયા મરદ તરીકે નો પોષાક પેહર્યો. તેણીએ અખ્તર તળે પોતાના માથાના લાંબા વાળ છુપાવ્યા અને માથા ઉપર રૂમી કાલાહ પેહરીને એક સિંહની માફક કિલ્લામાંથી બહાર આવી. તેણીએ કમરપર કમરબંદ બાંધ્યો અને એક ઘોડા ઉપર સવાર થઇ. તેણી સોહરાયના લશ્કરની છાવણીની સામે આવી પોકારવા લાગી કે “તમારા પેહેલવાનો કાણુ છે, અને તમારો સદ્દાર કાણુ છે? તમારા લડવૈયાઓમાંથી એવો લડાયક મરદ કાણુ છે કે જે મારી સાથે એક દલેર મગરચ્છ માફક લડાઇ અજમાવે?” જ્યારે દલેર સોહરાએ તેણીને જોઇ ત્યારે તેને હસવું આવ્યું અને તે બોલ્યો કે “મારા જેવા શમશીર અને જોરના માલેકની જળમાં ફસવાને વળી એક બીજું ગોરખર આવ્યું છે.” એમ બોલી તેણે લડાઇનું અખ્તર પેહર્યું, માથે કાલાહ પેહરી અને ગોર્દઆફ્રીદની સામે આવ્યો. તેણીએ કમાન હાથમાં ધરીને તે ઉપર ચીલ્લો ચઢાવ્યો, અને એવી તો ઝડપથી તીરો ફેંકવા લાગી, કે કોઇ પણ પક્ષી તેણીની આગળથી સલામત પસાર થઇ જાય નહિ. તેણીએ સોહરાય ઉપર તીરોનો વર્ષાદ વર્ષાવવા માંડ્યો અને ડાહબી અને જમણી બાજુએ લડાયક સવાર માફક તે તીરો ફેંકવા લાગી. સોહરાયને તે જોઇ ખેંચાલત લાગવા લાગી. તે ગુસ્સામાં આવ્યો અને સેતાય લડાઇ કરવા લાગ્યો. તે માથા ઉપર ઢાલ પકડી તેણીની તરફ ધસ્યો. ગોર્દઆફ્રીદ જ્યારે તેને આતશની માફક જોશમાં આવી પોતાના તરફ ધસી આવતો જોયો, ત્યારે તેણીએ પોતાના હાથમાંની કમાન બાજુએ મેલી દીધી અને પોતાના ઘોડાને તેજ કરી કુદતો કીધો. તેણીએ પોતાના નેજાને સોહરાય તરફ તાંક્યો અને ઘોડાને પણ લગામથી તેજ કીધો. જ્યારે સોહરાએ પોતાના દુસ્મનને એમ લડાઇમાં તરેહવાર યુક્તી કરતો જોયો, ત્યારે તે વાઘની માફક ગુસ્સામાં આવ્યો. તેણે પણ પોતાના ઘોડાની લગામ ખેંચી તેને તેજ કીધો અને આઝર ગુશરૂપ (એટલે વીજળીના આતશ)ની માફક તે ઝડપથી તેણીની સામે ધસ્યો. હાથમાં જનને કબજ કરનાર નેજો પકડ્યો અને તેને પોતાની પીઠના પાછલા ભાગ વેર વળાણુ આપીને ગોર્દ આફ્રીદના કમરબંદ ઉપર એવો તો જોશથી માર્યો, કે તેણીના શરીર ઉપરનું અખ્તર સઘળું ચીરાઈ ગયું. પછી તેણે તેણીને ઘોડાના જીન ઉપરથી નેજાની ટાંચ ઉપર એવી તો રીતે સાફ ઉંચકી કાઢી, કે જેમ એક દડાને ચોગાન હવામાં ઉંચકી કાઢે. જ્યારે ગોર્દઆફ્રીદ પોતાને એમ ઘોડાના જીન ઉપરથી ઉંચકાતો જોઇ કે, તરત તેણીએ મેઆનમાંથી તલવાર ખેંચી કાઢી અને સોહરાયના નેજા ઉપર એવો તો સાફ ફટકો માર્યો, કે તે નેજાના બે કટકા થઇ ગયા અને તેથી તેણી પાછી ઘોડાના જીન ઉપર બેસી પડી. તેણીએ હવે પોતાને સોહરાયની લડાઇને લાયક જોઇ નહિ, તેથી સેતાય તેના તરફથી પોતાનો ઘોડો ફેરવી પાછું ફરવા માંડ્યું. સોહરાએ ઘોડાની લગામ ઘોડાને સાંપીને ગુસ્સામાં ચક્ર્યુર થઇ તેણીની પુઠે ઘોડો ફપટાવ્યો. તેણે પોકાર મારતો આવી તેણીને પકડી પાડી. તેણીના માથા ઉપરથી કાલાહ

ઉચ્ચકી નાંખી. તેમ થતાં તે તેણીના બાલ છુટા થઈ નિકળી પડ્યા અને અને તેણીના રાશન ચેહેરા ખોર્શદ માફક દેખાઈ આવ્યો. ત્યારે સાહરાબે બાણુનું કે “આ તો એક જવાન છોકરી છે અને તેણીના સુંદર બાલ એક તાજને લાપકના છે.” તે અજબ થઈ ગયો અને બોલ્યો કે “જ્યારે ધરાની લશ્કરમાંથી લડાઈનાં મેદાનમાં છોકરીઓ આવી બહાદુર રીતે લડે છે, ત્યારે લડાઈને દિવસે તેના જંગી મરદ સવારો તે આસ્માન તલક લડાઈની ગેરદ ઉઠાવતા હશે! જો ધરાનની સ્ત્રીઓ આવી છે તો લડાઈના ઉઠાવનારા તેના પેહેલવાનો કેવા પ્રકારના હશે?” એમ વિચાર કરી તેણે પોતાના જીન સાથે બાંધેલી કમન્દ છોડી ગોઈઆફ્રીદ ઉપર ફેંકી અને તેણીને તેના બંદમાં લીધી, અને પછી તેણીને કહ્યું કે “મારીથી તું છુટી થવા (એટલે નાહાસવા) ના ભાગ. આ માહતાબ ચેહેરની બાણુ! તું શા કાળે લડાઈ શોધે છે? મારી જળમાં તારાં જેવું ગોરખર કહી આવ્યું નથી. મારા હાથમાંથી હવે તું જોર વાપરી છુટકારો પામનાર નથી.” આ સખુનો સાંભળી હવે ગોઈઆફ્રીદ પોતાનો ચેહેરો ખુલ્લો કરી નાખ્યો. તેમ કરવા સિવાય તેણીએ ક્ષમા જોયો નહિ, તેણીએ તેને પોતાનો ચેહેરો દેખાડ્યો અને કહ્યું કે “ઓ દલેર મરદ! તું દલેર મરદોમાં શેરની માફક છે. આ બેઉ લશ્કરો આપણી લડાઈ ઉપર, આપણા ગુર્જ અને શમ્શીર ઉપર અને આપણા હેતુ ઉપર નજર ફેંકે છે. હવે જ્યારે મેં મારો ચેહેરો અને બાલ ખુલ્લા કીધા છે, ત્યારે સખજી લશ્કર તારે માટે વાતચીત કરશે, કે તેણે (સાહરાબે) એક સ્ત્રી સાથે લડાઈ કરવા માટે જંગના મેદાનમાં આસ્માન તલક ગેરદ ઉઠાવી હતી. તેથી તુંને ધડતું નથી, કે તું વખત લગાડી આપે લડાઈથી તારા નામ ઉપર નામોશી લાવે. મારે ખાતર આ સફ સમારી ઉમેલાં બેઉ લશ્કરની તું નામોશી ના ખેંચી લે. જો આપણે આ વાત છુંપી રાખ્યે તો બેહેતર થશે. એક મોટાં માણસનું કામ દાનાઈ અખત્યાર કરવાનું છે. હવે અમારું લશ્કર અને કિલ્લો તારા ફર્માન હેઠળ છે. ત્યારે સુલેહને બદલે લડાઈ શોધવી સારી નથી. જો તું આવશે, તો જેમ તારી મોરાદ અને મરજી હશે તેમ, આ કિલ્લો, તેમાંના ખજાનો અને કિલ્લાનો રખેવાળ તારે હસ્તક થશે.”

આ પ્રમાણે બોલી જ્યારે ગોઈઆફ્રીદ પોતાનો ચેહેરો સાહરાબને દેખાડ્યો અને પોતાના હોથોને ઝહવેરથી ખોલ્યા, (એટલે મોંહડેથી આવા મીઠા શબ્દો બોલી), ત્યારે તેણી બેહેસ્તના એક બાગ માફક દિસવા લાગી. તેણીના જેવું સર્વ કાઈ પશુ દેહકાને રાખ્યું હતું નહિ (એટલે કાઈ પશુ સર્વનું ઝાડ તેણીના જેવું સીધું અને ખુબસુરત હતું નહિ). તેણીની બે આંખો હરણીની (આંખો) મિસાલે હતી. તે આંખોનાં લવાં કમાન મિસાલે હતાં. તેણીના દેખાવે અને શબ્દોએ સાહરાબનાં દિલ ઉપર અસર કીધી અને તેથી તેણે તેણીને છોડી દીધી. એવું કહીને કે “તારા

ખાલવાથી તું ફરતી ના, કારણ કે તેં મને લડાઇને દિવસે અજમાવી જ્યો છે. આ કિલ્લાના ટુકડાપર દિલ બાંધતી ના (એટલે કિલ્લામાં જઇને 'હવે હું સલામત છું,' એમ વિચારી તારી શરત, કે કિલ્લો શરણ કરવો, તેથી ફરી જતી ના), કારણ કે એ કિલ્લો કાંઇ આસ્માનથી ખુલ્લું નથી. મારો યુર્જ તેને જમીનદોસ્ત કરી શકશે." પછી ગોર્દઆફ્રીદે ઘોડાની લગામ કિલ્લા તરફ ફેરવી. સોહરાય પણ તેણીની સાથે ગયો. તેણીના બાપ ગજદહમ (ગસ્તહમ) દરવાજા ઉપર આવ્યો, અને કિલ્લાનો દરવાજો ઉઘાડ્યો અને ગોર્દઆફ્રીદ અંદર દાખલ થઇ. તેણી અંદર દાખલ થઇ કે કિલ્લાનો દરવાજો પાછો બંદ કરવામાં આવ્યો. તેણી સલામત પાછી ફરી, તે માટે તેણીના બાપે ખાદાતાલાનાં શુકાના કીધા. હવે ગોર્દઆફ્રીદ કિલ્લાના યુર્જ ઉપર આવી અને જોયું તો સોહરાય હજી કિલ્લાની બહાર ઘોડા ઉપર બેઠો હતો અને વાટ જોતો હતો. સોહરાયના મનમાં હતું કે તેણી તેને અંદર ખાલાવી કિલ્લો શરણ કરશે. પણ તેણીએ કિલ્લાના દરવાજા બંધ કરાવી કિલ્લાના યુર્જ ઉપર આવીને સોહરાયને કહ્યું કે "ઓ તુરાન અને ચીનના પેહલવાન! શાને કાજે તું રંજદા થાય છે? તું પાછો ફર. અહીં આવવાથી કે લડાઇના મેદાનના વિચારથી તું પાછો ફર." તેણીની આવી વર્તણૂક જોઇ અને આ શબ્દો સાંભળી સોહરાયે કહ્યું કે "ઓ ખુબસુરત ચેહેરાની બાનુ! તાજ અને તખ્ત, માહતાય અને આફતાયના નામથી સોગંદ લઇ કહું છું, કે આ કિલ્લાને હું જમીનદોસ્ત કરીશ, અને તું સેતમગરને મારા કબજામાં લેઇશ. જ્યારે તું નાચાર થશે અને હેરાન થશે ત્યારે આવા હલકા શબ્દો માટે પશોમાન થશે. તેં જે શર્ત કીધી હતી તે હવે ક્યાં ગઇ?" ગોર્દઆફ્રીદે હસીને કહ્યું કે "તુકીઓ અને ધરાનીઓ વચ્ચે સંબંધ સર્જેલોજ નથી. એવું સર્જેલું છે કે તારી રાજી મારી સાથે હોય નહિ, તેથી તું તારાં દિલને ગમગીન ના કર; પણ જાણ કે શાહાનશાહ અને રસ્તમ લડાઇમાં આવશે ત્યારે તું તેઓ હજુર ટકી શકશે નહિ. તારી બાનુના બળ ઉપર મુસ્તાક ના રહે. રસ્તમ અને શાહને હાથ તું માર્યો જશે અને જમીન ઉપર પડશે અને ગાય ગોસપંદો તારી આગળ ચરશે. તેથી બેહેતર છે કે તું તેઓની ફર્માનબરદારી કર, અને તુરાન પાછો ફર." એવા સંખુનો સાંભળી સોહરાયે કહ્યું કે "શીકર નહિ, હવે તો સાંજ પડી ગઇ છે. કાલે સહવારે હું આવી આ કિલ્લાને તારાજ કરીશ."

પણ બીજી સહવારે તે આવે તેની આગમ્ય તો કિલ્લામાંના ભોંયરાના એક છુપા માર્ગે ગોર્દઆફ્રીદ પોતાના બાપ સાથે અને ધરાની લશ્કર સાથે તે કિલ્લો છોડી જતી રહી હતી.^૧ સોહરાય કિલ્લા ઉપર હુમલો લઇ ગયો. તે પોકાર કરતો કિલ્લાના

૧ તેસો (Tasso) ની વિરસ કવિતામાં, (Jerusalemme Liberata i. e. Jerusalem Delivered એટલે) "જેસલેમને છોડ્યું" એ નામના દારતાનમાં જે ભાગ ક્લોરીન્ડા (Clorinda)

દરવાજા પાસે ગયો, અને દરવાજે ઉઘાડવામાં આવ્યો; પણ ત્યાં કોઈ પણ લડાયક લશ્કર હતું નહિ. કિલ્લામાં લશ્કર સિવાયના બીજા જે માણસો હતાં તેઓએ મારી ચાલી અને સોહરાયે તે બખ્શી. ત્યાં ગોદઆફ્રીદને નહિ જોઈતે બહુ દલગીર થયો; સખખ કે તેના દિલમાં તે બહાદુર સ્ત્રી માટે મહોબત પેદા થઈ હતી. તે તેણીની સાથે લગ્નના પેવંદથી જોડાવા ચાહતો હતો. તે દલગીરીથી બોલ્યો—“અફસોસ ! અફસોસ ! કે રોશન આપ્તાબ વાદલામાં ભરાઈ ગયો ” ન સોહરાય ઘણો ગમગીન થઈ ગયો, ત્યારે તુરાની હોમાને તેને લંબાણથી કેટલીક શિખામણ દીધી કે જ્યારે લડાઈનું મુશ્કેલ કામ હાથ ધર્યું છે, ત્યારે તેના જેવા સરદારે લડાઈ સિવાય પ્યાર-પ્રીતીના વિચારમાં મશગુલ રહેવું નહિ જોઈયે, પણ લડાઈના કામ ઉપરજ ધ્યાન આપવું જોઈયે. હોમાનની શિખામણે તેના ઉપર અસર કરી, અને તે હવે લડાઈનાં કામ ઉપરજ ધ્યાન આપવા લાગ્યો. તેણે હવે આ કિલ્લો હાથ આવવા બાબે શાહ અફાસિઆબને કાગળ લખી ખબર આપી.

ગજદહમે કિલ્લો છોડવા આગમજ ઉપર મુજબનો મામલો જોયો ત્યારે પાદશાહ કાઉસ ઉપર તુરત નીચે પ્રમાણે નામુ મોકલી સોહરાય તરફથી આવેલા હુમલાની ખબર આપી હતી.

ગજદહમતું કાઉસપર નામુ.

આબુ છે અહીં એક ભારી લશ્કર, લડાયક બહાદુર અને નામવર. સરદાર છે તેનો દલેર પહેલવાન, યૌદ સાલની વયનો બહાદુર જવાન.

લે છે, તે આ દાસ્તાનમાં ગોદઆફ્રીદ લે છે. ફરક આ છે, કે કલોરીન્ડા લડાઈમાં મરી જાય છે. તેમનો તેનકેંદ (Tancred) તે ફિરદોસીનો સોહરાય છે. જ્યારે ગોદફ્રડની સરદારી હેઠળ ખ્રિસ્તિઆ જૈસલેમને ઘેરો નાખે છે, ત્યારે કલોરીન્ડા જૈસલેમમાંથી સેરેસનો તરફથી ખ્રિસ્તિ લશ્કર ઉપર હુમલો કરે છે. તેણીને તેનકેંડ સાથે લડાઈ થાય છે (જુઓ “The Jerusalem Delivered,” translated into English verse, by Sir John Kingston James (1865. Vol. I P. 72), Canto III). પહેલે લડતાં તેણી એક સ્ત્રી તરીકે માલુમ પડી આવે છે. પાણુ પાછળથી બીજા વખતની લડાઈમાં તેણી તેનકેંડને હાથેજ લડાઈમાં મારી જાય છે (Canto XII). જેમ ગોદઆફ્રીદ પોતાના બાલ ઉઘાડ પડી આવવાથી જણાઈ આવે છે, તેમ કલોરીન્ડા જણાઈ આવે છે. નીચલી સતરો તે દેખાડે છે.

“Clorinda, meanwhile, with her lance in rest,
Dashed forth to meet Tancred. As they closed,
Each struck the other fiercely on the crest.
And by the shock she was in part exposed,
Since rent her helmet's straps; from off her head,
It with a bound (oh, wondrous stroke) did fall,
And as the breeze her golden locks outspread,
A yor thful damsel she appeared to all.

(Canto XII, Stanza XXI)

સરવના ઝાઝ જેવું સીધું છે તન,
ફરાખ તેની છાતી, બુલંદ કદ, સર,
જે પકડે છે હાથમાં હિંહી તલવાર,
ગગડટથી વધુ અવાજ બુલંદ,
ધરાન ને તુરાનમાં નથી કાંઈ મદદ,
નામ છે તે સરદારનું સોહોરાય દલેર,
તું કહેશે કે દેખાવમાં ખુદ રસ્તમ,
દેલાવર હજારે બાંધી મેઆન,
કે સોહોરાય સાથ લડે ન કરે તે જંગ,
પાપણુને ફફડાવતાં લાગે જે વાર,
તેટલામાં બાંધી સોહોરાયથી હાર,
કદ છે હાલ હજાર સોહોરાયને હાથ,
જેયાં મેં દલેર તુર્કાં અનેક,
કમખખતી તેની, જે જંગને મેદાન,
પહાડ જેવું મજબુત હોય કાંઈ અંગ,
લડાઈની કરશે જો ઢીલ પાદશાહ,
તો ધરાનની કીર્તી થશે તબાહ,
જંગનો તે થશે જોરથી સાહેબ,
નથી તેના જેવો કાંઈ ઘોડે સવાર,
ધરાવતા નહીં અમો શક્તિ કે તાબ,
ધરાની પહેલવાનની પડતી તું જાણુ.
બાંધે છેએ કુલ સામન અમ આજ,
જે રહીશું એમ અમો વધુ બહુ વખત,
હુમલો ન ખમશે આ કિલ્લાનો કાટ,

જ્યારે શાહ કાઠિસે ગજદહમ તરફનું આ નામું વાંચ્યું, અને સોહોરાયની સઘળી
હકીકત જાણી, ત્યારે વિચારમાં પડ્યો, અને પોતાના દરબારીઓ જેવા કે તુસ,
ગોદ્રેજ કેશ્વાદ, ગેવ, ગુર્ગીન, બેહરામ અને ફહાદ સાથે મસલત કીધી, અને ઠરાવ
કીધો, કે દેશ ઉપર આવી પડેલી આ આક્રમક વેળાએ રસ્તમને જાણુલસ્તાનથી
તેડાવવો. તેથી તેણે ગેવને પોતા આગળ બોલાવી તેના પાસે રસ્તમ ઉપર એક
નામું મોકલાવ્યું.

કાઠિસનું રસ્તમને તેડવા મારેનું નામું.

હુઆ કરી કહ્યું કે “અએ પહેલવાન! બીદાર તારું દેલ થાઓ રાશન રવાન.
તુર્કના મુલકથી આવ્યોએ એક નર, હુમલો તે લાવ્યોએ, સાથ લશકર,

ચેહેરો તેના જાણે મુરજ રાશન.
ધરાનમાં નથી એવો કાંઈ નર.
તો દર્બા ને પહાડોને કરે છે કાર.
બાજુના જોર આગળ તલવાર છે મદદ.
થઈ શકે જે તેના હુમખર્દ.
ડરતો તે નથી જોઈ હાથી કે શેર.
નરીમાનની આલાદ જાણે તોખમ.
ઘોડાપર ગયો જંગને મેદાન.
પણુ પળવારમાં થયો તે પોતે બતંગ.
ખુશબોને પહોંચતાં મગજને દવાર,
જીન પરથી પડ્યો, થયો નાચાર.
જીન છે હાલ તેના બહુ જોખમની સાથ.
પણુ જોયો ન સવાર આ જેવો એક.
આવી પડે તેની ચુંગાલને મેઆન.
પણુ સોહોરાયથી થાય તેની હાલત બતંગ.
તૈયાર ન કરશે જો દલેર સેપાહ.
ના શમશીરથી દેશે તે કાંઈને પનાહ.
કરતો નહિ કાંઈની તે મદદ તાલેબ.
તું કહેશે કે છે જાણે સામે સવાર.
કેવો તેના ચુર્જ! શું શમશીરનો આખ!
સોહોરાયની હાલ ચઢતી તું માન.
ધરાન તર્ફ નિકળી પડવાને કાજ.
તો બોલવા નહિ પામશું, થશું કમખખત.
શીર તેના જોર આગળ છે લોટપોટ.

કિલ્લો લઈ બેઠાછ તેના સેપાહ,
તે પહેલવાન છે બહાદુર જંગી દલેર,
તું સીવા નથી કાંઈ ધરાનમાં નર,
દુનિયામાં નથી તું જેવો શખ્સ,
પહેલવાનો ધરાવે તારીથી શુર,
જીત્યું તેં શહેર, જે માજનદરાન,
તુંજ ગુરજથી લાગે ખુરશીને ડર,
રખશ તારો ઉઠાડેછ નીલ પેરે ધૂળ,
કમંદ તારી તોડે શીરિનો દોર,
તારીથી પામે કુલ ધરાન પનાહ,
આવ્યો છે હમ પર ખુરો બહુ કાળ,
પેહલવાનો થયા છે બધા સહી માત,
સઘળાએ કર્યો છે એવો વિચાર,
કે લાવે તે તારી હજુર આ ખત,
જે પહોંચે આ નામુ દિવસ કે રાત,
હાથમાં હોય ધુલ તો લે ના લંપટ,
જાણુલથી લઈ આવ ખીસીઆર સવાર,
જેમ ગજદહમથી સાંભળીછે તેની બહુ વાત,

બંધ કર્યોછ આપણા લશકરનો રાહ.
તન જાણે હાથી, દેલ જાણે શેર.
કે કરે તે પહેલવાનને જુરો જબર.
મુશકેલી ટાળનાર ક્યાંદરસ.
તું શીરિનું ધરાવે કૌવત ને જુર.
ખોલ્યા તેં બંદ શહેરે હમાવરાન.
તલવારથી ધુજે સેતારો શુક્કર.
તુજ જેવું બેર નથી હાથીમાં કુલ.
તુંજ નેજથી કમ થાય પહોંડાનું બેર.
પહેલવાનો વધારે કીર્તિનો રાહ.
દેલ તેની ફિકરમાં દલગીર છે હાલ.
ગજદહમના નામાનીજ ચાલે છે વાત.
કે આવે તુંજ પાંસ ગેવ નામદાર,
જાણે તું સઘળી કુલ હકીકત.
ખોલતો ના હોઠ ખોલવા બે વાત.
ખોટી ના થતો, આવ ઝટપટ.
લડાઇનો ઉઠાવ તું બુલંદ પોકાર.
તેમ તું સિવા કરશે નહિ તેને કાંઈ માત.

પાદશાહે જેવને કહ્યું કે “સેતાબ જા. કેથે મુદલ થોલતો ના. જે રાતે પહોંચે તો ખીજે દહાડે તુરત પાછો ફરજે.” ગેવ સેતાબ તુફાનની માફક દોડતો જાણુલ-સ્તાન ગયો અને રસ્તમને નામુ આપી સઘળી વાત કહી. રસ્તમે કહ્યું કે “જણા-વવામાં આવે છે એવી દલેરી કાંઈ તુરાની પેહલવાનમાં નહિ હોય. સમનગાનના શાહની બેટીને પેટે મારે ત્યાં એક બેટો જનમ્યો છે; પણ મને જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ તે કાંઈ હજુ લડાયક કદનો બુલંદ થયો નથી.” પછી તેણે જેવને કહ્યું કે “થોડાક વખત અહીં આપણે સાથે મળહમાં ગુળરી ધરાન જઈએ.” ગેવે તાકીદ કરવા છતાં રસ્તમે ચાર પાંચ દહાડા તેની સાથે ખુશી ખુરમીમાં કાઢ્યા અને પછી ધરાન જાણી ગયો. થોડાક દિવસ મોડું થયું; માટે શાહ એકદમ ગુસ્સે થયો અને જ્યારે રસ્તમે આવી દરબારમાં કુર્નેશ બજાવી, ત્યારે ચીરડાઇને પોકાર મારી કહ્યું કે “રસ્તમ કાણુ થાય છે કે મારો સખુન નહિ કરે?” પછી તુસને ફર-માવ્યું કે ગેવ અને રસ્તમ બેઠીને ફાંસી દે. તુસ રસ્તમ આગળ ગયો અને તેનો હાથ પકડ્યો કે દરબારમાંથી બહાર લઈ જાય. રસ્તમે નીચલા સખુનો કહી તુસને તમાચો મારી નાખી દીધો.

રૂસ્તમનો કાઉસ સાંમે ગુસ્સો.

દેખાડ્યો તેણે શાહ પર બહુ કેહર,
કામે છે તારાં એક ખીજથી બદ,
હિમ્મત, છે તુંમાં તો સોહરાયને માર,
રૂમ અને શગસાર, ને માજનદાન,
એ સઘળાં મેં જીત્યાં ને કર્યાં શરણુ,
દુનિયામાં બચાવ્યો મેં તારો જન,

કે “ના રાખ મનમાં તું પવનની લેહર.
નાલાયક શાહ તું, ખરો અણબદ.
ફાંસી દે તેને, કર તેને ઠાર.
મીસર, ને ચીન, ને હમાવરાન.
તલવારથી પ્રાર્થા જીગર ને તન.
શા કાજ કિનાથી એમ પરશાન!”

પછી મિજલસમાંથી બહાર આવી રૂસ્તમે નીચલા સખુનો કહ્યા:—

શરો મેં કર્યા છે ઘણાક તારાજ,
કાણુ થાય છે મુજ આગળ કાઉશ શાહ?
ખોદાથીજ છે મને ફતેહની આસ,
જમીન મારો ગુલામ, રખશ મારું તખ્ત,
નેળે ને ગુરજ મારા છે ચાર,
ને તલવારથી લેઉં હું દુશ્મન પર કિન,
છુટો છું હું, નહિ કોઇનો ગુલામ,
માંડ્યો તો કરવા મને પાદશાહ,
પણ પાડ્યું મેં ના, ન લીધું મેં તાજ,
કબુલ્યું હોત ને મેં તાજે તખ્ત,
કેકાબાદને દીધું તું મેં તખ્તો તાજ,
અલબુજ પહાડને બુલંદ મેઆન,
ને લાવતે નહિ તેને, હું ધરાન જમીન,
તો પામતે નહિ તખ્ત, કે તાજ તું તમામ

શાહોને દીધાં છે તખ્ત અને તાજ.
કાણુ થાય છે તુસ, શું તેની તખ્ત?
નહિ પાદશાહ કે લશ્કરની મને સેપાસ.
ગુરજ મારું જહવેર, કોલાહ મારું અખ્ત.
એ બાજુએ મારી, મુજ શેહરચાર.
તો રોશન કરું રાતને જાણે કે દીન.
તે દાદારનોજ છું હું ગુલામ તમામ.
માગ્યું કે હું લઉં તખ્ત અને ગાહ,
કદીમ રીતિ જળવી તલક દીન આજ.
તો મળતે નહિ તુંને બુલ્નેર્ગીનું અખ્ત.
હું શું જાણું કાઉશ થશે તુંદ આજ?
કેકાબાદ રહેતો એકાંત મકાન.
બાંધતે નહિ કમ્મરે શમશીરે કિન,
રૂસ્તમને કહેતે નહિ સખુનો આમ.

પછી રૂસ્તમે જતી વખતે ધરાનીઓને નીચે પ્રમાણે શિખામણના સખુનો કહ્યા અને દેશના અચાવ માટે ઉસ્તવાર રહેવા કહ્યું:—

ખબરદાર રહેજો કે સોહરાય જવાન, ન પામે ફતેહની કીર્તિનું માન.
હર થક રહેજો તમે કારસાજ, અકલથી કરજો તેનો ઇલાજ.

એટલા સખુનો કહી રૂસ્તમ રખશપર સવાર થઇ ચાલી ગયો. સઘળા દર-
બારીઓ ગમગીન થયા કે રૂસ્તમ વગર ધરાનના શું હાલ થશે! તેઓએ ગોદ્રેજને
અરજ કીધી કે “ભાગેલાંને તું આપું કરી શકશે; માટે તું શા-
હને સમજાવ.” જેમ પીરાન તુરાનનો, તેમ ગોદ્રેજ ધરાનનો નેસ્ટોર (Nestor)^(૧)

(૧) નેસ્ટોર પાઇલોસ (Pylos) નો રાજા હતો. તે ઘણી મોહરી ઉમ્મરે પુર્યો હતો. જવાનીમાં તેણે ઘણી લડાઈઓમાં ભાગ લીધો હતો, અને બુદ્ધાપણમાં તેના શિખામણ અને ઉદાપણને ખુદ દેવતાઓની શિખામણ અને ઉદાપણના જેટલું વજન આપવામાં આવતું. તે ધીતાના ઉદાપણ, ધનસાધ અને જ્ઞાન માટે વખણાયેલો હતો. તે ઘણાક બહાદુર અને ચંચળ બેટાઓની બાપ હતો.

ગણાતો. ગોદ્રેજ શાહ પાસે ગયો અને કહ્યું કે “શાહ ! આ તું શું કરે છે ? રસ્તમે તું ને માજીનદરાન અને હમાવરાનના મુલકમાંથી છોડાવ્યો, તે સઘળું તું ભુલી ગયો ? એના વગર દુશ્મન સામે બચાવ કાણ કરશે ?” એ સઘળી વાત સાંભળી શાહ પસ્તાવા લાગ્યો, અને ગોદ્રેજને કહ્યું કે “તું જાહેને રસ્તમને પાછો તેડી લાવ.” ગોદ્રેજ ફેટલાક પેહેલવાનો સાથે રસ્તમ પાછળ ગયો અને તેને ઘણોક સમજાવ્યો. પેહેલાં રસ્તમે કહ્યું કે “મને શાહની દરકાર નથી.” ગોદ્રેજે કહ્યું કે “શાહને ખાતર નહિ, તો ધરાનને ખાતર અને તારી નોકને ખાતર પાછો આવ, કારણ કે કહેશે કે રસ્તમ સોહરાયથી બીધો, તેથી એ બાહાને પાછો ગયો. વળી ધરાનનો મુલક ખરાબ થશે, તેનો વિચાર કર.” એ ઉપરથી રસ્તમ પાછો ફર્યો અને શાહે તેને માન આપ્યું અને દરગુજર ચાલી. રસ્તમે પાછી તાબેદારી જાહેર કીધી. એક દિવસ રામશનીમાં પસાર કરી બીજે દિને રસ્તમ સાથે શાહે લડાઈની તૈયારી કીધી.

કાઠિસ, રસ્તમ પેહેલવાન સાથે સોહરાયના તુરાની લશ્કર સામે ગયો અને ત્યાં પડાવ નાખ્યો. રાત્રે રસ્તમે કાઠિસની પરવાનગી લઈ તુર્કી પોષાક પહેર્યો અને સોહરાયની છાવણીમાં ગયો, કે ત્યાં જઈ રાહગાટ બેઠા, કે સોહરાય કાણ અને કેવો હતો. હવે જ્યારે સોહરાય લડાઈપર નિકળ્યો, ત્યારે, આપણે આગળ કહ્યું તેમ, તેની માતાએ જીન્દેજીમ નામના પોતાના એક ભાઈને સોહરાય સાથે મોકલ્યો હતો, કે તે સોહરાયની સાથે રહી તેને રસ્તમને દેખાડે, કે તેથી તે ભૂતમાં બાપ સાથે લડી પડે નહિ. હવે જ્યારે રસ્તમ સોહરાયની છાવણીમાં જાહેને સોહરાયને મિજલસમાં બેઠેલો નિહાલતો હતો, ત્યારે જીન્દેજીમ મિજલસમાંથી ઉઠી જરના સખાસર ત્યાં આવી લાગ્યો, અને રસ્તમને જોઈ, તે કાણ છે તે પુછ્યું. રસ્તમે જોયું કે પોતે પરખાઈ જશે અને બધી ગડબડ થશે તેથી તેણે ગુપચુપ એક મુકી મારી તેને તુરત મારી નાખ્યો. ઘણો વાર થવા છતાં જીન્દેજીમ મિજલસમાં પાછો આવી બેઠો નહીં, ત્યારે સોહરાયે ખબર કઢાવતાં માલૂમ પડ્યું, કે જીન્દેજીમને કાઠિએ મારી નાખ્યો છે. તુરત સોહરાય મિજલસમાંથી બીજી લેઈ માણસો સાથે ત્યાં દોડ્યો અને તેને મુએલો જોઈ અપ્રસાસ કરવા લાગ્યો, અને ધરાનીઓ ઉપર ઘણો ગુસ્સો કરવા લાગ્યો, કે તેઓએ એમ ગુપચુપ તેને મારી નાખ્યો છે. રસ્તમ તુરત પોતાની છાવણી બાંધી ગયો. ગેવ તે રાત્રે પોહરા ઉપર હતો, તેણે અંધારામાં એક મરદને આવતો જોઈ તલવાર ખેંચી, પણ તે રસ્તમ છે, એમ જાણી, મયાનમાં મેલી. રસ્તમે શાહ આગળ જઈ સોહરાયના કદાવર દેખાવ અને દલેરીની તારીફ કીધી, કે એવો સરદાર તેણે કદી જોયો નથી.

૧ રસ્તમનાં કામોને ફેટલીક વખત યુનાની Hercules નાં કામ સાથે સરખાવવામાં આવે છે. તે પ્રમાણે, એક યુક્કીના ફેટકાથી એક માણસને મારી નાખવાનું એનું કામ, Hercules નાં એવાં એક કામને મળતું આવે છે, કે જેમાં તેણે એક મેનબાનીમાં Ennomus or Eurynomus ને મારી નાખ્યો હતો.

ખીજે દહાડે સોહરાયે હજીરને તેડાવી તેને કહ્યું કે “હું તુંને ધરાનીઓ માટે જે પુછું તે સાચું કહેશે, તો તુંને છોડી દઇ નેહાલ કરીશ. નહિતો સગા કરીશ.” હજીરે જવાબ દીધો કે “હું જે જાણું છું તે ખરાબર કહીશ. દુન્યામાં રાસ્તી કરતાં કોઇ પણ ચીજ બહેતર નથી અને નારાસ્તી કરતાં કોઇ પણ ચીજ બદતર નથી.” પછી સોહરાયે એક ઊંચી જગ્યા ઉપરથી ધરાની પાદશાહ કાઢિસ અને ધરાની પેહલવાનોના તંબુઓ એક પછી એક દેખાડી પુછ્યું કે “તે કોણના છે?” હજીરે તેઓના નામ દીધાં, કે તે પાદશાહ કાઢિસ, તુસ, ગેદ્રેજ, ગેવ, ફરીયુજ અને શુરાજના છે. પણ જ્યારે રસ્તમનો તંબુ દેખાડી પુછ્યું, ત્યારે ખોટું કહ્યું, કે “તે તો કોઇ ચીનાઇ સરદાર, જે શાહની દરબારમાં નવો આવ્યો છે, તેનો છે.” આ તંબુની નિશાણી તેની માએ આપેલી સર્વે નિશાણીઓની ખરાબર હતી, તેથી જ્યારે હજીરે તેને એક ચિનાઇ સરદારનો જણાવ્યો ત્યારે સોહરાય દલગીર થઇ ગયો. હજીરની એમ ખોટું કહેવાની મતલબ આ કે, “ભે હું રસ્તમનો તંબુ તેને દેખાડીશ તો કદાચ એ છુપી રીતે રસ્તમને હેરાન કરશે અને રસ્તમ ઉપર તો ધરાવની સલામતીનો આધાર છે.” રસ્તમનો તંબુ દેખાડી સોહરાયે ફરીથી પુછ્યું ત્યારે પણ હજીરે તે એક ચિનાઇ સરદારનો જણાવ્યો. જ્યારે સઘળા નામોમાં સોહરાયે રસ્તમનું નામ નહિ સાંભળ્યું, ત્યારે કહ્યું કે “રસ્તમ જેવો પેહલવાન આવી લડાઇ વખતે નહિ હોય એમ કેમ?” ત્યારે હજીરે કહ્યું, કે “તે હાલ જાણુલસ્તાન ગયો હશે. કારણ કે તે પુલફળાદીના મકાનમાં હાલ ખુશીની મિજલસોનો વખત છે, યાને ત્યાંની મોજમજાહની એ રતું છે.” ત્યારે સોહરાયે કહ્યું, કે “એ મોજમજાહની રતું હોય તો પણ જ્યારે આવી લડાઇ વખતે ખીજ પેહલવાનો શાહ કાઢિસ આગળ આવે, ત્યારે જેહાનનો પેહલવાન ગણાતો રસ્તમ નહિ આવે તો સઘળા ખુદા યા જવાનો તેની ઉપર હસે. તું સાચું બોલ અને મને રસ્તમની નિશાણી આપ, કે હું તુંને સુખી કરીશ.” પછી હજીરે રસ્તમના બેરની તારીફ કરવા માંડી ત્યારે સોહરાયે કહ્યું કે “તું રસ્તમની એટલી બધી તારીફ શા કાળે કરે છે? તે ખીજ બેરાવર પેહલવાનોને બોલો છે ક્યાં કે તું જાણે?” એ પરથી વધારે શકમંદ થઇ હજીરે રસ્તમની નિશાણુ નહીં આપવાનો હવાવ કર્યો. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે “દુસ્મન ખુશી થાય એવી રીતે જીવવું તેના કરતાં કીર્તિ સાથે મરવું બહેતર.

(“.....મોદત અનામ, બેહ અઝ જન્દે દુસ્મન બર શાદ કામ.”)

હું માર્યો જવશ તો ફિકર નહીં. મારા જેવા ગેદ્રેજને ત્યાં ૭૬૧ છોકરાઓ છે, જેવા કે ગેવ, બેહરામ, રેહામ અને શીફુસે.” તેથી તેણે સોહરાયને કહ્યું કે “તું રસ્તમ માટે આપેલો બધો ફિતો શા કાળે ધરાવે છે અને પુછેછે? તેને તું

હેરાન કરી શકશે નહિ.” એ સખુનો ઉપરથી ચીરડાધને, અને રસ્તમની નિશાણુ તેણે નહીં આપી તેથી ગુસ્સે થઇને, સોહરાણે હજારને પોતાના હાથથી એક લપ-ડાક મારી નાખી. દીધા પછી તેણે લડાઇની તૈયારી કરી મેદાનમાં આવી કાઢિસને પોકાર કરી કહ્યું, કે “તું શેરમદો સાથે લડાઇમાં ઉતરતો નથી તો તે” “કાઢિસે કચ્છે” તું નામ શું કરવા લીધું છે? જે દિવસે જીન્દેરજમ માર્યો ગયો છે તે દીનથી મેં સોગંદ લીધા છે કે કોઇ પણ ધરાની સરદારને જીવતો રાખવો નહિ અને કાઢિસને તો ફાંસીએ ચઢાડાવવો.” એમ કહી ઘોડો દપટાવી ધરાની પાદશાહની જાવણીના તંબુઓની ખુટીઓ નેળની નોકથી ઉખેડી કહાડી અને એક ભાગના તંબુઓને તોડી પાડ્યા. કાઢિસે ગભરાઇને તુસને મોકલ્યો, કે રસ્તમને તેડી લાવે. તુસે રસ્તમને શાહનો પેગામ કહ્યો. રસ્તમ બોલ્યો કે “ખીજ ધરાની પાદશાહો જ્યારે મને એકાએક બોલાવતા, ત્યારે કોઇવાર લડાઇ માટે તો કોઇવાર મેજબાની માટે. પણ કાઢિસે તો મને લડાઇ માટેજ તેડ્યો છે.” તેણે તંબુમાંથી “જલદી કરો,” “સેતાબ કરો,” “ઉતાવલ કરો,” એમ સરદારને બહાર અકેકને કહેતા સાંભળ્યા ત્યારે ત્રિચાર કર્યો કે “આતો આહરેમન સાથે લડાઇ કરવાની હોય તેવું દીસે છે. કોઇ માણસ માટે એટલી બધી ચિંતા રાખવામાં નહિં આવે.” હવે રસ્તમ તૈયાર થઇ લડાઇના મેદાનમાં આવ્યો. ત્યારે સોહરાણે તેને કહ્યું કે “આપણા લશ્કરને બાળુએ રાખી આપણે એકમેક સાથે હાથોહાથ લડીયે. તારી મારી આગળ ખિશાદ નથી. મારી એક મુકીથી હું તું નીચે નાખું. પણ તારી મહોટી ઉમ્મર ઉપર મને દયા આવે છે.” રસ્તમે તેને એમ તુંડ થવાને બદલે જરા થડો અને નરમ થવા કહ્યું. તેણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

રસ્તમે સોહરાખને નરમીના કહેલા સખુનો.

“ધીરો થા જવાં મદ્દ! ધીરો નરમ,
લડાઇઓ જોઇ છે મેં દુનિયામાં બહુ,
મુવા છે દેવો ઘણા મારે હાથ,
જો લડવા તું ચાહેછે તો જો મારી જંગ,
દર્યા ને પહાડોએ જોઇ મારી જંગ,
સેતારા છે મારા સાક્ષી ગવાહ,
પણુ લાગે છે તારી જર દયા ને રેહમ,
કે તુંજ જેવો નથી કોઇ તુર્કી દલેર,

જમીન ને હવા પણ નરમ ગરમ.
માયું છે લશ્કર સીપાહો સઠિ.
જેયું છે સઘળું રતેહની સાથ.
જો જીવતો તું રહેશે, ન થશે બતંગ.
તુરાની સરદારો થયા બતંગ.
કે દુનિયાને દીધી મેં કેવી પનાહ.
જન તારો લેવાને લાગે છે ગમ.
તુંજ જેવો નથી કોઇ ધરાની શેર.

જ્યારે રસ્તમથી આવા સખુન સોહરાણે સાંભળ્યા, ત્યારે તેતું પણ દિલ નરમ થયું, અને તેણે રસ્તમને કહ્યું, કે “જે હું પુછું છું, તે તું મને સાચ્યું કહે, કે તારી ઓશાદ શું છે? તું કાણુ છે? મને યુમાન જાય છે, કે તું રસ્તમ

પેહલવાન છે.” ત્યારે રસ્તમે જવાબ આપ્યો કે “નહિ, હું નથી રસ્તમ, કે નથી સામ નરીમાનના તોખમનો. રસ્તમ તો મોટો પેહલવાન છે અને હું તો ઉતરતા દરજ્જાનો છું.” એવા સખુન સાંભળી સોહરાય નાસીપાસ થયો અને માતાએ આપેલી નિશાણીઓ એક પછી એક ખોટી પડતી જોઇ અજબ થવા લાગ્યો. તેઓ અકેક સાથ ખંજર, તલવાર, અને ગુરજથી એક પાછી એક લડ્યા. જાણે રસ્તા-ખેજની લડાઇ હોય તેમ તેઓ લડ્યા; પણ કોઇ એક બીજા ઉપર ફાલ્યો નહિ. પછી તેઓ થોડો વખત છુટા પડ્યા. રસ્તમ, સોહરાયની જવાંમર્દી અને બહાદુરી જોઇ મનમાં જરા ચિંતા કરવા લાગ્યો કે “લડાઇમાં કોઇપણ દહાડે મને એવો લડનાર મળ્યો હતો નહિ. સફેદ દેવ સાથની લડાઇ તો આ લડાઇ આગળ રમત જેવી હતી. આ નહિ જણાયલા મર્દેતો મને આ જમાનાથી સાફ કરી નાખ્યો છે. બંને પેહલવાનો જરા આસાએસ લીધા પછી પાછા લડવા ઉતર્યા. રસ્તમે સોહરાયનો કમરબંદ પકડ્યો, કે તેને ઘોડાની પીઠ ઉપરથી ઉંચકી લે. તેણે ધણું જોર કીધું પણ સોહરાય જોરથી બેસી રહ્યો. બેઠે થાક્યા, પણ સોહરાય ઉંચકાયો નહિ, ત્યારે સોહરાયે ગુરજઉઠાવ્યો અને રસ્તમ ઉપર માર્યો. રસ્તમ તેથી ધુજવા લાગ્યો. સોહરાયે તેને તાણો માર્યો કે તારો રખશતો ધધિડા જેવો છે, અને તું દલેરો આગળ કુચ્છ નથી. પછી રસ્તમ તુરાની લશકર તરફ ગયો અને તેઓને મારવા લાગ્યો. ત્યારે સોહરાય ધરાની લશકર ઉપર તુટી પડ્યો અને તેઓનો ધણો ધણ કાઢાડવા લાગ્યો. જ્યારે ધરાનીઓનો કચડધાણ નીકળતો રસ્તમે જોયો, ત્યારે તે પાછો સોહરાય આગળ આવ્યો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે “ગરીબ સીપાહોને શું કરવા તું મનથી મારે છે ? મારી સાથ લડ.” ત્યારે સોહરાયે કહ્યું, કે “આપણી બે વચ્ચેની હાથોહાથ લડાઇમાં તુરાનીઓ લડતા ન હતા, તે છતાં તે શા કાળે તેઓ ઉપર હુમલો કીધો ? તે તુરાનીઓ ઉપર હુમલો કીધો, અને ત્યારે જ મેં ધરાનીઓ ઉપર કીધો.” ત્યારે રસ્તમે કહ્યું કે “હવે તો સાંજ પડવા આવી છે, માટે તું પાછો ફર, સહવારના આપણે ફક્ત બેઠે જણ પાછી લડાઇ કરીશું.”^૧

બેઠે લશકરો પોત પોતાની ઊવણીઓમાં ગયાં અને રસ્તમ અને સોહરાય પણ પોત પોતાની ઊવણીમાં જઈ એકમેકના જોરની તારીફ કરવા લાગ્યા. સોહરાયે હોમાન આગળ રસ્તમના જોરની તારીફ કીધી, પણ હિમ્મત દેખાડી કહ્યું કે, “કાલે માલમ પડશે કે વર કોણ છે અને મેં હું કોણ છે ! હું કાલે કોઇ પણ

૧ એમ બે લશકરના બેઠે પેહલવાનો હાથોહાથ (in single combat માં) લડી લડાઇનું સેવટ લાવે, એ રિવાજ અસલ યુનાનમાં પાણ હતો. જે એક જણ હતો, તેનું આખું લશકર હતેલું ગ-ણાય અને તેથી ઘણી ખુનરેલ અટકે. યુનાનમાં બીઆશ્યા (Bottia) નો રાજા એનથસ (Xanthus) એમ એટીકા (Attica) ના રાજ સાથે લડ્યો હતો, અને તે માર્યો ગયાથી બીઆશ્યા હારેલું ગણાયું હતું (The Antiquities of Greece by Dunbar II P. 89).

દુસ્મનને જીવતો રાખીશ નહિ. તેટલાં હાલતો તું ખાણુની મેજ તૈયાર કરાવ.” પેલી બાણુ રસ્તમે પહેલે જેવ સાથે લડાઈ બાણે વાત કીધી. જેવે કહ્યું કે “મેં એના જેવો પહેલવાન જોયો નથી. તેણે તુસ ઉપર હુમલો કીધો અને ગુજની કટકાથી તેને નીચે નાખ્યો.” પછી રસ્તમે કૌસ આગળ જઈ લડાઈની હકીકત કહી અને સોહરાબની ધણી તારીફ કીધી અને કહ્યું કે “એના જેવો લડાયક જવાન મેં કોઈ જોયો નથી. “જેઈએ કાલે ખોદા કોણુને ફતેહમંદ કરેછે.” કૌસે રસ્તમને હિમમત આપી કે “હું ખોદા પાસે હાલ દુઆ ગુજરું છું કે તે તુંને ફતેહમંદ કરે.” પછી રસ્તમે પોતાના લાઈ જહવારે આગળ સધળી હકીકત કહી અને કહ્યું કે “કાલે તું તંજુ આગળ તૈયાર રહેજે. હું લડાઈમાં જઈશ. જો ફતેહ પામીશ, તો તેમ. જો માર્યો જઈશ તો હિમમત પકડજે અને તુરત જાણુલસ્તાન જઈ માએને અને આપને દિલાસો દેજે.” રસ્તમે જહવારેને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

રસ્તમે લાઈ જહવારેને કહેલા સખુનો.

સવારના જઈ જ્યારે જંગને મેદાન,
લાવજે તું ત્યારે લસ્કર તમામ,
ઉગે જ્યારે સૂર્ય ને દીએ પ્રકાશ,
લડાઈમાં મેળવીશ જો ફતેહ તમામ,
પણુ લડાઈમાં ખોઈ મારો જો જન,
આવતો ના ઝટ તું લડાઈને મેઆન,
જાણુલનો ધરજે તું એકદમ રાહ,
માએને તું દેજે દેલાસો નર્મ,
માએને તું કહેજે કે ‘ના કર ગમ,
દુનિયામાં રહેતું ન કોઈ જીવદાન,
શું દેવ અને સિંહ, ચિત્તા પલંગ,
જીત્યા મેં કિલ્લા, ને જીત્યા મેં કોટ,
કોણુ હટાડી શકે મોત ને મરણુ?
હજારો વર્ષ ને હજારો સાલ,
જમશેઃ જેવો શાહ, શાહે ખુલંદ,
જેના જેવો જગમાં ન કોઈ નામદાર,
જો તેઓ ગયા, થઈ જગથી બર્ખાદ,
દિલાસો દઈ આપને કહેજે તું આમ,
જો લડે તે શાહ, તો લડજે તું પણુ,
સધળા આ જગમાં શું પીર કે જવાન,

લડાઈમાં ખોલાઈ તે તુકાં પેહલવાન
કરજે તું તૈયાર સધળો સર-ગમ.
તૈયાર ત્યારે રહેજે તંજુની પાસ.
તો ખોટી ન થઈશ, આવીશ આ ઠામ.
તો કરતો ના રડજુ, ધરજે તું રાન.
લડાઈના માર્ગપર ધરતો ના ધ્યાન.
જાલ તરફ જવાને કરજે નેગાહ.
કે બન્યું તે બન્યું ખોદાનો હોકમ.
નહિ સદાનો શોક કે નહિ માહેતમ.
એ બહાને મોત, નહિ નામ કે નિશાણુ.
લડાઈને મેઆન મેં કર્યા બતંગ.
કોઈથી નહિ થયો કદી લોટપોટ.
કોણુ ઘોડાની પીઠ પર કરે શરણુ?
ચાલતું એમ રહેશે સદા સા કાળ.
તેહમુરસ, જે જંગી અને દેવબંદ.
તે સધળાઓ ગયા ખોદાને આર.
તો હું પણુ જઈશ, શું મારી ખિસાદ?
કે ‘પાદશાહની ખેદમતનું છોડતો ના કામ.
શાહના હોકમથી ના ફેરવતો મન.
રહેવાના નથી કોઈ જીવદાન.’

જેમ આ મુજબ રસ્તમ સોહરાબના જોરથી દંગ થઈ ફિકરમાં પડ્યો હતો,

તેમ ખીજા હાથ ઉપર સોહરાય પણુ રસ્તમના બેરથી અજબ થયો હતો. ખીજે દિવસે લડાઈના મેદાનમાં જવા આગમ્ય તેણે હોમાનને રસ્તમના બેર અને કદ માટે ઘણા તારીફના સખુનો નીચે મુજબ કહ્યા અને શક દેખાડ્યો કે એ પહેલવાન તેનો બાપ રસ્તમ હશે:—

સોહરાયે હોમાનને રસ્તમ માટે કહેલા સખુનો.

પેલો શીર મદ, જે મુજ સાથ, લડાઈના મેદાનમાં મેળવે છે હાથ,
કદ જેતું ખુલ્લું, ન મારાથી કમ, લડાઈમાં ધરાવે હિમ્મત મકમ,
કદ અને છાતી છે મારી મિસાલ, ઇશ્વરે ધડયું છે સુંદર કપાળ.
ચાલ અને લટણથી પીગળે છે મન, ચેહેરો તેના બેઠ લાગે છે શર્મ.
માતાએ દીધી જે તેની નિશાણ, બેઠે છું તે તેમાં, આવે છે લાન.
ગુમાન મને જાયછ કે તેજ રસ્તમ, તેના જેવા મદો દુનિયામાં કમ.
ઘટે નહીં મને કે લડું તે સાથ, મેદાનમાં મેળવું લડાઈના હાથ.

ત્યારે હોમાને સોહરાયને જુલું કહ્યું, કે “એ રસ્તમ નથી. રસ્તમ સાથે તો હું પોતે કેટલીકવાર લડ્યો છું” અને તેને બોળ્યું છું.”

પછી રસ્તમ અને સોહરાય લડાઈના મેદાનમાં ગયા. સોહરાયે લડાઈના મેદાનમાં રસ્તમને ખબરઅંતર પુછી અને સમજાવ્યો કે “આવ, આપણે લડાઈ બંધ કરી મિત્રાચારી કર્યે. તું તીર અને શમશીર ફેંકી દે. આવ આપણે શરાય પીયે અને ખુદા હજુર કોલકરાર કર્યે કે એકમેક સાથ લડવું નહિ. કાંઈ ખીજાને મારી સાથે લડવા દે, પણ તું મારી સાથે એશઆરામ કર, મને તારા દેહ ઉપર મેહેર આવે છે, અને તારી સાથે લડતાં શરમ લાગે છે. તું તારું નામ મારાથી ના છુપાવ. તું શું સામનો બેટો જાણેલી રસ્તમ નથી?” આ મુજબ પોતાના પિતા જેવા દિસ્તા ધણી ઉપર સોહરાયને મેહેર આવી. પણ રસ્તમે કહ્યું કે “એવી ફરેયની વાત ના કર. આપણા વચ્ચે, કાલે છુટા પડ્યા ત્યારે, ખીજે દિને કુસ્તી રમવાની ગોઠવણ હતી, સુલેહ કરવાની નહિ.” ત્યારે સોહરાયે દલગીર થઈ કહ્યું કે “મારી ખાહેશ આ હતી કે જ્યારે તારો મરવાનો વખત આવે ત્યારે તું તારા ધરમાં તારા ખીસ્તરા (ખીજાના) ઉપર કુદરતી મોતે મરે અને તારા વારેસો તારું સ્તોદાન (અસ્તોદાન) કરે અને તારા તનને ઘટતી જગ્યાએ મુકે, પણ જ્યારે તું મારે હાથે મરવા માગેછે તો જેમ ખુદાનો હુકમ હોય તેમ કરવાને હું તૈયાર છું.” સોહરાય દલગીર થઈ લડવા તૈયાર થયો અને બન્ને જથ્થા ઘોડા ઉપથી નીચે ઉતર્યા અને ઘોડાઓને બાંધી કુસ્તી રમવા માંડી. કુસ્તીમાં સોહરાયે રસ્તમને નીચે નાખ્યો અને તેની છાતીપર ચઢી બેસી ખંજર ખેંચ્યું કે તેને મોઢી કહાડે. પણ રસ્તમે તુરત કહ્યું કે “અમારો એવો રિવાજ નથી, કે

કુસ્તીમાં પેહેલીવાર નાખતાં ખંજર ભોકવું. જે ખીજ વાર નાખ્યે તોજ ભોકવું, એમાં ખરી દલેરી છે.”

સોહરાય તેના કહેવાથી ભોળવાઇ જઇ તુરત ઊડી ગયો અને રસ્તમને જવા દીધો. આ બન્ને જણ પોતાના લશ્કરોને જે ફરસંગ દુર રાખી કુસ્તીની રમત રમવા એકલા ઉતર્યા. હતા, તેથી હવે રસ્તમને છોડી દઇ સોહરાય પોતાની જાવણીમાં જવાને બદલે જંગલભણી ગયો અને શેકારની મોજમાં મશગુલ થઇ ગયો. લાંબો વખત વીંટી ગયો ત્યારે હોમાન સોહરાય આગળ આવ્યો અને તેને લડાઇની ખબર પુછી. સોહરાયે હોમાનને સઘળી વાત કહી. હોમાને ધણી દલગીરી દેખાડી કહ્યું કે “અફસોસ! તું જાણે તારા જનથી ધરાયો છે. હાથમાં આવેલો શિકાર તે જવા દીધો છે. એક પાદશાહના આ સુખનો છે કે કમીના દુશ્મનને ખી હલકો ગણવો નહિ.” ત્યારે સોહરાયે જવાબ દીધો કે “ફિકર નહિ. બીજે દહાડે હું તેને કુસ્તીમાં ફરીથી હેઠે નાખીશ.”

હવે પેલી બાજુ રસ્તમ સોહરાયથી છુટો પડી, જાણે મુએલો આદમી જીવતો થાય તેવો બની એક નાળાંપર ગયો. ત્યાં પાણીથી નાહી ધોહી, ખોદાની બંદગી કરવા બેઠો. તેણે ખોદાને અરજ કીધી, કે “આ દાદાર! મને માફ આગળું જોર પાછું આપ.” હવે એ બાબે શીરદોસી કહે છે, કે રસ્તમને જવાનીમાં એટલું બધું જોર હતું, કે તેના જોર અને લારથી જમીનમાં ખાડા પડતા. તેથી તેણે ખોદા-તાળા પાસે દુઆ ગુજરી હતી કે “મને ચાલતાં અડચણ પડે છે તેથી માફ વજન તું કમી કર.” ખોદાએ તેની અરજ કબુલ કરી તેનું વજન અને જોર કમી કર્યા હતાં. હવે જ્યારે સોહરાયને કાથે પોતે કુસ્તીમાં હાર્યો, ત્યારે તેણે ખોદા પાસે, ઉપર મુજબ, પોતાનું આગળું જોર પાછું માગ્યું.

હવે બીજે દિન રસ્તમ પાછો લડાઇમાં ગયો. અને ખીજ વાર કુસ્તી રમ્યો. સાચેર કહે છે કે “જ્યારે નસીબ આડું થાય છે ત્યારે સખ્ત પથ્થર મીન માફક નરમ બની જાય છે. તેમ સોહરાયના બાબમાં બન્યું. જ્યારે જમાનો તારા મોતનો તરસો થાય છે ત્યારે તારા શરીરપરનો દરેક બાલ ખંજર માફક ઉભો થાય છે.” રસ્તમે હવે સોહરાયને નીચે નાખ્યો અને તુરત તેને ખંજર ભોકી કાઢાડ્યું. સોહરાયે તેપરથી અફસોસ કીધો અને તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

જખમી થવા પછી સોહરાયના રસ્તમને સખુન.

મારેજ વાંકે મુઝો, કરવો નહીં ખેદ,	જમાનો છે જુરો, ખોલ્યો તેં ભેદ.
નથી તારો વાંક, છે મારો ગુનાહ,	જમાનો છે બદ, તેથી થયો તબાહ.
ફાકટમાં ગયાં કુલે મુજ સાલ,	ખાકમાં હું પડ્યો, થયો પાયમાલ.
માએ મને આપી આપની નિશાણ,	થયો તેથી હું, તું પર કુરબાન.

શાધ્યો મેં આપને જોવા દીદાર,
અફસોસ ! ન આવી ઉમેદ મારી બર,
થશે જો હવે તું પાણીની માહી,
સેતારો બની જો ચહડશે આકાશ,
પણ કિનો મારા ખુનનો લેશે પદર,
રસ્તમને કહશે, જો કોઈ નામદાર,
કે માર્યો તેં સોહરાબ, ક્યો તેં ઠાર,

આશામાં એવી થયો હું ઠાર.
જોવા નહીં પામ્યો મારો પદર.
થશે જો રાત પેરે કાળી શિહાઈ,
જશે ત્યાં છોડી જો દુનિયાની આશ,
જો જાણશે કે ચીયું તેં મારું જગર.
થશે મારા ખુનથી તે જાણુકાર
તો શોધશે તે તુંને, કરશે ખવાર.

ન્યારે સોહરાબે એમ કહ્યું કે, “રસ્તમ જાણુશે તો મારા ખુનનો કિનો લેશે,” ત્યારે એ શબ્દો સાંભળી રસ્તમ ગોચા દિવાનો બન્યો અને કહ્યું કે “હું રસ્તમ છું.” તેણે પોતાની નિશાણી જોવા માગી. સોહરાબે પોતાની બાજુએથી મોહરો દેખાડ્યો. તે જોઈ રસ્તમ અફસોસ અને જાતી કરવા લાગ્યો. સોહરાબે કહ્યું કે “હવે એમ કરવું દુરસ્ત નથી, જે થવાનું હતું તે થયું. મેં તારા તરફ ધણી મોહર દેખાડી પણ તેં તેમ કયું નહિ.” પછી સોહરાબે રસ્તમને કહ્યું કે “તુરાનીઓ મારી પનાહ હેઠળ આવ્યા છે માટે તેઓને હેરાન કરવા વગર તેઓને વતન જવા દેજે. સરહદના કિલ્લામાંથી મેં (હજર) સરદારને કેદ પકડ્યો હતો, તેનાથી પણ મેં તારી ધણી નિશાણુ પુછી, પણ તેણે તે મને આપી નહિં. પણ તું જોજે કે તે ધરાનીને પણ કોઈ હેરાન કરે નહિં. મારા નસીબમાં જે બનવાનું હતું તે બન્યું. હું વીજલી માફક ઝડપથી આવ્યો અને પવન માફક ઝડપથી જઈ છું. હવે તો કદાચ મીનાઈ જેહાનમાં હું ખુશી જોઈશ.”

હવે તુરત રસ્તમ ઘોડાપર સ્વાર થઈ ધરાની જાવણી તરફ ગયો અને પોતાને હાથે બેટો માર્યો જવાની ખબર ધરાનીઓને કહી. તેઓ દલગીર થયા પણ તે જીવતો આવ્યો તે માટે શુકાના કીધા. પછી તેણે તેઓને તાકીદ કરી કે તુરાનીઓ સાથે લડે નહિં. પોતાના ભાઈ જહવારને તુરત હોમાન આગળ મોકલ્યો, કે તે સહી સલામત તુરાન બહી જાય. તેણે કેહવાડ્યું કે “હવે મારે તારી સાથે લડવું નથી, તેમજ મારે તારી સાથે એ બાબે વધુ વાત કરવી નથી. તેં સોહરાબથી સાચી વાત છુપાવી મારા દેલને જાણુ આતશથી બાળી નાખ્યું છે.” હોમાને સંવગો જોખમ હજર ઉપર નાખ્યો, કે “સોહરાબે હજરને રસ્તમ માટેની નિશાણુ અને ખબર પુછી, તે છતાં તેણે કહી નહિં.” રસ્તમ તે ઉપરથી હજરને મારવા ગયો પણ બીજાઓએ વચમાં પડી તેને છોડ્યો. પછી રસ્તમ પાછો સોહરાબ આગળ ગયો. હવે તુસ, ગોદ્રેજ, ગસ્તહમ પણ ત્યાં ગયાં. તેઓએ ખુદા હજુર દુઆ ગુજરી કે, તે, રસ્તમને આ દુઃખ ખમવાને શક્તિવાન કરે. પછી રસ્તમે પોતાને હાથે ખંજર બોફી આપઘાત કરવા માગ્યો, પણ તેને બીજાઓએ વળગી પડી તેમ કરતાં અટકાવ્યો અને ગોદરેજે તેને શિખામણુ દીધી.

ગોદરેજે રૂસ્તમને, તેણે આપઘાત કરવા માગ્યો ત્યારે, દીધેલી શિખામણુ.

ગોદરેજે કહ્યું કે “એમાં શું સાર, જો તમે તું જગ આ નાપાયદાર ?
સોગણું દેખાડશે તું દેલને દુઃખ, તો સોહરાખને થશે તેથી કેમ સુખ ?
જો જીવવાની હશે હજુર તેની આશ, તો જીવશે તે, જા, રહે તેની પાસ.
પણ મરવાની હશે જો સરજત બરહક, તો દુનિયામાં કોણુ રહ્યું હંમેશ તલક ?
મોતના છિએ આપણુ સર્વ શિકાર, શું નાના કે મોટા શાહ તાજદાર.
મરવાનો આવશે જ્યારે વખત, ન જાણતા, થશે કેવી સરજત !
શું મરણુ વિનાનું માણસ છે કોઈ, ઘટે કે ખુદ પર રહે સઉ કોઈ.
શું લાંબો કે ટુકો મોતનો છે રાહ, ફના છે સઉ, નહિં કાયમ પનાહ.

એ શબ્દો પછી રૂસ્તમે ગોદરેજને કહ્યું કે “તું જા ને શાહ પાસે નોશ દાર
એના જખમ માટે લાવ.” ગોદરેજ ગયો પણ શાહે તે આપ્યો નહિં. તે ખીધા,
કે “જો આપ બેટા સાથે મળશે તો રૂસ્તમ મારી મુદલ દરકાર કરશે નહિં. તેણે
મને મારા સરદારો વચ્ચે અપમાન કર્યું છે; વળી સોહરાખે મને જંગના મેદાનમાં
ધણા ખરાબ સખુનો કહયા છે.” એ ઉપરથીજ ગોદરેજ પાછો ફર્યો અને રૂસ્તમને
કહ્યું કે “શાહ ખરાબ સ્વભાવનો છે, માટે તું પોતેજ જઈને માગી લાવ.” રૂસ્તમ
સોહરાખના શરીર ઉપર એક કપડું ધંકાવી જતો હતો, તેટલાં માર્ગમાં ખખર
મળી, કે સોહરાખે જાન મેલી દીધી છે. રૂસ્તમ તુરત તેની આગળ પાછો ફર્યો
અને રડવા લાગ્યો.

સોહરાખ માટે રૂસ્તમનું રહણુ.

અએ લડાયક તોરના મારા જવાન !
જેશે નહીં ખુર માહ તુંજ જેવો નર,
કાણુપર વીતી છે મુજ જેવી વાત,
આપથી છે એલાદ સામે સવાર,
મારા જેવો બદખત, નથી કોઈ નર,
સજવાર જો કાપે મારા કોઈ હાથ,
જો માએ તેની પુછશે, તો કેહવશ હું શું,
જો પુછશે કે બેટાને માર્યો શા કાજ,
કીઆ પિતાએ કયું છે એવું બદકામ,
કીઆ આપે માર્યું આવું ફરજંદ,
તેણીનો આપ શાહે સમનગાન,
સામના તોખમપર નાખશે શીટકાર,
નહિં જાણતો હતો, કે બેટો જવાન,

નામના ઉઠાવનાર દલેર પહેલવાન !
તારા જેવું તખ્ત કોલાહ બખ્તર.
આપને હાથ થઈ છે બેટાની ઘાત ?
માથથી છે તોખમ તારું નામદાર.
બેટાને મારે, ચીરે જીગર.
સરજત મારી હોજે સદા ખાક સાથ.
ખખર તેના મોતની કેમ કહેવાડું હું ?
તો જવાબ શું દઈશ ? થાશે નારાજ.
ઘટે જો કરે, મને બદનામ.
જો દલેર ને જવાન ને દોનેશમંદ ?
બેટીનું દુઃખ જોઈ થશે કોધમાન.
કહેશે મને ઘાતકી ને ખીદીનદાર.
થોડુંકમાં થશે આવો પહેલવાન.

આવશે તે જંગમાં ને મારશે સેપાહ, રોશન મારે દહાડો કરશે સીહા.
દુનિયા ન જશે એવો સવાર, ન મર્દી, દલેરી, ન એવું કાર.
અફસોસ !

કેવી તારી મર્દી ? કેવો તારો તોર, કેવો તારો ચેહેરો, કદ ને મરોર ?
અફસોસ !

કેવું તારું દુઃખ ? કેવો તારો ગમ, માય તારી દૂર, આપ નસીબમાં કમ.

હવે રસ્તમે પોતાના બેટાના શરીરને કીમતી કપડાંથી ધંકાવ્યું. તે બેટો ધરાન બણી તખ્ત અને તાજ લેવા માટે આવ્યો હતો, પણ તેને બદલે કફન યા કબ્ર મેળવી શક્યો. રસ્તમે વધુ જારી કીધી કે “હું હવે જાલ અને રોદાબેને શું કહીશ. તેઓ જારી કરી મારે માટે કહેશે કે રસ્તમનો હાથ બેટાને મારવાને કેમ ચાલ્યો !” શાએરે આ દુનિયાની નાપાયદારી માટે આ બનાવ ઉપરથી વધુ કહે છે કે “આસમાનનું ચક્ર એમજ ફરે છે; એક હાથમાં કાલાહ અને બીજા હાથમાં કમન્દ. જે કાષ્ટ પાદશાહી કાલાહ પેહડી ખુશી સાથે બેસે છે તો જમાનો તેને તુરત થોડી વારમાં એકાએક તખ્ત ઉપરથી પેડી કમન્દથી પકડી નીચે લાવે છે. જ્યારે આપણા ખેશ યા મિત્ર સાથે આપણે ચાલી જવાનું છે, ત્યારે દુનિયા સાથે ઘણી મેહર શા કાજે બાંધવી જોઈએ ? અને મોત માટે રડવું નહિ જોઈએ.”

રસ્તમના રડણુપરથી શાએરે કહેલા શિખોમણના શબ્દો.

આસમાનનું એવું છે ચક્રકર બુલંદ,	એક હાથમાં કાલાહ, બીજે કમન્દ.
જે કાલાહ તું પહેરી, બેશે ખુશાલ,	તો કમન્દ લાવશે તું પર, બુરો બદકાળ.
શા કાજ બાંધે છે જગ સાથ તું મેહર,	જે સરજત છે તારી મરણનો કેહેર ?
ગમે તેવી લાંબી જાંઘી દરજ,	ખાક થશે સેવટ, થશે નાસાજ.
જે દુનિયાના ચક્રકરની આવી ખબર,	ખાલી તેનું મગજ, નથી કાંઈ તર.
તો જાણુ, કે નથી કાષ્ટ તેથી આગાહ,	બેદ તેના બરમનો નથી કાષ્ટ રાહ.
તો મોત કાજે રડવું સગવાર નહિ,	જાણતા નહિ આપણુ, સેવટ શું બહીં.

હવે જ્યારે શાહ કાઉસને સોહરાબના મરણની ખબર પડી ત્યારે તે થોડાક રેસાલા સાથે રસ્તમ આગળ આવ્યો અને દિલાસો દેવા લાગ્યો કે “શું અલબુર્જ પહાડ કે શું એક ઝાડનું પાતર, એ સર્વે આસમાનના ચક્રથી ફરે છે, ત્યારે આપણે આ ધર્તી સાથે મેહર નહિ બાંધવી જોઈએ. સર્વ, કાષ્ટ તુરત તો કાષ્ટ મોડે, મરે છે. તું દાનાવના આ સુખન યાદ રાખ કે ‘તું આસમાનને જમીન ઉપર લાવશે યા આખી જેહાનને આતશથી સલગાવશે તો પ્રભુ જે મરણ પામ્યું તેને તું પાછું લાવનાર નથી.’ તું ખાતરી રાખ કે તેનું રવાન બીજી જેહાનમાં કાયમ

રહેશે. પછી સ્તમ શાહને કહ્યું કે “સોહરાય તો હવે મરણ પામ્યો છે, તેથી તું હવે હોમાન અને તેના તુરાની લશ્કર સાથે લડતો ના. જહવારે તેઓને સલામત જવા દેવાની ગોઠવણ કરશે.” શાહે તેઓ સાથે લડાઈ નહિ કરવાને કબુલ કરીધું.

પછી સ્તમ સોહરાયની લાસ લેઈ જાણુસ્તાન ગયો. જાણ સોહરાયના મરણની ખબર જાણી સામે આવ્યો. તેના લશ્કરના ઘોડાઓની પુછડી શોક તરીકે કાપી નાખી હતી અને ઘોડોને ફાડી નાખ્યા હતાં. જાણે અને રોડાળેએ બહુ રડણ કયું અને સવગાઓએ તેના શરીરને સંવરનું બેયું. પછી સ્તમે તે લાસને સુગંધી પેટીમાં મેળી અવલ મંજલ પહેંચાડી.

પેલી ગમ તેહેમીનાને ખબર પડી, કે સોહરાય પોતાના બાપનેજ હાથે ખંજરથી બેખન થયોછે. તે જાણી તેણીએ પોકાર અને શોર કર્યો. તેણીએ પોતાને પોષાક ચાક કર્યો. તેણી ગમની ગીફતારીમાં પોતાનો સુંદર ચેહેરો ચાક કરવા લાગી અને હોશ ખોઈ બેફામ બની ગઈ. તેણી પોતાને મોંહોડે માથે ધુળ ભરવા લાગી અને જારી કરી નીચે મુજબ પોકારવા લાગી.

તેહેમીનાનું રડણ.

ક્યાં ગયો હવે? ઓ માએના જન!
આંખો બે મારી કરતી નજર,
ધરાવતી હતી હું એવું ગુમાન,
થશે તારો બાપની સાથે મેળાપ,
જાણું શું બેટા! કે આવશે ખબર,
શું દયા ન લાગી બેઈ તારો ચેહેર?
શું પહેલવાની દેખાવપર લાગી નહીં પ્રિત,
ઉધાર્યો નાજથી ને દેખાડ્યો લાડ,
ફેકટ તે ગયું; થયું તુંજ ખુન,
કાણુને હું હવે બગલમાં લેઉં,
કાણુને હું તેડું મારી સનમુખ,
અફસોસ! કે તન, મન, ચશમ, ચેરાગ,
શોધવા તું ગયો જંગી પદર,
ઉમેદ થઈ બરબાદ, થયો નાચાર,
સ્તમે ખેંચ્યું ખંજર તું પર,
દેખાડી કાંબે નહિં તારી નિશાણુ,
આપીતી તુને મેં બાપની નિશાણુ,
બેટા વિનાની થઈછું હું હાલ,

ખાકમાં તેં કયું તારું રેહકાણુ.
કે સ્તમને સોહરાયની મેળવે ખબર.
કે ફરે ને બેએ તું કુલે જેહાન.
ને આવશે તું હવે જલદી સેતાબ.
કે સ્તમે ચીર્યું તારું જીગર.
શું કદ તારું બેઈ આવી ન મેહેર?
કે ચીરવા તુંજ જીગર લગાડ્યું ચીત?
શું ચળકતો દિવસ કે લાંબી બહુ રાત.
કફનમાં દટાયું પાક તારું જીન.
કાણુ મને દેશે દેલાસો સઉ?
કાણુ આગળ રડું મારું હું દુઃખ?
એ સવગાંએ તબ્યો મેહેલ અને બાગ.
પદર નહીં મળ્યો, પણ મળી કબર.
ખાકમાં તું પડ્યો, ખોલો કરાર.
ચીર્યું તે ભોકી તારું જીગર.
બેઈને તે આવતે તારું અટ બાન.
આવી તે કેમ નહિં તુંને કાંઈ કામ?
ગમ અને દુઃખમાં કહાડીશ હું કાળ.

શા કાજ આવી નહિં હું તુંજ સાથ, શા કાજ સફરમાં ધર્યાં નહિં હાથ ?
હું આવતે તો રસ્તમ પિછાનતે ઝટ, તુને ને મને બેઠિને તુરત.
શમશીર તેણે ખેંચી તુરત તુંજપર, ચીરું તેણે તારું વાહતું જગર.

આ મુજબ જારી કરી તેણીએ પોતાની આગળ કુલ જેહાનને સાથે રડતી કીધી. પોતાની આગળ પોતાના વાહલા બેટાનો ઘોડો મંગાવી તેણી તેને બોસા લેવા લાગી. તેણીની આંખમાંથી ટપકતાં પાણીથી તેણીના પગ આગળની જમીન તર થઇ ગઇ. પોતાના બેટાનો પોષાક મંગાવી તે પોષાકને ફરજદ માફક છાતીએ દાખવા લાગી. પછી તેનું બખ્તર અને નેળે, તલવાર અને ગુર્જ, કાલાહ અને કમાન, અને તેના ઘોડાના જીન અને લગામ હાથમાં લઇ તેણી તે બેટાને યાદ કરવા લાગી. તેણીએ પોતાના બેટાની નૈયતે દર્વીશોને સધળી ચીજે અને જર ખજાનો ખેરાત કીધા. પોતે જમીનો પોષાક પેહુર્યો અને મેહેલના દરવાજા બંધ કર્યા. એ મુજબ પોતાના બેટાના ગમમાં ગીરફતાર થઇ, તે બેટાના મરણ બાદ એક વર્ષના અરસામાં, તેણીએ પોતે પણ પોતાનો જીન પોતાના દાદા-રને આપ્યો.

આ ઉપરથી દુનિયાની નાપાયદારી માટે શાએર શીરદોસ્તી દાનાઇના નીચલા સખુનો કહે છે—

દુનિયાની નાપાયદારી માટે શાએરના સખુનો.

લાંબો બહુ વખત, તું રહેશે નહીં અહિં,	તૈયાર તું રહે, ઢીલ થશે નહિં કંઇ.
જેમ પિતાથી પામ્યો તું એક દિન જનમ,	તેમ એક દિન તું પામશે જરૂર મરણ.
એવો છે દુનિયાના ચક્કરનો બેદ,	ન પામશે તું તેની આવી કીલેદ.
દુન્યાના ભરમનો દરવાજો બંદ,	ન ખોલશે તું તે, થશે દર્દમંદ.
જેમ કળની હશે સરજત કાઇ એક,	તેમ ખોદાથી બનશે બનાવ અનેક.
ના બાંધ પળવારની દુન્યા સાથ દેલ,	સેપંજી દુન્યાના ફેકટ છે ખેલ.

સ્વાવક્ષ અને રસ્તમનું દાસ્તાન.

કવોઇશ ઉસધનો અબઓનો ફવપીમ યજમઇદે.

કવોઇશ સ્વાવર્પાનો અબઓનો ફવપીમ યજમઇદે.

કવોઇશ હુઓસ્ત્રવંડહો અબઓનો ફવપીમ યજમઇદે.

(ફર્વદીન યસ્ત ફ. ૧૩૨.)

અશેા કએકાઉસના ફરોહરને અમે આરાધ્યે છીએ.

અશેા કએસીઆવક્ષના ફરોહરને હમે આરાધ્યે છીએ.

અશેા કએખુસ્તુના ફરોહરને હમે આરાધ્યે છીએ.

ફર્વદીન યસ્ત અથવા ફવશીના ઉપન્ના ફકરામાં ઇરાનના કયાની ખાનદા-
નનાં જે નામીયા પાદશાહ પેહેલવાનેને યાદ કર્યાં છે, તેઓમાંના એક નામીયા
નર, સ્થાવક્ષ હતો. એ પાદશાહ માટે અવસ્તામાં બીજા નીચલા એશારાઓ મળે છે.

પેહેલુનું:—ગોશ યસ્ત (ફ. ૧૮) માં હએમ ક્રાપમી નામના એક આગેદ
અથવા પરહેજગાર શખ્સ ગોશ યજ્ઞ આગળ દુઆ ગુજરે છે, કે “મારી મોરાદ
બર લાવ, કે હું અક્રાસ્યાબને કેદ પકડું, અને તેને પાદશાહ કએખુસ્તુ આગળ
લઈ જાઉં, કે તે તેને ચએચસ્ત સરોવર આગળ પોતાના બાપ સ્થાવક્ષના અને
અગ્રેસના કીનામાં મારે.” હોમ ક્રાપમીની એ દુઆ બર આવે છે. એજ યસ્ત
(ફ. ૨૨) માં વળી શાહ કએખુસ્તુ દુઆ ગુજરે છે કે “મારી મોરાદ બર લાવ,
કે હું અક્રાસ્યાબને મારા બાપ સ્થાવક્ષના અને અગ્રેસના કીનામાં ચએ-
ચસ્ત સરોવર આગળ મારું.” કએખુસ્તુની એ દુઆ બર આવે છે. શાહનામાંથી
એ એશારાઓનું વીગતવાર વર્ણન મળે છે. વળી હોમ ક્રાપમી અને શાહ કએ-
ખુસ્તુ એજ પ્રકારની દુઆ અર્શીશંગ યજ્ઞ પાસે ગુજરે છે અને તે દુઆઓ તેણી
બર લાવે છે.

બીજું:—જમ્યાદ યસ્ત (ફ. ૭૧) માંથી સ્થાવક્ષ માટે બીજે એક એશારા
એ મળે છે, કે એ શાહજાદાને કયાની ખોરેહ (કવએમ ખરેનો) અથવા તુર હતું.

ત્રીજું:—સ્પીતમાન જરથોસ્તની આફ્રીનમાં દુઆ ગુજરવામાં આવે છે કે
“સ્પીરેમ કેહર્પેમ અનાસ્ત્રવનેમ બવાહિ યથ કવ સ્થાવર્પાનો” એટલે “કયાની સ્થા-
વક્ષાની મીસાને તું ખુબસુરત શરીરનો અને બીગુનાહ થજે.”

ત્યારે અવસ્તા ઉપરથી સ્થાવક્ષ માટે નીચલા એશારા મળે છે. ૧ તે ખુબ-
સુરત હતો, અને તેના ચેહેરા ઉપર કયાની ખોરેહ હતું. લગ્નના આશીર્વાદમાં
એજ ઉપરથી દુઆ ગુજરવામાં આવે છે, કે “હુદીદ બેદ ચુન સ્થાવક્ષ” એ-
ટલે “સ્થાવક્ષના જેવા સારા દેખાવવાળા થજે.” એ દુઆનો અર્થ બીજા એશા-
રાને મળતો પણ થાય, કે “સ્થાવક્ષની માફક લડી નજરવાળાં થજે.” ૨ તે
બીગુનાહ હતો. ૩ તેને અક્રાસ્યાબે મારી નાંખ્યો હતો, જેના કિનામાં કએ-
ખુસ્તુએ અક્રાસ્યાબને ચએચસ્ત (હાલના ઉર્મીઆ) સરોવર નજીક માર્યો
હતો, અને તેને એ કામમાં હોમ ક્રાપમિ નામના એક લગ્ના પરહેજગાર મરદે
મદદ કીધી હતી.

પેહલવી પુસ્તકો ઉપર આવતાં, બુનદેહેશમાં એની ચઢ ઉતર પેઠી આપી છે. બમન યસ્ત (બા. ૩ ફ. ૨૫) માં એને કંગદજનો કિલ્લો આંધનાર તરીકે જણાવ્યો છે. દાદેસ્તાને દીનીમાં એને “આગદે” એટલે પાક અથવા અસરાફ કહ્યો છે (આગદે એગુન સ્યાવક્ષ. બા. ૩૭ ફ. ૫). ત્યાં પણ એને કંગદજનો સ્થાપનાર ગણ્યો છે. મીનોખેરદ (બા. ૨૭ ફ. ૫૫) માં, જ્યાં કેટલાક મહાન પુરોધાથી આએ દુનિયાને થયલા ફાયદાઓ વર્ણવ્યા છે, ત્યાં કાઉસથી થયલા લાભોમાં કહે છે, કે તેનાથી સ્યાવક્ષ જેવો બેટો પેદા થયો; અને સ્યાવક્ષથી થયલા લાભોમાં જણાવે છે, કે તેનેથી કએખુસ્તુ જેવો બેટો પેદા થયો.^૧

હવે સ્યાવક્ષ અને રસ્તમનું દાસ્તાન અવસ્તાના અને પેહલવીના ઉપનામ ફકરાઓને લગતું વિગતવાર વર્ણન રજુ કરે છે. એ દાસ્તાન આપણી સનમુખ જે ધડો ધરે છે, તે “કાલની ઓસ્તવારી” છે.

“ધરાની બાળકને પાંચ વર્ષની કુમળી ઉમ્મરથી સાચું બોલવાની જે કેળવણી આપવામાં આવતી, તેના એક પરિણામ તરીકે કાલ ઉપર ઉસ્તવાર રહેવું, એ એક ઉમદા ધરાની સદગુણ હતો. શું હમદીન કે જુદદીન સાથે જુદું બોલવું નહિ અને આપેલો કાલ પાળવો, એમ અવસ્તા શિખવે છે. તેમાં કહે છે કે “ઓ સ્પીતમ ! તું કાલ મા તોડતો, પછી તે દરવંદ સાથે કર્યો હોય કે હમદીન સાથે કર્યો હોય, કારણ કે કાલ દરવંદ અને અશો બેઉને માટે છે ” (મેહેર યસ્ત ફ. ૨). દરેક બાળકના મન ઉપર બચપણથી ઠસાવવામાં આવતું કે જેઓ આપેલો કાલ તોડે છે,—પછી તે મોહોડેથી આપેલો હોય કે હાથપર હાથ ઠોકી આપેલો હોય—તેઓની ઉપર મીથ, જે સમ્યાધ અને કાલની ઉસ્તવારી ઉપર મવકકલ પ્રસ્તો છે, તેની ધતરાજી ઉતરે છે. મેહેર તેઓની બાળુઓનું બેર, પગનું કાવત, આંખની રોશની અને કાનની સાંભળવાની શક્તિ છીનવી લે છે (મેહેર યસ્ત ફ. ૨૩) તેઓનાં મકાનો વેરાન અને ફરજંદ વગરના થાય છે (ફ. ૩૮). તેઓ પોતાની સઘળી નેમ અને ધારણામાં નિષ્ફળ થાય છે.

“વંદીદાદમાં કાલ ઉપર ઉસ્તવાર રહેવાની તાકીદ ફરમાવે છે. ત્યાં કહે છે કે ફકત કાલ તોડનારનેજ કાલ તોડવાની શિક્ષા અને ધુરી અસર લાગુ પડતી નથી, પણ સાથે લાગી તેના નજદીકના ખેશીઓને પણ લાગુ પડે છે (વંદી. ૪. ફ. ૫). એની મતલબ એવી દિસે છે, કે જે માણસે પોતાનો કાલ તોડ્યો હોય છે, તેણે એવાં ધુરાં કામથી પોતાની આંટને એટલું તો ખરાબ લગાડ્યું હોય છે, કે તેના નજદીકના ખેશીઓ સાથે પણ પોતાના ક્ષાટાં કરવા માટે લોકો ડરે

છે. ધણીવાર આપણે સાંભળીએ છીએ, કે એક ખરાબ આખર અથવા આંટ પામેલા માણસના છોકરા સાથે કામ કરતાં લોકો ડરે છે, કે ‘એ તો ફલાણા ફલાણાને છોકરો, કે જે ફલાણાનું નાણું ખાઈ ગયો હતો; માટે કામ પાડતાં સંભાળજે.’ આપેલો કાલ તોડવો, એ રવાયતોમાં, જ્યુનમાં જ્યુન ગુનાહ ગણ્યો છે.”^૧

હવે સ્થાવક્ષનું દાસ્તાન કાલની આ આસ્તવારીનો ધરાની દાખલો મજબુત રીતે રજુ કરે છે, કે એક સુધ્ધા ધરાની બચ્ચો, પોતે આપેલો કાલ, પોતાનો જનન જોખમમાં આવી પડે છે તો પણ, તોડતો નથી. કાલ પાળવા ખાતર તે પોતાનું બહાણું વતન છોડે છે, અને પોતાનું તાજ અને તખ્ત તજે છે. જેમ હિંદી પુસ્તકોમાં હરીશ્ચંદ્ર માટે કહે છે, કે તેણે સત્યતા ખાતર પોતાનું ઘરખાર અને કુટુંબપરિવાર તજ્યું, અને ધણી હાડમારી દીડી, તેમ સ્થાવક્ષ માટે છે, કે તેણે, સત્યતાને ખાતર, પોતે આપેલા કાલને ખાતર, પોતાનું બહાણું વતન તજ્યું, તાજ અને તખ્ત તજ્યું, અને વળી સેરતે માર્યો ગયો.

સ્થાવક્ષનો જન્મ અને રૂસ્તમને હાથ કેળવણી.

કહે છે કે એક દિવસ તુર, ગેવ, ગોદરેજ અને ખીજ પેહેલવાનો તુર્કસ્તાનની સરહદ ઉપર દ્યુધનાં જંગલમાં શીકારે ગયા હતા, જંગલમાં તેઓને એક ઉંચા કુલની ખુશસુરત સ્ત્રી મળી, જેણી પોતાના મા આપ સાથે કાષ્ટ બાબતમાં બોલા આવી થયાથી તેઓનું ઘર છોડી ત્યાં નીકળી પડી હતી. તેણીની હકીકત સાંભળીને અને તેણીનો સુંદર ચેહરો જોઈને, જેમ તુસે તેમ ગેવે તેણીને તેણીની સાથે શાદીના ગાંઠમાં બેઠાવા કાજે પોતાને હાથ કરવાનો વિચાર કીધો. એ ઉપરથી એ બન્ને પેહેલવાનો વચ્ચે તેણીના હાથ કાજે મોટો કલ્લઓ બરપા થયો, તે એટલે સુધી કે, જો તેણી બેમાંથી કાષ્ટ એકને હાથ જાય તો ખીજે તે શાહજાદીને મારી નાખે. આવો મામલો જોઈ એક દાનાવે વચમાં પડી તેઓને શિખામણુ દીધી કે “તમે બન્ને એણીને ધરાનના પાદશાહ આગળ લઈ જાઓ અને જેમ તે ઠેડવે તેમ અમલ કરો.” તેઓએ તેમ કયું. શાહ કાઉસે તેણીને તેણીના ખાનદાન માટે કેટલાક સવાલો કર્યા. તેણીએ પોતાને શાહ ફરેદુનની આલાદની અને કર્સેવજની ખેશી જણાવી. તેણીની હકીકત જાણી પાદશાહે તેણીને પોતાની બાયડી કીધી.

થોડાક અરસા બાદ તેણીને પેટે એક સુંદર નર બાળકનો જન્મ થયો. તેનું નામ સ્થાવક્ષ પાડવામાં આવ્યું. તે ધણો સોહામણો સુંદર છોકરો હતો. તે

જરા મોટા થયો ત્યારે ફરેતમ શાહની દરબારમાં આવ્યો. ત્યાં શાહ સાથે વાત થતાં તેણે આ નાના શાહનદાને પોતાની સાથે જામુલસ્તાન લઈ જઈ ત્યાં ઉત્તરવાની અને સર્વ પ્રકારની ટેળવણી આપવાની આજ્ઞા દેખાડી. શાહે તે ખુશી સાથે કબુલ કરી, સમગ્ર જેહાં પેહલવાન ફરેતમ કરતાં કાંઈ ખીજે વધારે લાયક ઉસ્તાદ મલવો મુશ્કેલ હતો. ફરેતમ સ્વાવક્ષને જામુલસ્તાન લઈ ગયો અને ત્યાં તેણે તેને ઘોડેસવારી, કમાન કશી, શેકાર કરવા વગેરેની તખ્તિયત આપી. વળી તેણે તેને પાદશાહી તાજમ તવાજે, રીતભાત, ઇનસાફ વિગેરેની પણ તરખિયત આપી. પછી જ્યારે શાહનદા સ્વાવક્ષે પોતાના આપ આગળ જવાની મરજી દેખાડી ત્યારે ફરેતમ તેને ભેટ સોગાદો સાથે શાહ કાઉસની દરબાર તરફ લઈ ગયો. શાહના રાજધાની શેહરનાં સર્વ લોકોએ તેના ઉપર કિમતી પદાર્થોના નેસાર કર્યા. સરખસ રૂપે ફરેતમ અને સ્વાવક્ષ શેહરમાં દાખલ થયા અને કાઉસે તેઓને આવકાર દીધો. શાહે ફરેતમને તેની સેવાના બદલામાં માવર અલ નહર (Trans-Oxania) નો મુલક બખ્શીશ કર્યો.

ત્યાર બાદ સ્વાવક્ષ પોતાના આપની દરબારમાં ધણોક વખત રહ્યો અને એમ લાંબો અરસો પસાર થયો. ત્યાર પછી સ્વાવક્ષની માતા ગુજર પામી. તેથી તે ધણો રડવા લાગ્યો અને શોક પકડી એકાંત રહેવા લાગ્યો. ત્યારે તુસ, ફરેખુર્જ, ગોદરેજ અને ગેવ તેની આગળ ગયા અને તેને ધણો દિવાસો દઈ ગમ મુકી દેવાની શિખામણી દીધી. તેઓએ કેટલીક સમજાવતથી તેના મનને શાંત કર્યું.

એ અરસા બાદ હવે સ્વાવક્ષ પોતાની સાવકી માતા રોદાએના કાવત્રાંથી હેરાન થવા લાગ્યો. પશ્ચિમ ભણીના વિદ્વાનોમાં “ સીંદીબાદ નામુ ” એના નામથી જે વાર્તા જણાયલી છે, તે વાર્તાની હકીકત જેવી સ્વાવક્ષની હકીકત હતી? તે સીંદીબાદ નામાનું દાસ્તાન પ્રિદોસીના સ્વાવક્ષના દાસ્તાનપરથી લીધેલું દિસે છે. તે દાસ્તાનમાં, જેમ ગાર્દીસ પાદશાહના ખુબસુરત બેટા ઉપર તેની સાવકી માતા શ્રીદ થઈ, અને જ્યારે શાહનદાએ તેણીને મચક આપી નહિ, ત્યારે તે ખીચારા ઉપર જસ્તીનું ખોટું આળ બેડયું, જે પાછળથી ઉધાડું પડ્યું, તેમ શાહનામાના સ્વાવક્ષના દાસ્તાનમાં બન્યું. કાઉસ પાદશાહના ખુબસુરત બેટા સ્વાવક્ષ ઉપર તેની સાવકી મા સોદાએ શ્રીદ થઈ, અને જ્યારે સ્વાવક્ષે તેણીને મચક આપી નહિ, ત્યારે તેણીએ તેની ઉપર જસ્તીનું ખોટું આળ બેડયું. કહે છે કે, સ્વાવક્ષે બળતી ચેડમાંથી પસાર થઈ તે આળ ખોટું પાડી આપ્યું. તે આળ તેણે ખોટું પાડી આપ્યું ખરું, પણ પછી તે પોતાના આપ કાઉસની દરબારથી તદ્દન ના-

રાજ થયો. કાઠિસે તો સોદાએને, જ્યારે તેણીનું કાવતરું પકડાઈ આવ્યું ત્યારે, મારી નાંખવા કાઠી હતી, પણ સ્થાવક્ષજ મોટાં મન અને દિલથી તેણીને બચાવી લીધી, અને બાપને સમજાવી તેણીનો જાન સલામત રખાવ્યો. તોપણ તે બીજા કરતો હતો, કે રખેને તેણી કાઠ બીજી યુક્તિ રચે.

હવે કાઠિસ પાદશાહ પોતાના ધરના આવાં ખાનગી દુઃખથી હળુ નિરાળો થયો નહિં, તેટલાંમાં તેને ખબર પડી, કે તુરાન લણીથી અક્રાસ્યાખ, એક લાખ ઓદમીના લશ્કર સાથે, ધરાન ઉપર ચઢ્યો લાવે છે. કાઠિસ તેથી વિચારમાં પડ્યો, અને તેને ધરાનના મોટા અકાબરો વિગેરેની અનુમન બોલાવી, કે એ બાબત ઉપર વિચાર કરે. તેણે તેઓને નીચે મુજબ કહ્યું.

તુરાનીઓની ચઢાઈ બાપે કાઠિસનું દરબારમાં લાપણુ.

દિસે છે એવું, કે અક્રાસ્યાખ, એ તત્વોથી નથી થયો પેદા, સોગંદ ખાઈ આપે છે પોતે વચન, પણ લાવે છે લશ્કર, ઉઠાવેછ જંગ, પકડવો જોઈએ હાલ લડાઈનો રાહ, કે નાણુદ થાય તેનું દુનિયાથી નામ, ધરાન પર લાવશે લશ્કર ને જંગ,

હવા ને આતશ, મત્તી ને આખ, આકાશના દિસે છે ઢંગો જુદા. સુલેહ ને ખુશી પર ધરે છે મન; તોડે છે વચન, કરેછ બતંગ. કરું તેનો રોશન દહાડો સીહા, નહિં તો તે હંમેશ સુમેહ ને શામ, મુલક ને દેશને કરશે બતંગ.

એ સખુનો સાંભળી દરબારના એક મોખેદે કહ્યું કે “તું પાદશાહે પોતે જંગમાં શા માટે જવું જોઈએ? તારે હાથે તો એ વખત ધરાનનું તખ્ત દુશ્મનને હાથ જતું રહ્યું હતું. માટે તુંએ પોતે લડાઈપર જઈ ખજાનો બરબાદ કરવો નહિં જોઈએ, પણ કોઈ લાયક પહેલવાનને એ કામ સોંપવું જોઈએ.” પાદશાહે જવાબ દીધો કે “એ કામને લાયક મને કોઈ પહેલવાન દિસતો નથી, કે જે અક્રાસ્યાખની ઝરોઝરી કરે. માટે જેમ એક વહાણ પાણીપર સેતાખ સફર કરે, તેમ મારે સેતાખ સફર કરી અક્રાસ્યાખ સામે જવું જોઈએ.”

એ શબ્દો સાંભળી સ્થાવક્ષ વિચારમાં પડ્યો. તેણે વિચાર કીધો કે “અક્રાસ્યાખ સામેની એ લડાઈમાં મારે જવું જોઈએ. એથી એકતો હું સોદાએથી છુટકારો પામીશ, અને તેણીને લીધે મારા બાપના સવાલ જવાબોથી છુટો થઈશ, અને બીજું તો આ, કે લડાઈમાં નામ કાઢવાની મને એક તક મળશે.” એમ વિચાર કરી તે બાપ આગળ ગયો, અને કહ્યું કે “અક્રાસ્યાખની લડાઈમાં જવાને હું પુરતી તાકાત ધરાઉ છું. હું તેને અને તેના લશ્કરને બતંગ લાવીશ.” પાદશહે ખુશી થઈ, તેની માંગણી કબુલ કરી, અને રસ્તમને તેડાવી મંગાવ્યો, કે તેના હસ્તકમાં તે સ્થાવક્ષને સોંપી આપે. રસ્તમેજ સ્થાવક્ષને બચપણમાં

ઉધારી સઘળી લશ્કરી તાલીમ અને બીજી કેળવણી આપી હતી, તેથી તેણે રસ્તમને તેડાવી નીચે મુજબ કહ્યું:—

કાઉસે રસ્તમને કહેલા સખુનો.

તું મિસાલ બેરાવર નથી કોઇ પીલ,
આવ્યો છે સ્વાવક્ષ બાંધી કમર,
હુનર તું ધરાવેજ, હઠાપણુની સાથ,
જે લોખંડથી બાંધે ગોહરની ખાણ,
ચાહે છે કે લડે સાથ અક્રાસ્થાબ,
જે બીદાર તું રહેશે, તો કરીશ હું ખામ;
તુંજ શમશીરને તીરથી દુન્યા નિરાંત,

તું મિસાલ સેતાબ નહિં ધ્યાવે નીલ.
સખુન બોલેજ જાણે દેલાવર નર.
ઉંઘાર્યોજ સ્વાવક્ષને તારે ખુદ હાથ.
ભાંજે તું તેને, જે બાંધે મેઆન.
સાથે તું રહેજે, સાથેજ સેતાબ,
જે આરામ તું લેશે, તો આવીશ સેતાબ
ચંદ્રને આસમાન તુંથી છે શાંત.

રસ્તમે સરો ચશમથી પાદશાહની માંગણી કબુલ રાખી અને સ્વાવક્ષના રહેબર તરીકે જવાને કબુલ કીધું. પછી પાદશાહે પોતાના ખજાનો ખાલી સ્વાવક્ષને લગાઇની તૈયારી કરવા માટે જે ચાહે તે ખજાનો અને હથિયારો લેવાને કહ્યું. કાઉસે તેને ૨૪૭૦૦ આદમીનું નામીયા લડવૈયાઓનું લશ્કર સોંપ્યું અને ગાબ્યાની ઝુંડો લશ્કરની હરોળમાં ઉડતો કીધો. એક કન્યા પરણતી વખતે જેવો સોળે સીંગાર કરે, તેમ કુલે લશ્કર પોપાકો અને હથિયારથી સીંગાર પામેલું હતું. કાઉસ પાદશાહે લશ્કરને દુઆ અને આક્રીનના સખુનો કહી તેઓની સફર અને લગાઇ સફળ ઇચ્છી. એક મંજલ સુધી તે સ્વાવક્ષને મુકવા ગયો અને ત્યાંથી જયારે છુટો પડ્યો, ત્યારે બેટા માટેની જુદાઇના વિચારથી તેની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. સ્વાવક્ષની આંખમાંથી પણ આંસુ પડવા લાગ્યાં, અને તેઓને બેઠને આખાં લશ્કરની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. તેઓને જાણે એમ લાગ્યું, કે હવે સ્વાવક્ષ ધરાનની સર જમીન પાછી જશે નહિં. લશ્કરે જાણી-સ્તાનના મુલકને માર્ગે તુરાન તરફ કુચ કરી. માર્ગમાં સ્વાવક્ષ એક માસ સુધી રસ્તમ અને જાલના મેહેમાન તરીકે જાણીસ્તાનમાં રહ્યો. પછી કાબુલ અને હેરાતને માર્ગે તેઓ આગળ વધ્યા અને મર્વની નદી આગળ થઇ બળખ આગળ આવી પહોંતા. અક્રાસ્થાબ પોતે સુગડીઆનામાં હતા.

તેઓની કુચના માર્ગમાં આવેલાં એ સઘળાં શહેરો વંદીદાદની પેહેલી પર્ગદમાં યાદ કરેલાં શહેરો છે. તેઓમાં પહેલું ધરાનવેજ છે. પછી બીજું યાદ કરેલું શહેર ઉપલું સોગડ અથવા સુગડીઆના છે; અને ત્રીજું યાદ કરેલું નામીયું શહેર ઉપલું મર્વ છે. ચોથું યાદ કરેલું શહેર બળખ છે, જેને ત્યાં “બાખ્ધીમ શ્રીરામ એરેધ્વો દ્રશામ” એટલે “સુંદર અને ઉંચા વાવટાવાળું બાખ્ધી” કરી કહ્યું છે.

હવે બળખની પેલી બાજુએ તુરાની લશ્કર પડેલું હતું. તેમાં કર્સેવેજ અને બારમાન અને સેપહરામ સરદારો હતા. રસ્તમ અને સ્વાવક્ષની સરદારી

હેઠળ ધરાની લશ્કરના આવી પહોંચવાની વાત કર્સેવજને ખબર પડી, કે તુરત તેણે એક કાસદ અક્રાસ્થાળ ભણી મોકલ્યો, કે તુરત વધુ લશ્કરની મદદ મોકલે. પણ વધુ લશ્કર આવે, તે આગમ્ય ધરાનીઓ આવી પહોંચ્યા અને લડાઇ ચાલુ થઈ. તેમાં તુરાનીઓ તદન હાર્યા, અને ધરાનીઓએ બલખ લીધું. સ્થાવરે આ ફતેહ મેળવી ખુશી થઈ તુરત પોતાના બાપ કાઉસ ઉપર પત્ર લખી તેને એ ફતેહથી વાકેફ કર્યો, અને જાણુવા માગ્યું કે જેહુન નદી ઓળંગી, જે મુલકમાં અક્રાસ્થાળ રહેતો હતો, તે મુલકમાં સોગદ ઉપર હુમલો લઈ જાય કે નહિ.

કાઉસ પાદશાહ ફતેહની એ ખબર સાંભળી ખુશી થયો, અને પોતાના બેટાપર કાગળ લખી તેને મુબારકબાદી આપી, અને કહ્યું, કે “તુંને ફતેહ મળી છે, પણ તારે હવે ખબરદાર રહી કામ કરવું, કારણ કે તુર્કીઓ કાવત્રાંબાજ છે. તુંએ લશ્કરને વીખરી નાંખવું નહિ, પણ એક જગ્યાએ વાસો કરી રહેવું. તારે નદી ઓળંગી પેલે પાર જવું નહિ, પણ વાત જોવી, કારણ કે અક્રાસ્થાળ પોતે જેહુન નદી ઓળંગી આવ્યે પાર આવશે.” બાપનો એ હુકમ વાંચી સ્થાવર આગળ વધ્યો નહિ, પણ ત્યાજ પડાવ નાંખી પડી રહ્યો.

હવે, પેલી બાજુ લડાઇમાં હાર ખાધા પછી કર્સેવજ પોતાના ભાઈ અક્રાસ્થાળ આગળ દોડ્યો, અને તેને સઘળી હકીકતથી વાકેફ કરી. અક્રાસ્થાળ એ હકીકત સાંભળી દલગીર થયો, અને કર્સેવજ ઉપર ગુસ્સે થયો. પછી તેને ૧૦૦૦) નામીયા દરબારીઓની જુઆફત સાથેની મિજલસ બોલાવી.

રાત પડી અને અક્રાસ્થાળ સુતો કે મધરાતે તે એક પોકાર સાથે જાગી ઊઠ્યો. મેહેલના માણસો દોડી આવ્યાં, અને કર્સેવજને ખબર પડતાં તે પણ તેની આગળ દોડી ગયો, અને તેને જમીનપર પડેલો દીઠો. તેણે, તેને થું થયું, તેની ખબર પુછી. અક્રાસ્થાળે કહ્યું કે “મને બરાબર સુધી આવે ત્યાં સુધી ખબર ના પુછ અને મને તારી છાતીએ દાખ.” બરાબર સુધીમાં આવતાં અક્રાસ્થાળ તખ્તપર બિરાજ્યો, અને દરબારીઓ આગળ ખુલાસો કરી, કે રાત્રે તેને એક ભયંકર સ્વપ્નો આવ્યો હતો. તેણે કહ્યું કે “મેં એક જંગલ સાંપોથી ભરેલું જોયું; જમીનપર સઘળી ધુળ ઉડેલી જોઈ અને આસમાન આકાશ પક્ષીઓથી ભરેલું જોયું. હવા ઘણી સુકકી હતી. મારું લશ્કર મારા તંજુ બહાર હતું. એવામાં એકાએક એક સખ્ત પવન બરપા થયો અને મારો ઝુન્ડો નીચે ઉંધો પડ્યો. બધેથી લોહીની નેહર વહેવા લાગી અને મારું લશ્કર કપાઈ ગયું. સખ્ત પવન મારું એક લાખ ધરાનીઓ ધસી આવ્યા, અને મારા તખ્તપરથી મને ઉઠાડી મેલ્યો, અને મારી બાજુબાજુ મારા કેઇ નોકર દિસવા લાગ્યા નહિ. એક પહેલવાન મને ઉઠાવી કાઉસ પાદશાહ આગળ લઈ ગયો. કાઉસ તખ્ત ઉપર

બેઠા હતો, અને તેની પાસે એક જવાન શાહબદો બેઠા હતો. તે ૧૪ વર્ષથી વધારે ઉમ્મરનો નહિં હતો. તે જવાને જ્યારે મને જોયો, ત્યારે મારી ઉપર ધસ્યો, અને મારા બે કટકા કરી નાખ્યા. એ ધાસ્તીથી મેં ચીસ પાડી અને તેથી હું ભગી ઉઠ્યો.”

કર્સેવજના કહેવાથી પાદશાહે સ્વપ્નાની તાસીર કહેનારા સઘળા દાનાવોને એકઠા કીધા, અને પહેલાં તાકીદ કીધી, કે તેઓને જે વાત કહેવામાં આવે, તેનો એક હરફ પણ બહાર પાડવામાં નહિં આવે. પછી પોતાનો સ્વપ્નો જાહેર કર્યો, અને તેનો ખુલાસો ચાલો. સ્વપ્નાની હકીકત સાંભળી એક મોબેદે કહ્યું, કે “અમો ખુલાસો કર્યે તે આગમજ પાદશાહે કબુલ થવું, કે અમો જે કહેયે, તે માટે અમારાં શરીરને કાંઈ નુકસાન કરવામાં નહિં આવે.” પાદશાહ કબુલ થયો. ત્યારે એક મોબેદે ખુલાસો કર્યો, કે “હાલ કાઉસ પાદશાહે ધરાનથી પોતાના બેટા સ્યાવક્ષની સરદારી હેઠળ એક લશ્કર મોકલ્યું છે. સ્યાવક્ષને માટે આગાહી થઈ છે, કે તેની મારફતે તુરાનનું આ રાજ્ય પાયમાલ થશે. જો તું પાદશાહ તેની સાથે લડાઈ કરશે તો સ્યાવક્ષને હાથે એક પણ તુર્કી જીવતો રહેશે નહિં. અગરજો સ્યાવક્ષ તારે હાથે માર્યો જશે, તોપણ તારું તુરાનનું તખ્ત તારે હાથ રહેશે નહિં, અને દુનિયામાં તેના કિના માટે જંગ ઉઠશે. જો તું પાદશાહ, પાંખ સાથનું એક પક્ષી બનશે, તોપણ આ ફરતા આસમાનના ચક્કથી તું છુટવાનો નથી.” એ ખુલાસો સાંભળી અક્રાસ્યાએ તેનો ભરમ કર્સેવજને જણાવ્યો અને કહ્યું કે “આપણે સ્યાવક્ષ સામે લશ્કર મોકલવું નહિં. આપણે લશ્કર મોકલવું નહિ, તો તે પણ લડશે નહિં; અને લડાઈ થશે નહિ, તો પછી તે કે હું કાંઈ પણ માર્યો જમશું નહિં, અને કિનો ખરપા થશે નહિં. માટે આપણે લડાઈ કરવા કરતાં સુલેહ શોધવી જોઈએ.” એમ વિચાર કરી અક્રાસ્યાએ જે ૧૦૦૦ દાનાવોને શહેરે શેહ-રથી મીજલસ માટે બોલાવ્યા હતા, તેઓની સલા બોલાવી. તેણે તેઓને કહ્યું, કે “મેં ધરાનમાં ધણીક લડાઈઓ કરી છે, અને તે મુલકને ખરાબ કીધા છે. હાલ હું લડાઈથી હાથ ઉઠાવવા ચાહું છું, કારણકે દુનિયાનો બે ત્રતાંઉશ ભાગ મારી હકુમત તળે છે. હવે મારો વિચાર જીંગને બદલે સુલેહ સંપજમાં જીંદગી ગુજરવાનો છે. માટે જો તમો એકમત થાઓ, તો હું રસ્તમ ઉપર સુલેહનો પેગામ મોકલાવું.” સઘળાઓ એકમત થયા અને ખુસી થયા કે હવે લડાઈની ચિંતાનો છેડો આવ્યો.

પછી પાદશાહ અક્રાસ્યાએ કર્સેવજને તેડી કહ્યું કે “તું સ્યાવક્ષ પાસે કિમતી ભેટ સોગાદ લખને જા, અને કહે કે, “અમોએ કંઈ ધરાન ઉપર હાલ હુમલો કર્યો નથી. જેહુનના આએ કિનારાનો આ મુલક અમારો છે. હું તો સોગદના મુલકમાં છું, કે જે જૂદોજ મુલક છે. સેલમ અને તુરના વખતથી દુનિયામાં

રીટનો ચાલ્યા કરે છે, અને એરચના ગેરવાળખી રીતે માર્યો જવા પછી દુનિયામાં કિનાથી લોકોનાં દીલ લરપૂર થયાં છે. માટે હવે જ્યારે તારા જેવો ધરાનમાં ભક્ષો શખ્સ પેદા પડ્યો છે, ત્યારે આપણે સુલેહ સંપન્ન થી રહિયે.”

અક્રાસ્થાએ સ્થાવર માટે અને તેમજ રસ્તમ માટે કેટલીક કિમતી ભેટ સોગાદ આપીને કર્સેવજને ઉપલા પેગામ સાથે મોકલ્યો. કર્સેવજ સ્થાવર આગળ ગયો. સ્થાવરે પાદશાહી દરબારોની રીત પ્રમાણે એક એલચી તરીકે કર્સેવજને આવકાર દીધો અને સઘળી ભેટ ખુશી સાથે નેહાળી. પછી રસ્તમે કહ્યું કે “આપણે એક અઠવાડિયું રહી એ પેગામનો જવાબ આપીશું, તેટલાં એટલો વખત ખુશી ખુશાલીમાં ગુજરે.” એમ કહી કર્સેવજની મેહમાનદારી કીધી, અને તેને પોતાને ત્યાં રાખ્યો. એટલા અરસામાં રસ્તમ અને સ્થાવર ખાનગી રીતે મસલત કરવા લાગ્યા. રસ્તમ અક્રાસ્થાની ચાલ ઉપર શકમંદ હતો, તેથી તેણે છુપા તલાચાઓ ફરતા કીધા, કે સુલેહની આશા આપી આજુબાજુ લડાઈનું કાંઈ પ્રપંચ તો ગોઠવાતું નહિ હોય. ઘણીક મસલત કરવા પછી સ્થાવરે રસ્તમે કહ્યું કે “તું મને અક્રાસ્થાના જાણીતા ૧૦૦ ખેશીઓનાં નામ આપ, કે હું અક્રાસ્થા પાસ સુલેહની જામીનગીરી તરીકે તેઓની માગણી કરું. જો ૧૦૦ ખેશીઓ આપણે ત્યાં હશે, તો તે દગલબાજ કરી સુલેહનો પેગામ તોડી લડાઈ ઉઠાવશે નહિ.” રસ્તમે એ ગોઠવણ પસંદ કરી. પછી તેઓએ કર્સેવજને પોતાની આગળ તેડી અક્રાસ્થાએ કરવા માગેલી સુલેહ કબૂલ રાખી. તે એવી સરતે, કે “ધરાનના જે મુલકો અક્રાસ્થાના હાથમાં હોય, તે તેણે એકદમ પાછા સપુર્દ કરવા. તેણે તુરાનનીજ પોતાની હદમાં રહેવું, અને રસ્તમ નામ આપે તે ૧૦૦ ખેશીઓને સુલેહની જામીનગીરી તરીકે સપુર્દ કરવા.” કર્સેવજે એ પેગામ સાંભળી એક કાસદને તે સોંપ્યો, અને તેને અક્રાસ્થા આગળ તુરત મોકલ્યો. પહેલાં તો અક્રાસ્થાને પોતાના ૧૦૦ ખેશીઓ સપુર્દ કરવાને આનાકાની લાગી, પણ તેણે વિચાર્યું કે “જો હું એમ નહિં કરીશ તો સ્થાવરને મારા બોલની સમ્યાદ ઉપર વહેમ જશે” તેથી તેણે માગેલા ૧૦૦ ખેશીઓને ભેટ સોગાદ સાથે મોકલી આપ્યા, અને પોતે બોખારા, સુગડીઆના, સમરકંદ, સીપંદજાળ વિગેરે ધરાનને લગતા મુલકો, સુલેહની સરત પ્રમાણે, ધરાનીઓ માટે મેલી દીધા. જ્યારે રસ્તમે અક્રાસ્થાના ૧૦૦ ખેશીઓને આવેલા દીઠા, ત્યારે પોતાનો શક દૂર કરી સ્થાવરને કહ્યું, કે હવે કર્સેવજને રખસદ આપવી. સ્થાવરે મોટી ભેટ સોગાદ સાથે તેને રખસદ આપી.

અક્રાસ્થા સુગડીઆના, બોખારા, બજાળ વિગેરે જે મુલકો ખાલી કરી ગયો, તે મુલકો જોકે તેના હાથમાં હતા, તોપણ તે અસલ એક વખત ધરાની હતા. તેના આપીકા તુરાનનો મુલક તો હજી ઉત્તર પૂર્વે કાશ્ગર તરફ હતો. કેપટન બાઉઅર, જે મધ્ય એશીઆનો એક જાણીતો મુસાફર છે, તેના જણાવવા પ્રમાણે, જ્યારે તે કાશ્ગરના

મુલકમાં હતો, ત્યારે કુચાર (Kuchar) ગામમાં એક માણસ તેને છુપી રીતે મધરાતે એક જમીન માંહે ખોદી કાઢેલું શહેર જોવા લાઇ ગયો હતો. ત્યાં જતાં તેને માર્ગમાં ઘણા પુરાણા બાંધકામોનાં ખંડિએરો, અક્રાસ્યાબના મકાનો તરીકે, બતાવવામાં આવ્યાં હતાં. વળી ખુદ જમીનના પેટામાં બાંધેલા શહેર (Subterranean town)નું એક ખંડિએર પણ તેને અક્રાસ્યાબની રાજધાનીના ખંડિએર (the remains of Afrasiab's capital) તરીકે બતાવવામાં આવ્યું હતું.^૧

તારીખે રશીદી^૨ પ્રમાણે, કાશ્ગરના આગલા સુલતાનો પણ, પોતાને, અક્રાસ્યાબ, જેને તેઓ બુગાખાન કહેતા, તેની ઓલાદથી જણાવતા. વળી તેઓ અક્રાસ્યાબની પેઢી નીચે પ્રમાણે ફરેદુન પર લખે જતા. અક્રાસ્યાબ, પીસ દાદી-નશીન,^૩ તુર અને આફ્રીદુન. ઇલકખાન નામના તુર્કી તાયફાવાળાઓ “અક્રાસ્યાબી તુર્કીઓ” એવે નામે જણાયેલા હતા. ઇ. સ. બારમી સદી સુધી, એ અક્રાસ્યાબી તુર્કીઓનું મથક, “બાલા શાકુન” નામે હતું, જે અક્રાસ્યાબે બાંધેલું જણાવવામાં આવતું. અરબ ભૂગોળ નવેશો પ્રમાણે, એ બાલાશાકુનનું શહેર કાશ્ગર આગળ હતું.

વળી અક્રાસ્યાબે એક વખત સમરકંદમાં પણ હકુમત કરી હતી. તેથી, જાણીતા મુસાફર બેનવેલો પ્રમાણે, ત્યાં પણ કોઇક ખંડિએરો અક્રાસ્યાબના ખંડિએરો (The ruins of Afrasiab) તરીકે જણાયેલાં છે.^૪ સમરકંદમાં એક બિસ્માર મકાન હજી પણ, એ મુસાફર પ્રમાણે, અક્રાસ્યાબની કબર તરીકે જણાયેલું છે, જેનું ચિત્ર, બેનવેલો પોતાના પુસ્તકના બીજા વાલમ (પા. ૩૧)માં આપે છે.

હવે પાદશાહ કાઠિસને સુલેહના કાલ કરારથી વાકેફ કરવો જોઇએ, માટે સ્યાવક્ષે એક મીજલસ બોલાવી વિચાર કર્યો, કે કએકાઠિસ આગળ ફાણને મોકલવો. તે પેગામ લઈ જનાર ઘણી, ડાહ્યો હુશિયાર અને કાઠિસના સ્વભાવથી જાણીતો હોવો જોઇએ. રસ્તમે કહ્યું કે “પાદશાહ કાઠિસનો તીખ્ખો સ્વભાવ આગળ જેવોજ છે, માટે હું પોતેજ એ ખતર લઇ જાઉં.” સ્યાવક્ષને તે પસંદ પડ્યું, અને તેણે રસ્તમને કાઠિસ માટે એક કાગળ આપ્યો. એ કાગળ લઇ રસ્તમ ધરાન તરફ રવાના થયો.

ધરાન પહોંચી રસ્તમ શાહ કાઠિસ આગળ ગયો, અને અક્રાસ્યાબ સાથે સુલેહ કરવા બાબેનો સ્યાવદે આપેલો કાગળ તેને આપ્યો. તેણે મહોડેની હકીકતથી પણ શાહને વાકેફ કર્યો. શાહે તે હકીકતો જાણી, પણ તેને સુલેહની વાત પસંદ પડી નહિ.

૧ Proceedings of the Asiatic Society of Bengal, November 1890. p. 221-222.

૨ The Tarikh-i-Rashidi by N. Elias and E. Ross p. 286.

૩ ‘દાદનશીન’ તે બુનદહેશનો ‘બદશામ’ દિસે છે.

૪ Through the Heart of Asia by G. Bonvalot. II p. 7.

તે લડાયક સ્વભાવનો હતો, માટે અક્રાસ્યાળ સાથેની સુલેહ તેને પસંદ પડી નહિ. તે રસ્તમ ઉપર ગુસ્સે થયો, કે તેણે સ્થાવક્ષને સમજાવી સુલેહ કરાવી હશે. તેણે રસ્તમને નીચે મુજબ કહ્યું કે—

સ્થાવક્ષ છે હજી નાનો જવાન, પણ તું છે એક મરદ, ના બચ્ચું નાદાન, તુંજ જેવો નથી દુનિયામાં નર, શું અક્રાસ્યાળથી છે તું અજાણ, ઘટતુંતું મને, કે ધરં ઉમંગ, જતે હું પોતે, પણ ખોદ્યા સૌ આમ, પણ ખોદાની સજાનો આવે છે વખત, તે યુરા મરદની ભેટ ને સોગાદ, જીલમથી મેળવેલા માલ અને જર, જમીનો સો, જેની યુરી બુન્યાદ, તેઓના જનનો શું રાખશે તે ડર? તેં અકકલથી પુરં કયું ન કામ, સ્થાવક્ષની આગળ મોકલું હું હાલ, ફર્માઉ કે “કર એક આતશ બુલંદ, બાળી નાખ તેની ભેટ ને શોગાદ, મોકલ તું કેદીને જલદી ધરાન, લડાયક લશ્કર લઈ મારગ તું કાપ, હાથ તારો લંબાવી કર લડાઈ ને જંગ, જો શિખવશે લડવું કેમ દુશ્મનની સાથ, આવશે તું સામે અક્રાસ્યાળ, રસ્તમે કહ્યું, કે “અએ શેહરયાર! પ્રથમ તું દે મારા સખુન પર ધ્યાન, તેં દીધુંતું ફર્માન કે ‘લડાઈને વાર, જો આવે આએ કિનારે અક્રાસ્યાળ, ખોટી અમ રહ્યા, કે લાવે ચહડાઈ, દોસ્તી કાઈ સોધે ને સુલેહ ને સંપ, બીજું કે તોડે વચન જે શાહ, જ્યાં સુધી જીતી નહિ સ્થાવક્ષે જંગ, શું માગેછ સીવા તું તાજ ને તખત, સખળું તું પામ્યો, લડાઈ ના છેડ,

દુનિયાતું નથી ધરાવતો ભાન. લલાં ને યુરાંતું તુને છે જ્ઞાન. તારાથી શિખેછ નર શીર હુનર. કે કયો છે કેમ તેણે મને હેરાન? જાઉં હું પોતે, કઈં હું જંગ. કે “સ્થાવક્ષને લેવા દો કીર્તિ ને નામ.” તો બદીની સજા છે બદી બદબખત. થી દેલ તારં થયું ચુપ અને શાદ. થી ફેરવ્યું તેણે તારં પણ સર. બાપોના નામની જેમને નહિ યાદ. ન હરગેજ તે કરશે તેમની શીકર. કરીશ નહિ બંદ હું લડાઈતું નામ. મરદ એક ડાહ્યો ભલો કમાલ. બાંધ દુશ્મનના પગોને જાંજીરના બંદ. ના રાખ તેનીથી કાઠ ચીજ યાદ. કે સર તેમનાં કઈં હું તનથી વેરાન. તુરાની દરબારે જા તું સેતાબ. જેમ ગોસ્પંદને કરે વર બતંગ. તો લશ્કર પણ નાખશે છુટ ફાટનો હાથ. જ્ઞેશે તે નહિ કાંઈ ખોરાક કે ખાબ.” દેલ તારં ના કર બહુ ગમખાર. પછી તું આપ જે ઘટે ફરમાન. લશ્કરને લેવું નહિ જેહુનને પાર. તોજ કરવી લડાઈ તુરત સેતાબ.’ પણ સુલેહ તે લાવ્યો, ન લાવ્યો લડાઈ. તો ઘટે નહિ કરવી લડાઈ કુસંપ. ન લલાઓ તે પર દેખાડે ચાહ. ત્યાં સુધી દીઠો નહિ રાગ અને રંગ. ધરાનની વૃદ્ધિ ને લલું બખત! રોશન તુંજ દીલપર આંસુ ના રેડ.

તોડશે જો અક્રાસ્યાખ ખુદ વચન, કરશે જો પેગામ તોડવા પર મન,
તો ધરાયા નથી અમ લડાઇથી શીર, શમશીર અમ ધરશું હાથમાં દલીર.
તું સ્યાવક્ષ સાથ રહેજો તખ્તપર શાદ, ધરાનમાં રહેજો હસતો આપાદ.
જાણુલથી લાવીશ હું લશ્કર સેપાહ, તુરાનતું છીનવીશ તખ્ત ને ગાહ.
ગુરજથી લડીશ ને અક્રાસ્યાખ, નો સીહા હું કરીશ દાહાડો સેતાખ.
લડાઈઓ લડ્યાછ અમો એ જણુ, વધુ તે લડવા કરશે ન મન.
ફરમાવ: 'ન ફરજદ તોડે વચન, ગુનાહથી ખરાખ કરે ન તન.'
છિપાઈ હું શું કામ તુથી સુખન? કે હરગેજ નહિ સ્યાવક્ષ તોડશે વચન.
વિચાર જે કર્યોછ તેં પાદશાહ! તેથી તે ધુજશે, થશે તપ્પાહ.
બેટાતું અખ્ત તું કર ના સીહા, ખુશી નહિ જોશે તું અએ પાદશાહ!

રસ્તમની દલીલો એવી હતી, કે (૧) “તું પાદશાહે ફરમાવ્યું હતું, કે સ્યાવક્ષે’
જેહુન નદી ઓળંગી પેલે પાર જવું નહિ, અને લડાઇ કરવી નહિ. પણ જો અક્રા-
સ્યાખ આએ પાર આવે, તો લડાઇ કરવી. હવે અક્રાસ્યાખ આએ પાર આવ્યોજ
નહિ, ત્યારે લડાઇ થાયજ કેમ? અને જ્યારે તેણે સુલેહની દરખાસ્ત કીધી, ત્યારે
તે કબુલ કરવું ફરસ્ત દિસ્યું. (૨) બીજું, હવે સ્યાવક્ષે સુલેહતું જે વચન આપ્યું
છે, તે તેનાથી તોડાય નહિ. જો તે, તે વચન તોડે, તો બધાના ધિક્કારમાં આવે.
(૩) ત્રીજું, તું પાદશાહને હવે વધુ શું જોઇએ છે? સુલેહની સરત પ્રમાણે અક્રા-
સ્યાખ તુરાની સરહદમાં અટકી રહ્યો છે અને ધરાનને લગતો સધળો મુલક તારે
હાથ આવ્યો છે. માટે તું હવે સ્યાવક્ષ સાથે નિરાંતથી રાજ્ય કર, અને મગ્નહ
કર. (૪) ચોથું, તું કહે છે કે અક્રાસ્યાખ દગાખોર છે, અને તે સુલેહનો કરાર
તોડશે તો શીકર નહિ. જો તે એમ કરશે તો હમે લડવા તૈયાર છીએ. જો તે
વચન તોડશે, તો હું તેના તખ્તો તાજને પાયમાલ કરીશ. પણ તેણે મારી સાથે
ધણી લડાઇઓ કીધી છે, અને હાર ખાધી છે, માટે હવે ફરીથી લડવાને તે મરજી
કરશેજ નહિ. માટે તું હવે સ્યાવક્ષને લડાઇ ચાલુ રાખવાને ના ફરમાવ. (૫)
પાંચમું, હું ખરી હકીકત છુપાવ્યા વગર તુને કહું છું, કે તેણે સુલેહના કાલકરારનો પોતાનો
વચન કદી પણ નહિ તોડવાનો નિશ્ચય ઠરાવ કર્યો છે. માટે એકબાર્ગી તું તેને લડાઇ
ચાલુ રાખવા કહેશે, તો તે, તે ઉપર ધ્યાન આપશે નહિ, અને તેથી પરિણામ એ
આવશે, કે તેનું દીલ દુખાશે અને તમો બાપ દીકરા વચ્ચે અણુગમો ઉત્પન્ન થશે.”

પણ રસ્તમની આ સધળી દલીલોએ કાઊસ ઉપર અસર કરી નહિ. તેણે રસ્તમ
ઉપર સામો ગુસ્સે થઇ કહ્યું કે, “એ સુલેહતું મુળ-કારણ તું દિસે છે.” તેણે નીચે
પ્રમાણે કહ્યું:—

કાઊસે રસ્તમપર ગુસ્સે થઇ કહેલા સખુનો.

ખરી તો દિસે છે એવી આ વાત, સચ્ચાઇ કંઇ છુપાયલી રહે ના શાંત,
કે કરી છે તેં તેના મન પર અસર, ઉઠાડ્યું તેનું તેં દેલ અને સર,

તેમાં તેં બેઠ છે તારી રાહત, નહિં તાજની કે તખ્તની કીર્તિની વાત.
રહી જા તું અહીં; તુસ પહેલવાન, લડાઇની બાંધશે કમરપર મેઆન.
મોકલું હું કાસદ બલખ તરફ, નામું તે લઈ જાય કરે અરફ.
સ્વાવક્ષ જો કરે ન માઈં ફરમાન, હોકમ ન માને, ન કરે પએમાન,
તો સાંપે તે તુસને લશ્કર સેપાહ, તુરત આ તરફનો ધરે તે રાહ.
ઘટતા તે ફેળે પહેાંચશે તે અહીં, જો ધરાવશે મગજમાં તુંદી તે કાંઈ.
કહીશ ન તુંને મિત્ર કે ચાર, હરગેજ ના જતો લડાઇને દવાર.”
નાખુશ થયો રૂસ્તમ, બોલ્યો તે એમ, “સર માઈં છુપાવશે આસમાન તે કેમ ?
જંગી તું તુસને ગણે રૂસ્તમ, તો યાદ રાખ કે દુનિયામાં રૂસ્તમ છે કમ.”

કહિસ પાદશાહ સ્વભાવનો ઘણો આકળો હતો. પોતાના દેશના નામીયા પહેલવાન સાથે આવો મોટો ઝઘડો તેણે આ બીજવાર કર્યો હતો. જ્યારે સોહરાબ તુરાની અક્રાસીઆબ તરફથી ધરાનપર ચઢાઈ લાવ્યો હતો, અને હજારને બંદ કરી સરહદ-પરનો કિલ્લો જીતી આગળ વધ્યો હતો, ત્યારે તેણે જામુલસ્તાનથી રૂસ્તમને તેડાવ્યો હતો. રૂસ્તમને આવતાં થોડા દિવસનો વાર લાગ્યો, તે ઉપરથી તેને ગુસ્સો લાગ્યો હતો, અને તે ઉપરથી રૂસ્તમ ઉપર તેના આવતાંને વાર તેણે ગુસ્સો કીધો હતો. તેથી રૂસ્તમ ગુસ્સે થઈ પાછો જામુલસ્તાન ચાલી ગયો હતો, અને પાછળથી બીજા ધરાની સરદારોની સમજાવતથી, દેશપર આવી પડેલાં સંકટ સામે બચાવ કરવાની દુઃખ ભરી ફરજને ખાતર પાછો આવ્યો હતો. તે પ્રમાણે, આજે બીજવાર બેને કહિસ તરફથી અપમાન થયું હતું. કહિસના ઉપર પ્રમાણેના ગુસ્સાના શબ્દો, કે જેમાં તેણે હવે તેને પોતાનો મિત્ર ગણવાને ના પાડી, અને હવે પછી ધરાન તરફથી લડાઇમાં જતો અટકાવ્યો, તે શબ્દો સાંભળી રૂસ્તમ ગુસ્સે થયો, અને બોલ્યો કે—

“અગર તુસે જંગી તોરા રૂસ્તમ અસ્ત,
ચુનાન દાન કે રૂસ્તમ બ ગેતી કમ અસ્ત.”

એટલે—

“જંગી તું તુસને ગણે રૂસ્તમ,
તો યાદ રાખ, કે દુનિયામાં રૂસ્તમ છે કમ.”

એ સખુન બોલી રૂસ્તમ દરબારમાંથી નીકળી ચાલ્યો અને પોતાના મુલક સીરતાન ભણી ગયો.

રૂસ્તમ ચાલી ગયો, કે કહિસે તુસને તેડાવી મંગાવ્યો, અને તેને તુરાન ભણી લશ્કર લઈ જવા ફરમાવ્યું. પછી તેણે નવીસંદાને બોલાવી એક કાગલ સ્વાવક્ષ ઉપર લખાવ્યું, જેમાં પહેલાં જોદાતાલાને યાદ કરી સ્વાવક્ષને દુઆ દીધી, અને

પછી કહ્યું કે “મારા દીકરા! તું જાણે છે, કે અક્રાસ્યાબે ધરાન સાથે કેવી વર્તણૂક ચલાવી છે! માટે તું તેની દોસ્તી ના સાંધ, અને તેના ફરેબમાં ના ફસ. પેલા ૧૦૦ જમીનોને મારી તરફ મોકલી દે. અક્રાસ્યાબે મને કેટલીક વખત મીઠા શબ્દો બોલી લડાઇથી અટકાવ્યો છે. તું ખુશી ખુશીમાં ગીરફતાર થઇ ગયો છે, અને ફેસ્તમ પોતાને મળેલી દોલતથી કદી ધરાયો નથી; પણ દોલત જો મેળવવી હોય, તો તલવારના બહાદુર ઉપયોગથી મેળવી શકાય. તુસ પેહલવાન તારી આગળ આવશે. ત્યારે જ સઘળું ઘટતું હશે તે તે કરશે. એ સુલેહથી સેતારાની ચાલ પ્રમાણે તારો જીવ જોખમમાં છે. માટે તું લડાઈ ઉઠાવ. પણ જો તું એ અહારેમનની ખસલતના અક્રાસ્યાબને માટે મેહેર આવતી હોય, તો લશ્કરની સરદારી તુસને સોંપી દે અને તું અત્રે પાછો ફર.”

જ્યારે કાસદે એ નામું સીઆવક્ષને પહોંચાડ્યું, ત્યારે તેણે તે વાંચ્યું, અને કાસદથી બીજી સઘળી વાતોથી વાંકફ થયો અને તેથી તે ધણી ચિંતામાં પડ્યો. પોતાને સોંપેલા ૧૦૦ નિર્દોષ જમીનોને કાઢિસને ત્યાં મોકલતાં તેને ચિંતા લાગી, કે “કાઢિસ તેઓને મારી નાંખે, તો હું ખોદાનો ગુનેહગાર થાઉં. વળી હું અક્રાસ્યાબ સામે લડાઇ લઇ જાઉં, તો તેના વાંક વગર સુલેહનો કરાર તોડવા માટે હું ખોદાનો ગુનેહગાર થાઉં. વળી જો હું ધરાન જાઉં છું, તો ત્યાં પણ મારી ઉપર આક્રમક છે. હું સોદાબેના ફરેબથી કદાચ ફરીથી પંચાતીમાં પડીશ. ડાખી અને જમણી બાજુએ સર્વ બાજુએ મુશ્કેલી છે.”

પછી સ્યાવક્ષે પોતા આગળ ખાનગી સલાહ લેવા માટે બેહેરામ અને જંજે પેહલવાનોને તેડ્યાં, કે જેઓની સલાહ ફેસ્તમ ગયા પછી તે વારે ધડીએ લેતો હતો. તેઓ આગળ તેણે કહ્યું, કે “મારો બાપ કાઢિસ પેહલે મને ઘણો ચાહતો હતો, પણ સોદાબે સાથની શાદીના વખત પછી તેનો મારી ઉપર ચાહ કમી થયો છે. સોદાબેના દીવાનખાના જાણે મારાં બંદીખાના છે. બળખમાં કર્સેવજ મોટાં લશ્કર સાથે પડેલો હતો, અને સોગદમાં અક્રાસ્યાબ પોતે એક લાખ આદમીના લશ્કર સાથે હતો. આપણે લડાઇ કરી તુરાનીઓને ત્યાંથી હઠાવ્યા અને અક્રાસ્યાબે બેટ સોગદ મોકલી અને સુલેહ શોધી. ત્યારે દાનાવોની સલાહથી આપણે સુલેહ કીધી, કારણકે જ્યારે આપણને મુલક અને ખજાનો મળે, ત્યારે પછી ફક્ત લોહી રેડવા માટે લડાઇ શું કરવા કરવી જોઈએ? જો સુલેહ મેં કરી છે, તે હવે કાઢિસ પસંદ કરતો નથી, અને મને મુશ્કેલીમાં લાવી મેલે છે. તે હવે લડાઇ કરવા ફરમાવે છે અને મેં જો સોગદ લઇ અક્રાસ્યાબ સાથે કોલકરાર કીધો છે તેની દરકાર કરતો નથી. હવે આપણી ફરજ છે, કે ખોદાતાળાથી પોતાનું સર ફેરવવું નહિ જોઈએ. માટે જો હું સોગદ ખાઇ કીધેલા કોલકરાર તોડું છું, તો ખોદાતાળાથી ફરવા બરાબર

છે. વળી પોતાના બાપ બપાવાના કામો અને રાહથી ધરવું નહિં બેઠાં. તેથી બે હું કાઢિસનું કહ્યું નહિ કરું, તો તે પણ બોલું છે. મારા બાપ કાઢિસની વર્તણૂક, બેઠા દુનિયામાં હું યુનેહગાર થાઉં, તેવા માર્ગ પર મને મેળે છે. અફસોસ! કે મારી જીંદગી મારી ઉપર એક શ્રાપ જેવી છે. હવે સોગંદ ખાધ કાઢિલા કાલકરા-રથી હું કેમ ફરું? બે હું ફરું છું, તો આખી જેહાનની સ્થાનતમાં પડું છું. બોદા મારી એવી ચાલ કેમ કબૂલ કરે? માટે આ દુન્યામાં એક ખુલ્લું પકડી હું ગોફેનશીન થાઉં. નામવર જંગે! તું જમીન તરીકે આપેલા તેના આગે ૧૦૦ ખેશીઓને અફારયાબ આગળ લઇ જા, અને જમીનો અને તેણે આપેલી બેટ સોગંદ, એ સધળું તેને પાછું સોંપ, અને જે બન્યું છે તે સધળું અફારયાબને કહે.”

પછી સ્થાવક્ષે ગોદરજના બેટા બેહરામને કહ્યું કે “આ લશ્કર અને તેની સાથેના અસબાબ હું તુંને સોંપું છું. જ્યાં સુધી તુસ આવી પહોંચે ત્યાં સુધી તું થોભજે અને તે આવે કે એ સધળું તું તેને સોંપજે.” આ શબ્દો સાંભળી બેહરામ અને જંગે બેઠા જન લશ્ચા દલગીર થયા.

પછી બેહરામે કહ્યું કે “બાપથી તું એ એકદમ છુટું પડ્યું નહિ. તું એક વખત કાઢિસ ઉપર ફરીથી કાગળ બખી રસ્તમને ફરીથી તેડાવ, અને તે લડાઇ કરવા કહે છે, તો લડાઇ કર. તેના થોડા વખતમાં છેડા આવશે. તું બે કહે, તો હું કાઢિસ આગળ જઇ સધળું નફા કરી આવું. તું લડાઇ કર, દુસ્મનને આજેજ કર, અને તારા બાપના દીલને ખુશી કર. કાઢિસ એક અજબ આકળો પાદશાહ છે. પણ જ્યારે એમ છે, ત્યારે તેના કહેવા પ્રમાણે કરવા વિના ચારો નથી. તેને માટે તું ખૂણે પડે, અને બાપથી છુટા પડે, એ ઠીક નહિ.”

સ્થાવક્ષને પોતાના એ બે સાથીઓની સલાહ પસંદ પડી નહિ. તેને પોતાના કાલ તોડી બોદાના રાહથી ફરવાનું પસંદ પડ્યું નહિ. પોતાને લડાઇ કરવાનું પસંદ નહિ, તો તે કરવાનું સુકી દઇ પોતે ગુપચુપ ધરાન લશ્ચી જવાનું પણ તેને પસંદ આવ્યું નહિ; કારણ તેણે ધાર્યું, કે “એમ બાપનો હુકમ બજા નહિ લાવી હું પાછો તેની આગળ જાઉં, અને તેની સાથે રહું, તો તેની સદાની ઇતરાજમાં મને રહેવું પડે.” તેથી તેણે પોતાના સરદારોને નીચે મુજબ કહ્યું.

સ્થાવક્ષે બેહરામ અને જંગેને કહેલા સુખનો.

પાદશાહના હોકમ, ફર્માન ને બોલ,
પણ યજ્ઞદાનનો હોકમ સૌથી દસેર.
જે યજ્ઞદાનના ફર્માનની છેડે પનાહ,
તો રડવાને લોહી શું લખાઉં હું હાથ?

થી કમતર છે સુરજ ને માહાતાબો કુલ.
શું નીજીવ કચરો હાથી કે શેર,
તે ગુમ કરે અફસ ને ગાહપણનો રાહ.
બે દેશોને લડાઇ કરાઉં હું સાથ?

છોડેલા જમીનને દેશે તે દુઃખ
જે લડતાથી લડાઈ પાછો હું રહીશ,
તો કરશે તે ગુસ્સો મારીપર બહુ,
જે કામોથી મારાં હોવો નારાજ
તો લઈ જાઉં છું પોતે, મારો પેગામ
જેએ નહિ જોડાઈ શખ્સ મારું કોઈ સુખ

કરવામાં તેમ તે સમજશે સુખ.
જે કહેલાં તે કામ વિના પાછો હું જાઉં,
આંખોમાં લાવશે આંસુઓ સહિ.
જે ફર્માનથી મારાં સર ફેરવો આજ,
જંગલમાંજ કરીશ મારું હું ઠામ.
તો શા દાજો પાડું તે પર હું દુઃખ ?

સ્થાવક્ષોના આવો મકકમ ઠરાવ જોઈ જંગે અને બેહરામ રડવા લાગ્યા.
તેઓએ જોયું, કે એથી સ્થાવક્ષની ખરાબી થશે. તોપણ તેઓએ તેનીજ સાથે
રહેવાનો ઠરાવ કર્યો. જંગેએ કહ્યું કે “અમો તારા ફર્માન બરદાર છીએ. અમો
મરણની ધડી સુસી તારા સુખન બરદાર થઈશું.”

ત્યારે સ્થાવક્ષે જંગેને કહ્યું કે “તું જ અને તુર્કી પાદશાહને મારી ઉપર
જે વીતે છે તે કહ. તું તેને કહ કે તેની સુલેહ કેવી રીતે મારા બાપ સાથે અને
કળઓ કરાવ્યો છે, અને જે સુલેહ તેને મનથી મધ થઈ પડી છે, તે મારે મનથી
ઝેહેર થઈ પડી છે.

સ્થાવક્ષે અફ્રાસીયાબ ઉપર જંગે મારફતે મોકલેલો પેગામ.

જા અને તુરકી શાહને કહે આમ,
સુલેહ છે તારી, કળઆનું મૂળ,
ખોદયું મેં ધરાનનું તખ્ત અને જર
જેહાનદાર ખોદાની ધરી પનાહ,
કાઉસનો મેં નહિ કર્યો સખુન
આપ મને જગ્યા જુદી કોઈ ખાસ
દુનિયામાં. શોધું એવું મકાન
બદ તેનો સ્વભાવ, સાંભળું ન બોલ

કે સુલેહનું આવું આ પરિણામ.
મધ તારું મીઠું, ઝેહેર મારું કુળ.
આપેલા કાલથી ન ફેરવું સર.
જમીન મારું તખ્ત, આકાશ કાલાહ.
તે પાસ જવામાં જોયો ન ગુણ.
કરું ત્યાં મારો સદાનો વાસ.
કે છુપું રહે મારું નામ ને નિશાન.
રાહત પામી દૂર રાખું કળઆનો કાલ.

એ પેગામ લઈ જંગે અફ્રાસ્યાબ બાણી ગયો, અને સાથે પેલા ૧૦૦ જા-
મીનો અને તેણે આપેલી ભેટ સોગાદ લઈ ગયો. અફ્રાસ્યાબે તેને ધણો સારો
આવકાર દીધો અને માન આપી પોતાની પાસે બેસાડ્યો. તેનીથી સ્થાવક્ષની
સંધળી હકીકત સાંભળી ઘણો દલગીર થયો. પછી જંગેને મહેલમાં એક ઓરડો અ-
પાવી આસાએશ લેવા મોકલ્યો. પછી પીરાન વજરને તોડાવી તેને સંધળી હકીકત
કહી, અને સ્થાવક્ષની દયા ખાધી, અને પીરાનની સલાહ પુછી. પીરાને કહ્યું કે
“એ સ્થાવક્ષ ઘણો બલો અને નેકબદ શાહજાદો છે. માટે જ્યાં સુધી તારા
મુલકમાં રહેવા માગે ત્યાં સુધી તુંએ તેને ખજાના વિગેરેથી સંધળી મદદ કરવી
જોઈએ. તેના જાતી સદગુણો ઉપરાંત તેની આંખે વર્તણૂક, કે પોતે કાલ આપી

રાખેલા ૧૦૦ જમીનો કાળે અને પોતાના વચનને કાળે તે આપથી છુટા પડ્યો છે, તે ખાતર તેને તુંએ સઘળી મદદ કરવી જોઈએ. સ્થાવલ અહીંથી કંટાળેલો ખીજે મુલક જાય એ ઠીક નહિ. વળી કાઠિસ છુટો થયો છે, અને થોડા વખતમાં સ્થાવલનો ગાદીપર હક ઉઠશે. માટે જો તું ફરમાવે તો હું તેની ઉપર કાગળ લખું, અને તેને તારા મુલકમાં જગ્યા આપું અને મદદ કરું અને વળી મારી એક બેટી શાદીમાં આપું. જો હવે પછી સ્થાવલ કદાચ ધરન મુલક પાછો જાવે, તો તેથી પણ આપણને ફાયદો થશે, અને તેથી તુરન અને ધરન વચ્ચે મુલેહ જળવાઈ રહેશે.”

અક્રાસ્થાએ પીરાનની સલાહ ધીરજથી સાંભળી અને કહ્યું, કે “તારી સલાહ મને પસંદ આવે છે. પણ મને એક કહેવત યાદ આવે છે કે ‘જો તું શીરના બચ્ચાને પાળશે, તો જ્યારે તેને દાંત ઉગશે અને જ્યારે તે જોરાવર થશે, ત્યારે તે પોતાના પરવરશ કરનારને એટલે પાળનારનેજ હેરાન કરશે’; માટે કદાચ આપણે સ્થાવલને મદદ કર્યો, અને તે પાછળથી આપણનેજ અહીં હેરાન કરે.” ત્યારે પીરાને જવાબ આપ્યો, કે “સ્થાવલમાં પોતાના આપ કરતાં વધારે સારા ગુણો છે, માટે તે એવી ચિંતા રાખવી નહિ.”

એ સમુન સાંભળી અક્રાસ્થાએ સ્થાવલ ઉપર તેના કાગળના જવાબમાં એક નામુ લખાવ્યું અને તેમાં જણાવ્યું કે “મારો આપો તુરનનો મુલક તુંને માન આપશે. તુંને મારા મુલકમાં જોઈ હું ખુશી થઈશ. તુંને મારા બેટા માફક રાખીશ. હું તારા પિતા સંમાન થઈશ, અને વળી એવો પિતા કે જે બેટાનો ગુલામ થઈ રહે. માટે મારા મુલકમાં આવ. મારો ખજાનો, મારું લશ્કર, સઘળું તારું છે. જ્યારે તારા આપ સાથે તું મુલેહ થશે, ત્યારે તુંને હું લશ્કર ને ખજાનો સાથે રવાના કરીશ.”

એ કાગળ સાથે જંગે સ્થાવલ આગળ ગયો અને તેને સઘળો પેગમ કહ્યો. સ્થાવલ તે સાંભળી એક હાથપર ખુશી થયો, પણ ખીજા હાથ ઉપર દલગીર થયો, કારણ કે આતશની ઉપરથી ઠંડો પવન કેમ ઝુકી શકે? તેમ દુસ્મન તરફથી, સેવટે, દુસ્મની વગર ખીજું શું મળી શકે?

પછી સ્થાવલે પોતાના આપ ઉપર એક કાગળ લખ્યો કે “તમારા ગુસ્સાએ મારા જીગરને બાળી નાંખ્યું છે. પહેલાં તો તમારા મેહેલમાં સોદાબેથી મારી ઉપર વિપત્તીઓ ગુજરી. પછી હું લડાઈ ઉપર આવ્યો અને મુલેહ કાઢી, તે તમોને પસંદ પડી નહિ. તેથી તમો મારીથી નારાજ થયા છે. ત્યારે હવે તમારી સાથે રહેવું દુસ્ત નથી.”

પછી તેણે બેહેરામને લશ્કર અને ખજાનો વિગેરે હવાલે કર્યાં, એવું કહીને કે “જ્યારે તુમ આવી પહોંચે ત્યારે સઘળું તું તેને સોંપી દેજે.”

પછી તેણે પોતા સાથે ૩૦૦૦ નામીઆ સવારો રાખ્યા અને જોઇતો ખજાનો લીધો, અને સઘળાં લશ્કરને ભેળું કરી તેઓને છેલ્લી સલામ કીધી, અને ફરમાવ્યું, કે તેઓએ ઘેઘેરામના હુકમ તળે રહેવું. પછી પોતે તુરાન બણી જવા નિકળ્યો. માર્ગમાં સઘળી મંજલોપર પીરાને તેને વારતે ખાણ પીણાની સઘળી તૈયારી કરાવી રાખી હતી.

તુસ બળખ આવી પહોંતો, કે તેને સ્યાવક્ષની તુરાન મુલક બણી જવાની વાત ખબર પડી. તેથી તે ધણો દલગીર થયો અને લશ્કર લઇ પાછો ધરાન બણી ફર્યો. શાહ કાઠિસને એ વાત ખબર પડી, ત્યારે તેથી તે ધણો દલગીર થયો. તેણે ગમ પકડ્યો અને હવે લડાઈનું નામ પણ નહિ દેવા લાગ્યો.

અફ્રાસ્યાબને સ્યાવક્ષના આવવાની વાત જ્યારે ખબર પડી, ત્યારે તેણે લશ્કરને તેને એસ્તેકબાલ લેવા મોકલ્યું. પીરાન પોતે ચુંટી કાઢેલા સવારો સાથે આગળ ગયો. બેઠે એકમેકને ભેટ્યા. પીરાન સ્યાવક્ષને જોઈ બહુ ખુશ થયો, અને કહ્યું, કે “તારા જેવા ચંચળ જવાનને મેં સ્વપ્નામાં જોયો હતો, તો મારો શુદાપો જઈ જવાની આવતો. તો હાલ જ્યારે હું તુંને ખરેખર જોઈ છું, ત્યારે મને કેટલી ખુશી ઉપજવી જોઈએ ! તું બેચીકર રહે. અફ્રાસ્યાબ તારા બાપ જેવો થશે. સઘળું અમે તારી સેવામાં ધરીશું.”

તેઓ બેઠે આગળ વધ્યા. માર્ગમાં સ્યાવક્ષ સુંદર જગ્યાઓ જોતો હતો અને તેને માટે સુંદર તૈયારીઓ થયેલી જોતો હતો. પણ મનમાં તે મુઝાતો હતો, અને દલગીર થતો હતો. પોતાના બાપીકા મુલકનાં જાણુલસ્તાનમાં રસ્તમે કરેલી મહે-માનદારી તેને યાદ આવો, અને તેની આંખમાંથી દલગીરીનાં આંસુ ટપકવા લાગ્યાં, કારણ કે હાલની સઘળી આગતાસ્વાગતા પારકા મુલકમાં, એક વખતના દુશ્મનના મુલકમાં હતી. માર્ગમાં કબરબાશી નામની જગ્યાએ તેઓએ વાસો કીધો. પીરાને સ્યાવક્ષને તેના આવવાથી ઉપજેલી ખુશી જાહેર કીધી. પીરાને ખાત્રી આપી કે અફ્રાસ્યાબનું નામ શુરું ગણાયલું છે, પણ સ્યાવક્ષે તેની કાંઈ ચિંતા કરવી નહિ. તેણે કહ્યું કે “ખાદાતાળા તરફથી તુંને મને સોંપ્યામાં આવ્યો છે, એમ હું ગણું છું. હું તુંને કાંઈપણ હાણી પહોંચવા દઈશ નહિ. તું બેચીકર રહે.”

પછી તેઓ આગળ વધ્યા. અને ‘ગંગ’ નામનું શહેર, જ્યાં અફ્રાસ્યાબ હતો, ત્યાં આવી પહોંતા. અફ્રાસ્યાબ સાંમે લેવા આવ્યો. સ્યાવક્ષ તેને જોઈ ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો, અને બેઠે એકમેકને ભેટ્યા. અફ્રાસ્યાબે તેને આવકાર દીધો, અને જણાવ્યું, કે તેને લીધે ધરાન અને તુરાન વચ્ચે મુલેહ પંથરાઇ હતી. પછી તેણે સ્યાવક્ષને પોતા પાસે ગાદીપર બેસાડ્યો, અને સ્યાવક્ષને નુરમંદ ઘેઘેરા જોઈ અજબ થયો, કે “આવા ઊંકરા સાથે કાઠિસ પાદશાહ એમ કાંઈ ચાલ ચલાવતો હશે !” પછી રાતના મિજલસ સમારી અને રંગ રાગ કીધો. એમ કેટલીક રાત પસાર થઇ.

એક રાત્રે અફ્રાસ્યાએ સ્થાવક્ષને જણાવ્યું, કે “આવતી કાલે આપણે બેઠી જશુ દડીદાવની રમતમાં ઉતર્યે.” સવારે બધા મેદાનમાં મળ્યા. અફ્રાસ્યાએ કહ્યું કે “તું તારી ટોળકી પસંદ કર, હું મારી પસંદ કરું.” સ્થાવક્ષે કહ્યું કે “તું મને તારો હરીફ ના ગણુ. હું તારી ટોળકીમાં રહી તારી ટોળકીમાંના એક તરફ રહીશ. તારી સામેની ટોળકીની સરદારી તું બીજાને આપ. હું તારો હરીફ થવા લાયક નથી.” અફ્રાસ્યાએ કહ્યું કે “નહિ, તું રમતમાં મારો ખરો હરીફ થવાને લાયક છે. માટે તારો ટોળકી તું બનાવ.” પછી એક ટોળકીની સરદારી (captainship) પોતે લઇ, પોતાની ટોળકી ગુલબાદ, કર્સેવજ, જેહન, પોલાદ, પીર ન, નેસ્ટીહન, હોમાન વિગેરેની કીધી. સ્થાવક્ષની ટોળકી (team) માટે તેણે રોષન, શીદર, અનદરીમાન, અર્જસ્પ વિગેરે સરદારોને આપ્યા. ત્યારે સ્થાવક્ષે કહ્યું, કે “તેઓ સઘળા તારા તુરાનીઓજ છે. તેઓ બરાબર દડો ફેંકવામાં કદાચ અચકાશે. તેઓ પાદશાહના મિત્રો છે. માટે બરાબર દડો મારતાં કદાચ આંચકી ખાશે. માટે જો તું પાદશાહ ફરમાવે, તો હું મારા ધરાનીઓમાંથી મારી ટોળકી બનાવું.” પાદશાહ કબુલ થયો. તેથી એ હરીફાઇની રમત તુરાનીઓ અને ધરાનીઓ જેવી બે પ્રજા વચ્ચેની એક ખરેખરી હરીફાઇની રમત, (International match) થઇ પડી. સ્થાવક્ષ સાત ધરાનીઓને પોતાની ટોળકીમાં લીધા. હાલમાં દડીદાવની હરીફાઇની રમતો (Matches) માં જેમ વાજત્રો વગાડનારાઓ (Band) ભેગા મળે છે, તેમ એ રમતમાં પણ થયું.

રમતમાં સ્થાવક્ષની ચબરાકી જોઇ અફ્રાસ્યાજ અજબ થયો. તેણે વિચાર કર્યો કે “જેની ઉપર યોદ્ધાની મેહુર હોય, તેજ એવી શક્તિ દેખાડે. સ્થાવક્ષ માટે મેં જે ખબર સાંભળી હતી, તેના કરતાં દીઠામાં એ વધારે ચબ્રાક છે.”

પછી અફ્રાસ્યાજ અને સ્થાવક્ષ મેદાનમાં તખ્તપર બેઠા. તેઓએ ધરાની ટોળકીને અને તુરાની ટોળકીને રમવા કહ્યું, અને પોતે રમત જોવા લાગ્યા. સ્થાવક્ષની દડીદાવ(?)ની રમત જોઇ અફ્રાસ્યાજ અજબ થવા પછી બોલ્યો કે “મેં સાંભળ્યું છે કે સ્થાવક્ષ તીરકમાન વિગેરે પેહેલવાનગીરીની રમતમાં પણ ચાલાક છે.” તે ઉપરથી સ્થાવક્ષે પોતાની કમાન બહાર કાઢી. અફ્રાસ્યાએ તે હાથમાં લીધી, અને જોઇને અજબ થયો. તેણે તે કર્સેવજને આપી કે બેચે. કર્સેવજે ઠાશેશ કીધી પણ ફાળ્યો નહિ, અને તેથી તે શરમીદો થયો. સ્થાવક્ષે તીરો

૧. અસલી ધરાનીઓની દડીદાવની રમતની વધુ વિગત માટે જુઓ માર્ક પુસ્તક “Asiatic Papers” (પાના ૨૩ થી ૩૦)માં, The Game of Ball-Bat (Chowgan-gui) among the Ancient Persians, as described in the Epic of Firdousi નામનો વિષય. જુઓ Journal B. B. R. A. S. વાલમ ૧૮ (પા. ૩૯-૪૬) માં માર્કે એ વિષય. જુઓ મારા “ધરાની વિષયો, ભાગ ત્રીજો” માં અસલી ધરાનીઓમાં તનની કસરતનો વિષય, પા. ૧૮૧થી ૧૮૧.

તાંકવામાં પણ સારી ચાલાકી બતાવી, તેથી અક્રાસ્થાળ ખુશ અને અબળ થયો. પછી તેના મેદાનમાંથી મેહેલમાં ગયા અને રંગરાગ કીધા. અક્રાસ્થાળે સ્વા-વક્ષને કેટલીક ભેટ સોગાદ આપી, અને પોતાના લસ્કરને ફરમાવ્યું, કે સ્વા-વક્ષને માન આપે અને તેના હુકમો બળ લાવે. એક દિવસે અક્રાસ્થાળ સ્વા-વક્ષ સાથે શેકારે ગયો ત્યાં પણ સ્વાવક્ષે પોતાની બહાદુરી અને ચપરાકીથી સર્વને દંગ કરી નાંખ્યા. એ સધળાંથી અક્રાસ્થાળની મેહેરબાની સ્વાવક્ષ ઉપર વધતી ગઈ. તે સ્વાવક્ષની સંગત વધારે સાંધતો, અને તેની સલાહ વધારે માંગતો. કર્સેવજની તે ઘણી થોડી સલાહ લેવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે એક વર્ષ ગુજર્યું.

એક દહાડે પીરાન અને સ્વાવક્ષ સાથે બેઠા હતા, ત્યારે પીરાને કહ્યું કે “સ્વાવક્ષ ! પાદશાહ તારી ઉપર શ્રીદા શ્રીદા છે. તું કાઠિસનો બેટો છે અને ભવિષ્યનો પાદશાહ છે. તારું ભવિષ્ય હું સર્વ રીતે સાચું જોઉં છું. પણ તારી આબુબાલુ કાંઈ ખેંચી નથી. નથી તારી આગળ કાંઈ લાભ કે બેન કે બાયડી. તું જાણે બાગની એક કારે એકપુરું ગુલાબનું ઝાડ ઉગ્યું હોય તેમ એકલો છે. માટે તારી નજર તુરાનીઓના મેહેલ ભણી ફેંક અને એક બાયડી પસંદ કર. પાદશાહના મેહેલમાં ત્રણ ખુબસુરત બેટીઓ છે, જેઓ માહાતાબ જેવી છે, અને ખુદ માહતાબ જે તેણીઓને જોએ, તો તેઓથી નજર ફેરવે નહિ. વળી કર્સેવજના મેહેલમાં ત્રણ ખુબસુરત બેટીઓ છે, જેઓ ફરેદુનના ખાનદાનથી ઉતરેલી છે. વળી મારે ત્યાં ચાર છોકરીઓ છે, જેઓમાં વડી જરીરે નામની ઘણી ખુબસુરત છે. માટે જો તું પસંદ કરે, તો તેણીને તારી સાથે પરણાવું.” એ વાત સાંભળી સ્વાવક્ષે પીરાનની બેટી જરીરે સાથે પરણવાની મરજી જણાવી. પીરાને જઈ એ વાત પોતાની બાયડી ગુલશેહરને જણાવી. પછી તેઓએ જરીરેની સ્વાવક્ષ સાથે શાદી કરી આપી. સ્વાવક્ષ તેણીની સાથે ખુશી ખુશાળીમાં રહ્યો, અને અક્રાસ્થાળનો પ્યાર અને માન વધુ મેળવતો ગયો.

એક દિવસે પીરાને સ્વાવક્ષ આગળ અક્રાસ્થાળની વડી બેટી શીરંગીજની વાત કીધી. કે “તેણી ઘણી ખુબસુરત શાહબંદી છે. માટે તું જો તેણીની સાથે પરણે, તો તારો લાગવગ અને દરબજે વધે. તેથી જો તું કહે, તો પાદશાહ પાસે હું તારી તરફથી તેણીના હાથની માગણી કરું.” સ્વાવક્ષે વિચાર કીધો કે “હવે હું ધરાનથી છુટો પડ્યો છું. હવે હું નહિ કાઠિસ કે બલને, રસતમ કે બેહેરામને જંગે કે શાવરાનને, ગેવ કે શાપુરને, કે એવા બીજા કાંઈ પહેલવાનોને ભેટશ. મારે અહીંજ રહેવું છે, ત્યારે અક્રાસ્થાળ સાથે સગાઈ કરવી દરસ્ત છે.” એમ વિચાર કરી તે શીરંગીજ સાથે પરણવા કબૂલ થયો. તે ઉપરથી પીરાને તે વાત અક્રાસ્થાળ આગળ કહી. અક્રાસ્થાળ એ સાંભળી બહુ વિચારમાં પડ્યો, અને પીરાનને કહ્યું કે “જેવિધે, સેતારેશનાસે વિગેરેએ મને આગમચેતી કરી છે, કે મારી છોકરીનો છોકરો મારાં તાબે તખ્તનો નાશ કરનાર થશે વિગેરે. ત્યારે મારી

છોકરીને સ્થાવક્ષ સાથે પરણાવી હું શા માટે એક એવું ઝાડ રોપું કે જેના કડવાં ફળ મને મળે ? એ શાહજાદો ધરાની છે. માટે કાણુ જાણે, કે કદાચ એ અને મારી બેટીને પેટનું ફરજદ ધરાન તરફ લાગણી દેખાડે, અને મને અને મારા તુરાનને હેરાન કરે ! માટે એમ મારી બેટીને પરણાવવાનું હું ખુબ જોતો નથી. સ્થાવક્ષને મારા બાઈ તરીકે અહીં રાખીશ, અને જ્યારે તે ધરાન જવા માગશે, ત્યારે તેને માન અકરામ સાથે જવા દેશ.”

પીરાને જવાબ દીધો કે “જોતિયા ઉપર ભરસો ના રાખ. સ્થાવક્ષને શીરંગીજાને પેટે જે ફરજદ આવશે, તે બહુ અને નેક આવશે. તે ધરાન અને તુરાનને જોડશે, અને સુલેહસંપન્નનું સાધન થઈ પડશે.” એ પ્રમાણેની કેટલીક સમજાવતથી અક્રાસ્યાએ પોતાની બેટી શીરંગીજાને સ્થાવક્ષ સાથે પરણાવવા કબુલ કરીહું. પીરાને જઈ તે ખબર સ્થાવક્ષને કાઢી અને તેથી સ્થાવક્ષ ખુશી થયો.

પીરાને સ્થાવક્ષ તરફથી લગનની સઘળી તૈયારી કાઢી અને શીરંગીજા માટે પોતાના ખજાનામાંથી ભેટ સોગાદ તૈયાર કાઢી, અને પછી અક્રાસ્યાએ પોતાની બેટીને સ્થાવક્ષ સાથે રવાન અને દીનની ક્રિયા પ્રમાણે^(૧) પરણાવી. સાત દિવસ લગનનો રંગરાગ અને રામશની ચાલ્યાં, અને સર્વ એવાં તો મોજમજાહમાં પડ્યાં, કે કેટલાક દિવસ સુધી કોઈ સુતું નહિ, એટલે સુધી, કે પક્ષીઓ અને માછીઓ પણ સુતાં નહિ.

પછી અક્રાસ્યાએ સ્થાવક્ષ માટે ઘણી ભેટ સોગાદો તૈયાર કાઢી, અને પોતાના ગજવાની શેહેરના મુલકથી પેલી બાજુનો છેક ચીનના દર્યાવ સુધીનો મુલક એક રેશમી કપડાં ઉપર લખત (મનશુર) લખી સ્થાવક્ષને સોંપ્યો, અને આખા મુલકને લગનની ખુશાલીમાં જીઆફત આપી. નજદીક અને દૂરનાં જેખી કોઈ લોકો આવે, તેઓ માટે ખાણું અને શરાબ તૈયાર હતાં. તેઓ ખાતાં પીતાં અને વળી પોતા સાથે જેટલું લઈ જવાઈ શકાતું તેટલું લઈ જતાં. વળી તેણે બંદીખાનાના દરવાજા ખોલી ઘણાક બંદીવાનોને છોડી મેલ્યા. એક વરસ દહારો સુધી એમ સ્થાવક્ષ પોતાની મોહોરદાર શીરંગીજા સાથે ખુશી ખુશાલીમાં એક જગ્યાએ રહ્યો. પછી અક્રાસ્યાબની આહેશથી તેના મુલકમાં ફરવા નિકળ્યો. તે ફરતો ફરતો ખોતનના મુલકમાં ગયો, કે જે પીરાનનો મુલક હતું. ત્યાં એક માસ પીરાનના મહેમાન તરીકે રહ્યો. ત્યાંથી ફરતો ફરતો તે એક એવી જગ્યાએ આવ્યો, કે જ્યાં એક હાથ ઉપર સુંદર દર્યા હતા, બીજા હાથ ઉપર ખુલ્લું ખુબસુરત પહાડો હતા, અને ત્રીજા હાથ ઉપર શેકારથી ભરેલાં જંગલો હતાં. વળી ત્યાં સુંદર ઝાડો

(૧) બેદાઈનદ કુખ્તર બ આઈને ખીશ,
અનાન અન ખુવદ દરખુરે દીને ખીશ.

અને વહેતાં પાણીઆ હતાં. એ જગ્યા સ્વાવક્ષને પસંદ પડી, તેથી ત્યાં મેહેલ બાંધી રહેવાનો તેણે ઠરાવ કીધો. એ મેહેલ અને શહેરનું નામ કંગદેજ હતું. એનું વર્ણન કરતાં શીર્દોસ્તી આ દુનિયાની નાપાયદારી ઉપર અને પોતાની મોટી ઉમ્મર ઉપર અસરકારક વિવેચન કરે છે. તે નીચે પ્રમાણે કહે છે.

કંગદેજનું વર્ણન કરવા આગમચ શાએરે દુનિયાની નાપાયદારી બાબે કહેલા સખુન.

ખાલું છું હાલ, હું મારી જબાન, સ્વાવક્ષના કંગદેજનું કરું છું બેઆન, આફ્રીન તે ખોદાની, જેણે જેહાન હસતી ને નીસતીને તે છે સાહેબ, બણાકથી ખાલી થઇ છે આ જેહાન, ક્યાં છે તે અસલી શાહોનું તખ્ત ? ક્યાં છે હકીમો અસલી દાનાવ ? ક્યાં છે તે બાનુઆ, લાજ અને શર્મ ? ક્યાં છે તે નરો, જે પહાડોમાં ઠામ ક્યાં છે તે નરો, જે આસમાનસે સર ગયા છે તેઓ ! થયા છે ખાક. ખાકમાંથી પેદા ને સેવટે ખાક, જશે તું અહીંથી, પણ કાયમ છે જેહાન, દુનિયામાં બહુ છે હીકમત ને જ્ઞાન,

કહું છું હાલ, હું કદીમ દાસ્તાન. શહેરનાં તે દાસ્તાનપર દેઉં છું ઘેઆન. કરી છે પેદા, શું બહેર કે નેહાન. સધળાં છે બે, પણ તેજ એક ગાયેબ. કાયમ તું રહેવાનું રાખ ના ગુમાન. ક્યાં છે તે અસલી દલેરાનું અખ્ત ? ક્યાં તેમનો અબ્યાસ ? ક્યાં તેમનો લાવ ? સાથ બોલતીતી જેઓ સખુનો નર્મ ? કરતા ને છોડતા આ દુનિયાનું નામ ? લગાડતા પકડી દલેર શીર નર ? સુખી છે તેજ, નેકી રાપે જે પાક. ગમી ને કડવાશથી સધળું છે ચાક. ગણતું ન કોઇ, શું બેદ કે નેહાન. શા કાળે કર્યે ગરબત અગળ ?

એ કંગદેજની જગ્યા માટે શીર્દોસ્તી કહે છે કે

“ચુન કંગદેજ દર જેહાન જાએ નીસ્ત, બરાન સાન જમીન દેલારાએ નીસ્ત.”

એટલે “કંગદેજના જેવી દુનિયામાં કોઇ જગ્યા નથી, તેના જેવી દીલને ખુશ કરનારી કોઇ જમીન નથી.”

દયાની સામેના એક ખુલ્લું પહાડ ઉપર સ્વાવક્ષે પોતાનો એ કંગદેજ નામનો મેહેલ બાંધ્યો હતો. શીર્દોસ્તી કહે છે, કે “એ મેહેલ યાને તેની જગ્યા એક બેહેસ્ત માફક હતી. એ બેહેસ્તને જો તું બેચે, તો તે છોડવાને પસંદ કરે નહિ. (બેહેસ્ત ધન ચુખીની ન ખાલી ગુજસ્ત). ત્યાં કોઈ ખિમાર પડતું હતું નહિ, અને ત્યાં બેહેસ્તના જેવો આગ હતો. ત્યાં બાણે હમેશાં બહારની મોસમ હતી. તેનો પહાડ એવો અતિ ધણો ઉંચો હતો કે કોઇ તેને જીતી શકે નહિ.” શીર્દોસ્તી વધુ કહે છે, કે “એ ખુબસુરત જગ્યાને બેચા વગર તેની ખુલ્લંદી અને ખુબસુરતીને

ખ્યાલ આવે નહીં, કારણુ જો કાષ્ઠ તેનું વર્ણન કરે તો સાંભળનારાઓ, તે વર્ણન કરનાર ઉપર તે સદરાગાત કરે છે, એમ બદગુમાન થાય.”

હવે કંગદેજના મુલકને આવાં યસ્તમાં યાદ કર્યો છે. ત્યાં જણાવવા પ્રમાણે, વેસેના ખાનદાનવાળા તુરાનીઓ ઉપર, એ જગ્યાએ ક્ષત્રિયઓક આગળ કૃતેહ મેળવવા માટે ઇરાની શાહજનકા તુસે આવાં અર્દીસુર પાસે દુઆ ગુજરી હતી. તુસ પહેલવાનની એ મુરાદ અર્દીસુરે પાર પાડી હતી. પણ એવીજ દુઆ તુસના વેરીઓએ એટલે ઉપલા વેસેના ખાનદાનવાળાઓએ આવાં અર્દીસુર પાસે ગુજરી, તે બર આવી નહિ. જે ક્રિયાઓ કરી તુસે દુઆ ગુજરી, તેજ ક્રિયાઓ કરી વેસેના ખાનદાનવાળાઓએ દુઆ ગુજરી. પણ એકની દુઆ બર આવી, ત્યારે બીજાની નહિ. તેનો સમ્યક આ, કે જ્યારે એકે ભલી મકસદથી, સાચા હેતુથી, સારા સમ્યક માટે દુઆ ગુજરી, ત્યારે બીજાએ, ખુરી મકસદથી ખૂરા હેતુથી, ખૂરા સમ્યક માટે દુઆ ગુજરી. એ ઉપરથી ઘડો મળે છે, કે ગમે તેવી ક્રિયાઓ કરવા છતાં, જે દયાનત ખૂરી હોય, અને તેથી જો ખૂરા સમ્યક માટે દુઆ ગુજરી હોય, તો તે ખોટાતાલાથી હરગેજ બર આવતી નથી.

હવે આવાં યસ્તમાંના ઉપલો “ક્ષત્રિયઓકેમ અપનો તેમેમ.” એટલે “ઉચ્ચો આંધિલો ક્ષત્રિયઓક” કિલ્લો, તે શીરહોસીવાળો એજ ખુલંદ પહાડ ઉપર આંધિલો મેહલ છે, જે આવાં યસ્ત પ્રમાણે, “કંધહય બેરેજન્તય” એટલે “ખુલંદ કંગદેજ” પર આંધિલો છે. એ ‘કંગ’ના પહાડને જમ્યાદ યસ્ત (ફ. ૪)માં પણ બીજા પદા-કોની ટીપમાં યાદ કર્યો છે. ખુનદેહેશ (બાબ ૨૨ ફ. ૫)માં જરથોસ્તના છોકરા ખોરશેદ ચેહરને પાછળથી એ કિલ્લામાં સરદારી કરતો જણાવ્યો છે. ખુનદેહેશમાં એને ખોરાસાનના મુલકમાં જણાવ્યો છે. બહમન યસ્તમાં પણ એ કિલ્લાને સ્થાવક્ષ સ્થાપેલો જણાવ્યો છે. મો. ગ્રેઆલ (De la Geographie de l'Avesta) પ્રમાણે, માસુદી એ કિલ્લાને કએખુસ્તુએ સ્થાપેલો જણાવે છે. તે જોમ બહમન યસ્ત તેમ શીરહોસી પ્રમાણે ‘બૂલબુ’ છે. સ્થાવક્ષના મરણ બાદ અમ્રાસ્થામ અને કએખુસ્તુ વચ્ચે અહીં મોટી લડાઈ થઈ હતી, ત્યારે એ કિલ્લો કએખુસ્તુને હાથ ગયો હતો, તે ઉપરથી કદાચ એ બૂલ થઈ હોય. મો. ગ્રેઆલ કહે છે, કે પાછલા ઇરાની લખનારાઓ એ ખુલંદ પહાડ ઉપરથી પોતાની પેહેલી મધ્યાન રેખા (First Meridian) ગણતા.

આવા ખુલંદ પહાડ ઉપર આવો સુંદર મેહલ આંધી તેની નવાઈ અને મજાહથી તૃપ્ત થઈ સ્થાવક્ષ વિચારમાં પડ્યો કે “એ મેહલ હું લાંગો વખત વાપરવા પામીશ કે નહિ? એથી મારાં સુખમાં વધારો થશે કે નહિ?”

માણસ મોજમજાહને શોખ રાખે છે અને આરામ છુટ્ટે છે ખરો, પણ એક ચંચળ અને ઉદ્વેગી માણસ એવી તદન એશઆરામની જાંદગીથી તૃપ્ત

થઈ કંટાળી જાય છે. આપણને જોનસનના 'રસિકસ'માં એવો દાખલો મળે છે, કે જેમાં એક શાહજાદાને સ્વાવક્ષનાં કંગદેજ જેવાં બેહેસ્ત સમાન એક સુખી ખીણ (Happy valley) નાં મકાનમાં રાખ્યો હતો. પણ ત્યાં તે આગસુ જીંદગીથી કંટાળી ગયો હતો, અને બહાર નિકળવાને ખાંતી થયો હતો. એજ પ્રમાણે આપણને ગચ્છાતમની બોધજનક વાતનો દાખલો મળે છે, કે તેના બાદશાહી બાપે આ દુનિયાના દુઃખોનો તેને કાંઈપણ ખ્યાલ આવે નહિ, એવા વિચારથી, અને ક્રકત તે સુખ અને મોજમજાહમાં ઉધરે એવા ખ્યાલથી, તેને એક એકાંત સુંદર મેહેલમાં બચગીથી રાખ્યો હતો. પણ એવી જીંદગીમાં બહારની દુઃખી જીંદગીના એકાએક નજરે પડેલા દેખાવોએ તેનું ધ્યાન સામું વધુ ખેંચ્યું હતું. મોજમજાહને અને મોજમજાહની સુખી જીંદગીને વશ થયેલું આદમી કાઠિયાર દુઃખના વિચારોને જલદી વશ થઈ પડે છે. સ્વાવક્ષના બાપમાં પણ એમ બન્યું.

સ્વાવક્ષ પોતાના જોતિયાને એ મેહેલ બાબે વર્તાશે પુછ્યો, તો તેઓએ કહ્યું, કે “એ મેહેલ તારી ઉપર સુખ લાવવાને બદલે દુઃખ વધારે લાવશે.” સ્વાવક્ષ એથી દલગીર થયો. પીરાને તેની દલગીરીનો સખખ પુછતાં સ્વાવક્ષ જણાવ્યું, કે “મેં આવી રંજ ખેંચી, ખજનો ખરચી આએ બેહેસ્ત જેવો મેહેલ બાંધ્યો છે, પણ હું નહિ ધારતો, કે હું કે મારાં બચ્ચાં તે નિરાંતે વાપરવા પામ્યે.”

પીરાને દિલાસો દીધો કે “કાંઈ શીકર ના કર. અકાસ્થાબ તારો ખેશી થાય છે. તે હમેશાં તારો બચાવ કરશે. હું પણ તારી ઉપર કાંઈ પણ દુઃખ આવવા દઈશ નહિ. પવન વટીક તારા એક બાલને પણ હેરાન કરે તેમ હું થવા દઈશ નહિ.” સ્વાવક્ષે ત્યારે પીરાનને કહ્યું કે “તારી ઉપર વિશ્વાસ મેલી, હું સખજો ભરમ બેદ, જે હું આગાહીથી પામ્યો છું, તે તુંને કહું છું, કે અકાસ્થાબ, મારી ઉપર, જો કે હું બોગુનાહ છું, તો પણ શકમંદ થશે, અને મને મારી નાખશે, અને મારા કિનામાં ધરાનથી તુરાન ઉપર હુમલો આવશે, અને સખજું તુરાન ઘણીક લડાઈઓ બાદ જીતે જાય થશે. માટે ચાલ, આપણે શાને કાજે રંજ ખેંચ્યે? આપણે સખજું ખેર ખેરાત કર્યે અને સખાવતમાં આપ્યે.”

એ સખુન સાંભળી પીરાન દલગીર થયો, અને વિચારમાં પડ્યો, કે “જો એ જે કહે છે તે બને, તો મારે હાથે મારી ઉપર બક્ષા લાવેલી ગણાશે. મારે હાથે તુરાન ઉપર વેરાની આવેલી ગણાશે, કારણ કે મેં અને તુરાનના મુલકમાં લાવી રાખ્યો છે.” પણ હિમ્મત રાખી તેણે સ્વાવક્ષને કહ્યું, કે “સેતારાઓની હકીકત ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું તુંને કાંઈ કામ નથી. એ તો તુંને ધરાન અને ધરાનનો, અને કાઉસ અને તેના તખતનો વિચાર આવે છે, તેથી એવા ધાસ્તીના વિચારો તારા મનમાં દાખલ થાય છે. માટે એ વિચારો તારા મનમાંથી કાઢી નાખ.”

પીરાન સ્થાવક્ષ સાથે રહીને એમ દહાડા ગુળરતો હતો, ત્યારે એક દિવસ અક્રાસ્થામ તરફથી તેની ઉપર હુકમ આવ્યો, કે “હવે તું લશ્કર એકઠું કરી ચીનના દર્બાવ સુધી, અને હિંદુસ્તાનના મુલક સુધી જ અને સખળાઓ પાસે આપણા રાજ માટે ખંડણી મેળવ.” પીરાને તે ઉપરથી લશ્કર તૈયાર કીધું, અને સ્થાવક્ષાની રજા લઇ નિકળ્યો.

પછી એક દીન અક્રાસ્થામ તરફથી સ્થાવક્ષ ઉપર નામું આવ્યું, કે ‘તું અમારાથી ઘણો દૂર રહે છે, તેથી અમોને કર પડતી નથી, માટે અમારા મુલકમાં કેથે નજદીકમાં આવીને રહે.” સ્થાવક્ષ એ ઉપરથી તૈયારી કરી અને અક્રાસ્થામના મુલકની નજદીક આવ્યો, અને ત્યાં સ્થાવક્ષગર્દ નામનું શહેર સ્થાપ્યું. ત્યાં પોતાનું મથક કીધું, અને ત્યાં પોતાનું નવું તખ્ત બરપા કીધું. તેની એક બાજુએ કાઠિસનું તખ્ત ચિતાર્યું હતું, જ્યાં રસ્તમ, જલ્લ, ગોદ્રેજ વિગેરે પેહેલવાનાનાં ચિત્રો હતાં. બીજી બાજુએ અક્રાસ્થામ અને તેના સરદારો કર્સેવજ, પીરાન વીગેરેનાં ચિત્રો ચિતરાવ્યાં હતાં.

પીરાન થોડા વખતમાં હિંદુસ્તાન અને ચીન લણીથી પાછો ફર્યો, અને સ્થાવક્ષગર્દ ગયો, કે જે શહેરની રોનકને માટે, તેણે ઘણું સાંભળ્યું હતું, અને જેના પાથો અર્શિસંગ રોજના મુખ્યારક દિવસે નાંખ્યો હતો. પીરાન આગ્રે સુદર શહેર ભેઠ ખુશી થયો. ત્યાં થોડા દહાડા રહી પોતાને વતન ખોતન ગયો, અને ત્યાં પોતાની બાયડી ગુલશેહર આગળ સ્થાવક્ષગર્દની બહુ તારીફ કીધી. પછી તે અક્રાસ્થામ આગળ ગયો, અને પોતાની સફરની સખળી હકીકત કહી, અને ક્યાં ક્યાંથી ખંડણી મેળવી, તેની સખળી હકીકત કહી. પછી સેવટે સ્થાવક્ષગર્દના નવાં શહેરની ખુબસુરતીની તારીફ કીધી, શાહ તેથી ખુશી થયો.

પછી અક્રાસ્થામે કર્સેવજને કહ્યું, કે “સ્થાવક્ષ આંધલા સ્થાવક્ષગર્દમાં તું જ, અને જે કે તેણે વેરાન જંગલમાં કેવો સુદર મેહેલ આંધી નવું શહેર સ્થાપ્યું છે ! તું તૈયારી કર અને બેટ સોગાદ લઇને તે શાહજાદા આગળ જ. તેણે તુરાનને ખાતર ધરાન અને ધરાનનું તાજે તખ્ત તબ્યું છે, અને રસ્તમ, જલ્લ, ગોદ્રેજ જેવા સરદારોની સંગત છોડી છે, માટે તેની આગળ જ અને તેને લાયકનું તેને માન આપજે. અને તુંને જે તે માનભરી રીતે આવકાર આપે, તો ત્યાં વધુ વખત ગમે વો રહેજે.” કર્સેવજ તૈયારી કરી બેટ સોગાદો સાથે ગયો, અને સ્થાવક્ષ તેને સામે આવી આવકાર દીધો, અને પોતે સાથે ફરી સખળું શહેર દેખાડ્યું.

એ વખતે પીરાનના ગામ તરફથી એક કાસદ આવ્યો અને ખબર લાવ્યો, કે સ્થાવક્ષની બાયડી જજીરેએ એક બેટાનો જન્મ આપ્યો છે, અને પીરાને

તેનું નામ શીરદ પાડ્યું છે. જહોરેએ તે બાળકના હાથ સાક્રાનમાં બાળાવી એક કાગળ ઉપર તે હાથ લગાડી તે હાથની નિશાણી સાથેનું કાગળ સ્વાવક્ષ પર મોકલ્યું. સ્વાવક્ષ એ ખચર સાંભળી ખુશી થયો. પછી કર્સેવજ શીરંગીજની મુલાકાતે ગયો અને તેણીને પુર સીંગાર સાથે બેઠ. સ્વાવક્ષગર્દમાં આ સંવળું બેઠ તેના મનમાં અદેખાઈનો આતશ બળવા લાગ્યો.

પછી બીજે દહાડે સ્વાવક્ષ અને કર્સેવજ દડીદાવ રમવા ઉતર્યા. એ રમતમાં સ્વાવક્ષે ધણી ચચરાકી બતલાવી. પછી કર્સેવજના કહેવાથી સ્વાવક્ષે નેજાબાદ, કમાનકશી, તીર અંદાજ વિગેરેના હુન્દરો સરસ રીતે બતાવ્યા. પછી કર્સેવજે સ્વાવક્ષને કહ્યું કે “ચાલ, આપણે મેદાનમાં ઉતર્યે અને મદાનગીલરી રમતો કર્યે. બે હું તુને જીતપરથી ઉઠાવી લઈ જમીન પર નાંખું, તો તું મને તારા ફરતાં ભેરાવર કબુલ રાખજે. બે તું મને નાંખે, તો લડાઈનાં મેદાનમાં, જ્યાં પેહેલવાનો કિનો શોભે છે, ત્યાં હું જઈશ નહિ” (એટલે ફરીથી કાંઈ સાથે લડાઈ કરીશ નહિ). સીઆવક્ષે ના પાડી અને કહ્યું, કે “નહિ, તારી સાથે એમ ફરી-ફાઈની રમત રમવી મને સગવડ નથી. તારો ઘોડો મારા ઘોડાના પાદશાહ જેવો છે. તારી કોલાહ મારે મનથી આજર ગુસસપ છે,” એટલે “આજર ગુસસપના આતશને જોટલું મારે માન આપવું બેઠએ, તેટલું મારે તારી કોલાહને માન આપવું બેઠએ.” કર્સેવજે કહ્યું કે “કાંઈ ફીકર નહિ, રમતમાં શું છે ! એમાંથી કાંઈ મીનાફરો થતો નથી.” પણ સ્વાવક્ષે નાજ પાડી અને કહ્યું કે “તું પાદશાહનો લાઈ છે. તારી સાથે એમ ફરીફાઈની રમત હું નહિ રમું. પણ તું કાંઈ બીજા તુરાની સરદારો બહાર પાડ, અને પછી તેઓ સાથેનો મારો હુન્દર બે.” ત્યારે કર્સેવજે પોતાના તુકાંબોને પુછ્યું, કે “સ્વાવક્ષ સાથે એ રમતમાં કોણુ ઉતરવાની હિમ્મત કરે છે ?” કાંઈએ હિમ્મત કીધી નહિ, પણ ગેરફ જરે નામનો સરદાર બહાર પડ્યો. કર્સેવજે સ્વાવક્ષને પુછ્યું કે “તું બે જણ સાથે લડશે ?” સ્વાવક્ષે કબુલ કીધું. ત્યારે દેમુર નામનો તુરાની પણ બહાર પડ્યો. એ બે જન સ્વાવક્ષ ઉપર ધસ્યા. પણ સ્વાવક્ષે પહેલે ગેરફ જરેને જીતપરથી ઉંચકી જમીન પર નાંખ્યો, અને પછી દેમુરને, જણે પછીને ઉંચકે તેમ, ઉંચકી લઈ કર્સેવજ આગળ લઈ ગયો. એથી બધા અજબ અજબ થયા, પણ કર્સેવજ અદેખાઈથી દલગીર થયો.

પછી આઠ દહાડા રહીને કર્સેવજ પાછો જવા નિકળ્યો, ત્યારે સ્વાવક્ષે તેને બેટ સાંગાદ આપી રવાના કીધો. કર્સેવજના મનમાં અદેખાઈ અને ગુસ્સો દાખલ થયો હતો. પોતાના બે તુકાં પેહેલવાનોની સ્વાવક્ષને હાથે હાર થયેલી બેઠ તેણે મનમાં ધાર્યું, કે “પાદશાહ અદાસ્યાબે ઇગ્નનથી આપણને શરમમાં નાખે એવા ધણીને આ મુલકમાં તેડ્યો છે, માટે વાત અહીંજ અટકવી નહિ બેઠએ.”

કર્સેવજ અક્રાસીઆળ તરફ પાછો ફર્યો અને પછી તેણે અદેખાઈને લીધે અક્રાસ્યાળને તેને માટે ખોટું ખોટું સમજાવવા માંડ્યું. તેના એવાં કતુદાને લીધે કર્સેવજ ના નામ ઉપરથી કર્સેવજ બાલ ફારસી જ્યાનમાં તેટલેજ મશહુર થયો છે, કે જેટલો યુરોપના તવારીખમાં માશીવેલ (Machivell) નામના એક રાજદારી તાલમેલીઆના નામ ઉપરથી માશીવેલીઝમ (Machivellism) શબ્દ મશહુર થયો છે. તેણે અક્રાસીઆળને ખોટું કહ્યું કે “સ્વાયક્ષ કાંઈ હવે આગળના જેવો નથી. થોડો વખત થયો તેની આગળ ધરાનનો કાસદ આવ્યો હતો, અને વળી રૂમ અને ચીનથી પણ આવ્યા છે. તે કાઠિશ પાદશાહની સલામતી લે છે. તે લશ્કર ભેગું કરે છે. તું જાણે છે કે ધરાન અને તુરાન વચ્ચે આતશ અને પાણી વચ્ચેના જેટલી જુદાઈ છે. તું ધારે છે કે તેઓ વચ્ચે સંપ ઉત્પન્ન કરે, પણ તે પવનને બંધ કરવા જેવી કાશીશ છે. મારી ફરજ છે, તેથી આ બપથી મેં નને વાંકે કાઢ્યા છે.” અક્રાસ્યાળે કહ્યું કે “એક ભાષ તરીકેના પ્યારથી તેં એમ કાઢ્યું તે ઠીક છે. હું પણ દહાડા એ બાબતપર વિચાર કરીશ.” થોડે દહાડે કર્સેવજ પાછો અક્રાસ્યાળ આગળ ગયો. ત્યારે અક્રાસ્યાળે કહ્યું, કે “આગળ જે મને ખરાબ સ્વપ્ને આવ્યો હતો, તેથી હું બેકાર થયો હતો. તેથી મેં સ્વાયક્ષ સાથે નહિં જડવાનો ઠરાવ કાઢ્યો છે, અને તેણે પણ આજ સુધી મને કાંઈ દુઃખ દીધું નથી. તેણે મારા સંવળા હુકમે ક્યાં છે, અને મારે ખાતર પોતાનો મુલક અને તાજ અને તખ્ત તજ્યાં છે. મેં તેની સાથે સગાઈ કાઢી છે. મેં તેને ખજાનો આપ્યો છે. તેની સાથે ખરાબ કરવાનું મને કારણ મળ્યું નથી, માટે તેને હેરાન કરવાનું મને દુરસ્ત દિસ્તું નથી. માટે હું તેને તેના ખાપ પાસે મોકલી દેઉં, કે અગર જો તેને તાજ અને તખ્તની ઉમેદ હોય, તો તે મારે તાજ તખ્ત લઈ શકે નહિં.”

કર્સેવજે કહ્યું, કે “એ વાતને તું એટલાં થોડાં વજનની ના ગણ, કારણ જો સ્વાયક્ષ ધરાન જશે, તો આપણો દેશ તે વેરાન કરશે. એક બેગાનો શખ્સ આપણા ઘરમાં દાખલ થાય છે, તો ઘરની સંવળી વાત જાણે છે. તેમ તે આપણા દેશનું કૌવત જોર વગેરે હકીકત જાણી આપણને ઘણા હેરાન કરશે.”

અક્રાસ્યાળ વિચારમાં પડ્યો, કે જે સંવળું થયું છે, તે પહેલેથીજ ખરાબ થયું છે. તેણે કહ્યું કે “હાલ સખુર કર. જોઈએ શું થાય છે. ઉતાવળ કરવાની અગત્ય નથી. હું તેને મારી આગળ તેડાવું, અને જો તેનામાં કાંઈ તુંડાઈ જોઉં, તો પછી હું જે કરવું જોઈએ તે કરું. તો પછી કાંઈ મારો વાંક કાઢશે નહિં.” કર્સેવજે કહ્યું કે “શીરગીજ પણ ખીમોહતાજ થઈ પડી છે, અને લશ્કર પણ સ્વાયક્ષને ચાહે છે, અને તું જાણે ગોવાળાં વગરનો બરવાડ છે. એક શેરના

અચ્ચાને દુધ અને શાકરથી પણ પાળવામાં આવે, પણ તે મોટું થયું કે શેર થવા વીના રહે નહિ.”

એ પ્રમાણે અવારનવાર કર્સેવજ શાહને સ્થાવલ સામે ઉત્કરતો હતો. એક દિવસ પાદશાહે કર્સેવજને કહ્યું કે “તું પાછો સ્થાવલગર્દ જા, અને સ્થાવલને કહે, કે મને મળવાને આવે. તેને કહે કે અહીં પણ શેકારની જગ્યા છે. એમ કહીને તેને શીરંગીજ સાથે મારી આગળ આવવા કહે.”

દગલખાજ કર્સેવજ સ્થાવલગર્દ ગયો. માર્ગમાંથી તેણે એક કાસદને આગળથી પોતાના આવવાની ખબર કહેવા મોકલ્યો અને કહેવડાવ્યું કે “ઓ નામદામ પાદશાહ ! હું આવું, ત્યારે તને તખ્તપરથી ઉઠવાનું કારણ નથી, કારણકે તારો દરબજો મોટો છે.” સ્થાવલને એવા પેગામથી વેહેમ ગયો, કે “એમાં શું મત લખ હશે ?” પછી જ્યારે કર્સેવજ આવ્યો, ત્યારે તે તો સરેસ્તા પ્રમાણે તેને એસ્તેકખાલ લેવા આગળ ગયો. કર્સેવજે અક્રાસ્યાખને પેગામ કહ્યો. સ્થાવલે અક્રાસ્યાખ આગળ જવાની મરજી બજાવી, પણ કહ્યું કે “તણુ દહાડા સભુર કર. અમારી સાથે તું આરામ લે. તણુ દહાડા રહી આપણે જઈએ.” જ્યારે કર્સેવજે જોયું, કે સ્થાવલ અક્રાસ્યાખ આગળ આવતા નૈયાર છે. ત્યારે તે મનમાં ગભરાઈ વિચાર કરતા લગ્યો કે “તેની હાજરીથી અક્રાસ્યાખ ઉપર પાછી તેની તરફથીમાં અસર થશે અને મેં જે ખોટું સમજાવ્યું છે તેની અસર તુટી જશે. માટે કોઈ તદખીરથી એવું કરું, કે તે અક્રાસ્યાખ આગળ આવે નહિ.”

એવી તદખીર કરવા માટે તેણે આંખમાંથી આંસુ રડવા માંડ્યાં, અને હાંગ કરીને રડવા લાગ્યો; તેથી સ્થાવલને પણ રડવું આવ્યું તેણે કહ્યું કે “શું છે ? તું મને કહે કે શું અક્રાસ્યાખથી તારી ઉપર દુઃખ પડ્યું છે ? તેમ હોય તો કહે, કે તારા તરફથી હીમાયત કરી તારો અચાવ કરું. શું કોઈએ પાદશાહ આગળ તારી બદગોષ્ટ કરી છે ? એમ હોય તો કહે, કે તેનો ઉપાય કરું. જે હોય તે મારી આગળ કહે.”

ત્યારે કર્સેવજે કહ્યું, કે “મારી ઉપરની કોઈ આફત માટે હું રડતો નથી. મારી શક્તિ અને ખળનાથી મારો અચાવ કરવાને હું તો શક્તિવાન છું, પણ મને તારે માટે લાગે છે. તું જાણે છે, કે જ્યારથી તુરે એરચને માર્યો, ત્યારથી તુરાન અને ઇરાન વચ્ચે વેર ચાલે છે. પાદશાહ અક્રાસ્યાખ એટલો ખુશ છે, કે તું તેને હજુર પિછાનતો નથી. તું અગ્રંરસનો દાખલો લે, કે તે જોકે તેનો બાઈ થતો હતો, તોપણ તે ખીચારાને અક્રાસ્યાખે મારી નાંખ્યો છે. તુ જેવો બલો અને ડહવે શાહનજો, જેણે કોઈને દુઃખ દીધું નથી, તેને હવે તે

જૂરા પાદશાહ મારી નાંખવા માગે છે. માટે હું તને ચેતાવું છું, કે તું બચવાના કાંઈ ઉપાય શોધ.”

સ્થાવરે કહ્યું કે “તું એ આખે ચિંતા ના કર. ખોદા મારો બચાવનાર છે. પાદશાહ અક્રાસ્થાબને મારે માટે કાંઈ શક હશે, તો તે મને આવો મરતબો નહિં આપતે. તે મને તખ્ત, ખજાનો અને મુલક અને વળી પોતાની બેટી વ-ટીક નહિં આપતે. માટે હું તેની દરબારમાં આવું છું, અને તેનો જે શક હશે, તે તુરત દૂર કરીશ; માટે તે આખે તું ચિંતા ના કર.”

ત્યારે કર્સેવજે કહ્યું, કે “તું એ અક્રાસ્થાબને ધારે છે તેવો તે નથી. તે દગલખાજીથી ભરેલો છે. અઝેરસ કરતાં તું કાંઈ તેનો વધુ અંતલગનો સગો નથી, કે જે અઝેરસના તેણે બે ટુકડા કીધા. માટે મેં તો તને સજ્જની હકીકતોથી વાકિફ કીધો છે.” એમ કહી તે આંખમાંથી આંસુ રેડી રડવા લાગ્યો. સ્થાવરે કહ્યું કે “તેની શિક્ષા લાયક મેં કાંમ કયું” નથી. મારા વચન કે કામથી મેં ક્યાંઈનું કારણ આપ્યું નથી; માટે શીકર નહિં. હું તારી સાથે એકલો આવું છું, અને જોઉં કે તે શા કાળે ગુસ્સે થયો છે” ?

કર્સેવજે કહ્યું, કે “તને એની આગળ આવવું નહિં જોઈએ. આતશ પર યા મોજા ઉપર કેાઈએ ચાલવું જોઈએ નહિં. તું સજ્જ કર. હું તારી તરફથી વચમાં પડીશ. તેટલાં તું તેના તેડાને જવાબ આપ, અને તારી લલી ધારણા દેખાડ. હું જો જોવશ, કે તે શાંત થાય છે, તો તને તેડવા એક કાસદ મોકલીશ. પણ જો તેને હું ગુસ્સે થયેલો જોઈશ, તો તેમ તને કહેવાડીશ, કે તુરત તું અહીંથી નાસી જજે. અહીંથી ચીતનો મુલક ૧૨૦ ફરસંગ છે. ત્યાં તું જતો રહેજે. નહિં તો તારા આપ આગળ જતો રહેજે, કે જે તુને મળવા ચાહે છે.”

એ સંજુનથી સ્થાવર હાગાઈ ગયો, અને તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલવાને કબુલ થયો, અને તેના કહેવાથી જવાબ લખાવ્યો કે “ઓ પાદશાહ ! તારા હુકમને માન આપી હું આવવાને તદ્યાર છું, અને શીરંગીજ પણ આવતે. પણ હાલ તેણી ઘણી બિમાર છે. આખે અને પેલી જોહાંન વચ્ચે પડેલી છે. માટે હું પણ તેણીની આગળથી ખસી શકતો નથી. માટે તેણી સારી થશે કે અમો તુરત આવીશું.”

એવો કાગળ લઈ કર્સેવજ મેંતાબ મંજલપર મંજલ કરતો જલદી ત્રણ દહાડામાં અક્રાસ્થાબ આગળ ગયો. અક્રાસ્થાબે પુછ્યું, કે “એટલી દોડાદોડ કરી મંજલપર મંજલ કરી આવવાનું કારણ શું?” કર્સેવજે કહ્યું કે “જ્યારે આજ્ઞા આવે ત્યારે નિરાત બેસવાને કારણ નથી. સ્થાવર તો

નહિં મને લેવા આંચો, કે નહિં તેણે મારા સખુન સાંભળ્યા, કે નહીં તારૂં કા-
ગળ પાંચુ. તખ્ત પાછળની છેલ્લી જગ્યા તેણે મને આપી. ધરાનથી તેની ઉપર
એક કાગળ આંચું છે અને રૂમ અને ચીનથી થોડાક વારમાં તેને માટે લશ્કર
આવશે. માટે જો તું કાંઈપણ ખોટી કરશે, તો ખરાબ થશે. તું જો આનાકાની
કરશે, તો તે લડાઈ લાવશે, અને જો તે તારાં લશ્કર સાથે ધરાનમાં જતો રહે,
તો ત્યાં તેની ઉપર કાણુ હુમલો કરી શકશે” ?

પેલી બાણુ સ્વાલક્ષે સઘળી વાત ફીરંગીજને કહી, જેથી તેણી દલગીર
થઈ. તેણે કહ્યું કે “કર્સેવજ મારો મિત્ર છે, અને તેણે શાહને થડો પાડવાને કબુલ
કીધું છે. ખોદા મારો નેગેહવાન છે.”

એ પ્રમાણે ત્રણ દહાડા ગુજ્યાં, અને ચોથે દહાડે રાત્રિ એક સ્વપ્ના જોઈ
સ્વાલક્ષે બીહીને ચીચીઆરી પાડી ઉઠ્યો. શીરંગીજ તેને પેટમાં દાખ્યો, અને તુરત,
આતશપર સુખડ અને અગર બાલ્યું, અને બીહીવાનો ખુલાસો પૂછ્યો. સ્વાલક્ષે
કહ્યું, કે “મેં સ્વપ્નામાં એક બાણુ એક ગંજવર નદી જોઈ અને બીજી બા-
ણુએ બળતો પહાડ જોયો. નદીને કિનારે હથિઆરખંદ લશ્કર હતું. બીજી બાણુ
આતશથી સ્વાલક્ષગર્દનો કીલ્લો બળી લખ્મ થતો હતો.” શીરંગીજે કહ્યું, કે
“કંઈ નહિં, એથી સાફ થશે, અને કર્સેવજ ઉપર ખરૂં પીતશે, કે તે રમના
ખાકાનને હાથે માર્યો જશે.”

સ્વાલક્ષે એ સ્વપ્ના જોઈ લશ્કરને તૈયાર કીધું અને મેહેલ બહાર રાખ્યું.
એક જણ બપોર લાંચું, કે અકાસ્ચાબ લશ્કર સાથે આવે છે. પછી કર્સેવજ
તરફથી એક પેગામ આંચો, કે “તારો બચાવ કરવાના ઉપાય લે, કારણુ મારી
સમજવત ફોકટ ગઈ છે.” એ ઉપરથી શીરંગીજે કહ્યું, કે “ઓ પાદશાહ ! તું
મારી કાંઈ શીકર ના કર, અને નાસ અને તારો જાન બચાવ.”

સ્વાલક્ષે શીરંગીજને છેલ્લી નસીખત તરીકે કહ્યું, કે “મેં જો સ્વપ્ના જોયો
તે ખરો પડતો દિસે છે, અને મારી કીર્તિ તમામ થઈ છે, અને જીંદગીના છેડા
આંચો છે. જો મારા મેહેલની ટોંચ ચીનીશ્વર સુધી પહોંચે, તોપણ મારે મરવું છે.
જો હું ૧૨૦૦ વર્ષ જીવું, તોપણ સૈયદે મારે મરવું છે. હાલ તારા હમેલને પાં-
ચમો મહિનો છે. તારે પેટે એક નામાંકિત ધરંજદ અવતરશે. તેનું નામ તું
કબ્રેખુસ્તુ આપજે. તે ધરંજદથી તું દિવાસો લેજે. ખોદાના ઇનસાફને લીધે ખુલ્લું
ખોદાઈથી તે સીંહા જમીન તલક કોઈ છુટવાનું નથી. એક મચ્છરની પાંખથી તે
એક મસ્ત હાથી સુધી, શું પાણીનો ચક્કો, કે નીલનો દર્વાવ, કોઈપણ છુટવાનું
નથી. અકાસ્ચાબના હુકમથી મારું માથું કાપી નાખવામાં આવશે, અને નહિ

કાઠ મારું કપન કરશે, કે નહિં કાઠ મારે માટે રડશે. અકાસ્થાપના ચોકીદાર તને પણ રખડી કરશે, પણ પીરાન આવી તારે માટે તારા બાપ પાસે મેહેર મેળવશે. તેને ત્યાં તું કચ્છેપુસ્તુને જનમ આપશે પછી ધરાનથી એક સરદાર આવી તને અને તારા છોકરાને જોડુને આવે પારથી પેસે પાર ધરાનના મુલકમાં લઈ જશે. તે છોકરા મોટો થઈ મારો કિનો લેશે.” એટલું કહી શીરંગીજને ભેડી દુઃખભર્યાં દીક્ષ સાથે તે બહાર ગયો. શીરંગીજ જારી કરી રડવા લાગી. પછી સ્થાવક તમેલાનાં પોતાના ઘોડા બેઠબેઠ આવળ ગયો. તે તેનો લડાઈના માનીતો ઘોડો હતો. તેનું મથું તેણે પોતાની છાતીએ ઢાળ્યું, અને તેની લગામ અને રેન મોહડામાંથી કઢાડી લઈ તેના કાનમાં દલગીરીભર્યાં અવાજ સાથે કહ્યું, કે “ખબરદાર રહેજે અને કાઠના હાથમાં ના જતો. જ્યારે કચ્છેપુસ્તુ આવે ત્યારે લગામ પોવા દેજે. તું તમેલામાંથી છુટો થા. તે કિનો લેવા આવે ત્યારે તું તેને સવારી આપજે. તેની સાથે દુનિયામાં ફરી દુસ્મનને જીતે જાગર કરજે.” એમ કહી તે ઘોડાને છોડી દીધો.

આવાં યસ્ત (ફ. ૫૦) માં એ બેઠબેઠ ઘોડા માટે આપણને એશારો મળે છે. ત્યાં પાદશાહ કચ્છેપુસ્તુ બરાબ્રો ઉપર ફોલમેળવવાની દુઆ સાથે એક ઘણો સરસ ઘોડો મેળવવા માટે આવાં અદ્રિસર પાસે દુઆ ગુમરે છે. તે કહે છે, કે

“અવત્ આપનેમ્ દજદિ મે વડહિદિ મેવીસ્તે અદ્રિસર અનાહિને.....યત વીસ્પનામ યુખ્તનામ અજમેમ ફૂનેમેમ ધંજમેનિ” એટલે “ચો ભક્ષી અને ઘણો ફાયદો પહોંચાડનારી અદ્રિસર અનાહિન ! આ મુરાદ મને આપ, કે સધળા ઘોડાઓમાંથી તું સર્વથી સરસ ઘોડાને જોડું.”

અદ્રિસરે કચ્છેપુસ્તુની એ મુરાદ બક્ષી હતી. હવે જે ઘોડા માટે એ દુઆ ગુમરી હતી, તે એ બેઠબેઠ ઘોડો હતો, જે પાછળથી કચ્છેપુસ્તુને હાથ આવ્યો હતો. એ ઘોડો કચ્છેપુસ્તુના હાથમાં આવવાની હકીકત પછવાડેના તેનાં દાસ્તાનમાંથી મળે છે.

જ્યારે ધરાનીઓએ તુરાની અકાસ્થાપ સાથે કેટલીક જંગ કરી કચ્છેપુસ્તુને શોધી કાઢ્યો અને તેને શાહા કાહિસ આવળ ધરાન ભણી લઈ જવા માગ્યો, ત્યારે, શીરદુસી પ્રમાણે, શીરંગીજે બેઠબેઠ રિયંતી હકીકતથી કચ્છેપુસ્તુને વાકફ કાઢ્યો અને તેના હાથમાં બેઠબેઠનું જીતું જીત અને લગામ આપી અને જેવ સાથે જઈ તે નામિયા ઘોડાને પોતાના સ્વાધીનમાં લેવા કહ્યું. તેણીએ કહ્યું કે “બેઠબેઠને તું જીત અને લગામ દેખાડજે. જ્યારે તે તાબે થાય, ત્યારે તું પગ ઉઠાવજે, અને તેની આવળ જજે અને જલદીથી તારા મેહેરા દેખાડજે. તું તેને તેના નામથી બોલાવજે અને આવળ જઈ તારા હાથે પ્યારથી પસવારજે. જ્યારે સ્થાવક દુનિયાથી નાઉમેદ

થયો હતો, અને રોશન દહાડો તેની ઉપર સીધા થયો હતો, ત્યારે તેણે પોતાના સીધા રંગના બેહબદને એમ કહ્યું હતું કે ‘હવે પછી તું પવનનું પશુ ફરમાન ના કરતો. તું પહાડ અને મેદાનોમાં ફરતો રહેજે અને જ્યારે કચ્છેપુસ્ટુ તને શોધતો આવે, ત્યારે તું તેને સ્વારી આપજે. દુનિયામાં ફરી વળજે અને તારી નાળથી જમીનપરથી દુશ્મનોને દૂર કરજે.’”

ફીરંગીજ એ સંઘળી હકીકત પોતાના બેટા કુચ્છેપુ ને કહે છે, અને તેને તે ઘોડાની પહાડી જગ્યાની, અને તે જે નદી કિનારે પાણી પીવા આવે છે, તે નદીની સંઘળી નિશાણી આપે છે. તે નિશાણી પ્રમાણે કચ્છેપુસ્ટુ ગેવ સાથે ત્યાં જાય છે.

એ હકીકત ઉપરથી ત્યારે આવાં યજ્ઞના ઉપલા ફકરાનો વિગતવાર ખુલાસો શાહનામાને આધારે મળે છે, અને દિસે છે, કે કચ્છેપુસ્ટુએ સૌથી સરસ ઘોડો બેડવા માટે જે દુઆ ગુજારી હતી, તે પોતાના બાપનો નામિયો બેહબદ ઘોડો હાથ કરવા માટે હતી. આવાં અર્ધિસૂર આગળ જે બંદગી કરી હતી તે બેહબદની પાણી પીવા આવવાની જગ્યાવાળી નદી આગળ હતી. વળી એ બંદગી તેણે તે વખતે કરી હતી, કે જ્યારે તે ધરાન જવા માટે તૈયાર થયો હતો.

એ ખુશીવંતો ઘોડો, જેને માટે આવાં યજ્ઞ પ્રમાણે કચ્છેપુ ખેદાતાળા આગળ ખાસ અર્જ ગુજારે છે, તે, શીર્દોસી પ્રમાણે, જ્યારે કચ્છેપુસ્ટુ તેની આગળ જઈ પહોંચે છે, ત્યારે પોતાના આગલા માલીક સ્થાવક્ષના વખતની સંઘળી યાદ કરે છે. તે ઘોડાની આંખમાંથી, પોતાના આગલા જીન અને લગામ બેંધ આગલી બાબત યાદ આવવાથી આંસુ પડે છે. તેને બેંધ કચ્છેપુસ્ટુ અને ગેવને પશુ રડવું આવે છે. શીર્દોસી એ બાબે કહે છે કે “જ્યારે તે (ઘોડાઓનું) ટાળું એક ખુલ્લું સાંકડી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યું, ત્યારે પાણી પી પુરતી તરસ મટાડીને પાછું ફર્યું. જ્યારે તે આગળ વધ્યું, ત્યારે સરફરાજ કચ્છેપુસ્ટુ સેતાબ તે પાણીના ચશમાની આગળ આવ્યો અને બેહબદને જીન અને લગામ દેખાડ્યાં, એવી મતલબથી કે એમ કરવથી તેની મુરદ બર આવે. બેહબદે નજર કીધી અને પાદશાહને દીઠો અને પોતાના જીગરથી એક સરદ હાથ મારી. તેણે બહાદુર સ્થાવક્ષની બેઠક, લાંબા પાવડા અને ખડંગ નામના ઝાડમાંથી બનાવેલું જીન બેસ્યું. તે પોતાના પગ ખેંચી પાણી પીવાની જગ્યાએ ઉભો અને જ્યાં ઉભો હતો, ત્યાંથી એક પગલું આગળ વધ્યો નહિ. જ્યારે કચ્છેપુસ્ટુએ તેને શાંત થયેલો દીઠો, ત્યારે દોડ્યો અને તેની આગળ જીન સાથે સેતાબ ગયો. તે સીધા રંગ ઘોડો પોતાની જગ્યાએ ઉભો રહ્યો અને પોતાની બેઠક આંખમાંથી આંસુની ધાર વરસાવવા લાગ્યો. પાદશાહ પશુ ગેવની સાથે રડવા લાગ્યો અને જાણે તેજ આતશની

ઉપર (બલતો હોય, તેમ ગમથી) ભુંજવા લાગ્યો. બેઉ જણ આંખમાંથી પાણી રડવા લાગ્યા અને જ્યાનથી અક્રાસ્યાય ઉપર લેઆનત વરસાવવા લાગ્યા. પાદ-શાહ તેની આંખ અને તેનાં મોહડા ઉપર હાથ પસવારવા લાગ્યો, તેની છાતી અને યાળ ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો અને તેના વાળ પસવારવા લાગ્યો. તેણે તેને લગામ પેહેરાવી અને તેની ઉપર જીન નાખ્યું અને દુઃખ સાથે પોતાના બાપને યાદ કર્યો.

કચ્છેપુત્રુ બેહેનદને પસવારી પટાવીને દિલાસો દઇ તેની ઉપર જીન નાંખી પોતાને ઘેર લાવે છે. ત્યાં શીરંગીજને લાંબે વખતે પોતાના સ્થાવલના ઘોડાને જોઇને આગલી પાછલી બાબત યાદ આવે છે અને તેથી તેણીનું હૃદય ભરાઇ આવે છે. એ બાબતે ફિર્દોસી કહે છે કે “જ્યારે શીરંગીજે બેહેનદનો ચેહેરા જોયો ત્યારે તેણીનો ચેહેરા આંખમાંથી પડતાં આંસુથી ભરાઇ ગયો. તેણીએ પોતાના બે ગાલો તેની યાળ અને છાતી ઉપર મેલ્યા અને સ્થાવલના રવાનને યાદ કર્યું.”

જેમ અસલી દરાનીઓમાં, તેમ ઇજીપ્ટમાં, ઘોડા જણે કુટુંબના આસામીઓ હોય તેમ ગણવામાં આવતું. ઇજીપ્ટના એક પાદશાહે બાબીલોનના પાદશાહ ઉપર એક પત્ર લખ્યો છે તે હાલ રોશણીમાં આવ્યો છે. તે પાદશાહ બાબીલોનના પાદશાહને ખબર પુછે છે કે “તમારા છોકરાં બચ્યાં અને ઘોડાઓ કેમ છે? અમારા છોકરાં બચ્યાં અને ઘોડાઓ સારી પેઠ છે.”

હવે આપણે આપણાં અસલ દાસ્તાન ઉપર પાછા આવ્યે. સ્થાવલ પોતાના માનીતા બેહેનદ ઘોડાને થોડાક સમુને કહી છુટો મેલી બીજા ઘોડાપર સવાર થઇ લશ્કર સાથે બહાર નીકળે છે અને લશ્કરને ઇરાન લશ્ચીને માર્ગ લેવા કહે છે. પણ તેવામાં રસ્તામાં અક્રાસ્યાય મળે છે. એ પ્રમાણે દરાનીઓને જતા રહેના જોઇ અક્રાસ્યાયે ધાયું કે “કર્સીજે જે કહ્યું હતું તે સત્યનું ખરું છે.” અક્રાસ્યાયના લશ્કરને આવતું જોઇ સ્થાવલ એક જગ્યાએ થમ ઉભો રહ્યો. તેને હજી કાંઇ જરા આશા હતી, કે તે અક્રાસ્યાયનો શક દૂર કરી શકશે. સ્થાવલને એમ સ્થિર ઉભો રહેતા જોઇ લશ્કર ગુસ્સે થયું અને પોકારવા લાગ્યું કે “એમ તો તેઓ આવણું મારી નાંખશે. આપણે બહાદુરી બતાવવી જોઇએ.” સ્થાવલે તેઓને લડવા મના કીધી કે “આજે જો અક્રાસ્યાયને હું લડાઇની ભેટ આપું, (એટલે લડાઈ કરું,) તો મારા તોખમને ખામ લાગે.” પછી તેણે અક્રાસ્યાયને કહ્યું કે “ઓ નામદાર પાદશાહ! શા કાળે મારી ઉપર એક લશ્કર લઈ તું હુમલો લાવ્યો છે. શા કાળે તું હું બી ગુનાહને મારવા મળે છે. શા કાળે બે પ્રજાઓમાં વેર વસાવે છે?” ત્યારે કર્સેવજ બોલી ઉઠ્યો કે “જો તું બીગુનાહ છે તો શાને કાળે તું આમ હથિયારબંદ થઇ શાહ સામે આવ્યો છે?”

જ્યારે કર્સેવજને એમ બોલતાં સાંભળ્યો ત્યારે સ્વાવક્ષ પામી ગયો કે “એણેજ મને લશ્કર લઈ ત્યાર થઈ નાસી જવાને છુપો પેગામ મોકલ્યો અને હાલ મને તાણો મારે છે, તો સઘળાં કારસ્તાન એનાજ છે.” તે ઉપરથી તેણે અક્રાસ્થા-બને કહ્યું કે “ઓ પાદશાહ! તું કર્સેવજના સખુનપર લારોસો ના રાખ. અને ખીગુનાહો ઉપર હુમલો ના કર.” કર્સેવજે પાદશાહને કહ્યું કે “આવા દુશ્મન સાથે તું વાત શું કરવા કરે છે? શું કરવા તું તેનું બોલેલું સાંભળે છે?” અક્રાસ્થા-બે હુકમ કીધો કે “ધરાનીઓ ઉપર હુમલો કરો.” સઘળા મળી ૧૦૦૦ ધરા-નીઓ હતા. તેઓ ઉપર તુરાનીઓએ હુમલો કીધો. સ્વાવક્ષે પોતાના વચન પ્રમાણે મુદ્દત હાથ ઉઠાવ્યો નહિ. સંવટે તે તુરાનીઓના ફટકાથી જખમી થઈ પડ્યો, અને ગેરૂઈ જરેહ તેના હાથ ખાંધ્યા, અને તુરાનીઓ તેને સ્વાવક્ષગદ્ બાણી લઈ ગયા. અક્રાસ્થાબે તુરાનીઓને હુકમ કીધો કે “તેને એકાંત જગ્યાએ લઈ જઈ મારી નાખો.” ધણીક તુરાનીઓ બોલવા લાગ્યા કે “ઓ પાદશાહ! એનો શું તકસીર છે, તે જાહેર કર, કે એને શા કારણ માટે મારી નાંખવામાં આવે છે.”

પીરાનનો એક નાનો ઝાઈ પીલસમ નામનો હતો. તેણે શાહને કહ્યું કે “ઓ પાદશાહ! એવા આદમીને ગુસ્સામાં એકદમ મારી નાંખવો સગ્નવાર નથી. જ્યાંસુધી ખુલાસો થાય, શા તારો ગુસ્સો નરમ થાય, ત્યાં સુધી તેને જજીરમાં ખંદ કર. તું કહિસ અને રસ્તમ અને ફરેખુજ અને ખીજ નામિયા ધરાની પહે-લવાનોનો કિનો ના ખેંચી લે. કાલે પીરાંન આવશે, તેપણુ તને એજ સખુનો કહેશે.” પણ કર્સેવજે શાહને કહ્યું કે “તું નાદાનોની શિખામણુ ના માન. જો તું સ્થા-વક્ષને જીવતો રાખશે, તો તેને છોડવવા ખીજઓ લડાઈ ઉઠાવશે.” દેમુર અને ગેરૂઈ જરેહ નામના તુરાની સરદારો, જેઓને સ્વાવક્ષે હરીફાઈની રમતમાં જીતપરથી ઉઠાવી લીધા હતા, તેઓએ પણ પાદશાહને આગ્રહ કીધો, કે સ્થા-વક્ષને મારી નાંખવો. શાહ બોલ્યો કે “મેં નજરે નજર એનો ગુનાહ જોયો નથી; પણ સેતારેશનાસોએ આગાહી કીધી છે કે એનાથી આપણી ઉપર આક્રમ્ત આવી પડશે. જો હું એને મારી નાંખુ છું તો તેથી પણ તુરાનમાં મોટી જંગ અને આક્રમ્ત ધરાપા થશે. પણ તેને છોડવા કરતાં મારવો લેલો છે.” શીરંગીજને એ સમજાવી વાતની ખખર પડતાં તે રડતી દોડી આવી અને શાહને નીચે મુજબ કહેવા લાગી:—

શીરંગીજની બાપને અરજ.

“ઓ હુજીરમંદ મારા બાપ શેહરયાર! શા કાળે કરેછ મને ખાકસાર?
શા કાળે ફરેખને થાય છે શરણુ ચહડતીથી પડતીને કરેછ પસંદ?”

ના માર તું તેને વગર ગુનાહ,
સ્થાવક્ષે તજી ધરાન જમીન
તુંજ ખાતર તજ્યો ધરાનનો શાહ
પકડી છે તેણે તારી પનાહ
કાપે છે જેઓ પાદશાહનું સર
ના કર ખીગુનાહ મુજપર સેતમ
ચેહમાં તે ફેંકે, ન જેનો ગુનાહ,
પશુ સેવટ છે બેઠિતું સેવટે ખાક,
ફરેખ દેછે કર્સેવજ બદ ગુમાન.
ફરેદુનને હાથે, કર તું ખેઆલ,
વળી તું બે, કે મીનોચેહેર હાથ
વિચાર, કે કાઠિસ જીવતો છે હાલ,
ને ગોદરેજ, જે બ્યારે કરે છે જંગ
ને બેહેરામ ને જંગે એ શાત્રાન,
ને ગોદરેજનો ગેવ, જે લડાઇને દીન,
સ્થાવક્ષના કિનામાં સીહા થશે આખ
કરે છે તું ખુદ, તુંજ પર જીલમ
યાદ રાખ, કે સ્થાવક્ષ તારો શેકાર
પણ મારે છે તું એક નામીચો શાહ
તુરાનને ના કર ફેકત બરબાદ

એ પ્રમાણે બાપને સખુનો કહીને શીરંગીજે સ્થાવક્ષપર નજર કીધી અને પોકાર અને જારી કરી તેને નીચે મુજબ કહ્યું:—

શીરંગીજે સ્થાવક્ષને જારી કરી કહેલા સખુનો.

‘ શું કામ તેં છોડ્યું ધરાન વતન
બંદીવાન થયો તું હાલમાં ત્યાહ
ક્યાં ગયું તુરાની શાહનું વચન ?
ક્યાં ગયા કાઠિસ અને પેહેલવાન
ક્યાં ગયો ગેવ, તુસ ? ક્યાં પીલતન ?
ખબર આ પહોંચશે બે ધરાન જમીન
કર્સેવજનો છે આ આફતમાં હાથ.
જન તારો લેવા જે લાંબાવે દસ્ત
ખોદા કરે તારી મુશકેલ આસાન

ના કરશે પસંદ ખોર્શીદ કે માહ.
ને તું પર ને તું પર કરી આફીન.
તુંજ ખાતર તજ્યું તખ્ત અને ગાહ,
વાંક છે શું તેનો ? છોડી શું રાહ ?
તે કાયમ નહિ રહેતા તખ્ત ઉપર.
જેહાન છે આ ત્રણ પાંચ દહાડાની કમ.
ગુનેહગારને આપે તખ્ત ને ગાહ.
અંધારી ઘોરમાં લાગે છે થાગ.
ખુરં તને ખોદશે સારી આ જેહાન.
કે જેહાકના કેવા થયા બદ હાલ.
ખરાખ કેમ થયા સેલમ તુર સાથ.
પેહેલવાનો છે તેના રૂસ્તમ ને જાલ,
કરે છે આજેજ શેર ને પલંગ,
નથી જે ખીહતો ખેંચે છે મેઆન,
ધુજતી બહું કરેછ સંગીન જમીન
જમીન બાલશે ‘લેઆનત, અફ્રાસ્થાબ’!
યાદ આવશે મારા સખુન હરદમ.
નથી કાઠ ગુર કે હરન લાચાર.
લેઆનત તું પર નાખશે ખોર્શીદ ને માહ.
શિખામણ મારીને હવડાંજ કર યાદ.

તુરાનનો શાહ કાંચે કર્યો પસંદ
ક્યાં ગયું તાજ ? તખ્ત ને ગાહ ?
ધુજે છે તેથી ગાહ ને ગગન.
કે બેએ તેઓ તારા હાલ ને નિશાન ?
ક્યાં ફરતરોજ ને જાલ ? ક્યાં અનજુમન ?
તો ધુજશે કુલ તાજ ને તખ્ત રંગીન.
લેઆનત હોબે તે પર શરીફા સાથ.
ખોદા તેનું કાપે સર તેનું સખ્ત.
દુશ્મનો ડર ને બચે તુંજ જન.

બેહેતર કે થાય મારી આંખો બેઉ બંદ કે જોઈ નહિ હું તારા હાલ દર્દમંદ.
આપથી ન રાખીતી એવી ઉમેદ કે છીનવી લે પતિ જે મારો ખોશોદ.”

શીરંગીજને આવા સખુનો બોલતાં સાંભળી અફ્રાસ્યાબની આંખે જાણે અંધારાં આવવા લાગ્યાં. તેણે તેણીને કહ્યું કે “અહીંથી નિકળ અને હવે ફરીથી મારી આગળ ના આવતી. તું શું જાણે કે સ્યાવક્ષને મારી નાંખવાની મારી મતલબ શું છે?” એમ કહી તેણે ગુસ્સામાં હુકમ કીધો, કે મેહેલમાં એક ચ્યારડો જેણીને માટે તેણીને કાંઈ ખચર ન હતી, તેમાં તેણીને બંધ કરે. ચોડીયાનો તેણીને ત્યાંથી લઇ ગયા અને પેલા ચ્યારડામાં બંધ કીધી.

પછી કર્સેવજે ગેરૂષને ઇસારત કીધી, કે તે ઘાતકા શખસે સ્યાવક્ષને તેના બાલમાંથી પકડ્યો અને ખેંચ્યો. સ્યાવક્ષે પોકાર કરી દાદાર આગળ દુઆ ગુજરી કે ‘ઓ દાદાર! મારે તોખમથી તું ફરજંદ પેદા કરજે, કે જે અનજુમનમાં નામનો ઉઠાવનાર થાય, અને મારા દુશ્મનેનો મારો જીન લેતા માટે સજા કરે.” પછી પીલસમ તેની પાછળ રડતો ગયો. તેને સ્યાવક્ષે છેલ્લી સલામ કીધી, અને પીરાનને સલામ કહેવાડી અને કહેવાડ્યું કે “મેં તારાથી ખીજ રીતની આશા રાખી હતી. તેં મુશ્કેલી વખતે મારો બચાવ કરવા કહ્યું હતું, પણ તેમ કાંઈ બન્યું નહિ, અને હું કર્સેવજને હાથે ખોદાર થઇ ગયો છું.”

પેલા ગેરૂષ તેને ગામ અને છાવણીમાંથી જંગલ લાણી લઇગયો, અને તે જગ્યાએ લઇ ગયો, કે જ્યાં કર્સેવજ અને સ્યાવક્ષે તીર કમાન વિગેરે હરીફાઇની રમત કીધી હતી. ત્યાં લઇ જઈ તેણે તેને જમીનપર નાંખ્યો અને તેનું સર કાપી નાંખ્યું. તેનું લોહી તેણે એક સોનરી વાસણમાં જલ્યું. તે લોહી એક જગ્યાએ જઈ રડ્યું, અને કહે છે, કે તે જગ્યા ઉપર તે લોહીમાંથી એક પાલો (ગીહા) ઉગી નીકળ્યો, જેનું નામ ‘બુને સ્યાવક્ષ’ પડ્યું છે.

કચેખુસ્તુ અને અફ્રાસીઆબનું દાસ્તાન.

હવે જ્યારે સ્યાવક્ષને અફ્રાસ્યાબે મારી નાખ્યો, ત્યારે તેનો વજર પીરાન દરઆરમાં નહિ હતો. તે પોતાની મીલકત ઉપર પોતાને ગામ હતો. તેને જ્યારે આ બેઉ બનાવોની ખચર પડી, ત્યારે તે ઝડપથી અફ્રાસ્યાબની દરઆરમાં આવ્યો. તે જ્યારે દરઆરના દરવાજા ઉપર આવ્યો, ત્યારે તેણે શીરંગીજને મારી નાખવાની તૈયારી થતી જોઈ. તેણે દરયાનોને હુકમ કીધો કે તેણીને મારી નાખવાનું કામ મોકુફ રાખે. એમ કહી અફ્રાસ્યાબ આગળ જઈ તેણે તેને સ્યાવક્ષને મારી નાખવા બાબે નર્માશથી ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું, કે એ કામથી તેણે આખા ઇરાનનો પોતા ઉપર ગુસ્સો ખેંચી લીધો છે. પછી તેને શીરંગીજને મારી નાખ-

વાના કામથી વાળ્યો તેણે કહ્યું, કે “જે તું ડરતો હોય કે શીરંગીજને હમેલ છે, તેથી તેણીને પેટે કાઢ બેટો અવતરશે, તો તે તને આપના કિનામાં દુઃખ દેશે, તો તે માટે શીકર ના કર. હું તેણીને પેટે જે બેટો અવતરશે, તેને તારી આગળ રજુ કરીશ. તે બાળકને ત્યારે તું ગમે તે કરજે.” અફ્રાસ્યાએ પીરાન વજરના આ સખુનો સાંભળી તેને કહ્યું કે, “જા, તારે ગમે તે કર.” તે ઉપરથી પીરાન દરબારના દરવાજા ઉપર ગયો અને દરબારના હાથમાંથી શીરંગીજને છોડવીને પોતાને ધર લઇ ગયો અને તેણીને પોતાની બાવડીને સોંપી અને કહ્યું કે “તું તેણીને તારી આગળ રાખ અને જ્યાં સુધી તેણી બાળકનો જન્મ આપે ત્યાં સુધી તેણીની સેવા બજાવ.”

ત્યાર પછી શીરંગીજના હમેલને જ્યારે નવ મહિના પુરા થવા આવ્યા, ત્યારે, કહે છે, કે એક રાત્રે પીરાનને સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વાવક્ષ તેના સ્વપ્નામાં આવ્યો છે. તેના એક હાથમાં તલવાર છે. તે કહે છે કે “બીદાર થા, આ સુષ રહેવાનો વખત નથી. આજે ખુશાલીનો અવસર છે, કારણ આજે રાત્રે પાદશાહ કચ્છેખુસ્તુનો જન્મ થશે.” પીરાન બીદાર થયો અને પોતાની બાવડી ગુલચેહેરને, પોતે જે સ્વપ્ન આવ્યું હતું તેથી વાકફ કીધી. ગુલચેહેર તુરત શીરંગીજના મકાનમાં ગઇ અને જોય છે, તો તેણીએ ખરેખર એક ઘણું ખુબસુરત સુંદર બાળકને જન્મ આપ્યો હતો. તે સુંદર બાળકને જોઇ તેણી ખુશ ખુશ થઇ ગઇ અને પીરાન આગળ જઇ તેની તારીફ કરવા લાગી, કે “ખરેખર આ બાળક પાદશાહી હાથક છે.” પીરાને જાણે તે બાળકને જોયું, તો જાણે એક વર્ષનું બચ્ચું હોય, તેવું પુખ્ત થયેલું તે બાળક હતું. તેણે ખોદાના શુકરાના કીધા, નિર્દોષ સ્વાવક્ષને યાદ કરી આંખમાંથી આંસુ પાડ્યાં અને મનમાં અફ્રાસ્યાબની વર્તીલુક ઉપર લેઆનત નાખી.

આ જગ્યાએ આપણે કરવું જોઇએ, કે સ્વાવક્ષ પીરાન વજરનો પણ જન્મ માઈ થાય. તે ધરાનથી તુરાન લાણી નીકળી આવ્યો, ત્યારે પહેલે પીરાનની બેટી સાથે પરણ્યો હતો. તે બેટીને પેટે તેને ફરદ નામનો બેટો પણ જન્મેલો હતો. પાછળથી સ્વાવક્ષ શીરંગીજ સાથે પરણ્યો હતો. જ્યારે પીરાને સ્વાવક્ષને યાદ કરી આંખમાંથી આંસુ રેડ્યાં, ત્યારે, તે બીજા વિચારો સાથે, પોતાના ખેશીપણાના વિચારથી પણ હતાં.

પીરાને સુંદર બાળક કચ્છેખુસ્તુને જોઇ મનમાં પકડો વિચાર કીધા, કે “આવાં સુંદર બચ્ચાંને હું કદી અફ્રાસ્યાબને હાથે મરવા દઇશ નહિ.” તેણે, પેહેલે અફ્રાસ્યાબને, આપણે ઉપર કહયું તેમ, કબૂત્રાત આપી કહ્યું હતું, કે “તું શીરંગીજને સલામત છોડ, તેણીને પેટે અવતરનારાં બચ્ચાંને માટે તુંને કાંઈ ચિંતા હોય, તો

હું તે બાળકને તારી આગળ રજુ કરીશ.” તેણે હવે ધાયું, કે “જે હું એ બાળકને અકાસ્થાબ આગળ રજુ કરીશ; તો તે તેને મારી નાખશે.” તેથી તેણે હવે વિચાર કીધો કે “મારે કાંઈ પણ રીતે તે બાળકને મારી નાખવા દેવું નહિ.”

પછી તે અકાસ્થાબ આગળ ગયો અને કહ્યું કે “આજે તારા મહેલમાં એક નવો ગુલામ પેદા થયો છે.” એમ કહી બાળક કચ્છેખુસ્તુના જન્મની વાત જણાવી અને તે સુંદર બાળકની ધણી તારીફ કીધી. અકાસ્થાબને, એ વાત સાંભળી, સ્વાવક્ષની યાદ આવી અને તેને મારી નાખવા માટે મનમાં પસ્તાવા લાગ્યો. પછી પીરાનને કહ્યું કે “દાનાવોએ મને આગાહી દીધી છે, કે સ્વાવક્ષને પેટે જે બેટો જન્મશે, તે ધણો નામાંકિત નિવડશે, અને આખું ધરાન તેને શરણુ થશે. માટે હવે તું એ બાળકને લોકોની જાણ વચ્ચે ના ઉધાર; પણ પહાડોમાં ભરવાડોને સોંપી દે, કે ત્યાં અજ્ઞાનપણાંમાં તે ઉધરે, અને હું કાણ છું, અને તેને એમ પહાડ વચ્ચે શું સળખે રાખ્યો છે, તે સંભળી હકીકતોથી તે અજ્ઞાન રહે.” એ વાત સાંભળી પીરાન ખોદાના શુકરાના કરતો પાછો ફર્યો, એટલા માટે, કે કાંઈ નહિ તો એ બાળક હાલ સલામત બચ્યું છે.

પીરાને કચ્છેખુસ્તુને ભરવાડોને સોંપવો.

પીરાને પહાડોમાં વસતા કેટલાક ભરવાડોને તેજાબ્યા અને તેઓને બાળક કચ્છેખુસ્તુને સોંપ્યો. તેણે તેઓને કહ્યું કે “એ બાળકને ધણી સંભાળથી તમારું પોતાનું બાળક હોય તેમ ઉધારજો. પવન કે ખાક પણ તેને હેરાન કરે નહિ તે તપાસજો (ન બાયદ કે ખીનદ વરા ખાકો બાદ).” એમ કહી તેઓને ભેટ સોગાદો આપી અને એક આયાની સાથે કચ્છેખુસ્તુને તેઓને સોંપ્યો. તેઓએ પોતાની આંગળી આંખ ઉપર અને માથા ઉપર મુકી^(૧) (નેહાદન્દ અન્યુસ્ત બર ચશમે બર) એટલે પીરાનનો હુકમ માથે ચલાવ્યો.

આ મુજબ કચ્છેખુસ્તુ છુપી રીતે પહાડોમાં ઉધરવા લાગ્યો. સાત વર્ષનો થયો, તેટલામાં તો તે હિમ્મતથી જીઆનગાર જનવરોનો શિકાર કરવા લાગ્યો. તેનો બાપ સમાન નેગેહ્યાન ભરવાડ તેને એવા જીઆનગાર ગ્રાણીઓના શિકારથી વારવા લાગ્યો. પણ તે તેના સખુનને માનવા નહિ લાગ્યો. ત્યારે તે એક દિવસ પીરાન આગળ આવી કચ્છેખુસ્તુની ફર્યાદ કરવા લાગ્યો, કે “તે ધણો હુલડ થાયછે અને વરૂ, સિંહથી પણ દુર રહેતો નથી; અને તેથી કાંઈ કદાચ તેને નુકસાન થશે, તો તું મને જાજર નાખશે.”

આ વાત સાંભળી પીરાન મુછમાં હસ્યો, અને મનમાં બોલ્યો, કે “એની બહાદુર બુન્યાદ છુપી કેમ રહે !” પછી પોતે ઘોડા ઉપર સવાર થઈ પહાડોમાં

(૧) સરો ચશમથી બળ લાવવું, એવી ફારસી ઇસ્તલાહને મળતો આ રિવાજ છે. આ દેખાડે છે કે આ અસલમાં એમ કહેવા માટે આંગળી આંખ અને માથા ઉપર મેલવામાં આવતી.

કચ્છેખુસ્તુ આગળ આવ્યો અને તેના હાથને ઘોસા લીધા. પીરાને તેને ગોદમાં દાખ્યો અને ઘોદાના શુકરાના કીધા અને તે બાળકના હકમાં તે દાદાર આગળ દુઆ ગુજારી. ત્યારે કચ્છેખુસ્તુએ પીરાનને કહ્યું કે “ઓ ભક્ષા મરદ ! એક ભરવાડના બેટાને તું તારી ગોદમાં દાખ્યે છે, તેથી તુંને કાંઈ શરમ નહિ લાગતી ?” એટલે “તું મોટો માણસ હતું ગરીબ બાળકને તારી છાતીએ દાખ્યે છે. કાંઈ હોય તો ગરીબના બચ્ચાને એમ કરવાને શરમાય.”

પીરાનનું દીલ આ શબ્દો સાંભળી બહુ ખળવા લાગ્યું, અને તેથી તેણે હવે વધુ વખત બાળક કચ્છેખુસ્તુને એમ પહોડોમાં રાખી મુકવાનું ફીક ન લાગ્યું. તેથી તેણે તેને કહ્યું કે:—

શયાન નીસ્ત અજ્ઞ ગોહરે તો કરી

વશન દાસ્તાન હસ્ત આ મન ખસી

એટલે “તારી ઓલાદ કાંઈ ભરવાડની નથી. એ બાપનું મારે બહુ લાંબુ દાસ્તાન કહેવાનું છે.” એમ કહી એક ઘાંટો તૈયાર કરાવી અને પાદશાહી પોપાક પેહેરાવી કચ્છેખુસ્તુને તે પોતાના મેહેલમાં લઇ ગયો અને તેને બહુ પ્યારથી ઉપાસવા લાગ્યો. એમ કેટલોક વખત પસાર થયો.

પીરાને કચ્છેખુસ્તુને અફ઼ાસ્યાખ આગળ લઇ જવું.

એક રાત્રે અફ઼ાસ્યાખ તરફથી એક કાસદ આવ્યો, કે શાહ પીરાનને ઓલાવે છે. પીરાન ગયો. ત્યારે અફ઼ાસ્યાખ કહેવા લાગ્યો, કે “આખી રાત મને ચિંતા અને શીકર લાગે છે, કારણ કે લોકો કહે છે, કે સ્યાવહનો બેટો મારો દહાડો સીધા કરશે. જો એમ હશે, તો મેં હમણા મુધી સાવચેતી લીધી છે તે ફેકટ. એ બાળક, જે બન્યું છે તે, એટલે એના બાપનું ખુન મારે હાથે થયું છે તે, યાદ નહિ રાખે, તો ફીક. ત્યારે અમો જેઠિ સુખી રહીશું. પણ જો તે ખરાબ સ્વભાવ દેખાડે એવું હોય, તો બેહેતર, કે હવડાંથી તેના બાપની માફક તેનું શીર ઉરાડી નાંખ્યો.” પીરાને જવાબ દીધો કે “ઓ પાદશાહ ! એક બાળક, જે બીહુશ એટલે વગર અફ઼ઝનું (idiot) છે, તેનાથી તું શું આશા રાખે કે તે આગલી પાછલી વાત જાણે ? ભરવાડને હાથ ઉધરેલું બાળક તો હેવાન જેવું હોય. તેનામાં અફ઼ઝ ક્યાંથી હોય ! મેં તેને બાપ મિસાલ પાળનાર ભરવાડથી કાસે સાંભળ્યું, કે તે બાળક પરી જેવું ખુબસુરત છે, પણ તેનામાં અફ઼ઝ નથી. તેનું કદ વિગેરે ખુબંદ છે, પણ તેનામાં બહુ સમજ નથી. તું ચિંતા ના કર અને તે બાળકને મારી નાખવાનો વિચાર ના કર. તું કહે તો તે બાળકને તારી આગળ લાઉં. પણ તું સોગંદ લે, કે તું તેને હેરાન કરે નહિ.” આ સખુનોથી અફ઼ાસ્યાખના મનની જરા શાંતી થઇ, અને તેણે સોગંદ લીધા, કે તે, તે બાળકને હાથ લગાડશે નહિ.

પીરાન ઘરે આવ્યો અને કચ્છેખુસ્તુને કહ્યું, કે “તું તારા મગજમાંથી આવ્યે અક્કલને દૂર કર. અક્રાસ્થાળ સાથે તું બેગાનાની માફક વાત કરજે અને દિવાનાની માફક બોલજે ચાલજે.” એમ શિખવીને તે તેને અક્રાસ્થાળની દરબારમાં લઇ ગયો. દરબારમાં જતાં લોકો કચ્છેખુસ્તુને જોઇને ખુશ થયાં. અક્રાસ્થાળે જ્યારે તેને જોયો, ત્યારે તેની આંખમાંથી શરમના માર્યાં આંસુ વરસવા લાગ્યાં. પીરાન તો મનમાં ધુજળા કરતો હતો, કે રખેને કચ્છેખુસ્તુને અક્રાસ્થાળ કાંઈ હાણી પહોંચાડે. અક્રાસ્થાળ તો આ પાદશાહી બાળકને જોઈ થોડો વખત દંગ થઈ ગયો. પછી તેણે તેને પુછ્યું.

બદ્દ ગોફત કચ્છે નચ્ચો રસીદે શખાન
ચે આગાહીસ્તત જે રૂજ ચ્ચો શખાન
બર ગુસફ્રદાન ચે કદાં દમી
બુજો મીશરા ચુન શેમોદાં દમી.

અર્થ—એ જવાન ભરવાડ! દિવસ અને રાતને તું કેમ પિછાળે છે? ગોસ્પંદોતું તું શું કરે છે? તું બકરાં અને મેંદાને કેમ ગળે છે?”

કચ્છેખુસ્તુએ દિવાનાની માફક જવાબ આપ્યો કે—

ચુનીન દાદ પાસોખ કે નખજર નીસ્ત
મરા ખુઃ કમાનો એહો તીર નીસ્ત

એટલે “શિકારના હથિયારો નથી. મારી પાસે, કમાન, ચિદલો કે તીર નથી.”

પછી અક્રાસ્થાળે તેને તેના શીક્ષક બાળે પુછ્યું અને જમાનાના નેક અને બદ્દ ચકરાવા માટે પુછ્યું. ત્યારે કચ્છેખુસ્તુએ જવાબ દીધો કે “જ્યાં એક વાઘ હોય છે ત્યાં એક જંગી મરદનું દીલ પણ ધારતીથી ફાટફાટ થાય છે.” પછી અક્રાસ્થાળે તેને ધરાન મુઝક વિગેરે માટે પુછ્યું. ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે “એક લડાયક કુતરો જીઆનબાર સિંહને જોર કરી શકે નહિ.”

એવા જવાબોથી અક્રાસ્થાળ મનમાં ખુશી થયો કે “તેનામાં ઘણી અક્કલ નથી. હું તેને માર્યાં માટે પુછું છું તો તે પગને જવાબ આપે છે (જે સર પુર્સમસ, પાસુખ આરદ જે પાચે), એટલે તેના જવાબનું ધડ કે પુછ્યું નથી. એવા માણસો શું કિના લેતાતા? એને લઈ જાઓ, અને એની માચ્છેને સાંપો. કોઈ પરહેજગાર આદમી પાસે એને કેળવણી અપાવે. એને સ્વાવક્ષગર્દના શહેરમાં મોકલો. એને જર નોકર જે જોઈતું હોય તે આપો.”

કચ્છે ખુસ્તુ સ્યાવક્ષગર્દ ભણી જાય છે.

શાહા અક્રાસ્યાખ સાથે બાળક કચ્છે ખુસ્તુની મુલાકાતનું જે પરિણામ આવ્યું, તેથી બુનેર્ગ પીરાન ઘણો ખુશ થયો, અને નાના કચ્છે ખુસ્તુને તેની માતા શ્રીરંગીજ સાથે કેટલીક દોડત અને જર જવાહેર આપી સ્યાવક્ષગર્દનાં શેહેઃ ભણી મોકલ્યો. એ શેહેર આગળ જણાવ્યું છે તેમ, સીઆવક્ષ પોતે બાંધ્યું હતું અને તેથી તેનું નામ સ્યાવક્ષગર્દ પડ્યું હતું.

કચ્છે ખુસ્તુ સ્યાવક્ષગર્દ જવા ઉપરથી સાચેરના આ દુનિયા બાબે વિચાર.

બુદ્ધ આ આકાશ આવું છે કુર,
દુનિયા સાથ બાંધે છે જ્યારે કાઈ મન
દુનિયાપર ના બાંધ તારો મદાર
દુનિયામાં થા, ખુશ ને ખુશાલ,
હશે તું ગરીબ કે ધરાવશે તખ્ત
રજીદે ના કર તારું રવાન
એકડું કેમ કરેછ? આ ને ખરાડ,
બાંધતી નહિ દુન્યા કોઈ સાથ મેહેર
એકતું તે કરે સર બહિ ખુલદ
આવો છે આસમાનના ચક્રનો દોર

કે માતાની છાતીથી ફરજદો દર.
જમીનપર નાંખે છે તેનું તે તન.
છુપી છે બદી બહુ તેને દાર.
દુખી ના થા, ના થા કંગાળ.
પણ લાંબો નહિ બેશે તારો તુ વખત.
કપર છે આખેર તારું મકાન.
ખોદાના ગંજની ઉંમેદ રાખ યાદ.
પણ આપે છે સર્વને ખુશીની લેહેર.
તો બીજાને નાંખે જમીનપર મંદ.
એકની બે પડતી તો બીજાનો તોર.

રસ્તમતું ધરાન આવવું.

હવે ધરાન તરફ જ્યારે શાહ કૌસને અક્રાસ્યાખને હાથે સ્યાવક્ષના માર્યા જરાની વાત લાંબે વખતે ખબર પડી, ત્યારે તે જરૂરી અને રૂદન કરવા લાગ્યો. આખું ધરાન શોકમાં પડ્યું. સીસ્તાનમાં રસ્તમને એ મામતની ખબર પડી, ત્યારે તે અને જાત્ર પણ ગમખાર થયા. રસ્તમ પોતાના લશ્કર સાથે શાહ કૌસની દરબાર ભણી આવ્યો. તેણે સપત લીધા, કે તુરાનના પાદશાહ ઉપર સ્યાવક્ષનો કિનો લેવો.

હવે સ્યાવક્ષ એક દુર દેશમાં એક દુસ્મનને હાથે મર્યા ગયો, તે એક રીતે કૌસની બાયડી સોદાએના કારસ્તાનને લીધે હતું. તેથી રસ્તમ તે ઓરત ઉપર ઘણા ગુસ્સે થયો, કે તેણીને લીધે આવો ધરાનનો એક નામિયો શાહખદો કમોતનાં મોતે મરણ પામ્યો. તેથી, તેણે શાહ આગળ આવતાં સોદાએના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવાની શાહની વર્તીલુકને વખોડી કહાડી. તે બોલ્યો કે,

રાખ્યાં તેં ખૂરાં બીજ પાદશાહ! કડવાં તેનાં ફળ બદ તેને શાહ.
સોદાએની મોહોખત ને ખૂરી બહિ રાહ, એથી થઈ ખરાખ કેઆની કોલાહ.

જે તું આ ખૂરો હવે આ કાલ,
વહેમો જે રાખતો શાહે તુરાન,
ગણે તે વડો, જે કામનો મેહેતર,
એક આરતના બેલથી સ્વાવક્ષ ખરબાદ,
સ્વાવક્ષના જેવો ન થયો કોઇ શાહ,
અફસોસ ! કે ગયું યુજી બાલા ને રખ,
અફસોસ ! કે એવો એક નામિયો શાહ,
તખતપર દિસ્તો રેશન જેમ બહાર,
લડાઈમાં હતો જેમ દલેર પલંગ
જ્યાં સુધી જન મારો ધરાવશે તન,
રહતી આ આંખોથી કરીશ હું જંગ,

દરિયાના મોજપર બેઠો છું હાલ.
થયું છે તેથી ખરાબ ધરાન.
એક આરતના કાલ કરતાં કફન બેહેતર.
સુખી, જે જને નહિ એવી કમખદ.
તે જેવો સખી દલેર નેક રાહ.
અફસોસ ! કે કરમાયું પાદશાહી તે મુખ.
પેદા નહિ પડશે કોઇ વખત કે ગાહ.
મિજલસમાં દિસતો ખરો તાજદાર.
ન એવો તે જેવો કોઇ તીજ-અનજ.
ત્યાં સુધી કિનાર દબલ મારું મન.
જેહાનને મુજ દેલ માફ કરશ ખતંગ.

રસ્તમે હપકાના કહેલા શબ્દો કૈસે સ્વાવક્ષ માટે આંખમાં આંસુ લાવી મુજે મોહોડે સાંભળ્યા. પોતાની વર્તણુકને માટેની શરમનો માર્યો તે કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. રસ્તમ તુરત તેની આગળથી સોદાખેના મેહેલમાં ગયો અને તેણીની કાવત્રાંખાર વર્તણુક, જેને લીધે સ્વાવક્ષનો કાજગરો જન ગયો, તેને માટે સિક્કા તરીકે તેણે તેણીને મારી નાંખી. પછી તે બોલ્યો કે :

રસ્તમે સોદાખેને મારવા પછી સરદારોને કહેલા સખુન.

સ્વાવક્ષના કિના પર ધયું છે મન,
સ્વાવક્ષના જેવો ન દોઠો સવાર,
હલકું ના સમજે તમો આ કામ,
દેલમાંથી દૂર કરો ખીલીક અને ડર,
યજદાનના નામથી લલિછું સપત,
જ્યાં ગેરહથ્થે રેડયું સ્વાવક્ષનુ લોહી,
મસળીશ હું ત્યાં મારું રખ ને ચક્ષમ,
છુટા છે જ્યાં સુધી મારા બે દસ્ત,
છુટા છે જ્યાં સુધી મારું આ તન,
ત્યાં સુધી હું ને ગુરજ શમશીર,
જેશે મુજ આંખો બસ લડાખનું ધામ,

તે પર મેં દીધું છે દેલ જનન તન.
કમરનો બાંધનાર કોઇ નામદાર.
આ કિનાનું નથી નાનું. અનનમ.
લોહી રેડી કરો જમીનને તર.
કે સ્વાવક્ષના ખુનનો રાખશ કપત.
જગ્યા તે મારી નજરે બેઠ,
કે થાય મારા દેલનું દરદ ત્યાં કમ.
છુટી છે જ્યાં સુધી કમર મુજ સખત,
છુટા છે જ્યાં સુધી હાથ અને મન,
હિલવીશ જેહાનમાં લડાઈ દલેર.
હરામ હું ગણીશ શરાબની જમ.

ત્યાર પછી રસ્તમે સવળા ધરાની સરદારોને એકઠા કરી, તુરાનના પાદશાહ અફ્ર સ્યાખ સામે સ્વાવક્ષનો કિનો લેવા માટે લડાઈ લઇ જવાનો વિચાર જાહેર કર્યો, અને તે લડાઈ માટે તેઓને તકવાર થવા કહ્યું. સવળાઓ કબૂલ થયા અને લડાઈ માટે તૈયારી કરી.

સેપંજાળના રાજા વરાજાદનું ફરામરોજને હાથે માર્યા જવું.

ધરાની લશ્કરે તુરાન લાણી કુચ કરી. લશ્કરની હરોલની દુકઠીઓ ફરામ-
રાજની સરદારી હેઠળ હતી. લશ્કરને માર્ગમાં સેપંજાળનો પાદશાહ વરાજાદ મળ્યો.
તેણે ધરાની લશ્કરને અટકાવ્યું. તેની સાથે ૩૦,૦૦૦ આદમીનું લશ્કર હતું.
તેણે ધરાની લશ્કરના સરદાર ફરામરોજને પુછ્યું, કે “તું કોણના હુકમથી તુરાન
લાણી કુચ કરે છે? તેં અક્રાસ્થાપનો હુકમ મેળવ્યો છે?” ફરામરોજે જવાબ
દીધો, કે “હું રસ્તમનો બેટો છું. અને રસ્તમ પોતે લશ્કર સાથે પછવાડે આવે છે,
અને અમે સ્વાવક્ષનો કિનો લેવા તુરાન ઉપર હુમલો કર્યો છીએ.” એ ઉપરથી
પેલા તુરાની સરદાર વરાજાદે પોતાના લશ્કરને લડાઈ કરવા ફર્માવ્યું. બેઉ લશ્કરો
વચ્ચે લડાઈ થઈ અને તેમાં તુરાની લશ્કર હાર્યું અને વરાજાદ ફરામરોજને
હાથે માર્યો ગયો.

અક્રાસ્થાપના બેટા સુરખેહની રસ્તમ સામે કુચ.

અક્રાસ્થાપને હવે ધરાની લશ્કરના હુમલાની અને વરાજાદના માર્યા જવાની
ખબર મળી. તે ચિંતાતુર થયો અને તુરત ખજાનાનો દરવાજો ખોલી મોટા પાયા
ઉપર લશ્કર એકઠું કરવા માંડ્યું. પછી તેણે પોતાના બેટા સુરખેહને લશ્કર આપી
ફરામરોજ સામે મોકલ્યો. બેઉ લશ્કરો વચ્ચે સખ્ત લડાઈ થઈ અને તેમાં તુરાની
લશ્કર હાર્યું અને ફરામરોજે સુરખેહને ઘોડાની પીઠ ઉપરથી ઉડાવી જમીનપર
નાખ્યો અને તેને બંધીવાન તરીકે ધરાની લશ્કરમાં લઈ ગયો.

એવામાં રસ્તમ પોતાનું લશ્કર લઈ પછવાડેથી આવ્યો. ફરામરોજ તેની
આગળ સુરખેહને બંધીવાન તરીકે લઈ ગયો અને પોતાની ફતેહ જાહેર કરી.
રસ્તમ અને તેનું લશ્કર આ ખબર સાંભળી ખુશી થયાં. પછી રસ્તમના ફર્મા-
વ્યાથી સ્વાવક્ષના કિનામાં અક્રાસ્થાપના બેટા સુરખેહને મારી નાખવામાં આવ્યો.

અક્રાસ્થાપ પોતાના બેટા સુરખેહના કિનામાં લશ્કર લાવે છે.

પીટસમનું માર્યું જવું.

અક્રાસ્થાપને જ્યારે પોતાનાં લશ્કરની હારની અને પોતાના બેટાના માર્યા
જવાની ખબર પડી, ત્યારે તે બહોલો વિલાપ કરવા લાગ્યો. પછી તેણે મોઢું લશ્કર
તૈયાર કર્યું અને ધરાની લશ્કર સાથે લડવા તેની સામે કુચ કરી. આ વાતની
ખબર પેલી બાબુ જ્યારે રસ્તમને પડી, ત્યારે તે પણ ધરાની લશ્કર સાથે તૈયાર
થયો. બેઉ લશ્કરની કુચથી એવી તો ગીરદ ઉડી, કે જાણે સુર્ય અને ચંદ્ર ગ્રહણો
થયાં હોય તેવું અંધારું થઈ ગયું.

હવે અક્રાસ્યાખનો પીલસમ નામનો એક સરદાર હતો. તેણે અક્રાસ્યાખ પાસે પોતે રસ્તમ સાથે લડવાની પરવાનગી માંગી કે “હું જઈને રસ્તમ સાથે લડું અને તેના રખશને પકડી લાવું.” અક્રાસ્યાખ ખુશી થયો અને તેને રસ્તમ સામે લડવા મોકલ્યો અને કહ્યું, કે “જે તું રસ્તમ ઉપર ફતેહ મેળવે અને તેના પરિણામમાં તુરાનના હાથમાં ધરાન આવે તો ધરાન અને તુરાનનો જે ત્રતીઆંહિસ લાગ હું તુંને આપીશ અને તુંને મારી બેટી લગ્નમાં આપીશ.” પીરાને પાદશાહને પીલસમ જેવા એક જવાનને રસ્તમ જેવા જેહાંપેહલવાન સામે લડવા મોકલવાથી વાર્યો, પણ પીલસમે પોતાનાં જોર ઉપર મુસ્તાક રહી જવા માગ્યું. તે લડાઈનાં મેદાનમાં ગયો અને રસ્તમને પોતાનો હમતઅર્દ બોલાવ્યો. તેના જવાબમાં જેવ મેદાન પડ્યો. જેવ લડાઈમાં જરા અતંગ હાલતમાં આવ્યો. તે જોઈ ફરામરોજ તેની મદદે દોડ્યો. પીલસમ એ જોઈ ધરાની પેહલવાનો સાથે લડ્યો અને તેઓને પુરો પડ્યો. રસ્તમે દુરથી આ મામલો જોયો. તેણે પીલસમના જોર અને કૌવતને માટે આગળ વાતો સાંભળી હતી. તે હવે ઘોડો દપટાવતો મેદાનમાં ગયો અને પીલસમને કહ્યું કે “તું મને હમતઅર્દ બોલાવતો હતો, તો હવે, હું આવ્યો છું.” એમ કહી પોતાનો ભાલો કાઢી તેની કમરમાં ભોંકી દઈ તેને એકદમ ઘોડાની પીઠ ઉપરથી ઉઠાવી લીધો, અને તેનાં તુરાની લશ્કર ભણી ઘોડો દપટાવી તેને તે લશ્કરની વચ્ચે એક દડાની માફક ફેંકી દીધો.

પીરાન આ મામલો જોઈ રડવા લાગ્યો, કારણ કે પીલસમ તેના નાનો ભાઈ હતો. પછી જો કે લશ્કર વચ્ચે જીઆનગાર લડાઈ ઉઠી અને હજારો માણસો માર્યા ગયાં. આવો મામલો જોઈ અક્રાસ્યાખ ખુન ઉપર આવ્યો અને તેણે પોતે જંગનાં મેદાનમાં ઘોડો દપટાવ્યો. ધરાની લશ્કરનો જે ભાગ તુસ પેહલવાનની સરદારી હેઠળ હતો, તે ભાગ ઉપર તેણે હુમલો કીધો અને તુસની હાલત તે અતંગ લાવ્યો. તુસ નાહો. એ બાબતની ખબર જ્યારે રસ્તમને પોંદેલ્યી કે ધરાની લશ્કરનાં એક ભાગે અક્રાસ્યાખને હાથે હાર ખાધી છે, ત્યારે રસ્તમ પોતે લડાઈનાં મેદાનમાં ગયો અને ઘણાક તુરાની સરદારોને માર્યા. આ મામલો જોઈ અક્રાસ્યાખ પોતે રસ્તમની સામે આવ્યો. જોઈ જાણુ લડાઈ કરવા લાગ્યા અને એ લડાઈમાં અક્રાસ્યાખનો ઘોડો જખમી થયો અને એ તુરાની પાદશાહ જમીન પર પડ્યો. રસ્તમે તજવીજ કીધી, કે હવે તેને કમરમાંથી પકડે અને બંધીવાન કરીને મારે. પણ તેનામાં હોમાન નામનો અક્રાસ્યાખનો એક જાણીતો સરદાર, જે નજદીકમાં હતો, તે અક્રાસ્યાખની મદદે દોડ્યો. તેણે પછવાડેથી જઈને પોતાના ગુરજનો એક ફટકો રસ્તમની ખાંધ ઉપર માર્યો. રસ્તમ ફરીને જોવા લાગ્યો, કે એમ પછવાડેથી કોણ મારે છે. તે તકનો લાભ લઈ અક્રાસ્યાખ ખસી જઈને એક બીજા ઘોડા ઉપર સેતાય સવાર થઈ નહાસી ગયો. રસ્તમ હોમાનની

પછવાડે દોડ્યો. પણ હોમાન ફટકો મારી નાસી ગયો અને રસ્તમના હાથમાં આવ્યો નહિ, કારણ કે આ ગડબડમાં આખાં તુરાની લશ્કરે જંગ ઉઠાવી. એક મોટી ખુનખાર લડાઈ થઈ, જેમાં સેવટે તુરાનીઓ હાર્યા અને નાઠા.

અક્રાસ્થાખે કચ્છેખુસ્તુને ખોતનના મુલકમાં મોકલવો.

હવે અક્રાસ્થાખ આ હારથી નાઉમેદ થઈ ચીન ભણી ન્હાસવા લાગ્યો. ન્હાસતાં તેને કચ્છેખુસ્તુની યાદ આવી અને પીરાનને તેડીને તેની સલાહ પુછી. અક્રાસ્થાખે તેને કહ્યું, કે “જે રસ્તમ કચ્છેખુસ્તુને પોતાને હાથ લેશે, તો તે એ છોકરાને ધરાન લઈ જશે, અને તેને ધરાનની ગાદી ઉપર બેસાડશે. માટે તું જા, અને તેને સ્વાવક્ષગર્દથી લઈ આવ.” પીરાને કહ્યું, કે “તું તે જવાનને મારી નાખવાનો સંતાપ વિચાર ના કર. હું એનો એક ઉપાય કરું છું. આપણે તેને લાવીને ખોતનના મુલકમાં મોકલી દઈએ. એ શાહામદાને મારી નાંખીશું તો હમેશની કાળી ટીલી આપણે માથે લાગશે.” અક્રાસ્થાખને આ સલાહ પસંદ પડી.

ત્યારે પીરાને એક કાસદને સ્વાવક્ષગર્દ ભણી કચ્છેખુસ્તુને લાવવાને મોકલ્યો. પેલા કાસદે કચ્છેખુસ્તુને સઘળી હકીકતથી વાકેફ કરીધો. કચ્છેખુસ્તુ ગુંચવાડામાં પડ્યો. તે પોતાની મા અગળ ગયો અને સઘળી હકીકતથી તેણીને વાકેફ કરીધો. બેઉએ ઘણોવાર મસલત કરીધી અને જોયું કે ગયા વિના છુટકો નથી. તેઓ બેઉ રડતાં નીકળ્યાં. કચ્છેખુસ્તુ સેવટે પીરાન આગળ આવી પોહોંચ્યો. પીરાને ઘણી મમતાથી તેને આવકાર દીધો. પછી અક્રાસ્થાખ આગળ પોતે ગયો અને કહ્યું કે “હવે તારો શું હુકમ છે.” અક્રાસ્થાખે કહ્યું કે ‘ધરાનીઓના હાથમાં એ નહિ આવે તેમ એને દૂર મોકલી દે.” પીરાને તેમ કયું અને તેને ખોતન ભણી મોકલ્યો.

રસ્તમે તુરાનમાં સાત વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

હવે રસ્તમ અક્રાસ્થાખની પુઠે તુરાનમાં આવ્યો. તેણે અક્રાસ્થાખને ચીનની દક્ષીણ તરફ નહાડેલો જાણ્યો. પછી તુરાનની રાજ્યધાનીમાં આવી, તેણે અક્રાસ્થાખનો જર ખમ્મનો પોતાના લશ્કરને આપ્યો. તુસને ચાચ નામના મૂલકની હાકેમી આપી અને ગેલેજને સેપંજાખનો મુલક આપ્યો. ફરેખુરજને લશ્કરની સરદારી સોંપી. એમ ઔઘાઓ આપી પોતે તુરાનનાં તખ્ત ઉપર બેઠા અને તુરાનમાં સાત વર્ષ પાદશાહી કરીધી.

એક દહાડે રસ્તમનો ભાઈ જહવારે તુરાનમાં ફરનો હતો, ત્યારે તેના એક ભોમિયાએ તેને સ્વાવક્ષના શિકારની જગ્યા દેખાડી. તે ઉપરથી તેનાં મનમાં સ્વાવક્ષની યાદ આવી અને તેનો છાતી ભરાઈ આવી. રસ્તમ, જે તુરાનમાં હવે રાજ્ય

કરતો હતો, તેને તેણે કહ્યું, કે “સ્વાવક્તો બરાબર કિનો લીધા વગર આપણે જાત નિરાંતે પડી રહીએ તે ઠીક નહિ.” એ ઉપરથી રસ્તમે તુરાનના દરના મૂલકોને સ્વાવક્તના કિનામાં તારાજ કીધા. પછી તેના દાના મેળેદે તેને સલાહ આપી કે, “ધરાનમાં બુટો કાઢિસ એકનો છે અને કદાચ અક્રાસ્યાબ ખીજે માર્ગે ધરાન ઉપર હુમલો લાવે, માટે હવે આપણે સર્વેએ ધરાન જવું.”

રસ્તમનું ધરાન પાછું ફરવું.

આ સખુનો સાંભળી રસ્તમે ધરાન પાછા ફરવાનો વિચાર કીધો. તે હવે પોતાના જાણુક્ષતાનના મુલકમાં ગયો અને ખીજ પેહલવાનો શાહ કાઢિસ આગળ ગયા. જ્યારે અક્રાસ્યાબને આ બાબતની ખબર પડી, ત્યારે તે તુરાન પાછો આવ્યો. તેણે પાછું ફરતાં તુરાનને ધરાનીઓને હાથે ધણું વેરાન થયલું જોયું. તેના ખજાનો અને માલમતા હુટાયલાં જ્યાં. આ સમયે જોઈ તેણે એક વખત ફરીથી ધરાનીઓ સામે કિનાની કમર બાંધી. તેણે ધરાનની સરહદો ઉપર જૂદી જૂદી જગ્યાએથી હુમલાઓ કરવા માંડ્યા. હીણુભાગ્યે આ વખતે ધરાનમાં સાત સાત વર્ષ સુધી પુરો વર્ષાદ પડ્યો ન હતો. તેથી એ સાત વર્ષ ધરાનનાં ધણાં ખરાબ ગયાં. એક હાથ ઉપર સરહદો ઉપર તુરાનના અવારનવાર ચાલુ હુમલા અને ખીજ હાથ ઉપર વર્ષાદની ગેરહાજરીથી ચાલુ તંગી.

ગાંધેજે કએખુસુને સ્વપ્નામાં જોવો.

હવે પેલી બાબત કએખુસુ ખોલતમાં પોતાનો એકાંત વખત ગુમરતો હતો. એક સમે શાહ કાઢિસના બુર્જેગ વજીર ગાંધેજને સ્વપ્નું આવ્યું. તેણે વર્ષાદથી ભરેલાં એક વાદળોને ધરાન ઉપર ઉતરતાં જોયું. એ વાદળોની ઉપર સરોશ યજ્ઞ બેઠો હતો. તે ફરેસ્તાએ ગાંધેજને કહ્યું કે “તું જે તારી ચિંતાથી અને તુરાની અક્રાસ્યાબની ચિંતાથી ફારેગ થવા માંગતો હોય, તો સાંભળ, કે ધરાનમાં કેઆની વંશનો એક શાહજાદો કએખુસુ નામનો છે. તે સ્વાવક્તનું ફરજદ છે. તે ખખ્તા-વર છે. તેના ખખ્તાવર પગલાંથી ધરાનનું બહુ થશે. તે તેના બાપનો તુરાન સામે કિનો લેશે. તારા બેટા ગેવ સિવાય ખીજે કોઈ ધણી તેને શોધી કાઢશે નહિ.”

સરોશનો ગાંધેજને પેગામ.

“ચાહતો તું હોય કે છુટતો તું થાય, તો તુરાનમાં છે એક નવો પાદશાહ, સ્વાવક્તની આલાદનો છે શેહેરયાર, સરફાજ વડો છે કેકાયાદ, ધરાનમાં મેલશે તે બધાં કદમ,

આ તુરાની ખરાથી નિરાળો થાય. નામ તેનું ખુસુ, નેક તેના રાહ. હુન્નરમંદ છે તે ખરો નામદાર. ધરાવેજ માએથી તુરાની આલાદ. તો આકાશનું ચક્કર ફરશે એકદમ.

કમ્બર તે આંધશે બ કીને પેદર, તુરાનને કરશે જીરા જમર.
કલ્લુમના દર્વામાં લાવશે તે ભેર, તુરાની શાહનો તોડશે તે તેર.
કિનો તે શાંધશે આખું તે સાલ, રાત દહાડો શાંધશે ઘોડાની ચાલ.
ધરાનના પેહેલવાનો ગર્દન કશાન, સર્વમાં ગેવ તેની પામશે નિશાન.
આવી છે આકાશની બલી મુરાદ, ગેવ તરફ ધરાવેછ મેહર અને દાદ.

ખુબેર્ગ ગોદ્રેજ, સ્વપ્નામાં મળેલા સરોશ યજ્ઞદના આ પેગામથી, ખુશી થયો અને દાદારના શુકાના કીધા. પછી તેણે પોતાના બેટા ગેવને તેડી તેને આ સ્વપ્નાથી વાકેફ કીધા અને કચ્છેખુસ્તુને શોધી લાવવા ફરમાવ્યું. ગેવે આપનો સખુન કબૂલ રાખ્યો અને તુરાન બહુ જવાની તૈયારી કરી. તેની પત્ની, બાતુ ગોશરપ, જે રસ્તમની બેટી થતી હતી, તેણીએ આ ખબર સાંભળી ત્યારે પોતાના ધણીને તેનાં બાંધાં કામમાં દુઆ દીધી અને તેની ગેરહાજરીમાં પોતે પોતાના આપ રસ્તમને શેહેર જવાની રજા માંગી, કારણ કે તેણીએ ધણું થયું પોતાના આપને ભેયો ન હતો. ગેવે તેણીને તે માટે રજા આપી અને પોતે તુરાન બહુ જવા નીકળ્યો.

ગેવનું કચ્છેખુસ્તુની શોધમાં તુરાન જવું.

ગેવ જવા નીકળ્યો, ત્યારે ગોદ્રેજે કહ્યું, કે “તારી સાથે તું કયા સરદારોને લે છે?” ગેવે કહ્યું કે “મારાં હથિયાર અને મારો ઘોડો, એજ મારા સોમતીયા છે. હું કાંઈ બીજાને મારી સાથે લેવા માંગતો નથી, કારણ બીજાઓનાં મારી સાથે આવવાથી મારી ઉપર અને મારાં કામ ઉપર ધ્યાન ખેંચાશે અને તેથી કદાચ લડાઈ ઉઠશે. તેથી હું એકલો જાઉં છું. જરૂર પડશે તો હું કાંઈ મોભિયો લઈશ. તું મારા બેટા બેજનને સંભાળજે અને તેને સારી રીતે ઉધારજે. તારી બંદગીમાં તું મારે માટે દુઆ ગુજારજે.” પછી બેજે આપ બેટાઓએ એકમેકને કાઢી કરી છુટા પડ્યા. ગોદ્રેજને પોતાના બેટા માટે છુટું પડતાં લાગ્યું, કારણ કે તે એકલો દૂરના મુલકમાં જતો હતો, અને તેથી કહી નહિ શકાય, કે ત્યાં તેનું શું થશે. તેણે ખોદાતાલા આગળ દુઆ ગુજારી કે “ઓ સાહેબ! મારો બેટો મને સહીસલામત આવી મળે તેમ કરજે.”

આ આપ બેટાના બહાલા મેળાપ પછી છુટા પડવાના વિચાર ઉપરથી, સાંચેર આ ઋણ પાંચ દહાડાની દુનિયાં બાંધે કેટલાક વિચારો જાહેર પાડે છે. એ વિચારોમાં તે આત્માની મૂકિત એટલે કે રવાનના છુટકારા માટે કહે છે કે,

બ નેકી ગરાએ વ મ આજાર કસ,
શેહે રસ્તગારી હમાન અસ્તો બસ.

અર્થ—નેકી કર અને કાંઈને દુઃખ ના દે. છુટકારાનો રસ્તો ફક્ત આજ છે.

હવે જેવ તુરાનમાં દાખલ થયો અને માર્ગમાં જાણકાર લોકોને, કચ્છેપુસ્તુ કયા શહેરમાં છે, તે પુછતો. કાંઈ ધણી તેના સવાલ ઉપરથી હોકાર કરી મેલે તેવો લાગતો, કે જેથી અકાસ્યાખને તેની શોધખોળની વાત ખબર પડે, તો તેને તે મારી નાંખતો.

જેવનું કચ્છેપુસ્તુને શોધી કાઢવું.

સાત વર્ષ સુધી એમ જંગલે જંગલ જેવ કચ્છેપુસ્તુની શોધમાં રખડ્યો. તે ખાસ કરી વસ્તીવાળાં શહેરો અને ગામોથી દૂર રહેતો, કે તેના આવવાની વાત બહાર પડે નહિ.

હવે અકાસ્યાખ ન્યારે તુરાનમાં પાછો ફર્યો હતો, ત્યારે તેણે પીરાનને ફરમાવ્યું હતું, કે હવે કચ્છેપુસ્તુને ખોતનથી પાછો બોલાવે અને તેની મા ફરંગીઝને સોંપે, પણ તપાસ રાખે, કે તે કેથે નાસી જાય નહિ. આ ઉપરથી પીરાને કાસ-દને મોકલાવી કચ્છેપુસ્તુને ખોતનથી તેડાવીને તેની માને સોંપ્યો હતો.

હવે એક દહાડે જેવ શોધ કરતો કરતો એક જગ્યાએ આરામ માટે સુતો હતો. તે સાત સાત વર્ષ કચ્છેપુસ્તુની શોધ કરતાં નિરાશ થયો હતો. તે વિચારવા લાગ્યો, કે “મારા આપ ગોદ્રેજનાં સ્વપ્નામાં કાંઈ ફરેશતાને બદલે કદાચ કાંઈ દેવ આંચો હશે, અને કચ્છેપુસ્તુ બાપે ખોટી વાત કહી હશે, કારણ સાત સાત વર્ષ થયાં હું શોધ કરું છું, પણ મને કચ્છેપુસ્તુનો કાંઈ પતો લાગતો નથી. મારા લાઈઝાંધ પેહલવાનો લડાઈમાં કીર્તિ મેળવતા હશે, અથવા કાંઈ એશઆરામમાં જીંદગી ભોગવતા હશે, અને હું ફેકટમાં શહેર શહેર રખડું છું. કદાચ કચ્છેપુસ્તુ બાપેની સઘળી વાત ખોટી હશે. તે માને પેટે જનમ્યોજ નહિ હશે; અને કદાચ જનમ્યો હોય, તો તે અત્યાર આગમય મરી ગયો હોવો જોઈએ. આવી રખડતી જીંદગી હું ચુભરું છું, તો મારા કરતાં તે ધણી લેહો, કે જે જેહરથી પોતાની જીંદગીનો છેડો લાવે.”

પોતાની રખડતી જીંદગીથી કંટાળી આવા નિરાશીભર્યાં સપુનો બોલી તે વિચાર કરી આગળ વધતો હતો. તેવામાં તે એક પાણીના ચશમા આગળ આવી પહોંતો. તે જગ્યા ધણીજ ખુશનુમાં હતી. ત્યાં તેણે એક ખુશસુરત જવાનને બેઠેલો જોયો. તેના ચેહરા ઉપર તેણે “ફરે એ યજદી” યાને “ખોદાઈ ખોરેહ” જોયું. તેને જોતાંવાર તેણે ધાયું, કે “આ કચ્છેપુસ્તુજ હશે.” બીજા હાથ ઉપર પેલો જવાન, જે કચ્છેપુસ્તુજ હતો, તેણે જેવને જોઈને ધાયું કે “આ જેવ હશે અને તે મને ધરાનની પાદશાહી આપવા માટે શોધવા આંચો હશે.”

જેવ પેલા જવાન આગળ ગયો, ત્યારે તેણે કહ્યું, કે “જેવ! તું બલે આંચો. તુસ, ગોદ્રેજ, કાઉસની શી ખબર છે? તેઓ કચ્છેપુસ્તુને માટે વિચાર

કરે છે કે? રસ્તમ અને જાલ કેમ છે? ગેવ આ સવાલો સાંભળી અજબ થયો, અને ખોદાનું નામ યાદ કરી પુછ્યું, કે “એ શાહજાદા! હું ધારું છું; કે તું સ્વાવક્ષના બેટા છે અને તુંજ કચ્છપ્રસ્થ છે, મને કહે કે ગોદ્રેજ અને કેસ્વાદ અને ગેવ એ સધળાનાં નામ અને એઓની હકિકત તુંને કાણે કહી?

કચ્છપ્રસ્થએ કહ્યું કે “ મારી માતાએ એ લોકોની વાત મને કહી છે. મારી માએને મરા બાપે ખોદાતાલાની ખિસારતથી મરતી વખતે સધળી હકિકત કહી હતી. તેણીને પેટે કચ્છપ્રસ્થ અવતરશે અને તે ધરાનને છોડવશે અને તેને ગેવ શોધી કાઢશે, એ સધળું તેને મરતી વખતે આગાહીથી મારી માએને કહ્યું હતું.” ગેવે પુછ્યું કે “તારી બુનેર્ગ બુનીઆદની તારી પાસે શું નિશાણુ છે? જેમ પુલના બાગમાં એક કાળો ડાઘ હોય, તેમ સ્વાવક્ષના દીક્ષ ઉપર ડાઘ હતો. એ કયાનીઓની નિશાણુ કેકોઆદના વખતથી ધરાનના પાદશાહોનાં તન ઉપર ઉતરતી આવી છે. મને દેખાડ, કે તારા તન ઉપર આવી કોઈ નિશાણુ છે? કારણુ કે લોકો તારા તન ઉપર પણ એવી નિશાણુ માને છે.”

કચ્છપ્રસ્થએ પોતાના તન ઉપરથી કપડાં ખીસાડી કેકોઆદના વખતથી વંશ-પરંપરા ઉતરતી આવેલી શરીરપરની નિશાણુ(૧) દેખાડી. ગેવે તે જોઈને તુરત તેને પાદશાહ તરીકે કુનેશ બજાવી. કચ્છપ્રસ્થએ ધરાનીઓની હકિકત ફરીથી પુછી. ગેવે તે જણાવી અને પોતાની શોધ ફતેહમંદ નિવડી તેને માટે ખોદાના શુકાના કીધા. પછી સ્વાવક્ષનાં મરણુ પછી ધરાનપર જે મુસિબતો ગુજરી હતી તે જણાવી.

ગેવ અને કચ્છપ્રસ્થનું સ્વાવક્ષગર્દ જવું. સ્વાવક્ષના બેહેજાદ ઘોડાને કચ્છપ્રસ્થએ પોતાને સ્વાધિન લેવું.

કચ્છપ્રસ્થ અને ગેવ ત્યાંથી સાથે સ્વાવક્ષગર્દનાં શહેરમાં આવ્યા અને ફરંગીજ સાથે મસલત કીધી અને ત્રણેએ ધરાન જવાને છુપો વિચાર કર્યો. પછી ફરંગીજે કચ્છપ્રસ્થને સ્વાવક્ષના બેહેજાદ ઘોડાને પોતાને હાથ લેવા કહ્યું. એ ઘોડા બાએની વિગતવાર હકિકત નીચે મુજબ છે.

“આવાં યસ્તમાં શાહ કચ્છપ્રસ્થ જે નીચલી દુઆ ગુજરે છે તે આ ઘોડાનાં સંબંધમાં છે. “અવત આયપેતમ દજદી-મે, વંધદી સેવિસ્તે અરદી સૂ અનાહીતે, યત વીસ્પનાંમ યુખતનાંમ અજેમ ફેતેમેમ થંબયેનિ.” એટલે ‘એ ભલી અને ધણો કાયદો પહોંચાડનારી અદિર્વસૂર અનાહીત! આ મુરાદ મને આપ, કે સધળા ઘોડાઓમાંથી હું સર્વથી સરસ ઘોડાને જોડું.”

(૧) શરીરના કોઈ ભાગ ઉપર કાળો તલ હોય, તે સારાં નસીબની નીશાણુ તરીકે હાલમાં પણ માનવામાં આવે છે.

“શાહનામું” અવસ્તાના એ ફકરા ઉપર રાશની નાંખે છે, અને શાહ કેએખુ-
સ્તુએ એ દુઆ ક્યારે ગુમરી હતી, ક્યાં ગુમરી હતી, અને કયા ઘોડા માટે
ગુમરી હતી તે દેખારે છે. જ્યારે કર્સેવજની નિંદાએર અને અથરામજી કરાવનાર
પુણલવણીથી અફાર્યાએ સ્થાવકને મારી નખાવવાનું શીતુર રચ્યું હતું અને
સ્થાવકે પોતે જોએલા એક સ્વપ્ના ઉપરથી પોતાના જનની આશા મેલી હતી,
ત્યારે તેણે પોતાની બાયડી ફિરંગીજને કેટલીક નસિઅત કહી હતી, અને પછી
પોતાના આરખી ઘોડાના તખેલામાં જઈ પોતાના માનીતા ઘોડા બેહેજની રડતી
આંખે છેલ્લી મુલાકાત લીધી હતી અને તેને છાતીમાં દાખી છુટો મેલી દીધા
હતો, એવું કહીને કે “મારા બેટા કેએખુસ્તુને તું સવારી આપજે.” શીર્દોસી એ
બાંએ કહે છે કે ‘તેનો ચેહરો, દિલ, અને આંખ લોહીથી ભરાઈ આવ્યાં, અને
તે આરખી ઘોડાએના તખેલા લણી ગયો. કાળા રંગનો બેહેજદ, જે લડાઈની
વખતે પવનને ઝડપમાં પકડી કાઢતો, તેને બહાર કાઢ્યો. રડતાં રડતાં તેને છાતીએ
દાખ્યો અને તેની લગામ અને અંકાશ તેનાં માથા ઉપરથી કાઢી નાખ્યાં. તેના
કાન આગળ લાખ્યા વખત સુધી રડતાં રડતાં કહ્યું, કે ‘તું ચાલાક રહેજે અને
કોઈની સંગત મા કરતો. જ્યારે કેએખુસ્તુ કિનો લેવા આવે, ત્યારે તારે તેની
લગામને શણગાર આપવો જોઈએ. હમણા તખેલામાંથી તારું દિલ ઉઠાવ (છુટો થા),
કે કિનો લેવામાં તું તે (કેએખુસ્તુ) નો મજબુત ઘોડો થઈ પડશે. તું તેનો મજબુત
ઘોડો થઈ પડજે અને દુનીઆમાં ફરી વળજે અને તારી નાળથી દુસ્મનને જમીન
પરથી દૂર (૧) કરજે.” ઉપલા સખુનો કહી સ્વારક્ષે બેહેજદનાં જીત અને લગામ

(૧) શીરફુસી આ ફકરામાં સ્થાવકને પોતાના ઘોડાને સમજાવતો જણાવે છે અને આગળ ચાલતાં
વળી એ બેહેજદ ઘોડાને કેએખુસ્તુને જોઈને પોતાના આગલા ધણી સ્થાવકનું મરાજુ યાદ કરી રડતો જણાવે
છે. ઘોડાએ અને તેએના માલિકો વચ્ચેની આવી દિલસોજી ભરી લાગણીનાં અસરકાર લખાણો, કેઈક
કવિએ પોતાના લખાણમાં આપે છે. તેના કેટલાક દાખલા એટકીનસન આપે છે. જેમ ઇરાનના શાએર
શીરફુસીએ રસ્તમના રખશને અમર કયાં છે, તેમ યુનાની શાએર હોમરે, એકીલીસના બે ઘોડાએ, એનથસ
અને બેલીઅસને અમર કયાં છે. હોમરે એકીલીસને એ ઘોડા સાથે વાત કરતો જણાવ્યો છે એટલું જ
નહીં, પણ તેના એક ઘોડા એનથસને એકીલીસ સાથે વાત કરતો જણાવ્યો છે. (Iliad, Bk. XIX.
11, 440-63). હેકટર પોતાના એનથસ, ઇથન, લેમપસ, અને પોદારગસ નામના ઘોડાએને શિકારમાં
જવા આગમજ ઉતેજનના સખુનો કહી વશદાર નોકરી બજાવવા માટે ઉશકેરે છે (Iliad VIII.
11. 226-239). પોતાના બેટાનો વશદાર નોકરી બજાવવા માટે સ્થાવકના ઉપલા સખુનો સાથે સરખા-
વવા હેકટરના પોતાના ઘોડાએને કહેલા સખુનો વાંચવા લાયક છે. હેકટર કહે છે.

Now Xanthus, Aethon, Lampus! urge the chase,
And thou, Podargus! prove thy generous race;
Be fleet, be fearless, this important day,
And all your master's well-spent care repay.
For this, high-fed in plenteous stalls ye stand,
Serv'd with pure wheat, and by a princess' hand.
For this my spouse, of great Aethon's line,
So oft has steep'd the strengthening grain in wine.
Now swift pursue, now thunder uncontroll'd;
Give me to seize rich Nestor's shield of gold.

(જુઓ મારા ઇરાની વિષયો પા. ૧૫૧)

લષ તેને તબેલામાંથી છોડી મેલ્યો. હવે સ્વાવક્ષની ખાપડી શીરંગીજ એ ખાખત જાણતી હતી કે સ્વાવક્ષે પોતાના માનીતા ઘોડા બેહેજાદને છોડી મેલ્યો હતો, તે એવા ખ્યાલથી કે ભવિષ્યમાં તે તેના છોકરા કચ્છેપુસ્તુને કામ આવે. શીરંગીજ જાણતી હતી, કે પડોશનાં એક મેદાનમાં, દર સહવારે તે ખીજા ઘોડાઓનાં ટોળાં સાથે નદી કિનારે પાણી પીવા આવતો હતો.

હવે, આપણે ઉપર કહ્યું તેમ, માના કહેવા પ્રમાણે, કચ્છેપુસ્તુ પહાડાની ખીણમાં ગયો; અને બેહેજાદ પાણી પીવા આવ્યો ત્યારે તેનાં જુનાં જીન અને લગામ તેને દેખાડ્યાં. કચ્છેપુસ્તુએ તેને તેનાં નામથી હાંક માર્યો અને તે ઘોડો ઉભો રહ્યો. કચ્છેપુસ્તુએ તેને પસાર્યો. પછી જીન અને લગામ નાંખ્યાં અને જવાર થયો. બેહેજાદ તેને લષ શેતાખ ચાલવા લાગ્યો અને તે જગ્યાએથી ગુમ થયો. જેવ તો ગભરાયો, કે જાણે આહરેમન ઘોડાનાં રૂપમાં આવ્યો અને કચ્છેપુસ્તુને લઇને નાંહો. તેણે કચ્છેપુસ્તુના જીનની આશા મુકી. પણ પહાડમાંથી અર્ધે રસ્તે બહાર જઈ કચ્છેપુસ્તુએ લગામ એથી બેહેજાદ ઘોડાને ઉભો રાખ્યો કે જેવ આવી પહોંચે અને તેની સાથે જાય. જેવ આવી પોહોંચ્યો અને કચ્છેપુસ્તુએ તેને કહ્યું, કે “આ ઘોડાને મને લષ નાહસ્તાં જોઈ તારાં મનમાં શું આવ્યું તે હું જાણી શક્યો છું. તેં ધાર્યું, કે ‘આ ઘોડો કાંઈ આહરેમન છે’ અને તેથી તેં આશા મુકી અને તારી મેહેનત બરબાદ ગયલી માની.” આવા આગાહદેલ પાદશાહ માટે જેવે ખોદા આગળ દુઆ ગુજરી અને બેહ જન શીરંગીજ આગળ ધરે આવ્યા. બેહેજાદને જોઈ તેણીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને તેણીએ તેને ખોસા દીધા અને સ્વાવક્ષનાં રવાનને યાદ કીધું. ત્યાર પછી તેણીએ સ્વાવક્ષગર્દના મેહેલમાં, સ્વાવક્ષને જો છુપો ખજાનો હતો, અને જો તેણીએ હમણાં સુધી છુપો રાખ્યો હતો, તેના દરવાજા ખોલ્યા અને પોતાના બેટાને સ્વાધીન કીધો. શીરંગીજે તેમાંથી કેટલીક કિમતી ચીજો જેવને આપી. પછી કચ્છેપુસ્તુએ ધરાન જવાની તૈયારી કીધી.

શીરંગીજ, કચ્છેપુસ્તુ અને જેવનું ધરાન જવું.

ત્રણે જણાં છુપી રીતે ધરાન જવા નીકળ્યાં પણ એ વાત લાંબા વખત છુપી રહી નહિ. કાંઈએ સંભળી હકીકત પીરાન વજરને પહોંચાડી. તે ધણો ગભરાયો કે “હવે હું પાદશાહ અક્રાસ્થાપને શું મોહોડું દેખાડીશ?” તેણે કસ્ત્રાદ અને નસ્તહીન નામના સરદારોને તેઓની પુઠે મોકલ્યા, કે શીરંગીજને અને જેવને મારી નાંખવાં અને કચ્છેપુસ્તુને જંજીરમાં નાંખી લાવવો. માર્ગમાં એક વખત તેઓએ પગલ નાંખ્યો હતો. શીરંગીજ અને કચ્છેપુસ્તુ ઉંધાયા હતા અને જેવ તેઓની ઉપર ચોકી રાખતો હતો, કે કાંઈ આવી પોહોંચી તેઓને હેરાન

કરે નહિ. તેવામાં તેણે પાછળથી પેલા એ તુરાની સરદારને આવી પોહોચેલાં જોયા. તેઓની સાથે ૩૦૦ સિપાહો હતા. ગેવે તેઓને સામેથી જોયા અને તેઓ સામે ગયો. તેણે તેઓ ઉપર હુમલો કીધો અને તેઓને આજેજ કીધો. ગેવને ખડક સમાન ખડો ઉભો રહી લડતો જોઈ કેસ્વાદે નસ્તહીનને કહ્યું, કે “આ ધણી આવો ખડક સમાન મજબુત રીતે લડે છે, તે ‘ફરૂરે એ કચ્છેખુસ્તુ’ ઐટલે ‘કચ્છેખુસ્તુના ખોરેહ’ની બરકતથી છે.” સેવટે સંધ્યા તુરાનીઓ ગેવને હાથે આજેજ થઈને નાહડા અને પીરાન આગળ પાછા આવ્યા. પીરાને તેઓથી હકીકત સાંભળી તેઓને જોમ નાહસી આવવા માટે ઠપકો આપ્યો, કે “અક્રાસ્યાખ આ જાણી ગુસ્સે થશે.”

પેલી બાબુ ગેવે કચ્છેખુસ્તુ આગળ જઈ તુરાનીઓ સાથેની પોતાની નાની લડાઈની ખબર આપી. કચ્છેખુસ્તુએ ખોદાના શુકાના કીધા અને તેઓ ત્યાંથી ઝડપથી ધરાન બાણી આગળ નીકળી ચાલ્યા.

હવે પીરાને પોતે તેઓની પુઠ પકડી, કાસણ કે તે જાણતો હતો, તે તેણે શીરંગીજ અને કચ્છેખુસ્તુને જાન બચાવ્યો હતો, તેથી અક્રાસ્યાખ તેની ઉપર આ બનાવથી ધણો ગુસ્સે થશે. કચ્છેખુસ્તુ, તેની માતા, અને ગેવ કુચ કરતાં એક નદી, નામે શુલજર્રીઉન ઓળંગી ગયાં હતાં. આ વખતે ગેવ અને કચ્છેખુસ્તુ સુતેલાં હતાં, અને શીરંગીજ ચોકી રાખતી હતી, કે કોઈ આવી તેઓને પકડે નહિ. તેણીએ તે વખતે નદીને પેલે કિનારે તુરાની લશ્કરને આવી પોહોચેલું જોયું અને તેના વાવટા ઉપરથી જાણ્યું, કે તે પીરાનનું લશ્કર છે. તેણીએ ગેવને ઉંઘ-માંથી ઉઠાડ્યો. તેણીએ ગભરાટમાં પીરાનનાં આવી પહોંચવાની તેને ખબર કીધી. ગેવે તેણીને દિલાસો દીધો અને કહ્યું, કે “તમે મા દીકરાં પહાડની ટોચ ઉપર જઈને આશરો લેઓ. હું પીરાન સામે લડવા જઈશ.” કચ્છેખુસ્તુએ કહ્યું, કે “તું મારે માટે આટલી બધી શું કરવા રંજ ખેંચે છે? હું તુરાની લશ્કર સામે લડવાને જઈશ.” ગેવે ના કહ્યું કે “ઓ પાદશાહ! મારા તો ૭૮ ભાઈઓ છે અને તુંતો એક મોટાં માખાપનો એકપુરો બેટો છે, અને તારી ઉપર ધરાનનો આધાર છે. માટે તારે લડવા જવું નહિ. તું પહાડ ઉપર જઈને બેસ.”

જોમ કહી નદીને કિનારે જઈ સામી બાબુનાં લશ્કર ઉપર પોકાર માર્યો, કે “તમે કાણ છો ને તમારો સરદાર કાણ છે?” પીરાને સામે કિનારે આવી જવા-બ આપ્યો કે “ઓ બદ-રગ બદ-નેજાદ? તું હિંમત કરી એકલો તુરાનમાં જોમ આવ્યો છે. હમણાં હું તને મારા લશ્કર સાથે ટચડી નાખીશ.” ગેવે વળતો જવાબ આપ્યો કે “તું તારાં જોર ઉપર મુસ્તાક ના રહે. મેં તારા મુલકને આગળ જુરો જાબર કર્યો છે, રસ્તમની બેટી બાબુ ગોશરપના હાથ માટે બલા બલા

ધણીઆ ઉમેદવાર હતા. પણ તેણે કાઠને પોતાના જમાઈ તરીકે પસંદ કીધા નહિ, પણ મને, અને તે મારી બહાદુરીને લીધે હતું.”

આવા સવાલ જવાબ પછી, બેઉ એક જગ્યાએ મળ્યા અને હાથે હાથ લડ્યા, અને તેમાં પીરાન ગેવને હાથે બંધિવાન થયો. ગેવ તેને કચ્છેખુસ આગળ પહોંચ ઉપર ધસડી લઈ ગયો અને ત્યાં તેને મારી નાંખવા માંગ્યો. પીરાને કચ્છેખુસની કુર્નેશ બળત્રી અને તેણે તેનો અને શીરંગીઝનો જન બચાવ્યો હતો તેની યાદ આપી અને પોતાના જનની સલામતી માંગી. શીરંગીઝે ગેવને સમજાવી તેનો જન સલામત રાખવા કહ્યું. ગેવે કહ્યું કે “મેં જોદાની આગળ સોગંદ લીધા છે કે પીરાનનું ખુન (લોહી) રેડું.” (૧) ત્યારે મારા સોગંદ કેમ તોડું?” કચ્છેખુસે કહ્યું કે, “તારા સોગંદ ના તોડ (રવાનરા જે સોગંદે યજ્ઞદાન મકુશ). તું ગોદરેજના કાનમાં તારું ખંજર ભોક અને તેથી તેનું લોહી જમીનપર રેડાય તેથી સંતોષ પામ.” ગેવે જોયું કે કચ્છેખુસની આંખમાંથી પીરાન માટે આંસુ વરસતાં હતાં, કારણ કે તેણે તેના જન બચાવ્યો હતો. તેથી પાહદશાહની સુચના મુજબ ખંજરથી તેના કાનમાં સુરાખ પાડી તેનું લોહી જમીનપર રેડ્યું. પછી પીરાને કચ્છેખુસને અરજ કરી, કે “હું જ્યોદા મારા લશ્કરમાં કેમ જાઉં? માટે મારો ઘોડો પાછો આપાવ.” કચ્છેખુસે ગેવને તેનો ઘોડો પાછો આપવા કહ્યો. ગેવ તેનો ઘોડો આપવા અને તેને જવા દેવા આ સરતે કબુલ કીધું, કે “હું તારા બેઉ હાથે બાંધું, અને તું સોગંદ લે, કે તે હાથે તું કાષ્ટ પાસે છોડાવે નહિ, સિવાય, કે તારી બાયડી ગુલચહેર પાસે.” પીરાને તેમ કબુલ્યું અને સોગંદ લીધા. ત્યારે ગેવ તેના હાથ બાંધી તેને તેના ઘોડા ઉપર બેસાડ્યો અને પછી તેને તેના લશ્કર બણી જવા છોડી દીધો.

હવે પેલી બાબત અક્રાસ્યાખને ખબર પડી, કે કચ્છેખુસ નાહસે છે. ત્યારે તે દરરોજ બે મંજલ કરતો તેની પુઠે લશ્કર લઈ આવ્યો. માર્ગમાં તેને પેલા બે પેહેલવાન, કેસ્વાદ અને નસ્તહીનનું હારેલું લશ્કર મળ્યું. તેણે તે સરદારને પુછ્યું કે “ગેવ લશ્કર સાથે તુરાનમાં દાખલ થયો, અને શું કાષ્ટએ તેને જોયો નહિ? તેઓએ જવાબ દીધો કે “તે લશ્કર વિનાનો છે. તે એકલો હિમ્મતથી તુરાનમાં દાખલ થયો હતો.” એવામાં સામેથી પીરાનના લશ્કરને પાછું ફરતાં અક્રાસ્યાએ જોયું. તેણે ધાર્યું, કે પીરાન કચ્છેખુસને પકડી ફતેહમંદ પાછો આવે છે. પણ તે લશ્કર આગળ આવતાં તેણે જોયું, કે પીરાનના હાથ પછવાડે બાંધેલા અને તેને ઘોડાના જન ઉપર બાંધીને બેસાડેલો. અક્રાસ્યાખ તેનાથી સંધળી હકિકત જાણી બહો દલગીર થયો. પછી તે આગળ વધ્યો. તેણે પોતાના સરદાર હોમાનને ફર

માવ્યું, કે “સેતાય આગળ વધ અને કચ્છેખુસ્તુને પકડ, કારણ સેતારેસનાશે કહ્યું છે કે ‘તુર અને કચ્છેખાખાદના વંશનો એક શાહજદો આખાં તુરાનને વેરાન કરશે.’ માટે કચ્છેખુસ્તુ જે ધરાન સલામત બશે, તો પછી તે તુરાન ઉપર વેર લઇ તેને પાયમાલ કરશે.”

હવે પેલી બાબુ, ગેવ, કચ્છેખુસ્તુ અને શીરંગીઝ જેહુનની મોટી નદીને કિનારે આવી પોહ્યાં. તે ઉપર કીસ્તી ફેરવવાનો ઇનકાર એક ધણીએ રાખ્યો હતો. ગેવે તેની પાસે નવા સડની પાદશાહને લાયકની કીસ્તી માગી. પેલા ઇનકારદારે જવાબ દીધો કે “પાણી કાંઈ પાદશાહ અને યુલામ વચ્ચે ફરક રાખતું નથી. તુને કીસ્તી જોઈતી હતી તો આગળથી ચેતાવવું હતું.” ગેવે કહ્યું કે “તારે ગમે તે માંગ, કારણ અમારી પુઠે એક લશ્કર આવે છે.” જ્યારે તે ઇનકારદાર મજવા-વાળાએ એમ સાંભળ્યું, ત્યારે વધારે સખ્ત થવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું કે “હું તારી પાસે મજવાનું લાડું (toll) માંગતો નથી. મને આ ચાર ચીજમાંથી એક જોઈએ છે. ૧ તારું અખતર, ૨ અથવા આ કાળો ઘોડો (બેહેઝાદ ઘોડો), ૩ અથવા આ બાનુ (શીરંગીઝ), અથવા ૪ આ તાજ.” ગેવે તેને ઠપકો આપ્યો કે, “જા, નહિ જોઈતી તારી કીસ્તી. તારી કીસ્તી તારી પાસે રહેવા દે. અમાં છિએ અને આ પાણી છે.”

“કનુન આય મારા વ કીસ્તી તોરા,
ચુનીન પાયે મારા દરસ્તી તોરા.”

કચ્છેખુસ્તુએ જેહુનની નદી ઓળંગવી.

પછી ગેવે કચ્છેખુસ્તુને કહ્યું કે “તું કચ્છેખુસ્તુ હોય, તો તું વગર જોખમે આ નદી ઓળંગી શકશે. તારા પાદશાહી તુરની ખરકતથી તને કાંઈ અડચણ પડશે નહિ. પાદશાહ ફરીદુને એમ પાદસાહી ખોરેહની મદદથી અરવન્દ નદી ઓળંગી હતી. હવે વખત નથી. થોડા વખતમાં અફાસ્યાય આ કિનારે આવી પોહ્યાં આપણને મારી નાંખશે.” કચ્છેખુસ્તુ આ સખુન સાંભળી ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો અને દાદારની બંદગી કરી તેની ચારી માગી. પછી ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ તેને નદીમાં ઉતાર્યો. તેની પુઠે શીરંગીઝ અને ગેવ ઉતર્યાં અને સર્વ પેલે કિનારે સલામત નીકળ્યાં. કચ્છેખુસ્તુએ પેલે પાર જઈ નાહી ઘોઘને ખોદાની બંદગી કીધી. એઓને એ મુજબ નદી ઓળંગી ગયલાં જોઈ, પેલા કીસ્તીયાન અજબ થયો, કે “આવી નદી તેઓ કીસ્તી વગર કેમ ઓળંગી ગયાં!” તે તુરત પોતાની કીસ્તીમાં કિમતી ચીજો મુકી કચ્છેખુસ્તુ આગળ ભેટ તરીકે લઈ ગયો. ગેવે તેને ટાણે મારી તે ચીજો કબૂલ કીધી નહિ, અને તેને ઠપકો આપ્યો. તે કીસ્તીયાન નામ્સ્લાદ અને દલગીર થઈ પેલે પાર પાછો ફર્યો. તેવામાં ત્યાં અફાસ્યાય આવી

લાગ્યો. અફ઼ાસ્યાખે તેને કચ્છેખુસ્તુ અને શીરંગીઝ અને ગેવ માટે પુછ્યું. તેણે કહ્યું કે “હું આપદાદેથી અહીં કીસ્તીખાન છું, અને મેં મારી જીંદગીમાં આવેલ બનાવ કદી જોયો નથી, કે બહારની મોસમમાં, જ્યારે આ નદી પાણીથી વધારે ભરાયલી હોય, ત્યારે કાષ્ઠ ધણી નદીને એમ કીસ્તી વગર ઓળંગી જાય. પણ એ લોકો અજાણ રીતે પેલે પાર ગયાં છે.”

અફ઼ાસ્યાખ આ વાત સાંભળી શીકેલા પડી ગયો. તેણે કીસ્તીખાનને કીસ્તી પાણીમાં ઊતારવા કહી, કે પોતે પેલેપાર જાય અને પેલા ત્રણ જણને પકડે. ત્યારે હવે હોમાને તેને વાર્યો કે “હવે તેઓ ધરાનની સરહદમાં ગયાં છે. તું ત્યાં જઈશું ધરાન સામે લડવા માંગે છે? તું ને તુરાનનો મુલક પાદશાહી માટે યસ છે.” અફ઼ાસ્યાખે તે શિખામણ માન્ય કરી અને પાછો પોતાને મુલક કર્યો.

કચ્છેખુસ્તુનું ઇસ્કંદાન જવું.

હવે કચ્છેખુસ્તુ ધરાનના મુલકની સરહદમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી ગેવ એક કાસદ ઇસ્કંદાન તરફ ગોદ્રેજ આગળ મોકલ્યો, અને કેહવાડ્યું, કે કચ્છેખુસ્તુ ધરાનમાં સલામત આવી પોહોંચ્યો છે. બીજા એક કાસદને કાઠિસ આગળ મોકલ્યો. આ પેગમ સાંભળી કાઠિસ અને ગોદ્રેજ બેઠે ખુશી થયા. કાઠિસે ગેવના કાગળને જર જવાહેરોથી વધાવી લીધું. ઇસ્તમને આ ખબર પડી અને તે પણ સીસ્તાનમાં એ વાત જાણી ખુશી થયો. તેણે પોતાની બેટી બાતુ ગોશ્વરપને તેણીના ખાવિંદ આગળ બેઠે સોગાદો સાથે મોકલી. આખું ધરાન કચ્છેખુસ્તુનાં આવવાથી ખુશી થયું. ગોદ્રેજ ઘણા સરકારો સાથે કચ્છેખુસ્તુને લેવા એસ્તેકખાલ ગયો. બેઠે જને બગલગીરી કીધી. પછી તેણે પોતાના દીકરા ગેવને જાતીએ દાખ્યો અને દુઆ દીધી.

પછી કચ્છેખુસ્તુ શાહા કાઠિસ આગળ આવ્યો. કાઠિસે આંખમાંથી આંસુઓ રેડ્યાં અને તેને ગોદમાં દાખ્યો અને પછી તુરાનની હકિકતો પુછી. કચ્છેખુસ્તુએ પોતા ઉપર અને પોતાના આપ ઉપર અફ઼ાસ્યાખથી વીટેલી વિપતિની હકિકત કહી.

કાઠિસ આગળ કચ્છેખુસ્તુએ અફ઼ાસ્યાખ માટે કહેલા સખુનો.

જાહેરો તે એમ, “તે છે બદખ્ત પુછો છો શું? તે ખરો કમખખત, મુજ પિતાને માર્યો બહુ સખતીની સાથ, કે હમેલમાં થાય મારી જીંદગી બરબાદ, હમેલથી છુટી પાક મારી માએ, બકરાં ને મેંઢાંનો થાષ પાસખાન, સેવટે આવ્યો છુટો પીરાન,

દુનિઆમાં વરતેછે બેઠે રીતે સખત. બજે તેની મરાદ, તાજ અને તખત મુજ માતાને કરી જખમી અનાથ, ગમગીન તે રહજો, થાજે ન શાદ. કે અંધ હમને કયાં પાહાડોની માંહે. રાત અને દીન હું રહ્યો હેરાન. લષ્ટ ગયો મને દરબારને મેઆન.

તે શુરાનાં કામોથી બીહનોતો બહુ,
જગ્યા ને ચીજોના પુછ્યા સરાલ,
સર કાળે પુછે તો બેલું હું પાવ્યે,
ખોદાથી થયો બીઅકલ બીહોશ,
અકલથી બેયું ખાલી મુજ સર,
વાદળાંથી વરસે ને મોતીની દાર,

તે જીવ્યાનગારના ગુસ્સાથી ડરતાંતાં સહિ.
 છુપાવી અક્કલ, થયો બીહાલ.
 ખેરાક કાજ પુછે તો બોલું છું મનએ.
 ધાયું કે નથી અક્કલ કે હેશ.
 જ્નેવા છું પામ્યો માએ તાજવર.
 તો કેમ કરી જુની થાય દોરતદાર ?

કચ્છે ખુલ્લું પાતાની હકિકતનું કહેલું વધુ દસ્તાવેજ.

કહીસને કહ્યું “અએ પાદશાહ !
 જેવની જો કહું છું સચળી ખબર,
 તો અજમ તું ધાય અજમ હેસ્ત,
 દીડી છે સખતી ને મેલનતો સહિ,
 મુજ નજદીક તે આગ્યો તુરાન મુલક,
 સર અક્રાજ પેહેલવાન, ન સાથે સંપાદ,
 જેવે બહુ કર્યાં છે એવાં તો કામ,
 દરિયામાં રેલનાર મગર બહાદુર,
 શું લશ્કર બહાદુર ને શું પેહેલવાન,

અનુભવી તારે તખ્ત અને ગાહ.
જે ગુજરી છે સધળી સર અસર,
એથી કાંઈ વધું હોય નહિ હદ.
તુરાનમાં ખેલ્યો છે મને રે ખડ.
એજ તેની મેલેનત પુરી ખરલક.
તુરાનમાં આવ્યો એકલો તનાહ.
કે લાવી ન શકે ખુદ પીલ સરંજમ.
ન દેખાડે એવું લડાઈમાં શુર.
હાર ખાધી સર્વે, શું બુદા જવાન

પોતા ઉપર ગુજરેલી વિવિધતાની સઘળી વાત કાઢી કચ્છે ખુસુચ્છે શાહ આગળ
જેવની તારીફ કીધી. તેથી પાદશાહે જેવને લણ્યા આદર્શી જગલગીરી કીધી. પાદ-
શાહે આ બનાવની ખુશાલીમાં જેવના આપ જોડેજને ખ્યાતન, મચ્છે, વિગેરે મુલકની
હાકમી બક્ષી. પછી કાઉચે શીરંગીજને લણ્યા બક્ષા રાખેદો કહ્યા અને ધરનામાં
ખુશાલ રહેવાને કહ્યું.

તુમે કચ્છે ખુસને માન નહિ આપવું.

હવે દંરતખર ખાતે એક પાદશાહી મેદલ હતો. ત્યાં ગોદ્રેજ અને કચ્છેપુસ્તુ ગયા. ત્યાં તેઓએ કચ્છેપુસ્તુને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો અને સઘળાઓએ તેની પાદશાહ તરીકે કુર્બંશ યજ્ઞવી, પણુ ગોદ્રના બેઠા તુસે તેમ નહિ કહ્યું. ગોદ્રેજે જેવને તુસ આગળ તેને સમજાવવા મોકલ્યો કે “તું આવી ખુશાલીમાં તારી આવી વર્તણૂકથી રંગમાં ભંગ ના કર.” તુસે પોતાનું હિંચુ પાદશાહી ખાનદાન જણાવી કહ્યું, કે “કચ્છેપુસ્તુ તો જવાન અને મગર છે. એના કરતાં ફરેપુર્જ પાદશાહીને લાયક છે, કારણ કે તેની આલાદ માએ તંદ્રથી તુરાનને લાયુ નથી પડી, પણુ સ્વચ્છ છે.” જેવે જવાબ દીધો કે “એવી વાત કરવી નહિ. બે તારામાં પાદશાહી કરવાના સલુક હોતે, તો અલપુર્જ પાહાડ ઉપરથી એક પાદશાહ (કચ્છેકો-

બાદ) ને શોધી લાવવો પડતે નહિ. તારામાં અકલ નહિ તેથી એમ કરવું પડ્યું.” એમ કહી તેની આગળથી પીઠ ફેરવી જતો રહ્યો; અને ગોદ્રેજ આગળ ગયો અને તેને તુસના જવાબથી વાંકડ કાઢ્યા.

ગોદ્રેજનો તુસ સાથે ગુસો.

ગોદ્રેજના ૬૮ છોકરા અને છોકરાના છોકરા હતા. તેઓને તેણે બાલાબ્યા અને લશ્કર તૈયાર કરાવ્યું. તેના લશ્કર આગળ ગાવીયાની ઝૂંડો ઉડતો હતો. હવે તુસે જ્યારે ગોદ્રેજને લશ્કર સાથે આવતો જોયો, અને તે લશ્કરમાં કચ્છેખુસ્તુને પણ હાથી ઉપર સવાર થયેલો જોયો, ત્યારે ગમનગયો. તેણે જોયું કે આ મોહોમાંહેની લડાઈથી તો અફ઼ાસ્યાખનું આવું થશે અને તેની ચઢતી થશે અને ધરાનની પાદશાહી પણ તુરાનના હથેલી થશે. તેથી તેણે શીઘ્ર કાઠિસ આગળ પેગામ મોકલ્યો કે આજ મામલાથી ખરાબી થશે.

ગોદ્રેજ અને તુસે કાઠિસને રાજગાદી માટે હાથક બણીનું નામ દેવા કહ્યું.

ત્યારે કાઠિસે એ મામલો જોઈ એ બેઠો જણા આગળ કાસદ મોકલીને તેઓ (ગોદ્રેજ અને તુસ)ને પોતા આગળ બાલાબ્યા. તુસે દબરમાં આવી કહ્યું કે “જ્યારે એક પાદશાહનો છોકરો હયાત હોય, ત્યારે છોકરાના છોકરાને રાજ્ય આપવાનું શું કારણ? ફરેખુર્જ પાદશાહનો છેકરો હયાત છે. ત્યારે કચ્છેખુસ્તુને ગાદી આપવાનું શું કારણ?” ગોદ્રેજ લાંબુ લાપાળ કરી તુસને થથરાવ્યો અને કહ્યું, કે “સ્વાવલ્લ ખરો હકદાર ગણાય અને કચ્છેખુસ્તુ તેનો બેટો થાય, તેથી તેનો હક ખરાબર છે. તેની માતા તુરાનના પાદશાહની છોકરી થાય તો શું થયું? બાપથી તો તે ધરાની છે. હવે પાદશાહ કાઠિસ પોતે જેને પોતાને વારસ શાહનદો જણાવે તે ખરો.”

તુસે પણ ગુસ્સામાં જવાબ આપી કહ્યું, કે “પાદશાહ કાઠિસ જેને ગાદી વારસ જણાવે તે ખરો વારસ ગણાય.” ત્યારે કાઠિસે કહ્યું, કે, “ફરેખુર્જ અને કચ્છેખુસ્તુ એ મારાં બેઉ બચ્ચાં મારી નજરમાં સરખાં છે. મંટે એ બેમાંથી જે કોઈ લશ્કર લઈ જઈને દરે બેહમનનો કિલ્લો, જ્યાં દેવો ખોદા પસ્તીઓની ઉપર જીલમ કરેછે, તે જીતે, તે ગાદીવારસ ગણાય.”

કાઠિસે કચ્છેખુસ્તુને કિલ્લાપર મોકલ્યો.

બાલ્યો એમ કાઠિસ, કે કિસે છે નેક, એકને જો કઈ મનથી પસંદ, કઈ હું એવી તદબીર ને સાજ, બેઉ ફરજદો મારાં, લઈ લશ્કર તમામ,

મુજ મનથી ફરજદ સરખાં બેઉ એક. ખીજે થાય દલગીર, સુસ્ત અને મંદ. કે બેઉમાંથી કોઈ નહિ, થાએ નારાજ. જંગ માટે જાએ ‘અઈબીલ’ મુકામ,

ત્યાં આવ્યો છે કિલ્લો દજો બેહમન. ત્યાં રહે છે દેવ બૂરા, બદ આહરેમન,
સેતાયશે આતશમાં થાય છે ખલલ, મોબેદ ન શકતા ત્યાં કરી મંજલ.
જીતશે જે કિલ્લો લઇ શમસીર સખ્ત, આપીશ હું તેને, પાદશાહી ને તખ્ત.

ફરેશ્તમનું દજો બેહમન જીતવામાં નિષ્ફળ થવું.

ખીજે દિવસે ફરેશ્તમન તરફથી તુમે લશ્કર તૈયાર કર્યું અને દજો બેહમન કિલ્લો જીતવા નીકળ્યો. ફરેશ્તમન લશ્કરના મધ્ય ભાગમાં હતો. બ્યારે લશ્કર કિલ્લા પાસે આવ્યું, ત્યારે જમીનમાંથી આતશનાં શોલા નીકળવા લાગ્યા અને તેની ગરમીથી લશ્કર તપવા લાગ્યું. સાત દહાડા સુધી તુમ અને ફરેશ્તમન કિલ્લાની આજુબાજુ ફરી તે લેવાની કોશિશ કરી પશુ તે ફેંકટ ગઇ. ત્યારે તેઓ પાછા ફર્યા.

કબ્રેખુસ્તનું દજો બેહમનનો કિલ્લો જીતવું.

ત્યાર પછી ગેદ્રેજે કબ્રેખુસ્ત તરફથી લશ્કર તૈયાર કર્યું, અને તેઓ તે કિલ્લો જીતવા ગયા. કબ્રેખુસ્તે પેહલવાનીમાં એક નામું વગર નામે લખાવ્યું કે “હું ખોદાના દક્ષમથી આ કિલ્લો જીતવા આવ્યો છું. હું દેવાને જુરોજગર કરીશ. હું ખોદાના દક્ષમથી આ કિલ્લાનો નાસ કરીશ” વિગેરે. પછી તે કાગળને ભાક્ષાની નોક ઉપર પોષ્ટ ગેવને તે લાલો આવ્યો, કે “હિન્મતથી કિલ્લા આગળ ન અને લાલો કિલ્લાની દિવાલ ઉપર ખોસી આવ.” ગેવે તેમ કર્યું, અને પાદશાહે ફરમાવ્યું હતું તેમ તુરત ત્યાંથી દોડી આવ્યો. એકાએક એક મોટો અવાજ થયો અને કિલ્લાની દિવાલ ધડાકા સાથે પડી અને પછી સખળું અધકાર થઇ ગયું. ત્યારે કબ્રેખુસ્તે લશ્કરને કહ્યું, કે “હવે કિલ્લા ઉપર તીરનો વર્ષાદ વરસાવો.” તે તીરોથી ધણીક દેવો માર્યા ગયા. એકાએક એક રોશણી નજરે પડી અને કિલ્લાનો દરવાજો દેખાઇ આવ્યો. કબ્રેખુસ્ત આગળ વળ્યો તો ત્યાં એક સુંદર શેહેર જોયું. તેણે ત્યાં આતશકંદેહ બંધાવ્યું અને ત્યાં “આદર ગુશરપ”, નામનો આતશ સ્થાપ્યો. ફીરદોસી એ બાબે નીચલું વર્ણન કરે છે.

આદરગુશરપના આતશકંદેહની સ્થાપના.

એકાએક રોશણી પડી જાહેર, પવન આવ્યો એકદમ, દેતો આક્રીન,
જેહાનદાર પાદશાહના અખ્તાવર નામ, પાદશાહના ફરમાનથી દેવો નાબુદ,
દાખલ થયો અંદર શાહ નામદાર, દાખલ થયો અંદર શાહ નામદાર,
બુત્તંદ તે કિલ્લામાં દોડું એક શેહેર, બુત્તંદ તે કિલ્લામાં દોડું એક શેહેર,
એકાએક થઇ ગઇ રોશણી જાહેર, એકાએક થઇ ગઇ રોશણી જાહેર,

અધકાર થઇ ગયો દૂર ને આહેર. અધકાર થઇ ગયો દૂર ને આહેર.
હવા થઇ હસતી ને રમતી જમીન. હવા થઇ હસતી ને રમતી જમીન.
ની ખરકતથી દેખાઇ રોશની તમામ. ની ખરકતથી દેખાઇ રોશની તમામ.
પડ્યો તે કિલ્લો નજરે ખુદ. પડ્યો તે કિલ્લો નજરે ખુદ.
સાથે હતા કેશ્વાદ ને ગોદ્રેજ સરદાર. સાથે હતા કેશ્વાદ ને ગોદ્રેજ સરદાર.
મેહેલો ને આગોથી હતું પુર લેહેર. મેહેલો ને આગોથી હતું પુર લેહેર.
અધકાર થઇ ગયો દૂર ને આહેર. અધકાર થઇ ગયો દૂર ને આહેર.

આપ્યું ત્યાં શાહે એવું ફરમાન,
લંબાઇ ને પોહોળાઇમાં દસ કમન્દ,
વિસ્તારમાં અડધી દોઢ આરખી અરખ,
આતશ પાસ બેઠા મોખેદ મોખેદાન,
રહો ત્યાં તેટલો વખત શેહેરયાર,
વર્ષ એક પુરું થયું સરંજમ,

કે બાંધે ત્યાં ગુંગંદ સાથ બુલંદ મકાન,
આબુબાબુ તેની તાકો બુલંદ,
ત્યાં કર્યો રોશન “આદર ગુશરખ.”
સેતારેશનાસો જે ધરાવતા માન.
આતશનું મકાન થયું તૈયાર.
ગયો કુચ કરી શાહ લશકર તમામ.

કહે છે કે એહીં સ્થાપેલા આતશકદેહને “આદર ગુશરખ” નામ એટલા ઉપરથી આપવામાં આપ્યું હતું કે, ત્યાં નજરે પડેલી કુદરતી રોશણી કચ્છેખુસ્તુના ઘોડા (અરખ)નાં કાન “(ગુશ) ઉપર પેહેલે પડી. એ એક હવાની વિજળીનો કુદરતી બનાવ હતો. (એ બાબે બુચ્ચો મારા ધરાની વીપયો ભાગ ૧ લો, આદર ગુશરખ નામના એક પુરાણા ધરાની આતશકદેહની તવારીખનો વિખા. પા. ૧૧૫ થી ૧૪૦).

એ મુગળ કિલ્લો ફતેહ કરી કચ્છેખુસ્તુ કાઠિસ આગળ આવ્યો અને કાઠિસે તેને પાદશાહી આપી.

શાહ કચ્છેખુસ્તુ ધરાનના તખ્ત ઉપર બેઠો ત્યારે રસ્તમે તેને નમન કરવા અને સુબારકબાદી આપવા આવવું.

જેહાં પેહેલવાન રસ્તમ શાહનના સ્વાવક્ષને ધણો આહતો હતો. તેના મરણથી તે ધણો દલગીર થયો હતો. ત્યારે હવે જ્યારે તેને ખબર પડી કે સ્વાવક્ષને ત્યાં અવતરેલા બેટા કચ્છેખુસ્તુને તુરાનમાંથી શોખી લાવી ધરાનનું રાજ્ય તેના બપાવા શાહ કાઠિસે આપ્યું છે, ત્યારે તે ધણો ખુશી થયો અને તેના દરબારીઓ પણ ખુશી થયા. તે પોતાનું લશ્કર લેઈ શાહને નમન કરવા પાયતખ્ત લણી નીકળ્યો. તેના બાપ જલ પણ તેની સાથે ગયો.

શાહની દરબારને રસ્તમના આવવાની ખબર પડી ત્યારે સર્વે દરબારીઓ તેને એસ્તેકબાલ લેવા ગયા. શાહ કચ્છેખુસ્તુએ રસ્તમના આવવાની ખબર આપનાર ખુશ આવાજ પોકારચી (સરાયન્દેહ) ને આ ખુશ ખબર આપવા માટે દુઆ દીધી કે “તું આબાદ રહેજે (આબાદ માન). રસ્તમ મારા બાપને ઉધારનાર (પરવરદેગારે પેદર) છે અને નેકીથી ભરપુર છે.” તેણે ગેવ, ગોદ્રજ તુસ અને બીજા સરદારોને લશ્કર સાથે તેને આવકાર દેવા સામે મોકલ્યા. તે સરદારો ગયા અને રસ્તમને આવકાર આપી બલગીરી દીધી. રસ્તમે શાહની ખેર આશીયત પૂછી. પછી તે દરબારીઓ જાલ અને ફરામરોજને મળ્યા.

જ્યારે સર્વ શાહની દરબારમાં આવ્યા ત્યારે રસ્તમને જોઈ શાહની આખ-
માંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. તે તખ્ત ઉપરથી ઉતર્યો અને રસ્તમ ઉપર આક્રીન કીધી.
રસ્તમે જમીનને જોસો દીધો. શાહે રસ્તમને દુઆ દીધી કે “તું હમેશાં ખુશાલ
જીવતો રહેજે. તેં મારા આપ સ્થાવક્ષની લક્ષ્મી પર્વરશ કીધી છે.” રસ્તમ જવાન
શાહને જોઈ ખુશી થયો અને તેને સ્થાવક્ષની યાદ આવી. તેણે શાહને કહ્યું કે “તું
આ દુન્યામાં તારા આપની યાદ આપનાર છે.” પછી દરબાર ખલાસ કરી સર્વએ
ખુશાલીની મીજલસ સમારી રંગ રાગ કીધો.

શાહે અફ઼ાસ્યાખ પર કિનો લેવા માટે કરેલાં લખત ઉપર
રસ્તમે સાક્ષી તરીકે સહી કરવી.

શાહે અમલદારોની કરેલી નેમણુંક.

ત્યાર પછી કચ્છેખુસ્તુ પોતાના મુલકમાં ફરવા નિકળ્યો. પોતાની સફર તમામ
કરી આજર ગુશસ્પના આતશકદેહમાં આવી ખુદાની અંદગી કરી શુક્રગુજરી
અને દુઆ કરી તે પોતાના બપાવા કાઠિસની દરબારમાં આવ્યો અને તેની આગળ
તેણે કાલ આપ્યો કે તે અફ઼ાસ્યાખ ઉપર પોતાના આપ સ્થાવક્ષને કિનો લેશે.
તેણે એ બાબે લીધેલા સખ્ત સંગદતું ફિર્દોસી લાંબું વર્ણન કરે છે. પોતાના
કાલને વધારે મજબુત કરવા તેણે એ બાબે એક પેહલવીમાં લખત કર્યું અને
તેમાં આ બાબે કબુલાત આપી. તે લખત ઉપર સાક્ષી તરીકે દસ્તાત (ગનલ)
અને રસ્તમે શાખ કીધી.

પછી કચ્છેખુસ્તુએ પોતાના પેહલવાનો અને લશ્કરની તપાસ (શિમેઈન
review) લીધી. એમ કરતાં, તેણે પગાર આપનારા (રજૂ દેહાન paymasters)
ને પાસે ઉભા રાખી સર્વ અમલદારોના નામો પોકરાવ્યાં. તેઓને તેઓના એકાધ્યા
માફક સનદો આપી તેની નોંધ લેવાડી. શાહ કાઠિસના ખેશી અમલદારોમાં વડા
તરીકે ફરેખુજને, મીનોચેહરનાં કુટુંબીઓમાં તુસને, અને નોજરના અતલગ-
નાઓમાં જરસ્પને નેમયા. ગોદરેજને તેના ૭૮ બટાઓના કુટુંબી સરદારોમાં
વડો નેમયો. ગજદહમના વંશનાં ૬૩ સરદારોમાં ગસ્તહમને વડો બનાવ્યો.
મીલાદના ખાનદાનીઓમાં ગુર્ગીનને વડો કીધો. હજરેહને કારનના કુટુંબી સરદારોમાં
અને અસ્તેહને તુવાનેહની તોખમના ૮૫ સરદારોમાં વડો કર્યો. તુસના
જમાઇ રીવને પશંગના ખાનદાનના ૩૩ સરદારોનો વડો બનાવ્યો. તે વળી
લશ્કરમાં વડો ધોલચી (પીશ-કુશ chief drummer) હતો. ફર્હાદને જુજીનના
ખાનદાનના ૭૦ સરદારોનો વડો અને ગરાજેહના ૧૦૫ કુટુંબીઓમાં ગરાજેહને

વડો બનાવ્યો. અસ્કશને ફરેદુનનાં વંશના ૮૦ સરદારોનો વડો બનાવ્યો. આ સર્વ નામ એક નોંધ પૌથી (દફતર)માં દાખલ કર્યાં. આ સર્વ સરદારોને મોટા લશ્કર સાથે તેણે અક્રાસ્થાખ સામેની લડાઈ માટે તૈયાર કર્યાં. તેણે ખજનાનો દરવાજો ખોલી છુટથી લડાયક તૈયારીઓ કરી.

પછી પાદશાહે પોતાના ખજનામાંથી અવારનવાર જુદી જુદી કિંમતી જરજરાહેરની ચીજો દરબારમાં રજુ કરી અને એક પછી એક નીચે પ્રમાણે કહ્યું: “આજે ચીજો જીતનાર કોણ મરદ છે કે જે જાએ અને ૧) અક્રાસ્થાખના સરદાર પલાશાનને, ૨) તેના પેલેલવાન તજવાના તાજને, ૩) તજવાની એક ખુલસુરત ખતુ (પરસ્તન્દેહ) અસ્પતુષને મારા હજુર લાવે? જે તે લાવવાની હિમ્મત કરે તેણે આ હડીઓ ઉઠાવી લેવો.” બહાદુર બેજને તેમ કર્યું અને શાહ અને દરબારીઓની આફ્રીન મેલવી. ૪) પછી એવા ખીજન હડયો સાથે ખુદ તજવાને લડાઈમાં મારી તેનું સર લાવનાર તરીકે જેવે હાથ ભીડી. ૫) પછી ખીજે હડયો રજુ કરી કહ્યું કે “કાંઈ રૂદ નામની જગ્યાએ અક્રાસ્થાખે એક સુખ લાકડાંથી બનાવેલો પહાડ યાને લાંબો દીવાલ જેવો અટકાવ બાંધ્યો છે, કે તેના અટકાવથી ધરાનીઓ તુરાનમાં દાખલ થાય નહિ. તે લાકડાંના બાંધકામ યા દિવાલને કોણ આગ લગાડી બાળી નાખવાની હાથ ભીડે છે?” જેવે તે કામ પણ માથે લીધું અને કહ્યું કે “હું એ કામ બજાવું અને લડાઈ કરી લડાઈમાં કર્ગેશ પક્ષીઓને જીવ્યાકત આપું (એટલે કે દુશ્મનના લશ્કરને મારી તેઓના કાલખુદથી ખલીશને પુરતો ખોરાક પુરો પાડું).” પાદશાહે જેવને દુઆ દીધી કે “જેમ એક પુટળો વગર બ્રાહમણ નહિ બને, તેમ તારી તલવાર વગર તાજ રોશન નહિ બને.” ૬) પછી શાહે ખીજે કિંમતી હડયો મંગાવી તે દરબારમાં રજુ કરી કહ્યું કે “મારે પાદશાહ અક્રાસ્થાખ ઉપર એક સખ્ત પેગામ મોકલવાનો છે. તે પેગામ લખ જઇ તેના જવાબ લાવવાની કોણ હિમ્મત કરે છે? જે એવી હિમ્મત કરે તેણે આ હડયો ઉઠાવવો.” ત્યારે ગુર્ગીને તે હડયો ઉઠાવી તે કામની હાથ ભીડી. પાદશાહે નીચલી મતલબનો પેગામ કહેવાડ્યો. “ઓ ખુરા મરદ! તે તારા પોતાના લાઇ અગ્રેસને અને નોજરને મારી નખાવ્યા છે. જ્યારે સ્યાવક્ષ રસ્તમ સાથે તુરાન તરફ આવ્યો, ત્યારે તે સુલેહ કરી અને એ સુલેહ માટે શાહ કાઠિસે રસ્તમ ઉપર શક લખ જઇ તે કબુલ નહિ રાખી, ત્યારે સ્યાવક્ષ તારી દરબારે આવ્યો. તેને તે સેવટે કર્સેવજની ધુસલવણીથી દમુર અને ગેરઘ પાસે મારી નખાવ્યા. માટે જો તું ઇચ્છતો હોય

કે તેનો કિનો હું તારા ઉપર નહિ લઉં, તો તુરત ઉપલા ત્રણે જનને તું મારી હજુર મોકળી દે કે તેઓને મારીને હું મારા આપનો કિનો લેજાં.” ગુર્ગીન આ પેગામ લેઈ અફઝાયામ લણી ગયો.

શાહ કઝેખુસુએ રસ્તમ અને ફરામરોજને હિંદુસ્તાન લણી મોકલવા.

ઉપલી દરબાર ખલાસ થયા બાદ બીજી સવારે તેહમતન રસ્તમ પોતાના ભાઈ જવારેહ અને બેટા ફરામરોજ સાથે શાહ આગળ આવ્યો અને નીચલી હકીકત કહી. “જખુલસ્તાનની પેલી બાજુએ તુરનો એક ફળદ્રુપ મુલક હતો. તેમાંથી તુર્કાને હાડો કહાડી મીનોચેહરે તે ધરાન માટે હાથ કર્યો હતો. પણ કાઉલની જખરી અને નખલાઇનો લાલ લેઇ ત્યાંનાં લોકોએ તુરાનના પાદશાહને તેની ચોલાઇ અને કર (બાજ વ સાવ) આપવા માડ્યાં. ત્યાં હાથીઓ પુષ્કળ છે. ત્યાં લોકો કમનસીબ છે સમગ્ર કે તેઓ ઉપર લુટફાટ ગુજરવામાં આવે છે. તેઓ તુરાન સામે બલવો કરવાને તૈયાર છે. હવે જ્યારે તું ધરાનનો માલિક થયો છે ત્યારે તે મુલકનો તે કબજો લેવો બેઇએ. તું ત્યાં એક પેહેલવાનને મોકળ કે જે તારે માટે ખંડણી મેળવે. એ મુલક તારે હાથ આવવાથી તુરાન બહુ પાયમાલ થશે.” રસ્તમે વર્ણવેલો આ મુલક જખુલસ્તાનની નજદીકનો હિંદનો મુલક હતો. શાહ આ શબ્દો સાંભળી ખુશી થયો અને કહ્યું કે “એ મુલક તારા જખુલસ્તાનની પડોશમાં છે. માટે દરસ્ત આ દિસે છે કે તુંજ એ મુલક હાથ લાવે. તું તારા બેટા ફરામરોજને લશ્કર આપી ત્યાં લડાઇ ઉઠાવ.” રસ્તમ આ હોકમથી ખુશી થયો.

શાહ કઝેખુસુએ લડાઇ માટે તક્યારી કરવી અને લશ્કરની તપાસ (Review) લેવી.

પછી પાદશાહે અફઝાયામ સામેની લડાઇ માટે તૈયારી કરાવી. લડાઇના વાજીત્રો વાગવા લાગ્યાં. શાહ પોતે સુંદર સાજના એક હાથી ઉપર સુંદર સાજ સાથતું એક તખ્ત મેલી સુંદર લડાયક હથિયારોમાં સજ થઈ સવાર થયો. તેણે એક વાટકા (જમ)માં એક મોહરો મેલી તે મારફતે અવાજ કરવા માંડ્યો. સર્વ લશ્કર ઘોડા ઉપર સવાર થયું. પછી શાહ મેદાનમાં એક જગ્યાએ ઉભો અને

(૧) “જદી મોહરે દર જમ વ બરતી કમર.”

“મોહરે દર જમ અફઝાદન” એટલે “એક જમમાં મોહરો ફેંકવો,” એ એક ફારસી અસ્તેલાહ છે, જે ઘોડા ઉપર સવાર થવાનો નીશાણી માટે વપરાય છે. એવા રવાજ દિસે છે કે એક જમ જેવાં પાકલ વાસણમાં મોહરા જેવી કાંઈ ચીજ નાખી તે ખખરાવી અવાજ કરવો. તેમ કરતાં સર્વ ઘોડે સવારે એ ઘોડા ઉપર સવાર થાયું. આ લડાઈમાં શાહ કઝેખુસુએ પોતે એમ કહ્યું કે લશ્કર ઘોડે સવાર થયું.

સર્વ સરદારો પોત પોતાના લશ્કર સાથે તેના આગળથી સલામ કરતા પસાર થયા. હાલની લશ્કરી ભાષામાં બોલ્યે તો, પાદશાહે લશ્કરનો રીઝ્યુ લીધા. તેમાં સર્વે સરદારો તેના હજુરથી કુચ (March past) કરી પાદશાહી સલામ (Royal Salute) આપી પસાર થયા.

આ લશ્કરી તપાસની કુચમાં નીચલા સરદારો એક પછી એક શાહ આગળથી સલામ કરી પોતાના લશ્કરો સાથે પસાર થયા. પહેલે ફરેખુજા; પછી ગોદ્રેજ, પોતાના ડાબા હાથ ઉપર રેહામને અને જમના હાથ ઉપર ગેવને અને પાછ વાડે શેદુશને લઈને; પછી ગજદહમનો છોકરો ગસ્તહમ; પછી કોઆદના ખાનદાનો અસ્કશ, જેના લશ્કરમાં કછ અને બલુચીસ્તાનના બહાદુર સેપાહો હતા; પછી ફર્હાદ, જેનું લશ્કર હિંદી તલવાર, સોગડીઆનાના બખ્તર અને તુફી જીન વાપડતા હતા; પછી ગુરાજોહ; પછી જંગેલ શાવરાન, જેનું લશ્કર બગદાદી સેપાહોનું બનેલું હતું; પછી ફરામરોજ, જેનું લશ્કર કાશ્મીર, કાબુલ અને સીસ્તાનના સેપાહોનું બનેલું હતું. સર્વ સરદારો પાદશાહ આગળથી પસાર થતાં કુર્નેશ બગલની દુઆના શબ્દો બોલતા. ફરામરોજ આવતાં, તે હવે રસ્તમ તરફથી હિંદુસ્તાન જતવા જનાર હતા તે ઉપરથી, તેને ખીજા ટેટલાક શબ્દોમાં શાહે એમ પણ કહ્યું કે “હિંદુસ્તાન કનોજથી સીસ્તાન સુધી તારું છે.”^૧ લડાઈમાં કેવી વર્તણૂક બળવવી તે આખે શાહ કચ્છે ખુસુએ હિંદુસ્તાન જતા પોતાના પેદલવાન ફરામરોજને દીધેલી શિખામણ બાજુવાળે છે. તેણે કહ્યું કે “જેએ તારી સામે લડે નહિ તેએને તું કાંઈપણ નુકસાન કરતો ના. ગરીબોનો સર્વ જગ્યાએ મિત્ર થજે. તારા પોતાનાઓ તરફ સખી થજે. તારા દોસ્તો કાણ છે, ડાહ્યા કાણ છે અને તારાં દુઃખમાં દીક્સોજ કાણ છે, તે હમેશાં જોતો રહેજે. જ્યારે કાંઈને બખ્શેશ અને મદદ કરવી હોય ત્યારે ‘કાલે’ બોલ બોલતો ના (એટલે તે ધીલમાં રાખતો ના) સખખ કે તું શું જાણે કે કાલે શું બનવાનું છે ? તુંને હું પાદશાહી સતા આપું છું, તેને ટેકવી રાખજે અને વગર સખખે કેડે લડાઈ કરતો ના. જવાનીમાં (કરીતે) પછસા એકઠા કરનાર ના થતો. તુંને જે કાઈ રંજ આપે નહિ તેને તું કદી રંજ દેખાડતો ના.” ફરામરોજે આ શિખામણ સાંભળી શાહને કુર્નેશ મળવી અને લડાઈપર જવા નિરજ્યો. રસ્તમ તેને બે ફરસંગ સુધી મુકવા ગયો.^૨ ઉપર મુજબ લડાઈપર જતાં લશ્કરની તપાસ લેખ શાહ હાથી ઉપરથી હેથે ઉતરી ઘોડે-સ્વાર થઈ પોતાની છાવણીમાં ગયો. ત્યાં રસ્તમ તેને મળવા આવ્યો. આખી રાત બન્નેએ જુદી જુદી બાબતો ઉપર વાત કરી.

૧ કુજન મર્જે હિંદુસ્તાન મર તોરાસ્ત, જ, કુજન તા સીસ્તાન મર તોરાસ્ત.

(૨) કલકતા એશિયનમાં રસ્તમને પોતાના બેટાને ઘણીક શિખામણો આપતો જણાવ્યો છે.

અક્રાસ્યાખ સામેની શાહ કએખુસ્તુની પેહેલી લડાઈ. તેમાં ઇરાની સરદારોની બેદરકારી. તે સખબે ઇરાનીઓની હાર. રસ્તમે શાહને સમજાવી ઇરાની પેહેલવાનો માટે મેલવેલી માફી.

શાહ કએખુસ્તુએ કેટલાક પેહલવાનોને જુદે જુદે મુલક ઇરાનની સત્તા સ્થાપવા મોકલ્યા. તેઓમાં તુસ પેહલવાનને તેણે તુરાનની તરફ મોકલ્યો, પણ તેને ખાસ હોકમ આપ્યો કે તેણે કલાતના કિલ્લા તરફથી જવું નહિ, સખબ કે ફરદ, જે, સ્યાવક્ષની ખીજ બાયડી જરીર, જે પીરાન વજીરની બેટી તેને પેટે અવતરેલા બેટા તરીકે, તેનો સાવકો ભાઈ થતો હતો, તે ત્યાં રહેતો હતો. ત્યાંથી પસાર થત કદાચ તેની સાથે લડાઈ બરપા થાય, કે જે લડાઈ કએખુસ્તુ કરવા માગતો હતો નહિ. તુસ લશ્કર સાથે તુરાન ભણી જવા નિકલ્યો, પણ કએખુસ્તુએ ના કહેવા છતાં કલાતને માર્ગે જ ગયો. તેણે બેદરકાર રીતે ફરદને ઉશ્કેર્યો. તેમ થતાં લડાઈ થઈ અને તેમાં ફરદ માર્યો ગયો. તે બાદ ઇરાનીઓ તુરાન તરફ આગળ વધ્યા. માર્ગમાં તજાવ, જે અસલ જન્મે એક ઇરાની હતો, પણ પાછલથી તુરાની શાહનો જમાઈ મની એ મુલકનો વડો હાકેમ બન્યો હતો, તે લડવા આવ્યો. બેજને પેહલે તેનું તાજ ઉંચકી લીધું. પછી તેની સાથની બાનુ અસ્પનુઈને બંદમાં પકડી. તજાવ પોતે બેજનને હાથે હાર ખાઈ અક્રાસ્યાખના મથક ભણી નહાઈ અને ત્યાં જઈ પાદશાહને સર્વે હકીકત કહી. અક્રાસ્યાખે પીરાનને લશ્કર સાથે સામે લડવા મોકલ્યો. એક રાત્રે જયારે ગોદ્રેજ સિવાય સર્વ ઇરાનીઓ શરાબની ખુમારીમાં સુતા હતા ત્યારે પીરાને હુમલો કરી તેઓને હરાવ્યા.

શાહને પોતાના ભાઈ ફરદના માર્યા જવાની અને તુરાનીઓને હાથે તેના લશ્કરે માર ખાધો તેની હકીકત ખબર પડતાં તે દલગીર થયો. તેણે તુસને સરદારી બિપરથી દૂર કરી પાછો બોલાવી લીધો અને તેની જગ્યાએ ફરેયુજને સરદારી આપી. ફરેયુજે એક માસની મેહતલ માગવા બાદ લડાઈ પાછી શરૂ કરી, પણ તે હાર્યો. એ લડાઈમાં ગોદ્રેજનાં ૬૩ બેટાઓ, ગેવની પેહેડીના ૨૫ પેહલવાનો અને શાહ કહિસના ખાનદાનનાં ૮૦ શાહબદાઓ માર્યા ગયા. આ લડાઈમાં કોઈ કોઈ ઇરાનીઓએ પોતાના દેશનો વાવટો અથવા પોતાના ઘોડાનો ચાણક દુશ્મનના હાથમાં નહિ જાય તે માટે ઘણીક હિંમતના દાખલાઓ રજુ કર્યા પણ સેવટે ઇરાનીઓની મોટી હાર થઈ.

૧ એ કલાત પાછળથી “કલાતે નાદીર”નાં નામે જાણીતો કિલ્લો હતો. તે કીર્દાસીના જનમ શેહર તુસથી થોડેક દૂર આવ્યો હતો.

આવી બધે હારથી શાહ કએખુસ્તુ પોતાના ધરાની સરદારો તરફ ઘણો ના-ખુશ થયો હતો. તેથી કેટલોક વખત જવા બાદ, તે સરદારોએ રસ્તમને અરજ કીધી કે તે પાદશાહ આગળ જઈ તેનો ગુસ્સો નરમ પાડે. રસ્તમે તેમ કયું. તેણે તે સરદારો તરફથી પોતે શાહ આગળ દલગીરી દેખાડી અને દરગુજર ચાહી. તુસન બચાવમાં તેણે કહ્યું કે “એ લડાઈની શરૂઆતમાં તુસનો પોતાનો ખેટો અને જમા માર્યા ગયા હતા તેથી તેનું માથું અરાબર ઠેકાણે રહ્યું નહિં. વલી દીવનીજ, જે કાઉસના પાદશાહી ખાનદાનનો હતો, તે પણ માર્યો ગયો, તેથી પણ તુસનું દલગીરીથી ધ્યાન ઠેકાણે રહ્યું નહિં. વળી શાહનો ભાઈ ફરદ કોઇ પણ વખત શાહને મલવા આ-વેલો નહીં,^૧ તે ઉપરથી પણ ધરાની સરદારોને તેને માટે ઘણી કાલજી રહી નહિં,” એ વિગેરે બીજા દિલાસાના શબ્દોથી રસ્તમે શાહનો તુસ વિગેરે સરદારો સાંભેનો ગુસ્સો નરમ પાડ્યો, અને શાહે તેઓને પાછા પોતાની મેહરબાની તળે લીધા. તુસે પોતે શાહ આગળ આવી દરગુજર ચાહી, અને આગલી લડાઈમાં ખોહેલી કાંતિ પાછી મેલવવા જણાવ્યું. એથી પાદશાહ ખુશ થયો, અને હવે પછી લડાઈ કેમ કરવી તે વિગેરે બાબત ઉપર આખી રાત તેહેમતન રસ્તમ સાથે મસલત કીધી.

શાહ કએખુસ્તુની અક્રાસ્થાળ સામે બીજી લડાઈ. તે લડાઈમાં રસ્તમે લીધેલો ભાગ.

શાહે તુસને માફ કરી તેને ફરીથી લશ્કરની સરદારી આપી તુરાન સાંભે મોકલ્યો. માર્ગમાં પીરાનના લશ્કર સાથે ધરાનીઓને ત્રણ દાહડા સુધી ખુનખાર લડાઈ થઇ. ત્રીજે દાહડે ધરાની લશ્કર અરફ કરાં વિગેરેનાં એક તોફાનમાં સપ-ડાયું, જે તોફાન બાજુર નામનાં એક તુરાની જાદુગરના જાદુનું પરિણામ ગણાયું હતું. ધરાનીઓ બતંગ આવ્યા. કેટલાકો નહાડા બાકીના હમાવન નામના એક પહાડ ઉપર ચઢી જઈ ત્યાં બચાવ ઉપર રહ્યા. શાહ કએખુસ્તુને પોતાના ધરાની લશ્કરની બતંગ હાલતની અબર પડતાં તેણે રસ્તમની સરદારી હેઠલ એક લશ્કર મોકલવાની સર્વ તૈયારી કરી.

રસ્તમ સીફારસથી શાહના કાકા ફરેખુજની શાહની માતા ફીરંગીજ સાથે શાદી.

રસ્તમે નવાં લશ્કરની સરદારી લઇ ક્ય કરવા આગમજ, ફરેખુજને એક પેગમ આપી ધરાની લશ્કર લાણી મોકલવા કાહડ્યો કે તે જમ ધરાનીઓને સધ્યારો આપે કે થોડા વખતમાં પહાડ ઉપરની તેઓની બતંગ હાલતમાંથી છુટકારો આપવા કાજે વધુ ધરાની લશ્કર આવી પોંલયે છે. ફરેખુજની મરજી પોતાના

મરનાર લાઇ સ્યાવક્ષની બાયડી શીરંગીજ સાથે શાદી કરવાની હતી, માટે તેણે રસ્તમ સાથે આ વખતે વધારે સખંધમાં આવવાની તકનો લાભ લઈ, તેને અરજ કીધી કે તેણે તેના મનની મુરાદ બર લાવવામાં મદદ કરવી. રસ્તમને એ વિચાર પસંદ પડ્યો. તે શાહ કઝેખુસ્ત્ર આગળ ગયો અને ફરેખુર્જની ખાહેશ જણાવી. શાહે કહ્યું કે આ એક નાણુક બાબદ છે માટે તે પોતાની માતાને એ બાબે પોતે કહે એ દરસ્ત નહિ; તે છતાં તેની માતા જે ફરેખુર્જની ખાહેશ બર લાવવા કબુલ થાય તો તેને વાંધો હતો નહિ. સેવટે શાહ કઝેખુસ્ત્ર અને રસ્તમ બંને શીરંગીજ આગળ ગયા. શીરંગીજે કુદરતી રીતે આ નાણુક બાબદ માટે એક દમ બહાલી આપવા પહેલાં પોતાના બેટાની મરજી જાણવા માંગી. કઝેખુસ્ત્રએ વાંધો નહિ લેવાથી તેણીએ પોતાની પસંદગી જણાવી. આ મુજબ શાહનદે ફરેખુર્જ પોતાના મરનાર લાઇ સ્યાવક્ષની બાયડી સાથે શાદીના ગાંઠમાં બેઠાં. તેને લગાઈ ઉપર જવાનું હતું માટે તુરતા તુરત લગ્નની ક્રિયા કરવામાં આવી.

રસ્તમનું લડાઈના મેદાનમાં આવી પોહાંચવું. તેની

અશકયુસ સાથે લડાઈ.

હવે પેલા હમાયનના પહાડી કિલ્લામાં ધરાનીઓ ખારાકની તંગીથી બહુ બતંગ થતા જતા હતા. એ અરસામાં તુરાનીઓની મદદે ચીનનો ખાકાન, માવર અને નેહર (Transoxania)નો એક સરદાર નામે ફતુસ, મન્શુર નામનો એક બીજા મુલકનો સરદાર, અને કામુશ કસાની નામનો સરદાર, પોતપોતાના લશ્કરો સાથે આવ્યા. સેપંગબ અને રૂમ તરફથી પણ લશ્કરો આવ્યાં. વળી સકલાબના મુલકથી કન્દ, કાતના મુલકથી બીવદ, સગસારના મુલકથી ગર્ગેલ, હિંદુસ્તાનના મુલકથી સંગેલ, ચેંગાનના મુલકથી ફતુસ, ગહાનના મુલકથી ગહાર, શીકીનના મુલકથી શમીરાન અને વહરના મુલકથી ગર્ગુ, એ સરદારો લશ્કરો લઈ અક્રાસ્યાબની મદદે આવ્યા. આ મામલાથી ધરાનીઓ ગભરાતા હતા અને ખાહી (trenches) ખોદી બચાવપર રહેવાની કોશિશ કરતા હતા. તેવામાં ચોકાબાને ધરાનથી લશ્કર આવતું દૂરથી જોવાની ખુશ ખબર આપી. એ ફરેખુર્જનું લશ્કર હતું, જે ફરેખુર્જ પોતાની શાદી પછી તુરતાતુરત નિકળી પડ્યો હતો. રસ્તમ ત્યારબાદ પોતાના લશ્કર સાથે આવી પોહતો. તેનો વાવટો દૂરથી જોતાં ધરાનીઓને ઘણી હિંમત આવી. રસ્તમે આવતાને વાર ગોઢેજથી સર્વ લડાઈની હકીકત જાણી લીધી. તેના રખશે દરરોજ ત્રણ ત્રણ મંજલની કુચ કીધી હતી, તેથી તેણે પોતે તે દિવસે લડાઈમાં ઉતરવાનું દરસ્ત જોયું નહિ. તેથી તે એક પહાડની સપ્તીલ ઉપરથી તે દિવસે ચાલતી લડાઈ નેહાલતો બેઠો. તુરાનીઓ તરફથી કાશનના મુલકનાં લશ્કરના સેપેલ-

सावर कामुशनो सरदार अशक्युस जंगनां मेदानमां आव्यो. धरानी पेहेलवान रैलाम तेनी सांमे गयो पणु हार पाछं पहाड तरङ्ग न्हाहा. आ मामलो नेछं इस्तम तुरत रभश वगर पाँठियाहो जंगनां मेदानमां अशक्युस साथे लडवाने आव्यो. इस्तमे अशक्युसना बोडाने तीर भारी जप्पमी डाँघो, तेथी अशक्युस पणु बोड विना पाँठियाहो थयो. पछी अशक्युसे अेक तीर इस्तम लण्णी ईंङयो, जे इस्तमे छटकावी नाप्प्यो. पछी इस्तमे पोते अेक तीर ईंङी अशक्युसने वींघी नाप्प्यो.

ईहिंसीनुं आ तीर ईंङवानी आयतनुं विगतवार वलुन ब्रालुं वप्पल्लायुं छे अने कहे छे के अे वलुनना अेतोअे शाह महमुद गीजनवीनुं मन छती वीधुं लनुं. अे अेटो नीये प्रमाणे छे.

“अे मालीह याची कमानरा अदस्त, अयरमे गुजन अन्दर आयुद शस्त.
सेतुन कर्द यपरा व अम कर्द रास्त, अइश अज अमे यर्मे याची अेभास्त.
युं सुझरेश आभद अ पहेना अे गुश, जे यर्मे गुजनान अर आभद अइश.
यु पमेकान अे लुसीद सर अन्गुस्तेठि, गुजर कर्द अज मोदरे अे पोस्ते ठि.
कण गोझत गीरे कदर गोझत देह, इलक गोझत अहसन मलक गोझत जेह.
कशानी हम अन्दर जमान जन अेदाद, तो गोझती के दरगेज अे मादर नजद.

अर्थ—“याची कमानने लाथमां मसली अने सायरनां यांमगं (वाणा लाग) ने वलाणु आपी. दाय्या लाथने सीध्वां कर्यो, अने जमलाने वांझा कर्यो. याची कमानना वांङमांथी पोकार उहयो. न्यारे तीरनी नोक कानना यायका सुधी आवी त्यारे सायरना यांमगमांथी पोकार उहयो. न्यारे तीरनी अण्णीअे तेना अंगोडाने अेसा वीध्वां (अेटले अंगोडाने लागीं) त्यारे ते ते (दुश्मन)ना अरडाना पाछवा लाडकांमांथी पसार थयो. कणअे कलयुं ‘पकड,’ तडहीरे कलयुं ‘आप.’ आसमाने कल्लुं ‘सायास,’ इरेस्ताअे कलयुं ‘वाहवाह.’ तेज वप्पत (अशक्युस) कशानीअे पोतानो छव आपी वीध्वां, नल्ले के ते पोतानी माअेने पेठे जनम्येज नलिं लतो.”

अशक्युसने आ प्रमाणे मायो गयलो नेछं यीननो भाडान अने काशाननो कामुश अजय थया अने तेअेअे पीरानने पुछ्युं के “अे पाँठियाडो लडनार कालु छे ? शुं ते इस्तम छे ?” पीराने अरी लडाकतथी वेगणुं कलयुं के “के अे इस्तम नथी. इस्तम तो अेना करतां वधारे नंतरावर छे.”

इस्तमने साथे कामुसे काशानीनुं मायां जवुं.

आजे दहाडे इस्तमे धरानी लश्करने तैयार करी तेअेअे हिम्मत अने उलतना शप्पो कल्ला. तेअेअे लडाछमां जे इतेह मले तो सुंदर भेटो, जेवी के माथापरनी डोलाह (ताज), कानमां लुलक (गुस्वार), नल्लुली अने कालुली डीमती डपडां, अे सर्वनी

આશા આપી. કામુશ જંગના મેદાનમાં આવ્યો અને રસ્તમને હમનબદ્દ બોલાવવા લાગ્યો. અલવા નામનો એક જાણીતો સરદાર, જે રસ્તમનો નેત્રે ઉઠાવનાર (નીજબર) હતો, તે તેની સામે લડવા ગયો પણ તેના હાથે માર્યો ગયો. તેથી રસ્તમ બહુ દલગીર થયો. તે લડાઈનાં મેદાનમાં ગયો અને કામુશની ઉપર કમન્દ નાખી કેટલુંક ખેંચટાંણુ કરી તેને ઘોડા ઉપરથી નીચે નાખ્યો. તેણે પછી તેને કમન્દથી બાંધ્યો અને ઘલસડતો ધરાની લશ્કર લણી લેઈ ગયો. ત્યાં તેના લશ્કરના સરદારોએ તલવારથી તેના ટુકડા કરી નાખ્યા.

રસ્તમને હાથે ચીનના ખાકાનના સરદાર ચંગેશનું માર્યા જવું.

અક્રાસ્યાખના કુમકે આવેલાં લશ્કરોના સરદારોમાં કામુશ ઘણો બહાદુર, જોરાવર અને હુશ્યાર ગણાતો હતો. તે જ્યારે રસ્તમને હાથે માર્યો ગયો ત્યારે તુરાની લશ્કરમાં ઘણી ચિંતા ફેલાઈ. સઘલાઓએ હવે ચીનના ખાકાન ઉપર આશા બાંધી કે તે રસ્તમને જેર કરશે. ખાકાને સર્વને દિલાસો દીધો. હજુર ચીનનો ખાકાન જાણતો હતો નહિ કે અસ્કખુશને અને કામુશને મારનાર ધરાની સેપેહસાલર રસ્તમ પોતે હતો. એ ધરિની સરદાર કોણ છે તેની પેહેલે ખબર કાઢાડવા તેણે પોતાના સરદાર ચંગેશને કહ્યું. તે જંગના મેદાનમાં આવ્યો અને રસ્તમને તેનું નામ પુછ્યું. રસ્તમે તે જણાવ્યું નહિ પણ કહ્યું કે “મારા નેજની ટોચ અને માઈ નામ તાઈ મોત છે.” (એટલે કે મારા નેજની ટોચથી અને મારા નામની બીલકથી તાઈ મોત આવશે). ચંગેશ પુરતાં જોઈતી તેના ઉપર એક તીર ફેંક્યો એવી ખાતરીથી કે તેથી રસ્તમનો અંત આવશે. પણ એમ બન્યું નહિ. ત્યારે તે ગભરાવા લાગ્યો. અને લડાઈના મેદાનમાંથી ન્હાસવા લાગ્યો. રસ્તમે તેની પાછળ જઈ તેના ઘોડાનું પુછડું પકડી તેને અટકાવ્યો. તેથી ચંગેશ તુરત ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડી આજેજી કરવા લાગ્યો. પણ રસ્તમે તેને જમીનપર ફેંકી મારી નાખ્યો.

રસ્તમની હિંદુસ્તાનના સંગેલ રાજા સાથે અને ચીનના

ખાકાન સાથે લડાઈ. સંગેલનું ન્હાસવું અને

ખાકાનનું બંદ પડવું.

જ્યારે ચીનના ખાકાને આ મામલો જાંચ્યો ત્યારે અક્રાસ્યાખના સરદાર હોમાનને પોતા પાસે તેડી પેલા ધરાની પેહેલવાનનું નામ નિશાણ મેલવવા કહ્યું. હોમાનને હવે રસ્તમ આગળ જવાની ફરજ પડી. પોતે પરખાઈ નહિ જાય તે કાળે તેણે પોતાનો પોષાક અને દેખાવ બદલી નાખ્યો અને પછી મેદાનમાં રસ્તમ આગળ ગયો અને નર્માશથી તેનું નામ પુછ્યું. રસ્તમે પોતાનું નામ કહ્યું નહિ અને ફક્ત પોતાને એક “ધરાની સરદાર” તરીકે જાહેર કર્યો, અને હોમાન, જેને તેણે ઘણી

વખત નેયલો પણ હાલના નવા પોપાક અને વેપમાં ઓળખી શક્યો નહિ, તેને તેનું નામ પુછ્યું. વળી તેણે સ્વાવક્ષ સાથે કરસેવજ વિગેરેએ ચલાવેલી બદચાલ માટે ધિક્કાર જણાવ્યો. હોમાને પોતાનું નામ 'કુલ' તરીકે જણાવ્યું અને સ્તમને ફરીથી તેનું નામ પુછ્યું. સ્તમને તે કશું નહિ, પણ પીરાનને પ્યાર સાથે યાદ કરી તેને મલવાની પોતાની મરજી જણાવી.

હોમાન પીરાન આગળ આવ્યો અને આવીને કશું કે એ ધરાની પેહેલવાન તો સ્તમ પોતે દિસે છે અને તે તુંને મલવા માંગે છે. ત્યારે પીરાને ખાકાન આગળ જઈ તેને આ વાત કહી. ચીનના ખાકાને કશું કે “તું સ્તમ આગળ જા અને નમીથી વાત કર. અને જો તે સુલેલ કરવા માંગતો હોય તો ઘણું સારું. જો તે લડવાજ માંગતો હોય તો આપણે તેમ કરીશું.” પીરાન ધરાની પેહેલવાન (સ્તમ) આગળ ગયો. સ્તમને જ્યારે ખબર પડી કે કોઈ તુકી પેહેલવાન મળવા આવ્યો છે ત્યારે તે આગળ ગયો અને તેનું નામ પુછ્યું. પીરાને પોતાનું નામ જાહેર કરી સ્તમને તેનું નામ પુછ્યું. સ્તમને તે જણાવ્યું. બેઠાએ એકમેકની ખેર આશીર્વેત પ્રધી. સ્તમને પીરાનની કએખુસ્તુ તરફની સેવાઓને આભાર સાથે યાદ કાઢી. પીરાને કએખુસ્તુ અને શીરંગીજ માટે, તેણે જે જે કયું હતું તેનું ટુંકમાં વર્ણન કાઢ્યું અને છેવટે મરજીયું કે સ્તમ લડાઈ બંદ કરી સુલેલ કરે. સ્તમને બે સરતોએ સુલેલ કરવા કહી. ૧ એક આ કે જેઓએ સ્વાવક્ષને મારી નાખવામાં ભાગ લીધો હતો તે સર્વને પીરાન કએખુસ્તુ આગળ મોકલી દ. ૨ બીજી આકે પીરાન પોતે શાહ કએખુસ્તુ આગળ આવે. પીરાનને આ સરતો મુદલ પસંદ આવી નહિ. તેથી ચીનના ખાકાન અને બીજા સરદારો હજુર તે સરતો સુલેલ માટે રજુ કરવાનું અને શાહ અદ્રાસ્તાખને તેથી વાકેફ કરવાનું કહી તે પાછો ફર્યો. તેણે પોતાના તુરાંની સરદારોને અને ચીનના ખાકાન અને બીજા પાદશાહોને સર્વ હકીકત કહી અને જણાવ્યું કે પેલો ધરાની પેહેલવાન સ્તમ પોતે છે.

આ પછી તુરાંનીઓએ અને મદદગાર પાદશાહોએ ધરાનીઓ સાથે લડવાની તૈયારીઓ કરી. સ્તમને પણ ધરાની લશ્કરને હિમ્મતના સખુનો કહ્યા. પીરાન મેદાનમાં સ્તમ આગળ આવ્યો અને જણાવ્યું કે તેણે જણાવેલી સરતો તેના તુરાંની ગોથાઓ કબુલ રાખી શકતા નથી.

લડાઈ શરૂ થતાં હિંદુસ્તાનનો રાજા શંગલ સ્તમ સામે લડવા આવ્યો પણ હારીને નહાડો. પછી મરનાર કામુશનો એક સગો નામે સાવેલ, લડાઈ દરમિયાન સ્તમ સામે આવ્યો અને તેને લાથે માર્યો ગયો. પછી સ્તમ તુરાંની લશ્કરની જે બાજુએ ગહાનનો ગહાર નામનો સરદાર હતો ત્યાં ગયો. ગહાર તેની સામે થયો અને માર્યો ગયો. પછી ઘણી ખુનખાર લડાઈ બન્ને લશ્કરો વચ્ચે ચાલુ રહી. ચીનના ખાકાને

પોતાનો એક સરદાર, જે ધરાંની જગ્યાનં બજાવતો હતો, તેને રસ્તમ આગળ મોકલ્યો કે હવે લડાઈ બંદ કરે. જે તે લડાઈ બંદ કરે તો ખાકાન તેમ કરવાને ખુશી હતો. રસ્તમે તેમ કરવાને ના પાડ્યું. પછી રસ્તમ લડતો લડતો ચીનના ખાકાન આગળ ગયો અને તેને બંધીવાન કરી તુસને સ્વાધીન કીધો.

છેવટે એ લડાઈ ધરાંનીઓની સંપુર્ણ ફતેહમાં તમામ થઈ. રસ્તમે ફરેખુજે મારફતે આ ફતેહની ખુશ ખબર શાહ કબેખુસ્તુને કેલવાડી અને લડાઈમાં મેળવેલી લુટમાંથી મેળવેલી કિમતી ચીજો પાદશાહ ઉપર મોકલી. ફરેખુજે ફતેહનો પેગામ અને પેલી કિમતી ચીજો શાહને પોહોંચાડી. શાહે રસ્તમ ઉપર એલસાંન સાથે માયાબરેલો જવાબ ફરેખુજેની મારફતે મોકલ્યો અને વધુ કહેવાડ્યું કે રસ્તમે હજુર લડાઈ ચાલુ રાખી અક્રાસ્યાબને કેદ પકડવો.

કબેખુસ્તુની અક્રાસ્યાબ સાંમેની બીજી લડાઈ ચાલુ. માર્ગમાં માણસખાઉ કાફરનું રસ્તમને હાથે માર્યા જવું.

હવે અક્રાસ્યાબને ખબર પડી કે તેની તરફમાં ધરાંનં સાંમે લડવા આવનારાઓ કાશાંનનો કામુસ, ચીનનો ખાકાન, હિંદનો શંગલ વિગેરે પાદશાહે, ધરાંનીઓને હાથ, ૪૦ દિવસ સુધી ચાલેલી લડાઈમાં, હાર ખાઈ ગયા છે, માર્યા ગયા છે અને બંદ પડ્યા છે, અને પીરાંન ખોતન તરફ પાછો ફર્યો છે. તેથી તે વિચારમાં પડ્યો અને પોતાના દરબારીઓની સલાહ લીધી. તેઓએ તેને બીજું લશ્કર એકઠું કરી લડવાની સલાહ આપી. રસ્તમ પણ કબેખુસ્તુના હુકમ મુજબ આગળ વધ્યો અને સોગદના મુલકમાં થઈ ખીદાદ નામનું શહેર, જેમાં માણસ ખાનારા માણસો રહેતાં, ત્યાં આવી પોહોંતો. ત્યાંના લોકો માણસનાં માસનો ખોરાક લેતા. ત્યાંનો પાદશાહ ખુબસુરત સ્ત્રીઓને મારી તેઓનું માસ ખાતો. ત્યાંનાં પાદશાહનું નામ કાફુર હતું. રસ્તમે ૩૦૦૦ માણસોનાં લશ્કર સાથે ગસ્તલમ, બેજન અને હજુરને તેની સાંમે મોકલ્યા. કાફરના લશ્કર સાથે લડાઈ થતાં ધરાંનીઓ હાર્યા અને ગસ્તલમે રસ્તમને તેડવા બેજનને મોકલ્યો. રસ્તમ પોતે લડાઈનાં મેદાનમાં આવ્યો. તે જોઈ કાફુર પોતે તેની સાંમે થયો અને લડાઈ કરતાં રસ્તમને હાથે માર્યા ગયો. પછી રસ્તમે તેનું શહેર, જેનો કિલ્લો ખુબંદ અને અજીત હતો, તેની ઉપર ઘેરો નાખ્યો અને તેની નીચે જમીનમાંથી ખાણ (Mine) ખોદી તે ઉપર હુમલો કરી તેને સળગાવી દીધો. પછી ત્રણ દાહાડા ત્યાં ખુશી અને આરામ સાથે આસાચશ લેઈ ચોથે દાહાડે તે ધરાંની લશ્કર સાથે આગળ વધ્યો.

કબેખુસ્તુની અક્રાસ્યાબ સાંમેની બીજી લડાઈ. તેનો ત્રીજો તબકકો. પોલાદવંદનું રસ્તમને હાથે માર્યા જવું.

અક્રાસ્યાબને આ ખાબેની ખબર પડતાં તેને ફગાર નામના એક સરદારને

ક્રમાવ્યું કે જાસુસ તરીકે છુપી રીતે આગળ જઈ રસ્તમનાં લશ્કરની સર્વ હકીકતની ખબર કહાડે. તે સરદાર ધરિનીઓની છાવણી તરફ જઈ સર્વ ખબર લઈ આવ્યો. તેવામાં પીરાંન પણ ખોતન તરફથી આવ્યો. તેણે પણ હિમ્મત પકડી અક્રાસ્યાખને પાછું લડવા માટે હિમ્મત આપી.

એ વખતે ચીનના એક પહાડી મુલકમાં પોલાદવંદ નામે એક દલેર પાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તે પાદશાહ તરફ અક્રાસ્યાખે એક નામુ આપી પોતાના બેટા શીદિદને મોકલ્યો અને તે પાદશાહ પાસે ધરાનીઓ સાંમે મદદ માંગી. પોલાદવંદ પોતાના લશ્કર સાથે અક્રાસ્યાખની મદદે તેની આગળ આવ્યો, અને લડાઈ માટે વાતચીત કરી કેટલીક ગોઠવણ કરી.

પછી ધરિની અને તુરાંની બન્ને લશ્કરો લડાઈનાં મેદાનમાં ભેગાં મળ્યાં. લડતાં લડતાં પોલાદવંદ, જ્યાં તુસ પોતાનાં લશ્કરની હરોળમાં લડતો હતો, ત્યાં આવ્યો અને તેની સાથે લડી તેને ઘોડાનાં જીન ઉપરથી ઉઠાવી નીચે જમીન ઉપર પટક્યો. આ મામલો જોઈ ગેવ પોતાના શબ્દેજ ઘોડા ઉપર તેની સાંમે ગયો. બેજાન અને રેહામ તેની કુમકે ગયા. આ પાછલા બન્ને પેહેલવાંને પોલાદવંદે જમીનપર ફેંક્યા અને ધરિની લશ્કરના કાવ્યાની ઝુંડ તરફ ધસી તેનાં બે ટુકડા કરી નાંખ્યા. રસ્તમને ખબર પડતાં તેણે ખુદાતાલાને યાદ કરી ફતેહ માંગી અને હિમ્મત ધરી પોલાદવંદ સાંમે ગયો. બન્ને જણ હથોડાથ ઘણો વખત લડ્યા અને એક મેકનાં જોર માટે ચિંતાતુર વિચાર કરવા લાગ્યા. એ હથોડાથ હથેયારની લડાઈમાં કોઈ એક પણ ખીજ ઉપર સરસાઈ મેળવી શક્યો નહિ, ત્યારે પોલાદવંદે કુસ્તી લડવાની સુચના કરી, એવી સરતે કે, એ કુસ્તીની લડાઈમાં કોઈ ખીજને વચ્ચે પડે નહિ. રસ્તમે તે કબુલ રાખી. બન્ને ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા, અને કુસ્તી રમવા લાગ્યા.

અક્રાસ્યાખે તે વેળા પોતાના બેટા શીદિદને કહ્યું કે “તું એઓ આગળ જઈ પોલાદવંદને હિમ્મતના સખુનો કહે અને જણાવ કે રસ્તમને નીચે નાખતાં વાર તેને તલવારથી મારી નાખે.” શીદિદે પોતાના બાપને કહ્યું કે, “કોઈએ વચમાં પડવું નહિ,” એવી સરતે એઓ કુસ્તી રમે છે, માટે આપણે વચમાં જવું નહિ જોઈએ. ત્યારે અક્રાસ્યાખ પોતાના બેટા ઉપર ગુસ્સે થઈ પોતે મેદાનમાં આવી ઉપર મુજબ પોલાદવંદને કહેવા લાગ્યો. ધરાનીઓ તરફથી ગેવે આ રીતે સરત તુટેલી જોઈ ખુલંદ અવાજે રસ્તમનું તે ઉપર ધ્યાન ખેંચ્યું. રસ્તમે કહ્યું કે “શીકર નહિ, તું ચિંતા ના રાખ.” છેવટે રસ્તમે પોલાદવંદને કુસ્તીમાં ઉઠાવી જમીન ઉપર ફેંકી મજબુત પટકી નાંખ્યો. રસ્તમે જાણ્યું કે તેના હાડકાં ભાંગી ગયાં છે અને તે મરણ પામ્યો છે. તેથી તુરત ઘોડા ઉપર સવાર થઈ ધરિની લશ્કર તરફ ચાલી ગયો. પોલાદવંદ, જે જાણે મરણ પામ્યો હોય તેમ જમીન ઉપર પડી રહેલો, તે

થોડા વખતમાં તુરત ઉડી, દોડી જઈ એકદમ અકાસ્યામ તરફ નહાહો. આ મામલો જોઈ ધીરની પેહલવાનો, ગોદ્રેજ, ગેવ, ગુર્ગીન, રેહામ વિગેરે લડાઈનાં મેદાનમાં દોડ્યા. પણ પોલાદવંદ નહાહો, અને પછી રસ્તમ જેવા સરદારનાં લશ્કર સાથે લડવામાં કાંઈ સાર નહિ જોઈ, લડાઈનાં મેદાનમાંથી પોતાનું લશ્કર ઉઠાવી ચાલતો થયા.

આ મામલો જોઈ પીરાન અકાસ્યામ આગળ આવ્યો અને લડાઈનાં મેદાનમાંથી નહાસવાની તેને પણ સલાહ આપી. તે સલાહ મુજબ અકાસ્યામ પણ નહાહો. તુરાંન છોડીને તે ચીન અને માલચીનના મુલક ભણી ગયો. રસ્તમ અને તેનાં ધરાંની લશ્કરે તુરાનીઓ ઉપર હુમલો કરી તેઓને મજબુત શીકસ્ત આપી અને ઘણી લુટ મેળવી. તેમાંથી કેટલોક કિમતી ભાગ રસ્તમે શાહ કએખુસ્તુ ઉપર ઉપર મોકલ્યો. પછી રસ્તમ પોતે ધરાંની લશ્કર સાથે ધરાંન ભણી શાહ કએખુસ્તુ આગળ ગયો. શાહે તેને ઘણા માન સાથે આવકાર આપ્યો. શાહની દરબારમાં ખુશી ખુરશી સાથે એક મહિનો રહી રસ્તમ પોતાના જબજસ્તાનના મુલકમાં પોતાનાં આપ જાલ આગળ ગયો.

અકવાંન દેવ અને રસ્તમનું દાસ્તાન.

પાદશાહ કએખુસ્તુ પોતાની રૈયત ઉપર કાંઈ મુશ્કેલી હોય તો તેઓની દાદ લઈ તે ટાળવાને કાળજી રાખતો હતો. તેનો પેહેલો દાખલો અકવાંન દેવ, જે તેની રૈયતને ત્રાસ આપતો, તેને મારી નાખવાને રસ્તમને મોકલવાનો છે. કહે છે કે, એક વખત પાદશાહ દરબારમાં ખીજ દરબારીઓ સાથે ખેડો હતો, ત્યારે એક ઘોડાઓનો ભરવાડ આવ્યો અને પોતા અને ખીજ ભાઈનું ભરવાડો તરફથી ક્યાંદ કરવા લાગ્યો કે “એક ગુર (Onagre) ખતનું જનવર અમારા ઘોડાઓનાં ટોળાંમાં આવે છે. તે બંદમાંથી છુટેલા દેવ જેવું દિસે છે અને વળી અમારા ઘોડાઓની ગરદન ભાંજી નાખે છે, માટે તેના ત્રાસથી અમને છોડવ.” શાહ કએખુસ્તુને કાને એ બાંધત આગળ આવી હતી. તે ઉપરથી તેણે કહ્યું કે “એ કોઈ જનવર નથી પણ એતો અકવાંન દેવ છે. તું જા હું એનો એલાજ કરીશ.”

૧ આ જનવરના રૂપમાં અકવાંન નાંમનાં દેવની હકીકતનો ખુલાસો આ દિસે છે, કે કોઈ બદકાર પુરુષ, એક જનવરનું રૂપ લેઈ, તે બાજુના ઘોડાઓનાં ગાવાળાંનાં માલિકોને હેરાન કરતો. તે તેઓનાં ઘોડાનો નાશ કરતો. હાલમાં પણ કોઈ એવા કોર્ગાઓના દાખલા આપણે શાંભળ્યે છીએ. થોડુંક ઉપર ઈશાંડમાં એક ભાગમાં એમ રાતે છુપાછુપ કોઈ બદકાર પુરુષ લોકોનાં દોરોને અને ખાસ કરી ઘોડાઓને મારી નાખતો હતો. તેનો પતો પોલીસ વટીકને મલતો નહિ હતો. તેથી લોકો હબતી જતાં હતાં અને કોઈક અશાંતી તો તે કોઈ જાદુગરનો ચાળો સમજતાં.

મીઠ ઉવાર્નર કહે છે કે પ્રોફેસર નોએલડકે એ અકવાન શબ્દને “અક્રામન” (ખુર મન) નું ખીગડલું બીજું રૂપ લે છે, કે જે “અક્રામન,” અવસ્તા પ્રમાણે “વાહુમન” એટલે “લલા મન” નો

આ મુજબ જવાબ દેઈ તેણે પોતાનાં સરદારોની સલાહ લેઈ ગુર્ગીનને જાણવસ્તાંન રૂસ્તમ પેહેલવાંનને એ કામ માટે તેડવા મોકલ્યો. રૂસ્તમ આવ્યો અને શાહનાં ફર્માનથી પેલા ઘોડાનાં ગોવાળાંના માલેકે કહેલી જગ્યાએ ગયો. રૂસ્તમને ત્રણ દહાડા સુધી ખાળ કરવા પછી પેલો જનવરરૂપી દેવ દિરયો. રૂસ્તમે પહેલે તો તેને ખરેખર ગુર જાતનું જનવર ધાયું. તેથી તે પોતાની કમાનને તે ઉપર ફેંકવાની તૈયારી કરતો હતો. તેવામાં તે ગુમ થઈ ગયો. તેથી રૂસ્તમે ધાયું કે અંહી જેર વાપરવાનું કામ નથી પણ તાલમેલ અને તદખીર વાપરવી જોઈએ. થોડીવારે તે પાછો દિરયો. ત્યારે રૂસ્તમે તીર હાંકતાં પાછો ખીમાલુમ થઈ ગયો. રૂસ્તમ ત્યાં એક દહાડો થોડ્યો. પછી રખશનું જીન ઉતારી તેનો ટક્યો; બનાવી મેદાનમાં સુઈ ગયો. તેવામાં અકવાંન દેવ આવ્યો અને રૂસ્તમને ઉંઘાયલો અને ઉંઘાયલોજ માથે ઉઠાવ્યો અને પુછ્યું કે “હવે બોલ તુંને ક્યાં નાશું? નદી (દર્યા)માં કે પહાડ ઉપર?” રૂસ્તમે ધાયું “કે તે મને પહાડ ઉપર અક્ષાળી નાખશે તો હું માર્યો જઈશ, તેથી નદીમાં પડેલું લવું.” વળી તેણે વિચાર્યું કે “એ જુરો દેવ, હું જે કહેવશ તેથી ઉલટું કરશે.” તેથી તેણે તેને કહ્યું કે “મને પહાડપર નાખ.” ત્યારે તે દેવે તેને નદીમાં નાખ્યો. રૂસ્તમ તરીને કિનારે આવ્યો હવે ઈરાનીઓના ઘોડાઓની ચરગાહ (pasture ground) ની નજદીકમાં તુરાંની અક્રાસ્યાખના ખાસ ઘોડાઓની પણ ચરગાહ હતી. ભોગેજેંગે અક્રાસ્યાખ તે વખતે પોતાના ઘોડાઓની તપાસ લેવા ત્યાં આવ્યો હતો. તેણે ત્યાં રૂસ્તમને આવેલો જાણતાં રૂસ્તમને એકલો જોઈ પોતાનાં સરદારો પાસે તેના ઉપર હુમલો કરાવ્યો. રૂસ્તમે તેઓને મારી હાડ્યા. તેવામાં અકવાંન દેવ આવ્યો. રૂસ્તમે લડીને તેણે છેવટે મારી નાખ્યો.

રૂસ્તમ અને બેજન મનીજેહનું દાસ્તાન.

એક દિવસે જ્યારે પાદશાહ ક્યોખુસ્તુ ખુશી ખુર્મીની મીજલસમાં બેઠો હતો, ત્યારે તેની અર્માની પ્રગ્નમાનાં કેટલાકા તેની દરબારમાં આવ્યા અને મીનત જારી કરી અર્જ કીધી, કે તેઓના મુલકમાં ભુંડોનો ઉપદ્રવ ઘણો થયો છે જે તેઓને નુકસાન કરે છે; માટે તે ભુંડોનો નાશ કરવાના કાઈ ઉપાય લેવા. એ ખચર સાંભળી પાદશાહનું દીલ દુઃખી થયું. પોતાની પ્રગ્ન ઉપરનું આ સંકટ ટાળવા માટે તેણે પોતાના પેહેલવાંનને પુછતાં બેજન તે માટે તૈયાર થયો. શાહે ખુશી થઈ તેને તે

હરીક છે. એમ જો લેઈએ તો, આપણા ઉપલા ખુલાસાને રોકો મલે છે, કે તે મુલકમાં કોઈ જુરો માણસ જુરાં મન યા જુરી નિશ્તાયી ખીજઓના ઘોડાઓને એક જગ્યાનગર જનવરનું રૂપ ધારણ કરી, હેરાંન કરતો હતો. આ દેવ એક જુરા વિચાર (અક મન)નો કોઈ માણસ હતો, તે આ ઉપરથી દિસે છે કે કીર્દીસી પોતે કહે છે, કે જે માણસ બદોના ગોલાંમ હોય અને ખોદાનો સેતાયશ નહિ કરે અને માણસાઈ કાયદાઓનો અનાદર કરે, તે ધણી માણસ નહિ પણ દેવ છે.

કામ માટે મોકલ્યો અને તેની સાથે ગુર્જીનને ભોમ્યા તરીકે મોકલ્યો. બેજન તે ભુડોના ત્રાસ વાળા મુલકમાં ગયો અને ત્યાં શેકાર વિગેરેથી તેઓને મારી તેઓનો ત્રાસ ટાળ્યો. બેજનને પોતાના આ કામમાં ગુર્જીનની મદદ માગી હતી, તે છતાં રસ્તો દેખાડવા ઉપરાંત તેણે કાંઈ વધુ મદદ કીધી હતી નહિ.

પોતાના દેશમાં જો કોઈ જીઆનગાર જનવરોનો ઉપદ્રવ થતો હોય અને તેથી રૈયતનાં જન માલની ખરાબી થતી હોય, તો તે ઉપદ્રવ ટાળવો, એ એક ભલા પાદશાહની ફરજ છે. કમ્પ્રેમિસુએ તેમ કયું. એજ મતલબથી આપણી સરકાર, સાપ, વડે જેવાં જીઆનગાર પ્રાણીઓનો નાશ કરવા માટે, દર સાલે સેંકડો રૂપીઆ ખર્ચે છે. કોઈક વાર કોઈ મુલકમાંનાં ખેતરોમાં ઉંદરોનો ઉપદ્રવ વધે છે, તો તેવે વખતે તેના નાશની યોજના રચવા એક ખાસ મંડળ (Rat commission) નેમે છે. એક ભલા પાદશાહ તરીકે ત્યારે કમ્પ્રેમિસુએ બેજન અને ગુર્જીન વિગેરેનું જાણે એક 'કમીશન' નેમી ભુડોનો ઉપદ્રવ ટાળ્યો.

હવે ભુડોનો નાશ કરી બ્યારે પાછું ફરવાનો વખત થયો, ત્યારે ગુર્જીને પડોશના સુંદર મુલકની અને ત્યાં સેલગાહે આવેલી મનીજેહ નામની તુરાંની પાદશાહ અફરાયાબની બેટીની ખુશસુરતીની બેજન આગળ ઘણી તારીફ કીધી. તેથી બેજન તે મુલક જવાને લલચાયો. ગુર્જીનની મતલબ બેજનને જરા હેરાંન કરવાની હતી, સખબંદે બેજનને એકલે હાથે ભુડોનો ત્રાસ કમી કરવામાં જે ફતેહ મેલવી હતી, તેથી તે જરા અદેખો થયો હતો.

બેજન ખાસ સુંદર પોપાક પેહેરી મનીજેહની છાવણીવાળી જગ્યાએ ફરતો ફરતો ગયો અને એક ઝાડની છાયા હેઠળ બેઠો. એવામાં મનીજેહ ત્યાં આવી લાગી, અને બેજનને જોઈ તેણીની મોહબત તેના ઉપર દોડી અને તેણી તેની સાથે શાદી કરવાને ખાહેશ મંદ થઈ. પોતાનાં માત પિતાની પરવાંનગી લઈ, તેઓની સમતીથી અને બાહાલીથી, તેણીએ તેમ કરવું જોઈતું હતું. તેને બદલે તેણીએ પોતાની મરજી પ્રમાણે નાદાનીથી કામ કરવા માડ્યું. તેણીએ પોતાની દાસી પાસે બેજનને પોતાના તંજુમાં તેડાવી તેની હકીકત પુછી અને તેની આગતા સ્વાગતા કીધી અને પોતાના તુરાંનના મુલક તેને લઈ જવાનો વિચાર કીધો. પોતાનો ધરાંનનો મુલક છોડી એમ પારકે મુલક બેજન કદાચ ખુશીથી જાય નહિ, તેથી તેણી બેજનને કેફવાળો શરાબ ઘણા જથ્થામાં પાવા લાગી. પછી તેણી તેની ખુમારીમાં તેને તુરાંન લઈ જઈ પોતાનાં મેહેલમાં પોતાનાં માત પિતાને જણાવ્યા વગર લગ્ન કરી રહી. અફરાયાબનો ભાઈ કસેવજ, જે ધરાંનીઓનો કટ્ટો વેરી હતો અને જેણે ફરેબથી અફરાયાબને હાથે સ્થાવરને મારી નાંખાવ્યો હતો, તેને એ વાતની ખબર પડતાં, તેણે તેથી અફરાયાબને વોકેફ કીધો. અફરાયાબ આ હકીકત જાણી પોતાની બેટી ઉપર ઘણો

ગુસ્સે થયો અને તેણે કર્સેવજને ફર્માવ્યું, કે બેજનને પકડી લાવે. કર્સેવજ બેજન આગળ ગયો. બેજન પોતાના મચાવમાં સામે થયો અને તે કર્સેવજને મારતે. પણ કર્સેવજે દગાથી તેને સમજાવી લઈ તેનું હથ્થાર મેલાવી દઈ તેને પકડ્યો અને અક્રાસ્થાપ આગળ લઇ ગયો. બેજને કેટલોક ખુલાસો કર્યો અને તેમાં ખાસ કરી જણાવ્યું કે તે શરાબથી ઉપજેલી ખીહોશીમાં ત્યાં આવ્યો હતો. અક્રાસ્થાપ બેજનના હિમ્મત ભર્યા સખુનોથી તેની ઉપર ગુસ્સે થયો અને તેણે તેને મારી નાંખવાને કર્સેવજને ફર્માવ્યું. બેજનને ફાંસી દેવાની તૈયારી ચાલતી હતી, તેવામાં પીરાંન વજરનું ત્યાં આવવું થયું. તેને ખબર પડતાં, તે બેજનને ફાંસી દેતો અટકાવી, અક્રાસ્થાપ આગળ દોડ્યો અને બેજનને છોડી દેવા સમજાવ્યું. પીરાંનની સમજાવતથી છેવટે પાદશાહે બેજનને છોડી દેવાડી એક ઉંડા ગારમાં કેદમાં નાંખ્યો. તેણે મનીજેહને પોતાના મેહલમાંથી કહાડી મેલી. તેણી પોતાનાં ખાવીંદના બંદોખાનાં આગળ જઈ રહી, અને રાત દલાડો બહારથી ખોરાક લાવી તે ઉંડા ગારમાં તેને ખવાડતી.

હવે પેલી બાબુ ગુર્ગીન લાંબો વખત બેજનની રાહ જોઈ ધરિંન લણી શાહ તરફ પાછો ફર્યો અને શાહને અને બેજનના આપ ગેવને ખોટી વાત કહી, કે શેકાર કરતાં બેજન કેથે ગુમ થઇ ગયો. તેના ચેહેરા ઉપરથી અને તેનાં કહેવાની રાહ રીતિ ઉપરથી ગેવને તેના ઉપર શક ગયો અને તે તેનાં ઉપર ગુસ્સે થયો. કએખુસ્તુએ પણ ગુસ્સે થઈ ગુર્ગીનને બંદમાં નાંખ્યો.

હવે પાદશાહને કેટલોક વખત બાદ જોહાંન નુમાએ જામમાં જોવાથી ખબર પડી કે બેજન તુરાંનનાં મુલકમાં એક ઉંડા ગારમાં અક્રાસ્થાપને લાથ બંદ છે. પાદશાહે ગેવને એ ખબર કહી અને તેને કહ્યું, “કે તે બંદમાં છે, તેથી તું દિલગીર ના થા; પણ ખુશી થા; કાંકે કાંઈ નહિ તો તે હૈયાત છે, અને એક જવાન ખુબ સુરત સ્ત્રી તેની સેવામાં છે. અલબત્તાં તે ઘણો દુઃખમાં તો છે, અને તે દુઃખથી કંટાળી મોત માંગે છે. હવે એ સંકટમાંથી તેને કાણુ છોડવી શકશે? હું ધારું છું કે ઇસ્તમ તેમ કરશે. તું મારું નામુ લઈ સીસ્તાન જા, અને તેને મારી પાસે તેડી લાવ.” એમ કહી એક લાંબું વિગતવાર નામું ઇસ્તમ ઉપર લખાવ્યું, તેમાં તેના આગલાં બહાદુર કામોની તારીફ કરી અને પછી આ મુશ્કેલીમાંથી બેજનને છોડવા તેને પોતા પાસે તેડ્યો. પાદશાહે તે નામાં ઉપર પોતાની મોહર કાઢી, અને દરરોજ બંને મંજલ કાપતો ગેવ તે નામું લઇ ઇસ્તમને મુલક જાણુલસ્તાન પહોંચ્યો.

જાણુલસ્તાનમાં ઇસ્તમના મેહલના મિનારા ઉપરથી ચાકીયાને ગેવની ટુકડીને સેતાપ કુચ કરતી આવતી જોઈ પોકાર કરી જાહેર કયું કે “હેલમંદ નદી તરફથી ખુલંદ ધળ સાથે કાંઈ લડાયક ટુકડી આવે છે.” એ પોકાર સાંભળી બુદો

જાલ ઘોડા ઉપર સવાર થયો, કે કદાચ તે કાંઈ દુશ્મન હોય, તો સામે થાય. તે સામે ગયો અને જોયું તો ગેવ આવ્યો હતો. તેણે મનમાં ધાયું, કે વળી પાદશાહ ઉપર કાંઈ મુશ્કેલી આવી પડી હશે. તેણે ગેવને સઘળી હકીકત પુછી. ગેવે તેને સઘળી ખીના કહી, અને પુછ્યું, કે “તેહમતન રસ્તમ ક્યાં છે?” જાલે જવાબ દીધો કે “તેતો શિકારે ગયો છે.” ગેવે શિકારના જંગલમાં જવા માંગ્યું, ત્યારે જાલે કહ્યું, કે “સુર્યાસ્ત થતાં તે પાછો ફરશે.” આથી ગેવ ત્યાંજ થાબ્યો, અને સાંજ પડતાં રસ્તમ આવી પહોંચ્યો. ગેવ રડતી આંખે તેની સામે ગયો. રસ્તમ ચિંતામાં પડ્યો, કે ધરિાન ઉપર અને પાદશાહ ઉપર કાંઈ આફત આવી પડી હશે. તે ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો અને ધીમેથી ગેવને ધરિાનના મુલકની અને પાદશાહ કેમુસ્તુની અને ખીજા પેહલવાનોની નામ બ નામ હકીકત અને ખેરઆશીયત પુછી, એમ પુછતાં, જ્યારે તેણે બેજનનું નામ દઈ તેની ખબર અંતર પુછી, ત્યારે ગેવ ફેકેફેક રડવા લાગ્યો. તેણે રસ્તમને બેજનની સઘળી હકીકત કહી, અને કહ્યું કે “ફર્વદીન મહીનો અને હોરમજદ રોજે આતશકહેલમાં બંદગી કરી જેહાનુમા જામમાં જોઈ પાદશાહે શોધી કહાડ્યું છે, કે બેજન તુરાનના મુલકમાં બંદ પડ્યો છે.” આ હકીકત જાણી રસ્તમ ઘણો દિલગીર થયો, કારણ ગેવ તેની બેટી બાનુ ગોશરૂપ સાથે પરણ્યો હતો, અને બેજન તે બેટીના પેટનો છોકરો હતો. પછી તેણે ગેવને દિલાસો દીધો, કે “ફિકર ના કર, ખોદાતાળાએ મેહેરબાની કરી મને જે કૌવત આપ્યું છે, તે કૌવતની બરકતથી પાદશાહના હુકમને માન આપી હું તારા બેટાને છોડવીશ.” તેઓ વાત કરતા કરતા મેહેલ ભણી ગયા. રસ્તમે પાદશાહનું નામ વાંચ્યું, અને ગેવને પાછો દિલાસો દઈ કહ્યું, કે “મારા જાનનો, મારા લશ્કરનો મારા કુલ ખજાનાનો પણ ભોગ આપી હું બેજનને છોડવીશ.” ગેવ આ દિલાસાના સખુનોથી ખુશી થયો. રસ્તમે તેને ત્રણ દિવસ આસાયશ લેવા કહ્યું. અને ત્રણ દહાડા ખુશીખુશાલી, ખાણીપીણી અને રંગરાગમાં કહાડ્યા. પછી, તે, પોતાના બેટા ફરામજને જાબુલ-સ્તાનના મુલકની નેજેહદારી સોંપી, ચોઠ દિવસે, ધરિાન તરફ, શાહ કએમુસ્તુની દર-બારમાં જવા નિકળ્યો. જ્યારે પાદશાહનું શહેર બે દિવસની મંજલ ઉપર રહ્યું, ત્યારે ગેવ રસ્તમનો હુકમ લઈ છુટો પડ્યો, કે આગમચથી જઈ પાદશાહને રસ્તમના આવવાની ખબર આપે. તે શાહ આગળ ગયો અને પાદશાહે રસ્તમના આવી પહોંચવાની વાત જાણી ધરિાની સરદારોને તૈયાર કર્યા, કે તેઓ રસ્તમને એસતેકબાલ લેવા જાય. તેઓ તેમ ગયા, અને તેઓને જોઈ રસ્તમ ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો અને તેઓ પણ ઉતર્યા અને બગલગીરી કીધી. પછી એકમેકની ખેરઆશીએત પુછીને પાછા ઘોડા ઉપર સવાર થઈ પાદશાહની દરબારમાં તેઓ આવી લાગ્યા. રસ્તમ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પાદશાહ આગળ ગયો અને કુર્નેશ બજાવીને તેની ઉપર ઘણીક દુઆઓ કીધી, હોરમજદ, બહમન અને અદીબેહસ્તને નામે, અને બેહરામ, તીર,

શેહેરેવર, સપંદારમદ, દે, ફર્વદીન, આદર, આવાં, અમરદાદ અને ખોરદાદને નામે દુઆ કાઢી. પાદશાહે સ્તમને પોતાની પાસે બેસાડ્યો, અને જલવારે, ફરામજ અને જલની ખબર અંતર પુછતાં, સ્તમ બોલ્યો, કે તેઓ પાદશાહની મેહેરથી સુખી હતા. પછી પાદશાહે ‘પાગમાં એક મિજલસ સમારી સઘળા પેહેલવાનોને મેજબાની આપી. આણા બાદ પાદશાહે બેજનને છોડવવા માટેની વાત કહાડી. સ્તમને પોતાની ખુશી દેખાડી કહ્યું કે, “હું જાઉં, અને આકાશ મારા માથા ઉપર આતશનો વરસાદ વરસાવે, તોપણ હું એ કામથી પાછો ફરીશ નહિ.”

ગુર્ગીન, જે બંદીખાનામાં બંદ હતો, તેને જ્યારે સ્તમને આવવાની ખબર પડી, ત્યારે તેણે સ્તમને કરગરીને પેગામ કેલવાડ્યો, કે તેને છોડવે. તેણે પોતાનો ગુનાહ કબુલ કીધો અને માફી આહી. સ્તમને તેને ઘણા ઠપકાના શબ્દો કેલવાડ્યા, અને જણાવ્યું, કે જો બેજન સલામત છુટી આવશે, તોજ તેનો છુટકારો મલશે; નહિં તો નહિંજ. સ્તમને પાદશાહને અરજ કાઢી કે ગુર્ગીનને છોડે. પાદશાહે ના કહ્યું, કે “ગમે તો માફ તાજ અને તખ્ત માંગ, પણ એનો છુટકારો ના માંગ, કારણ બેજન છુટે નહિ ત્યાંસુધી તેને નહિ છોડવાનો મેં હુકમ કીધો છે.” સ્તમને કહ્યું, કે “તું તેને મારે સ્વાધીન કર હું તેને મારા કબ્જામાં રાખીશ.” ત્યારે પાદશાહે ગુર્ગીનની બેડી કઢાવી નાંખી તેને સ્તમને હવાલે કીધો.

આ પછી સ્તમ તુરાન ભણી બેજનને છોડવવા જવા નિકળ્યો. પાદશાહે કહ્યું, કે ‘તુંને જેટલું જોઈએ તેટલું લશ્કર અને ખમ્મનો મારી પાસે માંગ, અને મને કહે, કે તારી સાથે કેણુ કેણુ પેહેલવાનોને તું લેવાનો છે.’ સ્તમને કહ્યું કે એ બાબેની ગોઠવણુ મારે છુપી રીતે કરવી જોઈએ. બેજનને છોડવવા માટે ઘણાં લશ્કર કરતાં ઘણા ખમ્મનાનું કામ છે. મારે તુરાનમાં એક વેપારીના વેશમાં જવું જોઈએ. તે માટે ઘણો પોપાક, કાપડ, અને એવી બીજી ચીજો મારે રાખવી જોઈએ.”

સ્તમના આ સખુનો સાંભળી પાદશાહે ફરમાવ્યું, કે ખમ્મનાનો દરવાજો ખોલી સ્તમને પુષ્કલ ખમ્મનો અને જર જવાહીર આપે. તેણે ૧૦ હંટ ઉપર સોનું લાધી લીધું, અને ૧૦૦ હંટ ઉપર તરેલવાર કાપડ અને રૂપું ભરી લીધું; પછી પોતાની સાથે એક હમ્મર ચુનંદા મિપાઇએ લીધા. વળી તેણે પોતાની સાથે ગુર્ગીન, જંગે સાવરાન, ગસ્તમ, ગુજરેહે, રેહામ, ફરહાદ, અને અસ્કશ, એ સાત પેહેલવાનોને લીધા.

બામદાદે મરઘાના પોકાર સાથે સઘળાઓ તૈયાર થયા, અને તુરાન ભણી કુચ કરવા માંડી. કુચ કરતા કરતા જ્યારે તુરાનની સરહદ ઉપર આવ્યા, ત્યારે સ્તમને સઘળા પેહેલવાનોને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું, કે “તમો અહીં થોભો. જ્યાંસુધી

તમે સાંભળો, કે હું માર્યો ગયો છું, ત્યાંસુધી ધીરજ રાખી અહીંજ રહેજો. જરૂર પડે તો લડવા માટે તમે હંમેશાં તૈયાર રહેજો.”

રસ્તમ અને તેની સાથેના થોડા વફાદાર પેહલવાનો, વેપારીઓનો પોપાક પેહરી તુરાનની સરહદમાં એક વેપારી વણજાર તરીકે દાખલ થયા. પોતાની સાથે તેઓએ આઠ થોડા—તેમાં રસ્તમનો રક્ષ અને ખીજ સાથીઓના ઘોડા—રાખ્યા, અને ૧૦ હંટ જરજવાહીરનાં અને ખીજ ૧૦૦ હંટ પોપાકનાં રાખ્યાં. એમ તૈયાર થઈ તેહમુરસની કરનાએના અવાજ સાથે તેઓ આગળ ચાલ્યા અને જંગલ તેઓની કુચથી હળીમળી રહ્યું. રસ્તમની એ વેપારી વણજાર કુચ કરતી કરતી ખોટનના મુલકમાં આવી પહોંચી. તે મુલકમાં અકાસ્ચાનતો વજીર પીરાન રહેતો હતો. પીરાન શેહેરની બહાર ગયલો હતો. તે પાછો આવે છે એવી જ્યારે રસ્તમને ખબર પડી ત્યારે તેણે કેટલીક ભેટ સોમાદો તૈયાર કરાવી અને તે પોતાના નોકરોને માથે આપી પોતે હરોલમાં ચાલતો પીરાન માટે ભેટ લઈ ગયો. રસ્તમે પીરાનને સલામ કીધી અને તેની ઉપર દુઆ કીધી. પીરાને રસ્તમને તેના વેપારી લેઆશમાં પિજાન્યો નહિ, અને બોલ્યો, કે “તું કાલુ છે? અને ક્યાંથી આવ્યો છે? અને શા કાળે આવ્યો છે?” રસ્તમે જવાબ દીધો, “કે હું તારો એક બંદો છું. ખુદાતાળાએ મારું દાણ પાણી તારાં શેહેરમાં કયું છે. હું ઇરાનથી તુરાન ભણી લાંબી કુચ કરતો વેપાર અર્થે આવ્યો છું. મારો ધંધો વેચ લે કરવાનો છે.” પછી રસ્તમે પોતા સાથે લીધેલી કેટલીક ભેટ સોમાદ અને થોડાક આરખી ઘોડા પીરાન આગળ ભેટ દાખલ રજી કીધા.

પીરાન આ ભેટ જોઈ ખુશ થયો અને રસ્તમનો ઉપકાર માન્યો, કહ્યું કે “તું મારાં શેહેરમાં રહે, અને બેફિકર તારો વેપાર ચલાવ. તારા માલને કાઈ હાની ન પહોંચાડે, તે માટે ચોકીયાનો વગેરેની હું ગોઠવણ કરીશ. ગમે તો તું મારા મેહેલમાંજ રહે.” રસ્તમે પોતે મેહેલ બહારજ જુદો રહેવાની પરવાનગી માંગી અને એક જગ્યા લઈ ત્યાં પોતાની વેપારી વખાર ઉઘાડી. શેહેરમાં અને આજુબાજુનાં ગામોમાં ઇરાનથી એક મોટો વેપારી આવવાની અને તેણે પોતાની પેહડી ઉંઘાડવાની વાત ખબર પડી અને ગામે ગામથી ખીજ વેપારીઓ અને લોકો રસ્તમની વખારે વેપારની ચીજો ખરીદવા આવવા લાગ્યા. ગામેગામ આ નવા વેપારીની વાત ફેલાઈ.

હવે મનીજેહનાં સાંભળવામાં પણ એ વાત આવી, કે ઇરાન દેશ તરફથી એક મોટો વેપારી પોતાની વણજાર સાથે આવી ખોટનના શહેરમાં રહ્યો છે. તે ખબર સાંભળી, તેણી રડતી આંખે, તથા ઉઘાડે માથે, રસ્તમ આગળ આવી. તેણીએ વિચાર કર્યો, કે “એ ઇરાનીઓને મારા બેજનના હંડા ગારમાં કેદ પડ્યા વિષેની

કાંઈ ખબર છે કે નહિ તે જાણને હું તેઓને પુછું, અને તેઓથી વાકેફ થાઉં, કે બેજન વિષેની ધરિનના શાહને અને ધરિનના સરદારોને કાંઈ ખબર મળી છે या નહિ.” એવા વિચારથી તેણી રસ્તમ વેપારી આગળ આવી, અને સલામ કરીને બેજન બામે ધરાનીઓને કાંઈ ખબર છે કે નહિ, તે પુછ્યું. તેણીએ કહ્યું કે—

મનીજેહ રસ્તમને કરેલા સવાલો.

જીંદગીનો ગંજ તેં જોયો ખુશાલ,
મોરાદ માફક ફરજો આકાશ બુલંદ,
મોરાદ જે તારી હોય દરમેઆન,
અફલ તારી હોજો હુમેશ પાસઆન,
ધરાની પેહેલવાનો ધરિનનો શાહ,
એ સઘળાંની કેવી છે તુંને ખબર,
સાંભળી શું નથી તેની ખબર.
શું ગોદ્રેજના વંશનો આવો જવાન,
પગમાં છે તેના ભારી બે બંદ,
જંજીરમાં સીકડી બાંધ્યું છે તન,
રંજ તેની જોઈ મેં જોયો છે બાબ,
જાય જો કદી તું ધરિનને દાર.
જોય જો તું શાહની દરગાહમાં ગેવ,
તો કેહજો કે બેજન પડ્યો છે બંદ,

ના હોતો તું પર રંજ ખૂંડો કાળ!
ના હોજો તું પર દુઃખ કે ગજનંદ!
ના પેહોયે તેને કાંઈ પણ જીઆન!
આપાદ રેહજો તારું શેહેરે ધરિન!
ગેવ, અને ગોદ્રેજ, ધરિન સેપાહ,
બેજનની છે કાંઈ તમને કદર?
ક્યાંદર કરી નથી નજર?
ખતમ કરે જીંદગી બેડીને મેઆન?
લોખંડી બેડીથી લાથ દર્દમંદ.
લોહીથી પર પોપાક, ચિંતાતુર મન.
આંખમાંથી વહે છે આંસુની આબ.
ધરાવે છે જે નરો નામદાર,
જોય જો તું ત્યાં રસ્તમે નેવ.
જો જલદી ન છુટશે, થશે દર્દમંદ.

રસ્તમ એક વેપારીને વેપે તુરાનમાં આવ્યો હતો, તે આજ મતલબથી, કે તે ગુપત્યુપ પત્તો મેળવે, કે બેજન બંદમાં ક્યાં પડ્યો છે. તેની આ કુનેહ ફાવી, અને તેને મનીજેહથી તેનો પત્તો મળ્યો. પણ પોતાની યુક્તિ નિષ્ફળ ન જાય, તેથી તેણે આ બાબત સાથે પોતાને કાંઈ લાગતું વળગતું નહિ હોય, એમ દેખાડ્યું; અને પોતે ગુસ્સે થયો હોય, તેમ મનીજેહને કહ્યું, કે “મારી આગળથી જા. હું કાંઈ ગોદ્રેજ કે ગેવને જોગખતો નથી, માફ માથું ના ખા.” આ શબ્દો સાંભળી મનીજેહ આંખમાંથી આંસુ રેડવા લાગી, અને રડતી આંખે બોલી કે “ઓ ડાહ્યા આદમી! આવો ઠંડો જવાબ દેવો, શું તુંને જાજો છે? જો, હું જે પુછું, તેનો જવાબ નહિ દેવો હોય તો ફિકર નહિં. પણ એમ મને પોતાની આગળથી હાંકી મેલવી નહિં જોઈયે. આ ગમથી માફ દીક્ર ફાટ ફાટ થાય છે. શું ધરિનમાં આ રિવાજ છે, કે ગરીબો કાંઈ પુછે, તો ખબર કહેવી નહિં?”

રસ્તમ બોલ્યો કે “હું મારા વેપારનાં કામમાં પડ્યો છું, તેથી તારા સવાલોથી મને કંટાળો ઉપજ્યો. જે શેહેરમાં પાદશાહ કબેખુસ્તુ રહે છે, ત્યાં હું રહેતો

નથી, અને હું જેવ અને ગોદ્રેજને ઓળખતો નથી.” પછી રસ્તમે ફર્માવ્યું, કે તે ગરીબ બાઈને કાંઈ ખાવાનું આપે; અને મનીજેહને પુછ્યું, કે “તું શા કાળે ધરિનની અને ધરિનના પહેલવાનોની ખબર પુછે છે?” મનીજેહે જવાબ દીધા, કે “હું બેજનનું બંદીખાનું છોડી તારી આગળ આવી છું, કે તારાથી જેવ અને ગોદ્રેજની કાંઈ ખબર મેળવું; પણ તેં તો જંગના મેદાનમાં કાંઈ જીમ પાડે, તેમ મારી સામે જીમ પાડી છે. તુંને શું ખોદાતો પણ ડર લાગતો નથી? હું પાદશાહ અક્રાસીઆબની બેટી મનીજેહ છું. મને આફતાબે વટીક કાંઈ વખતે આવી લાલતે નથી દીડી (એટલે હું એમ ફાટી પુટી લાલતમાં તડકે રખડું છું, તેવી કાંઈ વખતે મારા આપના મેહેલમાં નહિ હતી). પણ રહી આંખે, પુટેલાં દિલે, શીકા ચંહેરાએ, હું એક રોટલીના તુકડા માટે ટવળતી બારણે બારણે રખડું છું. ખોદાએ મારે માટે લાલ એવું સરજ્યું છે. કમનસીબ બેજન હંડા ગારમાં પડ્યો છે. ત્યાં તે દિવસ અને રાતને એકમેકથી પિછાણી શકતો નથી. જંગલમાં શીકડાઈને પડેલો તે રાત દહાડા આવાં દુઃખ કરનાં મોત માંગે છે. માફ દિલ તેની આ લાલતથી બહુ દુઃખી થાય છે. માટે જો તું ધરિન જાય તો કેશવાદના છોકરા ગોદ્રેજને એ હકીકત કહેજે. જો શાહ કએખુસ્તુની દરબારમાં તું જેવ અથવા રસ્તમને જોય, તો તેઓને બેજનની હકીકત કહેજે, અને જણાવજે, કે જો તેને છોડવવામાં ઠીલ થશે, તો તે મરી જશે. જો તમે તેને છવતો જવા માંગતા હો, તો વખત ખોવાનું કામ નથી.”

આ સાંભળી રસ્તમ બોલ્યો “તું તારા આપ આગળ બીજા મોટા માણસોને વચમાં કેમ નાંખતી નથી? જો તારા આપના ગુસ્સાથી મને બીલવાનું નહિ હતે, તો હું તુને હાલ ઘણીક ચીજો આપતે.” એમ કહી, તેણે આવરચીઓને ફરમાવ્યું, કે જે બાણું તૈયાર હોય તે હાજર કરે. તેમ તે હાજર કરવામાં આવ્યું. તે બાણાંમાંથી એક ભુજેલી મર્ઘી તેણે લીધી, અને તેની આબુઆબુ એક નાન વિટાવ્યું, અને પછી મનીજેહ જોય નહિં તેમ છુપી રીતે, તે મર્ઘીના પેટાંમાં પોતાની એક વિંટી ખોસી દીધી. તે પછી મનીજેહને કહ્યું કે “આ લઈ બેજન જે ગારમાં બંદ પડ્યો છે તે તરફ જ, અને તેને એ બાણું આપ.”

મનીજેહ આ બાણું લઈ દોડતી બેજનનાં બંદીખાનાના ગાર આગળ ગઈ, અને તે બાણું તે ગારમાં નીચે બેજન આગળ ઉતાર્યું. બેજને તે લઈને અંદરથી પોકાર માર્યો કે “ઓ મારી મેહરબાન બાનું! આ બાણું તું ક્યાંથી લાવી! તું મારે કાળે રાત દહાડો કેટલી બધી રંજ ખેંચે છે!” મનીજેહે ઉપરથી જવાબ દીધો કે “એક ભલો ધરિની વેપારી વેપાર અર્થે આવ્યો છે, અને તેણે અહીં

પડોશના શેહેરમાં વણુજર સાથે પડાવ નાંખી પોતાનો વેપાર ખુલ્લો છે. તેણે મને એ ખાણું આપ્યું છે, અને કહ્યું છે કે, જો ખીજી જોઈએ તો લઈ જવું.”

આ સુખનો સાંભળી ચિંતા અને ફિકર વચ્ચે બેજનને તે ખાણું ખાવા માંડ્યું. ખાતાં ખાતાં તેને પેલી મર્દીમાં ખાસેલી વિંટી મળી. તેણે તપાસીને જોયું, તો તેની ઉપર ફસ્તમનું નામ હતું. તે બહુ ખુશ થઈ ગયો, અને વિચારવા લાગ્યો, કે હવે તેના દુઃખના દહાડા અંતે તમામ થયા આવ્યા છે. ખુશીમાં ખુશીમાં તેને હસવું આવ્યું, અને આ તેનો હસવાનો અવાજ મનીજેહુને ઉપર સંભળાયો. તેણી અજબ થઈ ગભરાવા લાગી, કે એમ તો દીવાના આદમીઓ પોતાના કામથી હસે. આથી તેણીએ બેજનને સાદ મારી પુછ્યું કે, “ઓ નેકઅમ્ત! તું, જે આ ઉંડા ગારમાં બંદ પડ્યો છે, કે જ્યાં તુંને રાત કે દહાડો માણુમ પડે નહિ, તે શા કાળે એમ હસે છે? શું તારો સીલા દહાડો કાંઈ રોશન થયો છે?” બેજનને અંદરથી જવાબ દીધો કે “હા, મારું નસીબ ફરે એવું દેખાય છે. માટે જો તું શોગંદ લે, કે જે હું તુને કહું, તે તું કાઢને કહે નહિ, તો હું તુંને સઘળા દડીકત જણાવું, કારણ કે, ઓરતબતની જગ્યાને જો સીવી હોય, તો પણ તે બંધ રહે નહિ.” મનીજેહુ અફસોસ કરવા લાગી કે “બેજન માટે મેં આટલું દુઃખ ખમ્યું છે. તે જતાં તે મારે માટે શક રાખે છે!”

બેજનના શકમંદ શબ્દો માટે મનીજેહુ દેખાડેલી દિલગીરી.

માર્યો તેણીએ પોકાર એક સખ્ત, ખાણું મેં દિલ, કાહડ્યો મેં વખત બેજનને આપ્યું મારું મેં દેલ, તે ખાતર તજ્યાં ખાન અને પાન, બાપ અને ખેશીઓ થયાં બેજનર, ગંજ અને દીનાર, ગાહરને તાજ, ઉમેદા તજ થઈ નાઉમેદ, પણ છુપાને હવે ભેદ અને રાજ,

‘અફસોસ! કે મારું એવું બદ અખ્ત! આંખમાંથી રેડ્યાં આંસુ બહુ સખ્ત! તે ખાતર છોડ્યાં મા બાપ ને મેહેલ. થાય છે આંખર એમ બદ ગુમાન! રખડી ને રઝડી સર્વને કાર; સર્વને તજ બેડી હું આજ! જરૂર થઈ સીલા આંખો સંકેદ; પિગાણુનાર તુંજ છે, આ કારસાજ!”

આ સુખનો સાંભળી બેજન મનમાં ધણો મુંઝાંયા અને મનીજેહુ પાસે દરગુજર આહી, કે “હા ખરું છે, કે તેં મારે ખાતર બહુ તજ્યું છે. પણ આ દુઃખથી મારું મગજ ઠેકાણે રહેતું નથી. હવે તું જાણ, પેસો વેપારી મને આ રંજમાંથી છોડવશે. તેની આગળ તું જા, અને તેને અરજ કરીને પુછ, કે શું તે રખશનો માલેક યાને ફસ્તમ છે?”

મનીજેહ દોડતી તે વેપારી આગળ ગઈ, અને બેજને પુછવા કહ્યું તેમ પુછ્યું. રસ્તમે જાણ્યું, કે તેની વિંટી ઉપરથી બેજને તેને પિછાણ્યો છે અને તેણે આ બાનુને તે વાત કહી છે. આથી તેણે જવાબ દીધો કે “હા, હું રસ્તમ છું. હવે તું આ વાત કોઈને કહેતી ના. તું ગુપ્ત્યુપ જા, અને થોડાક લોકોમાં બેજનનાં બંદીખાનાના ગાર આગળ લાવી રાખ, અને રાતના તે સળગાવજે કે તેની રોશનીથી હું તેના ગારની જગ્યા શોધી શકું.” મનીજેહ ખુશી થતી બેજન આગળ ગઈ, અને તેને સઘળી ખબર કહી. બેજન તેથી ખુશ ખુશ થઈ ગયો, અને તેણે દાદારની બંદગી કરી શુક્રાના કીધા.

મનીજેહ હવે જંગલ તરફ ગઈ અને આડે આડ ચલડી પોતાને હાથે ચુકાં લોકોમાં પાડ્યાં, અને પેલા ગાર આગળ એકઠાં કરી રાત પડતાં તે સળગાવ્યાં. રાત પડતાં રસ્તમે તે દાદારને યાદ કરી તેની મદદ માંગી, અને પછી લડાઈનું ખખટર પેહેરી પોતાના સાત પેહલવાનો સાથે જંગલ ભણી ગયો. તે મનીજેહે સળગાવેલા આતશની ભભુક જોઈ તે તરફ ગયો. ત્યાં આવતાં તેણે બંદીખાનાના ગાર ઉપર એક મોટો પથ્થર ઠાંકેલો જોયો. તે પથ્થર ઉપર થોડાક ભાગ ઉઘાડો હતો. તેમાંથી મનીજેહ બેજનને ખાણું પહોંચાડતી હતી. રસ્તમે પોતાના પેહલવાનોને કહ્યું કે “આ પથ્થર હવે ઉઘડી નાંખો.” તેઓએ ઘાડા ઉપરથી ઉતરી ધણી કોશેશ કીધી, પણ પથ્થર એવો ભારી હતો, કે તેઓ તે ખસેડી શક્યા નહિ. ત્યારે રસ્તમ પોતે ઘાડા ઉપરથી ઉતર્યો અને દાદારને યાદ કરી એકદમ જોર કરી તે પથ્થરને દૂર ફેંકી દીધો. આ પછી ગારનાં મોંઘ આગળ આવી તેણે બેજન સાથે વાત કરવા માંડી. તે બોલ્યો, કે “બેજન! તું અહીં ક્યાં આવી પડ્યો? તુંને દુનિયામાં તાજ અને સુખ ધણું હતું, તે છોડી આ રંજમાં શું કરવા આવી પડ્યો?” બેજને અંદરથી જવાબ આપી રસ્તમની ખબર પુછી અને કહ્યું, કે “તારો અવાજ મેં સાંભળ્યો, કે મારાં સઘળાં દુઃખનું ઝેર મધ મિસાલ થઈ ગયું છે.” રસ્તમ બોલ્યો, કે “હું તુંને બાહાર કાઢું, તેની આગમચ મારે તુંને એક અરજ કરવી છે, અને તે આ છે, કે તું ગુર્ગીને માફ કરે અને તેનાપર કીનો લે નહીં.” બેજને જવાબ દીધો, કે “ઓ પેહલવાન! તું જાણતો નથી, કે ગુર્ગીને મારી સાથે કેવી વર્તણૂક ચલાવી છે. મારી નજર એનાપર પડશે, તેવોજ હું તેની ઉપર કીનો લઈશ.” ત્યારે રસ્તમે કહ્યું કે “જો તું મારી માગણી કબૂલ રાખવા માંગતો નથી, તો હું તુંને આ ગારમાં મેલી પાછો જાઉં છું.” અંતે બેજને તેનો સુખન કબુલ કર્યો અને ગુર્ગીને માફ કીધો. હવે રસ્તમે પોતાની કમન્દ નીચે ગારમાં ફેંકી અને તે પકડી બેજન ઉપર ચઢી આવ્યો. તેના પગોમાં અને હાથોમાં જે બેડીઓ હતી, તે રસ્તમે ભાંગીને કાઢી નાંખી. પછી ગુર્ગીને બેજન આગળ આવ્યો અને પગે પડી પોતાની તકસીર માટે મારી ચાહી.

બેજનને છોડવી રસ્તમે અક્રાસ્યાખના મુલક ઉપર હુમલો કરવો.

બેજનને છોડવી રસ્તમે ત્યાંથી ઉઠાંગીરી કાઢી. તેણે પોતાની વાંજરને પોતાના એક સરદાર અશકશની સરદારી હેઠલ પાછી ફરતી કાઢી અને બેજનને મનીજેહની સાથે તે વાંજર સાથે ધરાન ભણી જવા કહ્યું અને પોતે અક્રાસ્યાખ ઉપર હુમલો કરવાની તૈયારી કાઢી. બેજનને પણ પોતાના ઉપર અક્રાસ્યાખે પાડેલા દુઃખના કિનામાં રસ્તમ સાથે અક્રાસ્યાખની સામે જવાની મરજી જણાવી. રસ્તમે પોતાની સાથે સાત ચુનન્દા ધરાની સરદારોને લઈ, અક્રાસ્યાખના મેહલ ઉપર રાતને સમયે હુમલો કાઢ્યો. તેણે પોકાર મારી અક્રાસ્યાખને તેના સ્થાવલ અને બેજન જેવા જમાખઓ તરફની ધુરી વર્તણૂક બાબે ખુલ્લું પોકાર ઉઠાવ્યો. અક્રાસ્યાખ નગી ઉઠ્યો અને પોકાર કરી પોતાના ચોકાયાનોને બિદાર કાઢ્યા. તેઓ બિદાર થયા પણ રસ્તમ, બેજન અને બીજા ધરાની પેહલવાનોને હાથે કતલ થયા. અક્રાસ્યાખ મેહલમાંથી નાંહો. તેના મેહલમાં આ પ્રમાણે ત્રાસ વર્ષાવી અને રાચરચીલાંને નુકસાન કરી રસ્તમ તુર્ત પોતાની વાંજરને અને વાંજર સાથના લશ્કરને જઈ મળ્યો. અક્રાસ્યાખે મેહલ બાહર જઈ થોડુંક લશ્કર ભેગું કાઢ્યું અને રસ્તમની પુઠે જઈ તેના ઉપર હુમલો કાઢ્યો. તેણે પોતાના સરદારોને કહ્યું કે રસ્તમ અને તેના ધરાનીઓ રાતને વખતે મારા મેહલ ઉપર હુમલો લાવી શખેખુન રેડી નય, એ આપણને ઘણું ખેજલત લગાડનાર અને આપણને સ્ત્રીઓની માફક નામદ જેવા દેખાડનાર છે. એમ કહી તેઓને ઉસ્કેરી રસ્તમ અને તેના લશ્કર ઉપર હુમલો કર્યો. રસ્તમની જાવણીના ચોકાયાનોએ તેને ખચર આપતાં તે તૈયાર થયો. એક ખુનખાર લગાઈ થઈ તેમાં અક્રાસ્યાખ હાર્યો અને નહાંહા. પછી રસ્તમ શાહ કએખુસ્તુની દરબારમાં પાછો ફર્યો. પાદશાહ તેને સામે એસ્તેકમાલ લેવા ગયો અને બગલગીરી કાઢી. પછી રસ્તમે બેજનનો હાથ પકડી તેને પાદશાહ હજુર અને તેના આપ જેવ અને અપાવા ગોદ્રેજ હજુર રજુ કરી તેઓના દેલ ખુશી કર્યો. પાદશાહે રંગરાગ કરી સર્વેને મેજબાની આપી. બીજી સવારે રસ્તમે પોતાના બખુલસ્તાનના વતને જવાની પરવાનગી માગી. શાહે તેને ઘણીક ભેટ સોગાદો આપી રવાના કાઢ્યા. પછી તેણે બેજનથી તેના ઉપર અંદાખાનામાં ગુજરેલી મુસીબતની અને તેને ખાતર મનીજેહે વેઠેલી જંગલની હકીકત સાંભળી. પાદશાહે તેને મનીજેહ માટે ઘણીક ભેટ સોગાદ આપી.

શાહ કબ્રેખુસ્તુની અક્રાસ્યાબ સાથે ત્રીજી લડાઈ.

બાર રૂબો (પેહેલવાનો) ની લડાઈ. રસ્તમે તેમાં લીધેલો ભાગ.

કેટલોક વખત બાદ અક્રાસ્યાબે ધરિંન સામે પાછી લડાઈ ઉઠાવી. તે લડાઈ માટેનાં લશ્કરની સરદારી પીરાંનને સોંપી અને પોતાના બેટા શાહિદને બારજમની સરહદ તપાસવા મોકલ્યો. શાહ કબ્રેખુસ્તુને ખબર પડતાં તેણે બલ્લ, રસ્તમે, ગોદ્રેજ વિગેરેની સલાહ લઈ લશ્કર તૈયાર કર્યું અને ગોદ્રેજને તેની સરદારી સોંપી. તુરાંનના પાદશાહે ચીન અને ખોતન તરફથી મદદ માગી. ધરિંનના શાહે રૂમ, હિંદ અને અર્ધસ્તાન તરફથી મદદ માગી. ધરિંનના શાહે તુરાંન સામેનાં લશ્કરના ચાર ભાગ કર્યા. એક લશ્કરને રસ્તમેની સરદારી હેઠળ સીસ્તાંન અને હિંદુસ્તાન થઈ, કાશ્મીર અને કાબુલ તરફ થોળવા વગર, ગજની તરફ મોકલ્યું કે ત્યાંથી ઉત્તર તરફનો માર્ગ લે અને તે તરફ ફરામરોજને રાખી તે આગળ વધે. બીજું લશ્કર તેણે લોહોરાસ્પને સોંપ્યું અને બીજું માર્ગે તુર્કીઓ ઉપર હુમલો કરવાને તેને કહ્યું. ત્રીજું ત્રીશ હજાર આદમીનું લશ્કર અસ્કશ નામના સરદારને સોંપ્યું અને તેને બારજમ તરફ અક્રાસ્યાબના બેટા શાહિદની સામે મોકલ્યું. ચોથું મુખ્ય અને મોટું લશ્કર તેણે ગોદ્રેજની સરદારી તળે મેલ્યું અને તેને તુરાંન ઉપર મુખ્ય હુમલો લઈ જવા કહ્યું. આ મુખ્ય લશ્કર પીરાંનનાં તુરાંની લશ્કરની સામે જવાનું હતું. માટે શાહે ગોદ્રેજને ફર્માવ્યું કે પીરાંન, જેણે તેની સાથે અયગીમાં સારી વર્તણૂક ચલાવી હતી. તેની સાથે સારી રીતે વર્તે. તુરાંનની સરહદ પર જઈ પોંહોંચતાં ગોદ્રેજ પોતાના બેટા ગેવને પીરાંન આગળ મોકલ્યો અને શાહ તરફનો મમતા લયો પેગામ મોકલ્યો, કે તેણે લડવાને બદલે શાહ કબ્રેખુસ્તુ આગળ આવવું અને સ્વાવક્તના ખુનીઓને શરણુ કરી દેવા. ગેવ પોતાના બાપનો પેગામ લેઈ થોડાંક લશ્કર સાથે બલખ થઈ વીશગર્દ, જ્યાં પીરાંન હતો, ત્યાં ગયો અને ગોદ્રેજનો પેગામ કહ્યો અને બનતાં સુધી લડાઈ નહિ થાય અને સમાધાની રહે તેમ સુચનાઓ કાઢી. પણ તેમ બન્યું નહિ અને પીરાંને સામે એ બાબે અક્રાસ્યાબને પેગામ મોકલ્યો, જે ઉપરથી તે પાદશાહે વધુ લશ્કર તૈયાર કરી મોકલ્યું.

હવે બન્ને લશ્કરો એકમેક સામે કુચ કરી એક જગ્યાએ ભેગા મળ્યાં. ધરિંની ગોદ્રેજ શાહ જોતો કે તુરાંનીઓ લડાઈ શરૂ કરે, અને તુરાંની પીરાંન શાહ બંનેના કે ધરિંનીઓ શરૂ કરે. એજને પોતે લડાઈ શરૂ કરવા માગતાં તેને ગેવે અટકાવ્યો. હોમાનને પીરાંને અટકાવ્યો. બીજે દાવસે તુરાંની હોમાને મૈદાનમાં આવી ધરિંની લશ્કરની ડહાબી પાંખ (left wing) વાળા સરદાર રેહામને લડવા હમનબદ્ તરીકે બોલાવ્યો. રેહામે કહ્યું “કે મારા સેપાહસાહાર ગોજના હોકમ વગર અમે લડાઈ શરૂ કરીશું નહિ.” પછી હોમાને લશ્કરનાં મધ્યભાગ (centre) ના સરદાર ફરેખુજ આગળ આવી ઉપર મુખ્ય લડાઈ કરવા માગી. ફરેખુજ પણ

ઉપર મુજબ જવાબ આપ્યો. ત્યારે હોમાન ખુદ ગોદ્રેજ આગળ ગયો અને તેની સાથે લડવા માંગ્યું. ગોદ્રેજે કહ્યું કે તારા જેવા એક નાજા પહેલવાને લડવા માગવા કરતાં બેહેતર કે તારાં આખા તુરાંની લશ્કરે હુમલો લાવવો. તુરાંની લશ્કર ઘણી સરસ જગ્યાએ હતું, તેથી ગોદ્રેજની મતલબ તેને તેની વધુ સલામત જગ્યાએથી ખસેડવાની હતી.

ત્યારે બેજનને ખબર પડી કે હોમાન એમ કાઠી ધરાની પેહેલવાન સાથે લડવા માગે છે, ત્યારે તેણે પેહેલે પોતાના આપ ગેવ પાસે અને પછી અપાવા ગોદ્રેજ પાસે લડવાની રજા માગી. તેઓએ તે આપી. ગેવે ગોદ્રેજનાં કહેવાથી બેજનને સ્વાવધાનું અખતર જે તેની પાસે હતું તે આપ્યું. બેજન તે અખતર પેહેરી હોમાન સામે ગયો. બંને સરદારોએ બીજે દીને લડાઈ કરવાને ફરવ્યું. સવાર પડતાં બંને પેહેલવાનો-બેજન અને હોમાન-પોત પોતાના તરબુતો કરનારાઓ (તબુર્-માન interpreters) ને સાથે લઈ જંગનાં મેદાનમાં આવ્યા. લડાઈમાં બેજનને હાથે હોમાન માર્યો ગયો. પીરાનને પોતાના ભાઈનાં મરણની ખબર પડતાં તેણે પોતાનાં ભાઈ નસ્તીહનને ધરાની લશ્કર ઉપર રાત્ર હુમલો કરવા કહ્યું. રાતનો બે તૃતીયાંશ ભાગ તમામ થતાં, નસ્તીહને હુમલો કર્યો. તથાપાઓએ તે બાબે ગોદ્રેજને ખબર આપી. નસ્તીહન તે વેળાએ થઈલી લડાઈમાં બેજનને હાથે માર્યો ગયો. બીજે દિવસે ધરાની અને તુરાંની લશ્કરો વચ્ચે ખુનખાર લડાઈ થઈ. એ લડાઈનું કાંઈ પણ છેવટ આવ્યું નહિ.

હવે ગોદ્રેજે શાહ ઉપર નામું લખી કહેવાડ્યું, કે પીરાન બીજાં લશ્કરની મદદ માગે છે માટે શાહે પણ વધુ લશ્કર મોકળવું. ગોદ્રેજનો એટો હજીર તે નામું શાહ આગળ લઈ ગયો. શાહને ઇસ્તમ, લોહરાસ્પ અને અસ્કશ, જેઓને તેણે, ઉપર જણાવવા મુજબ, બુદે બુદે માર્ગે અક્રાસ્યાળ સામે મોકલ્યા હતા, તેઓનાં લશ્કરોની દીલચાલોની ખબર હતી કે તેઓ બુદી બુદી આબુથી અક્રાસ્યાળનાં લશ્કરને કેમ ઘેરશે. તેથી તે સર્વ હકીકત જવાબમાં તેણે ગોદ્રેજને જણાવી અને લખ્યું, કે તુસને વધુ લશ્કર સાથે મોકલવામાં આવશે અને પછી શાહ પોતે લશ્કર લઈ વધુ મદદે આવશે. તેણે ગોદ્રેજને હિમ્મત રાખી લડ્યા કહ્યું. પછી શાહે તુસને વધુ લશ્કર આપી દહીસ્તાંનના મુલકમાં આરઝમ તરફ અશ્કરાને મદદ આપવા મોકલ્યો અને પોતે મોટાં લશ્કર સાથે ગોદ્રેજની મદદે જવા નિકલ્યો. ત્યાર બાદ બંને આબુ-વાળાઓએ ગોડવણ કાંધી કે તેઓના દરેક આબુના આરખાર ચુન-દા સરદારો એકમેક સાથે લડે. તેમ તેઓ લડ્યા તેમાં તુરાંની સરદારો ધરાનીઓને હાથે માર્યા ગયા, તેમાં તુરાની પીરાન પણ ધરાની ગોદ્રેજને હાથે માર્યો ગયો. આ દરમિયાન શાહ કચ્છેખુસ્તુ પોતે લડાઈની જગ્યાએ આવી પુગો અને પીરાનના મરણથી દલગીર થયો.

શાહ કએખુ ની અફ્રાસ્યાબ સાથે સેવટની લડાઈ.

તેમાં રસ્તમની મશવરત. અફ્રાસ્યાબને પકડી મારી નાખવો.

હવે શાહે અફ્રાસ્યાબને સેવટની દાર આપવા માટે મોટી લડાયક તૈયારી કીધી અને તે માટે મુલકે મુલકથી મદદ મેળવી. લડાઈમાં શાહે પોતે જતે ભાગ લીધા અને અફ્રાસ્યાબના કેટલાક અમલદારોને માર્યા. અફ્રાસ્યાબ નહાઈ અને કંગે બેહેસ્તના કીદલા ભણી આસરો લીધો. શાહે તે તરફ કુચ કીધી. એ અરસામાં રસ્તમ, જેને શાહે લશ્કર આપી પુર્વ તરફ મોકલ્યો હતો, તે ત્યાં ફતેહ મેળવી પોતાના લશ્કર સાથે આવી પુગ્યો. અફ્રાસ્યાબે ગુપચુપ કએખુસ્તુના લશ્કરની સામે નાખેલી પોતાની જાવણી ઉઠાવી નાખી કે તે દુસ્થી આવતા રસ્તમ અને તેના લશ્કર ઉપર રાત્રે હુમલો કરે. શાહ કએખુસ્તુને તે વાતની ખબર પડતાં તે તેની પુઠે ગયો. ત્યારે અફ્રાસ્યાબ પાછો ફરી કંગે બેહસ્તમાં ભરાયો. શાહે રસ્તમ સાથે મસલત કરીને તે કિલ્લો લેવાની ગોઠવણ કીધી. અફ્રાસ્યાબ નહાઈ. ચીનના ફગઝુર તરફથી મદદ આવેલાં લશ્કર સાથે તે એક વખત ફરીથી લડવા આવ્યો, પણ હાર્યો અને હવે નહાસીને કંગદેજના કિલ્લામાં ભરાયો. શાહ તેની પુઠે મકાનના મુલક ભણી આવી ત્યાંથી પાછો ફર્યો. પછી તે કંગદેજ આગળ આવ્યો. સેવટે તેણે અફ્રાસ્યાબને પકડ્યો અને મારી નાખ્યો.

આ મુજબ પોતાના બાપનું ખુન રેડનારને સજા કરી તે બાણે છંદગીથી ધરાયો. તેણે પોતાનું રાજપાન છોડી તે શાહ લોહરાસ્પને સોંપ્યું અને પોતે એકાંત વાસમાં ગુમ થયો.

શાહ ગુસ્તાસ્પના વખતની રસ્તમની હકીકત.

શાહ કાઉસ અને શાહ કએખુસ્તુના રાજ્યો રસ્તમની કારકીર્દી સાથે જોડાયેલાં મુખ્ય રાજ્યો છે. કએખુસ્તુ પછી લોહરાસ્પનું રાજ્ય સરખામણીમાં એક પ્રકારનું સાંત રાજ્ય હતું. તેના પછી તેના બેટા ગુસ્તાસ્પનું રાજ્ય, પેગામ્બર જરથોસ્તે પોતાની દીન એના વખતમાં ફેલાવી હતી, તે સમયે, દીન માટેની લડાઈ કાળે એક ચપળ રાજ્ય હતું. એના રાજ્યની અર્જસ્પ સામેની લડાઈઓમાં આપણે તેહમતન રસ્તમને કોઈ ભાગ લેતો જોતા નથી. એ રાજ્યના અમલમાં આપણે રસ્તમ માટે જે જાણ્યે છીએ તે એટલુંજ, કે અર્જસ્પ સામેની ફતેહમંદ લડાઈ બાદ ગુસ્તાસ્પ રસ્તમના મેહમાન તરીકે બાબુલસ્તાન જઈ રહ્યો હતો. રસ્તમે તેને સારો આવકાર આપી મેહમાનદારી કીધી હતી. તે અરસામાં અર્જસ્પે બલખ ઉપર હુમલો કરી ત્યાં એકાંતવાસમાં રહેતા શાહ લોહરાસ્પને મારી નાખ્યો. શાહ ગુસ્તાસ્પ રસ્તમના મુલકમાંથી બલખ આવવા નિકળ્યો. રસ્તમ તેને કેટલેક છેટે મુકવા આવ્યો અને લોહરાસ્પનાં મરણ માટે દિલગીરી દેખાડી દિલાસો દીધો.

શાહે પોતા સાથે સ્તમને પણ લડાઈ માટે તેડ્યો. પણ સ્તમને જીતાવવાની લાંબી રીતે હવે એકાંતવાસ પડ્યો હતો, તેથી તેણે ના પાડી. કહે છે કે એથી ગુસ્તા-રપના મનમાં એણે આવ્યું હતું અને તેણે એ વખતથી સ્તમ માટે મનમાં ખરાબ વિચાર બાંધ્યો હતો. ગુસ્તારપ ધરિન આવ્યો અને અસ્કન્ધયાર, જેને તેણે ગરજામ નામના શખ્સની બૂરી શિખવણી ઉપરથી બંદમાં નાંખ્યો હતો. તેને તાજ અને તખ્ત આપવાની કબૂલાત આપી બંદમાંથી છોડ્યો, કે તે અર્જુનના મુલક ઉપર ચઢાઈ લઈ જઈ પોતાની એનાને બંદમાંથી છોડાવે. ઘણી આનાકાનીથી અસ્કન્ધયારે આ કામ માથે લીધું અને હસ્તખાન પસાર કરી અર્જુનના મુલક લીધો અને તેને માર્યો અને એનાને છોડવી. પછી ધરિન આવી તેણે બાપ પાસે તેની કબૂલાત મુજબ રાજ્ય અને તાજ માગ્યાં. તેની માતા કએતાયુને તેને ગમે તેટલો વાર્યો, પણ તેણીનું કહ્યું નહિ કરી તે બાપ પાસે રાજ્ય માગવા લાગ્યો.

ત્યાર પછી બે દિવસ અસ્કન્ધયાર બાપ આગળ ગયો નહિ. પણ એશઆરામને મોજ મળ્યામાં વખત પસાર કરવા લાગ્યો. પાદશાહને અસ્કન્ધયારના તખ્ત લેવા માટેના વિચારની ખબર પડી. તેણે જામારપ હકીમ અને સેતારેશનાસેને તેડાવ્યા અને અસ્કન્ધયારનાં ભવિષ્ય માટે પુછ્યું.

જામારપે સેતારાની ચાલ જોઈ અસ્કન્ધયારના ભવિષ્યને માટે દલગીર થઈ આંખમાંથી આંસુ રેડ્યાં અને કહ્યું કે “મારાં નસીબમાં તેનું આવું ભવિષ્ય કહેવાનું સરખ્યું તેના કરતાં માફ માત આવતે તો ભલું. અસ્કન્ધયારનું ભવિષ્ય આવું દિસે છે કે તે સ્તમને હાથે માર્યો જશે.” શાહ ગુસ્તારપે કહ્યું કે “ત્યારે જે હું તેને રાજ્ય અને તાજ આપું અને જાહલસ્તન નહિ જવા દઉં તો એમ બનશે નહિ.” જામારપે કહ્યું કે “જે બનવાનું નસીબમાં નક્કી થયું હોય તે કદી ફરનાર નથી.”

બીજે દહાડે અસ્કન્ધયાર પોતાના પિતા શાહ ગુસ્તારપ આગળ ગયો અને બ્યારે દરબાર ભરેલી હતી ત્યારે બાપ પાસે તખ્તની માંગણી કરી.

રાજ્યગાદી માટે અસ્કન્ધયારે બાપને કહેલા સખુનો.

હમેશ તું રહેજે કાયમ અએ શાહ !
કાયમ છે તારીથી દાદ અને ખખ્ત,
બંદો છું તારો, પિતા નેકનામ !
અર્જુન લઈ આવ્યો લશ્કરે ચીન,
સખ્ત મેં બાધાતા સોગદો આમ,

સદા તું પર રહેજે ખોદાઈ પનાહ.
રોશન છે તારીથી તાજ અને તખ્ત.
બાબુએ તારી, માફ છે કામ.
કે ખરાબ તે કરે જરથેસ્તી દીન.
કબૂલ્યા હતા ખોદાઈ કલામ.

કે હુએરાન જે કરે જરથોશ્તી દીન,
અન્જરથી કાપું તેની કમર,
અર્જસ્પ જે આવ્યો લગાઈને મેઆન,
ગરજમની નિંદાપર દીધું તેં ધેઆન,
હાથમાં તેં નાખ્યો બેડીને બંદ,
ગંબદાનના કિલ્લામાં પડ્યો હું કેદ,
અર્જસ્પની જોઈ ન તેં પોતે લગાઈ,
હડીમ જે જમાસ્પ આવ્યો મુજ પાસ
કબુલ્યું બહુ દેવા તાજ અને તખ્ત,
કહ્યું મેં આમ, કે 'ભારી આ બંદ,
હજુર હું ધરીશ શુમારને દીન,
હજુર હું ધરીશ ખોદાની પાસ,
કહ્યું તેણે એમ કે 'આટલા સવાર,
થાય છે જખમી જંગને મેદાન,
બહાદુર તે પેહલવાન ફરશીદવદ',
નહાસલાગમાં પડેલો નેક શેહરયાર,
સઘળાં આ કામો જોઈ મુશ્કેલ,
ધણા તે બોલ્યો આવા તે બોલ,
બંદો મેં તોડ્યા સાંભળી આ વાત,
ધણા મેં માર્યા છે દુશ્મન સવાર,
કરું જે હક્તખાનનું બેઆન,
અર્જસ્પનું કાપ્યું તનથી મેં ધર,
દુશ્મનના લાવ્યો હું તારી દરગાહ,
ગન્જમાં તેં મેલ્યું સઘળું તમામ,
કાલો તેં આપ્યા ખાધા સોગન,
કબૂલાત આપી મને તેં એમ,
આપું હું તુને તખ્ત ને તાજ,
શર્મ મને લાગે છે મોટાઓ પાસ,
બહાનું શું આપે છે? મહાઈ શું કામ?
પાદશાહો પાળે છે પોતાનો બોલ,
તું બેટાને આપ તાઈ આ તાજ,

પુતલાંઓ પુંજવા ધરે આકીન,
ન રાખું તે આમે કોઇનો હું દર
ન દર્યો હું તેથી, ન દીધું ધેઆન,
રંગરાગની વચ્ચે ક્યું અપમાન.
લોહાડની નાખી જનજીરો ચન્દ.
પરાયાની સંગતમાં જોયો બહુ ખેદ.
લોહોરાસ્પને રાખી ન લીધી વડાઈ
બંદ મારા જોઈ દીધી બહુ આસ.
મહેનત બહુ લીધી તે કાળે સખ્ત.
લોહાડની બેડીને જનજીરો ચન્દ.
માંગીશ હું તે પાસ ઈન્સાફ ને દીન;
ફરિયાદ હું કરીશ નિંદાની ખાશ.
ગરજના પકડનાર ને નામદાર.
બહેનો છે તારી બંદ પરીશાન.
બંદ પડી લગાઈમાં જોએ છે દર્દ.
પરતપ છે જોઈ હાલે અસ્ફન્દયાર.
બળતુ શું નથી તાઈ આ દેલ?'
દર્દ ને દુઃખના બોલ્યો બહુ કોલ.
હજુર શાહ આવ્યો બેડી બેઉ હાથ.
થયો ખુશ તેથી શાહ બિસ્વાર.
આવે ન છેડો આજ દરમેઆન.
ગુસ્તાસ્પનું બુલંદ ક્યું મેં સર.
જન અને ફરજંદ તખ્ત અને ગાહ.
ફકત મેં જોયાં રંજનાં જે કામ
તું કર્માનપર ક્યું માઈ દેલ મન.
રોશન તુંજ કરું મોરાદ ને નેમ;
તખ્તને લાયક છે સરફરાજ.
નથી માઈ તખ્ત કે સેપાહો ખાસ.
રંજથી છે પુરાં મુજ કામો તમામ.
હંમેશા વફાદાર તેઓનો કોલ.
તુંને જેમ આપ્યું લોહારાસ્પે રાજ.

ગુસ્તારપે અસ્ફન્દયારને દીધેલો જવાબ.

ક્યાં છે તુંએ લલાં બહુ કામ,
રહ્યો ન દુશ્મન મારો આજકાલ,
સાંભળે છે તારું જે કોઈ નામ,
બરોબરીઆ તારો નથી કોઈ હાલ,
મુલક છે તેનો જાણવસ્તાન,
મદીમાં રાખે છે આકાશ તક સર,
ફરમાનથી ફેરવે છે પોતાનું સર,
કોસનો તે હતો ફર્મા બરદાર,
કહે છે કે ‘મારું તો નવું છે રાજ,’
નથી આ દુનિયામાં હરીફ તુંજ કોઈ,
સીસ્તાનનો ધર હવે તું રાહ,
મેઆનમાંથી ખેંચ શમસીરે તેજ,
જલવારે, ફરામરોજ, બેઠિને કર બંદ,
તે દાદારના નામથી આપું છું કોલ,
કે લાવશે બે બગ્ત તું સર્વ આ કામ,
આપીશ હું તુંને, ગંજ તખ્ત કોલાહ,

ખોદા થાય તારો ખરો નેગેહખાન.
ન જાહેર કે છુપો રહ્યો કોઈ હાલ.
ખીલે છે તેથી, થાય છે બેકામ.
સિવાય એક, જે રૂસ્તમે જાલ.
બોરત અને ગીજની ને કાબુવસ્તાન.
પોતાને ગણે છે બહુ બરતર.
હોકમ પર રાખતો નહિ પોતાનું ધર.
ખુસ્તુની મેહેરથી થયો તાજદાર.
કદાય છે તેનું પોતાનું તાજ.
શું રમી કે તુર્કી, શું ઉમરાવ કોઈ.
તેની સાથે લડ, થા જંગખાહ.
પહોંચાડ તું રૂસ્તમને કેદીને ફેજ.
ના રાખ કોઈ બાકી ફેંકી કમન્દ.
ફેરવે જે સુર્ય ચંદ્રને ગોળ.
તો સાંભળશે નહિ તું વાંધાનું નામ.
માથાપર તાજ અને તખ્ત નેગાહ.

આ ઉપરથી અસ્ફન્દયારે આપને કહ્યું કે “તું ચાહતો હોય તો ચીનના પાદશાહ સાથે લડાઈ કર. પણ શા કાળે છુટો રૂસ્તમ, કે જેણે મીનોચેહેર અને કેકોબાદના વખતથી ઈરાનની સેવા બગાડી છે તેની સાથે લડવા માગે છે ?” ગુસ્તારપે કહ્યું કે “રૂસ્તમે પોતાની ફરમાનબરદારીનો કોલ બરાબર બગાડ્યો નથી.” અસ્ફન્દયાર આપનો ખરો વિચાર પામી ગયો અને કહ્યું કે “કોઈ પણ રીતે તું મને તાજ અને રાજ્ય માંગવાના માર્ગમાંથી દૂર કરવા માગે છે. પણ કોઈ નહિ, હું તારો બેટો છું, માટે તું ફરમાવશે તે કરીશ.” ગુસ્તારપે કહ્યું “તું એવી તુંડી ના કર. તારા વગર મને તાજ અને તખ્ત શું કામનું ?”

અસ્ફન્દયારની માએને જ્યારે એ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેણીએ અસ્ફન્દયારને રૂસ્તમ સાથે લડવા જવાથી વાર્યો, કે રૂસ્તમ ઘણો બળવાન છે અને તેની સાથે લડવું હીક નથી. અસ્ફન્દયારે માતાને કહ્યું કે “તારા શબ્દો જન્દ અવસ્તાની માફક ખરા છે. રૂસ્તમના જેવું કોઈ નથી, અને તેના જેવી કોઈએ, સેવા બગાડી નથી. તેની સાથે લડવું પાદશાહને છાજતું નથી. પણ ખીબન હાથ ઉપર મારે તો પાદશાહનો હુકમ માનવો જોઈએ, અને તારાં તખ્ત મેળવવું જોઈએ.” એ ઉપરથી તેની માતા તેનો એવો મક્કમ વિચાર જાણી રડવા લાગી અને કહ્યું કે “કોઈ

નહિ તો તું તારા છોકરાઓને તારી સાથે ના લઇ જતો.” અરફન્દયારે તે પણ નહિ કબુલ કીધું, અને કહ્યું કે “ છોકરાઓએ મદાનગીભર્યાં થવું જોઇએ અને તેઓએ જંગના મેદાનમાં મારી સાથે રહેવું જોઇએ.”

અરફન્દયારનું જાબુલસ્તાનમાં લશ્કરને લઈ જવું.

અરફન્દયાર જાબુલ જવા નિકળ્યો. માર્ગમાં એક જગ્યાએ પેહલે દિવસે આસાએશ લીધી. ત્યાં એક ઉંટ, જે જમીનપર લેટયું હતું, તે ઉઠ્યું નહિ. તેના સારવાને તેને ઘણું બી માર્યું તો પણ તે ઉઠ્યું નહિ. અરફન્દયારને એ અપશુકનભર્યું લાગ્યું તેથી તેણે તે ઉંટને કાપી નાંખવા ફરમાવ્યું. પછી અરફન્દયારે એક દિવસ મિજલસમાં કહ્યું કે “ રૂસ્તમ સાથે લડાઈ કરવા આગમ્ય પેહલે મારે તેની ઉપર પેગામ મોકલવો જોઇએ. જે તે પોતાના હાથમાં બેડી નાંખી પોતાની મેળે શરણ થાય તો હું ખુશ થાઉં. અને લડાઈનું કામ રહે નહિ.” તેથી અરફન્દયારે પોતાના બેટા બહમનને પોતાની પાસે તેડી રૂસ્તમને નીચલો પેગામ કહેવાડ્યો.

અરફન્દયારનો રૂસ્તમને પેગામ.

કરં છું તારાં કામનો શુમાર,
વર્ષોં તેં ઘણાં કર્યાં પસાર,
પણ અફલથી કરશે જે તું વિચાર,
કે આવી ખુજેર્ગીને ગન્જ ને સેપાહ,
આ સઘળું તું પામ્યો મુજ વડવાને હાથ,
થયો જ્યારે લોહોરાસ્પ ધરિનનો શાહ,
તખ્તપર આવ્યો ગુસ્તાસ્પ શાહ,
ન લખ્યું તેં કાગળ શાહની ઉપર,
ગયો ન તું તેની દરગાહ ને દાર,
શું હોશંગ કે જમશેદ કે ફરીદુન નર,
શું પાદશાહો બીજા કે શું કેકાબાદ,
તે સર્વમાં સરસ ગુસ્તાસ્પ શાહ,
કબુલ્યો તેણે દીનનો જે રાહ,
રોશન જ્યારે થયો પાદશાહનો દીન,
આવ્યો તે પછી અર્જસ્પ શાહ,
લશ્કરનો તેના ન હતો શુમાર,

ન વધતું કે ઓછું ગણું તુંજ કાર.
જેના છે ઘણા શાહ નામદાર.
તો જ્નેશે કે છાજતું નથી આ કાર
કિમતી આ ઘોડા તખ્ત, કેલાહ
બદલો તું પામ્યો સેવાની સાથ.
ગયો ન તે પાસ તે પારગાહ.
પકડી ન તેં તેની કુર્નેશની રાહ.
બંદગીથી ફેરવ્યું તારું તેં સર.
કબુલ્યો ન તેં તેને શેહેરયાર.
થયો જેથી જંતહાક શુરેખખર.
તખ્ત ને તાજથી જેઓ આબાદ.
શું મિજલસ કે જંગમાં કે શેકારગાહ.
ટાળ્યો બહુ જુલમ લઈ પીશગાહ.
છુપાયો દેવ અને દરજનો કીન.
લાવ્યો તે પોતા સાથે સેપાહ.
ગયો તેની સામે શાહ નામદાર.

લગાઈનું મેદાન બન્યું રૂબરૂ,
રસ્તાએજ તલક રહેશે યાદગાર,
શું પૂર્વ કે પશ્ચિમ તેનું છે રાજ,
શું તુરાંનનો મુલક સીન્દ અને રૂમ,
જંગલના સવાર નીજેગુઝાર,
આપે છે તેને ખાંણી ને ચોથ,
સઘળું આ કહું છું અંધ પહેલવાન,
કે ગયો ન તું તે શાહને દ્વાર,
ખુલામાં પડ્યો તું અંદર જેહાંન,
બુઝેગો તું ને વિસરી કેમ જાય,
ક્યાં છે ઘણાં તેં નેકાનાં કામ,
કરે જો કોઈ તારાં કામને યાદ,
જાણે છે શાહ આ કુલે દારતાન,
કહે છે તે એમ કે “ દોલત ને જર,
તે સર્વથી થયો છે રૂસ્તમ ગરૂર,
છોડી છે તેં જ્યારે લગાઈની રાહ,
ગુસ્સે તે થયો છે લીધા સોગંદ,
કે જ્ઞેશે નહીં તુને તેની દરગાહ,
આવ્યો છું હું આ મુલકની ગમ,
ખબરદાર રહે, શાહનો ખશમ,
જો આવે તું માની તેનું ફરમાન,
તો જરીરના નામથી લેઉં છું સોગંદ,
કે શાહનું હું ફરવું તું તરફ મન,
પેશાતન છે રાસ્તીનો મારો ગવાહ,
કર્યો છે શાહને મેં શાંત અને રાંક,
બંદો છું હું આપ મારો શાહ,
કુટુંબ તારાં સઘળાંને કર તું જમા,
જહવારે, ફરામરોજ ને જલેજર સામ,
સઘળાંઓ સાંભળો સખુન મેઆન,
ના કરો ધર અને મુલક વેરાન,
બાંધેલો લઈ જાઉં શાહની હજુર,
પછી હું કરું તારાં ફરમાન,
પવન પણ કરે નહિ તું ને હેરાન,

ન ખાલી કોઈ જમીન જરોજખર.
તે લગાઈની વાતનો સઘળો પોકાર.
શેરોના લાંબે છે સર અને તાજ.
થયાં છે શરણ તેને જેમ મોમ.
દરગાહે તેની મોકલે સવાર.
તાપે થઈ હીલવે છે નર્મીના હોદ.
કે રંછંદા થયું છે તેનું રવાન
ન આપ્યું માન ન જોયાં દીદાર.
રાખ્યો તે પોતાને છુપો નેહાંન.
સિવાય દેલથી મગજ દૂર થાય.
શાહોનાં ફરમાનપર ધયું છે નામ.
ટીપ તેની લાંબી કરે તેને શાદ.
પણ તું સાથે નથી તે હમ દારતાન.
મુલક ને ગંજથી રૂસ્તમ છે તર.
ન જોતો તે કોઈ પણ ચીજની જરૂર.”
તે સાથે છોડી તેં શાહની દરગાહ.
રાત અને દિવસનું નામ લઈ ખુલંદ.
સિવાયે બંધાયેલો હાર્થે સોપાહ.
ફરમાવ્યા મુજબ ન બાંધા મેં દમ.
ખરાબ છે બહુ તેની ચશમ.
પસ્તાઈને રાખે તેનું તું માન.
સાથે તે ખોશીદ જે છે ખુલંદ.
લગાઈથી કરું દૂર હું કદમ.
કે અક્કલ છે મારી સદા રેહનુમા.
જોઉં છું હું જો કે તારો બહુ વાંક.
ફરમાનથી તેના ફરવું ગુનાહ.
મસલત તું લઈ થા રેહનુમા.
તે સાથે રોદાએ માતા નેક નામ,
બોલવાપર મારા દેઓ ધેઆન.
ના કરો વાધ અને શીરનું મકાન.
કરું તુંજ વાંકો નો બચાવ જરૂર.
નરમ હું કરું શાહને તમામ.
કરું હું તેમ રહી તું પર કુરઆન.

અહમન આ સખુનનો પેગામ લઈ રસ્તમના મુલક ભણી ગયો. જલેજરને ખબર પડતાં તે સામે ગયો. અહમને રસ્તમ માટે પુછ્યું. જલે કહ્યું કે તે શિકારે ગયો છે, ત્યાંથી થોડા વખતમાં આવશે. અહમને પોતાનું નામ જાહેર કીધું. જલે તે જાણી તેને માન આપ્યું. અહમને પણ જલને ઓળખી માન આપ્યું. અહમને ઉતાવળ કરવાથી જલે એક માણસ આપ્યું કે જ્યાં રસ્તમ શિકારે ગયો હતો, ત્યાં અહમનને લઈ જાય. અહમન ત્યાં ગયો અને પહાડની ટોચ ઉપરથી તેણે રસ્તમને હેઠે બેઠેલો જોયો. તેને જોઈને તે અજબ થયો કે “ આ રસ્તમ છે કે ઉગતો સૂર્ય ! તેને હાથે અસ્ફન્દયાર અલખત હાર ખાશે.” એવો ખ્યાલ કરી તેણે વિચાર કીધો કે “ તે બેઠો છે તેની ઉપર હું અહીંથી પથ્થર ગબડાઉં કે તે કચડાઈ જાય.” તેણે તેમ કયું. ગબડતા પથ્થરના અવાજથી રસ્તમનો ભાઈ જહવારે, જે સાથે હતો, તે ચોંક્યો અને રસ્તમને ઉપરથી આવતા પથ્થરથી ખબરદાર કીધો. રસ્તમે હસીને પોતાના હાથથી તે પથ્થરને બાજુ કરી નાંખ્યો. તે જોઈ અહમન અજબ થયો કે આવા પહેલવાનને હાથે અસ્ફન્દયારનું કંઈ વળશે નહિં.

પછી તે રસ્તમ આગળ આવ્યો અને ખેરઆશીએત પુછવા માંડી. રસ્તમે પહેલે તેનું નામ માગ્યું. અહમને તે જાણવતાં રસ્તમે તેને માન આપી ગોદમાં દાખ્યો. પછી તેઓ છાવણીમાં ગયા. ત્યાં અહમને સાથે ખાણું લીધું. અહમન જેટલું રસ્તમ ખાતો હતો તેનો ૧૦૦ મો ભાગ પણ ખાઈ શકતો ન હતો. રસ્તમે તેનાં થોડાં ખાવા માટે કહ્યું કે “ એમ થોડું ખાય તો હસ્તખાન કેમ પસાર થાય !” અહમને કહ્યું કે “ શાહગદએએ તો થોડું ખાઈ ઘણું કામ કરવું જોઈએ.” પછી રસ્તમે શરાબની જામ ભરી અને સઘળા “ આગદ મર્દ ” (ભક્ષા આદ-મીએ) ની સલામતી લીધી. પછી એક જામ અહમનને આપી કે “ તારે ગમે તેની સલામતી લે (ખર ગીર અજીન કસ કે ખાહી તો યાદ.) ત્યાર પછી અહમનથી અસ્ફન્દયારનો પેગામ સાંભળી રસ્તમે નીચલો જવાબ અસ્ફન્દયારને કેલવડાવ્યો.

રસ્તમનો અસ્ફન્દયારને જવાબ.

સાંભળ્યો મેં તારો કુલ્લે પેગામ,
જા હવે તું નજદીક અસ્ફન્દયાર,
ધરાવે જે શખ્સ રોશન રવાન,
ફતેહ ને માલ અને મિલકત તમામ,
ખુબગી ને મર્દી ને નામે ખુલંદ,
એ સઘળું તું રાખે છે, એ શાહ ! હાલ,
પકડ્યે ધનસાફ જે યજદાં—પરસ્ત,
સખુન જે ધરાવે ફાયદો ન ચન્દ,

દેલ માફ થયું ખીદાર તમામ.
જવાબ મારો કહે “ કએ નામદાર !
સુખનપર દીએ તે પુષ્કળ ધેઆન,
ધરાવે ખજનો પુષ્કળ દમામ,
મોહટાઓ આગળ વજર પસંદ,
ઘટે નહીં તું ને કે કરે બદ ખ્યાલ.
બદીનો પકડીએ કદી નહિ દસ્ત.
આડ મિસાલ તે ન જેમાં સુગંદ.

લોભનો ને પકડે અગર તું રાહ,
શાહોને છાજે કે જોએ સખુન,
સખુનો શાંભળી વિચાર તું ખુદ,
કે મર્દાં ને ડહાપણ ને અક્કલ તમામ,
પીછાણે તુને કુલ હિંદુસ્તાન,
એ સઘળાંથી છું હું હમેશાં ખુશ,
કે જોઉં તારો સુંદર ને રોશન ચેહેર,
આવ આપણે બેસીએ ખુદ શાદ કામ
જે માયું તે મળ્યું છે મને તે હાલ,
આગળ તાહરી આવું વગર સેપાહ,
લાઉં તારી આગળ લખતના નામ,
હવે તું કર મારાં કામપર નેગાહ,
કે કેવી મેં કરી છે નેકી તમામ,
થયો છું શાહનો ફરમાન બરદાર,
એ સઘળાંનાં બદલામાં મળે જો રંજ,
તો બેહેતર કે ન લે કોઈ જગમાં જનમ,
હું આવીશ ને કહીશ મારો વિચાર,
જો કર્યો હોય મેં કોઈ આવો ગુનાહ,
તો બાંધે મુજ બાબુ મજબુત ને તંગ,
પણ માર્યો છે જ્યારે મેં મસ્તાનો પીલ,
તો કર બદ સખુનો મારીથી દૂર,
બની નહિ શકે તે ના બોલ સખુન,
આતશની કરે ન ડાહ્યા આસ્નાઈ,
ચંદ્રની રોશની છુપાવાય નહિ,
કલેશનાં બીજથી દુર રાખ તું રાહ,
નથી કોઈએ દીઠા મુજ બેડીમાં પાએ,
પાદશાહને લાયકનુંજ કર તું કોઈ કામ,
દેલમાંથી દુર કર કિનો ખશમ,
આડો ભાગ તજ ખુશાલ રાખ દેલ,
મુજ મકાનમાં મેલ તારાં ભલાં કદમ,
કયું જોમ ક્યેકોઆદનું ફરમાન,
આ જગ્યાએ આવ ને લાવ તુંજ સેપાહ,
આશાયસ લેઈ તું કર અહીં મકામ,
પક્ષી ને માહીનો કર તું શેકાર,

ધેર-લાલનાં કામોપર રાખે તું ચાહ.
ખગાય સખુનનું નાંખે નહિ છુન.
કે તું જેવો માએ ન જન્યો સપુત.
એ સઘળાંમાં વડીલો માફકનું કામ.
ચીન અને રૂમ અને જાબુલસ્તાન.
દુઆ હું ગુજરે શય અને રૂજ.
બુજેર્ગી ને મર્દાં ને તારી મેહેર.
પાદશાહની યાદમાં લઈ શરાબની જામ.
ખાહેશની માહરી ફળી છે ફાલ.
સાંભળું જે કહે મને મુજ શાહ.
ખુશરૂ ને ક્યેકોઆદના તમામ.
જો મારાં સઘળાં કામોની રાહ.
સખતી ને રંજના કર્યાં છે કામ.
શું લાલના કે આગલા શાહ નામદાર.
દુખનો જો મલે પાદશાહથી ગંજ.
જન્મે તો જલદીથી થાય ખતમ.
દુનિયામાં ઉઠાવીશ ખુલંદ પોકાર.
કે સર માફ કાપી કરે તખાહ.
પીઆદો હું આવું થાઈ બતંગ.
તન તેનું ફેંક્યું છે દરિયાવે નીલ
ના કર તું મારા દેલને રંજુર.
હાથમાં કેમ પકડાય હવાતું છુન ?
તર્યા વિના રાહ દર્યામાં નહિ.
કોલાહની શીર સાથે શરખામણી નહિ.
કજઆપર નથી મારો કોઈ ચાહ.
નથી લીધી શેરે કદી મુજ જાએ.
દેવ લાયક કામથી ના થા બદ નામ.
દુનિઆપર ના ફેંકે જવાન ચશમ.
ખોદા તું પર રેડે દુઆની રેલ.
મિત્રાનાં દેલમાં ના ભર તું ગમ.
કરીશ તેમ તારું દેલ શાદમાન.
આવી થા મારો મેહેમાન બે માહ.
દુશ્મનો પડે ઉંઘા તમામ.
પગાવ અહીં નાંખી બે બહુ કરાર.

જેહાં તારાં જોર ને કોવત દલીર,
જો ધરિાન તું લઈ જાય મારા સેપાલ,
તો ખોલું હું મારો ખજાનો ગંજ,
જો કાંઈ છે મારું તે કરું હાજર,
ગમે તે લે ને બાકીનું આપ,
જ્યારે તું જવાની રાખે આ આસ,
તુંજ રેકાખ સાથ રાખુ મુજ રેકાખની રાહ,
માણીથી ગુસ્સો કરું નરમ,
પુછું હું સવાલ તે શાહે ખુલદ,

જેહાં તારી લડાઈ અને શમશીર.
રજુ તેમને કરે નજદીકે શાહ
મેલવ્યો છે જે ખેંચી બહુ રંજ.
શમશીરથી મેળવ્યો હોય મેં જે જર.
મને ના દે તું રંજ ને સંતાપ.
કે જાએ તું ધરિાનના પાદશાહની પાસ
ચાલતો હું આવું નજદીકે શાહ.
ચુમું તેના સર, પા ને ચશમ.
કે શા કાજે કરવા માગે છે બંદ?

પછી રસ્તમે ફરામરોજને તેડી જાલ અને રોડાખેને પેગામ ફેહવાડ્યો કે
“અરફ-દયારને આવકાર દેવા તૈયારી કરો. હું તેની સાથે સારી રીતે વર્તીશ, પણ
જો તે લડવા માગશે તો લડીશ.”

હવે બહમને અરફ-દયાર આગળ જઈ રસ્તમની બહાદુરીની તારીફ કરી
પેગામ કહ્યો. અરફ-દયારે કહ્યું કે “તેં લડવૈયાને જોયા નથી, માટે તું તેની
ઐટલી બધી તારીફ કરે છે.”

પછી અરફ-દયાર તૈયાર થઈ થોડાક સવારો સાથે રસ્તમ, જે સામે આવતો
હતો, તેને મળવા ગયો. બેઠેએ એકમેકને ઘોડાપરથી ઉતરી બગલગીરી કાઢી.
રસ્તમે અરફ-દયારને પોતાને ત્યાં મેમાન બોલાવ્યો, પણ અરફ-દયારે ના પાડી કહ્યું
કે “મને તારા હાથમાં બેડી મુકવા દે. કે પાદશાહનો ગુસ્સો તેથી નરમ પડશે.
હું તુંને બીજું કંઈ દુઃખ થવા દઈશ નહિ.” રસ્તમે ના પાડ્યું કે “હાથમાં બેડી
મુકવા સિવાય જેબી કાંઈ કહે તે કર.” પછી રસ્તમે અરફ-દયારને સીરતાનમાં
પોતાના મેહેલમાં તેડ્યો. અરફ-દયારે ના પાડ્યું “કે તારે ત્યાં જમી તારી સાથે
લડું તે દુરસ્ત નહિ. માટે તું મારી સાથે રહી શરાબ નોશ કર” રસ્તમે કબુલ્યું,
કે “જમતી વખતે મને તેડજો.” એમ કહી પોતાના મેહેલમાં જઈ તેણે જાલ
આગળ સઘળી વાત કહી અને અરફ-દયારની તારીફ કાઢી. પછી અરફ-દયારે
પેશાતનને કહ્યું કે “રસ્તમ પોતાની મેળે જમવા આવે તો તેમ, પણ હું તેને
તેડું નહિ. કારણ એમ એકમેક સાથે લડવાના, તેથી એમ મિત્રાચારી કર્યે તો જે
મરે તેનો જે જીવે તેને ધણો વિલાપ થાય.” પછી પેશાતને અરફ-દયારને લડાઈથી
વાર્યો કે “તમે બેઉ બહાદુર અને મોટા છો.” અરફ-દયારે કહ્યું કે “બાપના
સખુનથી હું રસ્તમને ખાતર કરું નહિ. તે ગુનાહ ભર્યું છે.” પછી રસ્તમે તેડાંની
વાટ જોયા કીધી અને વાટ જોઈ ખાણું મંગાવ્યું અને અરફ-દયાર આગળ જવા
નિકળ્યો કે તેને આવી ગેરસલુકાઈ પુછે. રસ્તમે જાહેર કહ્યું કે “આ તારા સલુક
કે?” પછી રસ્તમે પોતાની કીર્તિની વાત કહી અરફ-દયારને મગરૂરી મેલી દેવા કહ્યું.

અસ્ફન્દયારે રૂસ્તમને ખાણપર નહીં તેડવા માટે ખુલાસો કર્યો, અને પછી કહ્યું કે “જ્યારે તું આવ્યો છે ત્યારે થોભ અને મારી સાથે શરબ પી.” પછી ડાબા હાથ ઉપર રૂસ્તમ માટે બેઠક ગોઠવાવી. રૂસ્તમે તે લેવાને ના પાડ્યું અને ગુસ્સો કર્યો. ત્યારે અસ્ફન્દયારે જમણા હાથ ઉપર તે માનથી ગોઠવાવી અને રૂસ્તમ ત્યાં બેઠો.

પછી અસ્ફન્દયારે રૂસ્તમનાં ખાનદાનને વગોવ્યું કે “સામે જલને જંગલમાં મુકી દીધો અને સીમેંગ વડીકે તેને ખાધો નહિ. એવાં તારાં કુટુંબને મારાં કુટુંબે પાળ્યું અને મોટું કાષ્ટ.” રૂસ્તમે ગુસ્સામાં પોતાના કુટુંબનો બચાવ કર્યો કે “સામે તો મોટાં મોટાં બહાદુરીના કામે કર્યાં હતાં. રોદબે એક રાજની છોકરી હતી. મારો બાપ હોશંગની બુનીઆદનો હતો. મને કાઉશ અને કબેખુસ્તુએ મુલકોની સનદ કરી આપી છે.” પછી અસ્ફન્દયારે પોતાનાં કુટુંબની તારીફ કરવા માંડી અને કહ્યું કે “તારા બાપ બપાવા તો મારા બાપ બપાવાના નોકર હતા. હાલ તું તેઓની સત્તા કબૂલ રાખતો નથી અને ધનકાર કરે છે. મેં દીનને માટે લડાઈઓ કરી છે. ગર્જાને નિંદા કરી મને જે બંદમાં નખાવ્યો હતો તે બંદ મેં મારે હાથે તોડ્યા હતા.”

રૂસ્તમે પોતાના વડીલોના બચાવમાં અસ્ફન્દયારને કહેલા સખુનો.

રૂસ્તમે કહ્યું “સખુર તું કર, દેલ તારું ફરે છે બદીની તફ, પાદશાહને લાયકના સખુર તું બોલ, બોદા છે શાહેદ કે દસ્તાને શામ, બાપ હતો સામનો ખુદ નરીમાન, ગુસ્તાસ્પના જેવીજ તેની નેઝાદ, થયા મુજ હાથથી કુલે પાદશાહ, કોબાદ, જે હતો અલખુર્જ પહાડ, નહીં તો તે રહેતે બીબીશાદ મર્દ, બેશક તું જાણે છે, વડીલ મારો સામ, મુજ માતાનો બાપ મેહેરાબ શાહ, જોહાક હતો જેનો પાંચમે પેદર, કોણ રાખે એવી નામચીન બોલાદ ? પેહેલવાનો ધરાવે જે સર બ સર,

સખુર તું બોલે છે બહુ બદતર. રવાન તારું ધરે છે દેવોની સફ. રાસ્તી સીવા ના પોકાર તું કોલ. બુખેર્ગ ને ડાલ્યો હતો નેકનામ. નરીમાનનો બાપ દલેર કરીમાન. જમશેદના સુધી તેની બુનીઆદ. મુજ વગર થાતે શાહો તખાહ. લાવ્યો હું ત્યાંથી ક્યો મેં શાદ. નહીં ખજનો લશ્કર જહવેર લાજવર્દ. ન હતો કોઈ તેના જેવો નેકનામ. સીન્દના મુઝકમાં તેની પનાહ. શાહોમાં જોણે ઉઠાવ્યું સર. દાનાવો રાખે ફકત રાસ્તીની યાદ. લડાઈની કુનેહ, તે મારો હુન્નર.

કૌસથી હું ધરાવું પોતે સનદ,
 ખુશુએ દીધી છે ખીજ સનદ,
 ક્યો છું હું કુલ જેહાંને જમીન,
 ઝોળાં ઝું જ્યારે જેહુંનું આખ,
 ગયો જ્યારે કૌસ માજનદરાન,
 તું જાણે છે, તેપર પડ્યું તું દુઃખ,
 ગયો હું એકલો માજનદરાન,
 માર્યા મેં અગિરંગ ને દીવે સપીદ,
 ધરાનના શાહ કાજ માફ કરજાંદ,
 સોહરાખની માફક ન કોઈ દલેર,
 ગુજ્યાં સઘળાં છસો આ શાહ,
 દુનિયામાં હતો હું પેહલવાન,
 ફરીદુનની માફક છે મારી મીસાલ,
 બરગસ્તે ક્યો જેણે જોહાક,
 સામ મારો વડવો હતો નેકનામ,
 જ્યારથી મેં બાંધી જંગની કમર,
 નથી તેવી જોધ કોઈએ ખુર્રમી ખાશ,
 દુનિયામાં હતો હું ખુશીની સાથ,
 કહું છું આ અસલ વાતોનું મુજ,
 જગમાં ધરાવે છે નવું તું સર,
 દુનિયામાં જોએ છે તું પોતાને એક,
 ક્યો ખુશુ લેતે નહીં માથી જનમ,
 ગુસ્તાસ કેમ મેલતે સરપર ખુદ તાજ ?
 કહે છે કે રસ્તમને કરે તું બંદ,
 જવાન હું હતો ને જઈક છું હાલ,
 નરમાશના બોલું છું આવા કલામ,

બહાના છે મુજ આગળ ફોકટ ને રદ.
 નથી તેના જેવો થયો કોઈ રદ.
 માર્યા છે ધણાક શાહો આ કીન.
 તુરાનથી નાહો ચીન અફ્રાસ્યામ.
 જાલે કહું મને તે દાસ્તાન.
 જાન તેના બતંગ, દૂર થયું મુખ.
 અંધારી રાત અને પથ્થર ગેરાન.
 સન્જે ને અઓલાદ ને ગન્દી ને બીદ-
 મયું મુજ હાથે દલેર ખેદમંદ.
 શું જોર અને મદી શું લડાઈમાં શેર.
 બનાવો બન્યા છે કુલ તલક હાલ.
 તે જાહેર કે છુપું રોશન નેહાન.
 બુજોર્ગીનું તાજ હતું તેને કપાલ.
 કચડ્યો તેને જમીન પર ખાક.
 દાનેશ ને અફઝનું કરતો તે કામ.
 ત્યારથી રાહત પામ્યા શાહ તાજવર-
 બુરાઓને રહી નહીં કિલ્લાની આશ.
 શમશીરને ગુરજથી રોકાતા હાથ.
 કે જાણે તું શાહ અને પેહલવાનો કુત્ર-
 ધરાવે જોકે શાહ ખુશુનું ફર.
 દુનિયાની આગાહીનો નથી વિવેક.
 તો લોહોરાસપ તખ્તપર ન મેલતે કદમ-
 લેતે તે કેમ શાહ લોહોરાસપનું રાજ ?
 નહીં કરે બંદ મને આકાશ બુલંદ.
 ન સાંભળ્યા સખુન આવા કોઈ કાળ.
 શર્મ મને લાગે છે એથી તમામ.

પછી રસ્તમે પાછી પોતાના કામોની તારીફ કીધી અને કહ્યું કે “જોઈ મને બાંધ.” અસ્ફન્દયારે તેનો હાથ હીલવી ધિરજના મીઠા શબ્દો કહ્યા. રસ્તમે પણ તેમ કહ્યા. પછી અસ્ફન્દયારે રસ્તમને કહ્યું કે “કાલે આપણે લડીશું. તેટલાં આજે શરાબ પી. કાલે તારી કોઈ સલામતી લેવાનું નથી. કાલે તુંને ઘોડાની પીઠ ઉપરથી ઉઠાડી લઈ શાહ આગળ લેઈ જઈશ અને ત્યાં હું તુંને છોડીશ.” રસ્તમે કહ્યું “હું તુંને ઉઠાડીને જાલ આગળ લેઈ જઈશ અને ત્યાં તુંને તખ્તપર બેસાડીશ અને ખાનનો આપીશ. પછી ત્યાંથી આપણે સાથે ગુસ્તાસ આગળ જઈશું.”

પછી તેઓએ ખાણું ખાઈને શરાબ પીધો. ઇસ્તમને ખાતો જોઈ અસ્ફન્દયાર અજબ થયો. શરાબ પીતાં અસ્ફન્દયારે શરાબમાં પાણી નામ્યું તો ઇસ્તમે તેમ કરવા ના કહ્યું.

પછી ઇસ્તમે અસ્ફન્દયારને પોતાને ત્યાં મેહમાન તેડ્યો. તેણે ના પાડ્યું કે “કાલે તો આપણે લડીશું. પણ હજુર ખી કબુલ કરી હાથ બાંધવા દે. તેથી તુંને ધણું માન મળશે.” ઇસ્તમે મનમાં વિચાર કર્યા કે “જો હું એને ખેડી પેહરાવવા દેઉં તો મારું જીવતર બચ્યું. ખીજા હાથ ઉપર જો એ માર્યો જશે તો શાહ-જાદાને મારવા માટે મને ખરાબ લાગશે.” ઇસ્તમે અસ્ફન્દયારને ઘણો સમજાવ્યો પણ તે સમજ્યો નહિ. પછી પેશોતને અસ્ફન્દયારને સમજાવ્યો અને જાહેર ઇસ્તમને સમજાવ્યો.

પછી બન્ને હાથો હાથ લડ્યા થાકી ગયા તોંપણ એક યા ખીજે એકમેક પર ફાળ્યા નહિ અને પછી બન્નેનાં લશકરો વચ્ચે લડાઈ થતાં અસ્ફન્દયારના બેટાઓ નુશ આજર અને મહેરનુશ સાથે ઇસ્તમના ભાઈ જવારેહને કેટલીક ગરમા ગરમ વાત બાદ લડાઈ થઈ. તેમાં એ બન્ને બેટાઓ માર્યા ગયા.

પછી ઇસ્તમે ઠંડાવ કર્યો કે અસ્ફન્દયારને બનતાં સુધી જીવતો પકડવો કે તેથી પોતાના પાદશાહના બેટાને મારવાનો કલંક લાગે નહિ. એમ ઠંડાવ કરી ઇસ્તમ અસ્ફન્દયાર સાથે ખીજે દહાડે લડાઈમાં ઉતર્યો. આખો દહાડો લડાઈ ચાલી પણ સેવટ આવ્યું નહિ. ઇસ્તમ અને તેનો રખસ જખમી થયા. અસ્ફન્દયારને ઇસ્તમના હાથે ઘણો કડવો અનુભવ મળ્યો, પણ તે જખમી થયો નહિ, કારણ તેનું શરીર ‘રૂમન તન’ એટલે ઘાતુ મીસાલે હતું. તેથી હથીયારના જખમો તેને લાગતા નહિ. તેણે પોતાના શરીરને કોઈ વસાણાઓથી એમ મજબુત બનાવ્યું હતું. પેહેલવી પુસ્તકો કહે છે, કે પેગમ્બર જરથોસ્ત તરફથી મેલેલી એક ક્રિયા કરેલા વીજ બાધાથી તેનું તન એવું બન્યું હતું.

હવે ઇસ્તમ અને તેના રખસને જખમી થયેલો જોઈ ખુદો જાહેર ગભરાતમાં પડ્યો કે રખે ખીજે દીન ઇસ્તમ લડાઈમાં માર્યો જાય. તેમ બને તો તેના ખુદાપામાં તેના અને તેનાં કુટુંબની કમબખ્તી થાય. એવી ચિંતાથી તેણે સીમોર્ગના પીછાં બાલી તેને પોતાની મદદે બોલાવ્યું. કોઈ કહે છે કે સીમોર્ગ નામનો કોઈ દાનેશ-મંદ હકીમ હતો. સીમોર્ગે ઇસ્તમના અને તેના રખસનાં જખમો તુરત કોઈ દવાથી સારા કર્યા અને ઇસ્તમને સલાહ આપી કે “જંગલમાં જઈ એક ચોકસ ઝાડનું લાકડું કાપી તેના બે તીર બનાવ. તે તીર બરાબર તાંકી અસ્ફન્દયારની આંખમાં માર કે તેથી તે આંધલો થઈ જશે અને મરણ પામશે.” ખીજે દિવસે લડાઈમાં ઇસ્તમે એમ કયું. અસ્ફન્દયાર આંખમાં જખમી થયો અને તે જખમથી મરણ પામ્યો. મરતાં મરતાં તેણે ઇસ્તમને કોઈ પણ પ્રકારની તકસીરથી છુટો કર્યો અને કહ્યું કે

“ તારો વાંક નથી. વાંક સધળો મારા આપનો છે. હવે તું મારા બેટાને તારી પનાહમાં લે અને તેને લગાવની અને પાદશાહી કુનેદની કેળવણી આપી શુસ્તારપ પછી ધરાનની પાદશાહી માટે લાયક કર. ” રૂતમે તે કબુલ કર્યું અને તે કબુલ પાડી.

સ્તમનું મરણ.

આ અરસા બાદ થોડા વખતમાં સ્તમનું મરણ નિપાળ્યું. તે કુદરતી મોતે નહિ પણ તેના એક ભાઈના હાથે માર્યો ગયો. તેના એક સોગાદ નામનો ભાઈ હતો, જે કાબુલના પાદશાહને ત્યાં ઉધર્યો હતો અને તેનો જમાઈ થતો હતો. એ કાબુલનો શાહ જાબુલસ્તાનના મલિક તરીકે સ્તમને દર સાલ ખંડણી આપતો હતો. તે ખંડણીમાં ફક્ત એક ગાયનું ચામડું (ચર્મે ગાય), જે કીંમતમાં એક દેરમનું હોતું તે આપતો. જ્યારે સ્તમનો ભાઈ એ કાબુલના શાહનો જમાઈ થયો ત્યારે તે શાહે ધાયું કે હવે જે તે આ નાની કીંમતની ખંડણી નહિ આપશે ચાલશે. પણ જ્યારે ખંડણી લેવાનો વખત આવ્યો ત્યારે સ્તમના અમલદારોએ તે પોતાના હથ્થ તરીકે માંગી, તેથી કાબુલના શાહના મનમાં અને સ્તમના ભાઈ સોગાદના મનમાં ઓછું આવ્યું. એ સમયે સોગાદે પોતાના સસરા સાથે મળી જઈ સ્તમને મારી નાખવાનું એક દિવસે નીચે પ્રમાણે કાવતું રચ્યું:—કાબુલનો શાહ એકદિવસે સોગાદને અપમાન કરે તેથી સોગાદે સ્તમ આગળ જઈ ફયાદ કરે; સ્તમ ભાઈને થયલાં અપમાનનો કિનો લેવા કાબુલ ભણી કુચ કરે ત્યારે કોઈ વખતે માર્ગમાં સોગાદ એક ખાડો ખોદી તેને ઘાસથી છુપાવે; સ્તમ કુચ કરતાં તેમાં છુપાવી દાટેલાં ઊભાં હથ્થારોથી જખ્મી થઈ મરણ પામે.

આ યુક્તિ પ્રમાણે બન્યું અને સ્તમ પોતાના ભાઈને થયલાં અપમાનનો કિનો લેવા કાબુલ સામે લસકર લઈ ગયો. કાબુલના શાહે માફ માંગી સ્તમની મહેમાનદારી કાઢી અને શેકારની ગોઠવણ કાઢી. શેકારે જવાના માર્ગમાં તેઓએ ઉપર પ્રમાણે એક ખાડો ખોદાવ્યો ત્યાં આવતાં સ્તમનો રખશ અટકી પડ્યો અને તેણે આગળ ચાલવાને ના પાડ્યું. સ્તમે તેજ રસ્તે જવા રખશને ઓહસ કાઢી. રખશે કુદકા માર્યો પણ ખાડો લાંબો હોવાને લીધે તેના પાછળ પગ ખાડામાં પડ્યા, તેથી ઘોડો ખાડામાં પડ્યો અને સાથે સ્તમ પણ પડ્યો અને મરણતોલ જખ્મી થયો. મરતાં મરતાં સ્તમને સોગાદનો દગો માલમ પડ્યો, તેથી તેણે એક તીરથી સોગાદને વીધી નાખ્યો અને થોડાક વાર બાદ પોતાને થયેલા જખમથી મરણ પામ્યો. જાત્ર અને ફરામરોજને આ બાબતની ખબર પડતાં તેઓએ ઘણો વિલાપ કર્યો અને સેવટે ફરામરોજે કાબુલ ઉપર હુમલો કરી કાબુલના શાહને સજામાં મારી નાખ્યો.

Printed at
The Diamond Printing Works,
164, Hornby Road,
Bombay.

